كل الحقوق محفوظة

المعروف المشهور

فتاویٰ قاسمیہ

حررہ الفقیر
محمد قاسم غفر
لہ ولوالدیہ

مصنف

حضرت قبله مفتي اعظم پير طريقت علامه

محمد قاسم مشوري

قدس الله تعاليٰ سره العزيز

مؤلف

فقير غلام محمد عفي عنه

ڊاڪٽر محمد حنيف مشوري

ٽائيپنگ

سيد وحيد احمد شاهه قاسمي

اِي بُڪ ڪمپائيل

جنيد احمد فاروقي

پروگرامر، قاسميه آن لائن لائبرري، لاڙڪاڻو

درگاهه عاليه حضرت مشوري شريف

ضلع لاڙڪاڻو، سنڌ پاڪستان

http://www.qasimia.org

email: qasimia@qasimia.org

كل الحقوق محفوظة

فتاوىٰ قاسميه

المعروف المشوري

جلد پهريون

القاسميه اكيڊمي شعبه نشر و اشاعت
درگاهه عاليه حضرت مشوري شريف ضلع لاڙڪاڻو، سنڌ، پاڪستان

سوانح حيات

حضرت پير طريقت

محي السنة

قامع البدعت

امير العلماء سلطان الاولياء

قبلہ تاج ڏٽي بادشاھ

قبلہ

محمد قاسم مشوري

سائين مدظله العالي

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

الحمد للّٰه العلي الوهاب منزل الكتاب علىٰ عبده و حبيبه الاواب صلي اللّٰه تعالىٰ عليه و علىٰ آلہٖ وسائر الاصحاب

اما بعد هي چند سٽون حوالي قلم جي ڪجن ٿيون، جن ۾ مختصر حالات

حضرت قبله با برڪت شمس العلماء

وصدر الفضلاءِ فياض الزمان

قيوم الزمان، قطب الدوران

مرشد الزمان هادي الدوران

غواص بحر عرفان الملقب بلقب

"تاج ڏٽي"

بادشاه مولانا الحاج حضرت

محمد قاسم مشوري

سائين اسڪنه اللّٰه تعالىٰ

بحبوحة الجنان

وافاض علىٰ مرقده شبابيب الرضوان

جا بيان ڪجن ٿا.

والله ولي التوفيق واليہ المآب و المتاب

ماڻهون سپ نہ سهڻا پکي سپ نہ هنجھ
کنهن کنهن ماڻهون منجهہ اچي بوءِ بهار جي

ہزاروں سال نرگس اپنی بی نوری پر روتی ہے
بڑی مشکل سے ہوتا ہے چمن مین دیدہ ور پیدا.

مقدس زبان از کجا آورم کہ توصیف پاکان بجا آورم
خدایا مطہر بسازم زبان کہ نام شہنشہ بخوانم بہ آن

أَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

حضرت قبلہ مشوري سائين جن جا آبائو اجداد ڪشمور ۾ شورڻ ناڙي بلوچستان کان هت سنڌ ۾ آيا. تن مان ڪي، جنهن هنڌ درگاهہ شريف آهي اتي اچي رهيا. ڪي درياهہ تي وڃي ويٺا، ڪي سنڌ ۾ بين هنڌن تي کنڊڙي پکيڙجي ويا. باقي سندن پڙ ڏاڏو نالي الله بخش مشوري ۽ صاحب خان مشوري هتي اچي رهيا، جتي هاڻي درگاهہ مشوري شريف آهي. پهريان اهو ملڪ سارو جهنگ ۽ ٻيلو هيو. پوءِ آهستہ آهستہ آبادي ٿيندي وئي ۽ الله بخش مشوري جي پاءُ صاحب خان مشوري جي نالي سان انهي ڳوٺ جو نالو صاحب خان مشوري پيو، جو هاڻي ”مشوري شريف“ سان مشهور آهي.

نسب نامہ

حضرت مشوري سائين محمد قاسم بن محمد عثمان
محمد عثمان بن نهال
نهال بن اللّٰه بخش
اللّٰه بخش بن يار محمد
يار محمد بن پيارو
پيارو بن شاهہ محمد.

يار محمد کي ڇهہ پٽ هئا.

- صاحب خان
- ٻيڙو خان
- اللّٰه بخش
- آڍو خان
- دودو
- محمد پريل

حضرت مشوري سائين، اللّٰه بخش جي اولاد مان آهن.

اللّٰه بخش جو پٽ نهال خان، نهال خان جو پٽ حاجي محمد عثمان، حاجي محمد عثمان کي ٻہ فرزند ٿيا.

هڪ حضرت محمد قاسم صاحب ۽ ٻيو ننڍو نهال خان جيڪو جواني جي وقت ۾ وفات ڪري ويو.

حضرت قبلہ مشوري سائين جن جي دستار بندي کان اڳ ۾ طالبائي جي وقت سندن جي شادي خانہ آبادي ٿي وئي هئي. پنهنجي ڳوٺ مشوري شريف ۾ نالي اللہ بخش مشوري جي معصومن سان شادي ڪرڻ فرمايائون. سندن شادي مبارڪ سنہ ١٣٣٧ هجري مطابق 1918ع ۾ ٿي هئي.

حضرت قبلہ مشوري سائين جن کي ان ئي حرم پاڪ مان چار فرزند ٿيا.

- محمد
- شفيع محمد
- علي محمد
- محمد

وڏو پٽ محمد ۽ ٻيو شفيع محمد ننڍي هوندي فوت ٿيا. باقي ٻہ فرزند حال حيات آهن. ميان مولوي علي محمد صاحب ۽ حضرت قبلہ حافظ مولوي محمد عرف ”نالي منا“ سائين.

سندن پيدا ٿيڻ جي بشارت اولياء جي زباني

هڪڙو فقير مجذوب نا معلوم شخص، جيڪا سٽڪ سندن ڳوٺ مبارڪ کان ڏوڪري ۽ دادو طرف وڃي ٿي، ان سان اهو مجذوب وڃي رهيو هو، سندن ڳوٺ مبارڪ جي آمهون سامهون بيهي ڳوٺ ڏي منهن ڪري هي لفظ فرمايائين ته ”هائو يار هائو! هن ڳوٺ ۾ هڪ گل پيدا ٿيندو جنهن جي خوشبوءِ کان سارو ملڪ واسبو“.

حضرت پير سائين قبله ”صالح شاهه“ عليه الرحمة راڻيپور شريف وارا پنهنجي مريدن ڏانهن انهيءَ ئي رستي سان رهگذر ٿيا هئا. ان وقت فرمايائون ته ”هن ڳوٺ“ صاحب خان مشوري“ ۾ هڪ مرد پيدا ٿيندو جو ملڪن کي فيض ڏيندو ۽ دين اسلام جو زبردست غوغاءُ ٿيندو“.

نقل ٿا ڪن ته سندن ولادت با سعادت کان اڳ اوير واري سٽڪ سان حضرت قبله پير سائين تخت ڌڻي قدس سره (راشدي) جماعت سڳوريءَ سان گڏ محافي ۾ ٿي اسريا. جڏهين هن ڳوٺ جي سامهون آيا تڏهين بيهي رهيا ۽

فرمايائون تہ ”سبحان الله ! هت اسان جي دستار ۾ امانت کيئن؟“ گريہ ڪري وري مرڪيا. جماعت سڳوريءَ جي پڇڻ تي فرمايائون تہ ”هن ڳوٺ ۾ هڪڙو مڙس پيدا ٿيندو جنهن وٽ اسان جي دستار ايندي پر اهو اسان جي اولاد مان نہ هوندو ۾ حضرت نبي ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم ان وٽ تشريف فرما پيا ٿيندا، رناسين انهي ڪري تہ اسين هن حياتي ۾ ان سان ملي نہ سگهياسين، ۾ مرڪڻ انهي ڪري ٿيو جو اهو مڙس اسان جي جماعت ۾ قادري طريقة مان هوندو“.

ولادت با سعادت

معلوم هجي تہ هن فيض جي درياهہ بي ڪنارء قبلہ مشوري صاحبن جي ولادت ١٢ تاريخ مهينہ ربيع الاول سنہ ١٣١٦ هجري مطابق 1897ع ۾ سومر جي رات تهجد جي وقت ڳوٺ مشوري شريف ۾ ٿي. مشوري شريف صوبہ سنڌء ضلع لاڙڪاڻہ تعلقہ ڏوڪري ۾ آهي.

زمانہ طفلي

پاڻ ننڍي پڻ کان ئي سنين عادتن جا مالڪ هئا. سندن والده ماجده رحمة الله تعالىٰ عليها سندن کي سدائين وضوء سان ٿڃ پياريندي هئي. پر جيڪڏهن ڪنهن وقت ڪٽي بنان وضوءَ جي ٿڃ مبارڪ آڇيندي هئي تہ پاڻ ٿڃ نہ پيئندا هئا. ڪڏهن ٻارن وانگر بي فائده راند روند ۾ وقت ضايع نہ ڪيائون. سندن والد شريف جو چوڻ آهي تہ پاڻ ڪڏهين بہ مون کان ننڍن ٻارن وانگر انگل ڪري کائڻ پيئڻ جي شين لاءِ ضد نہ ڪيائون، نہ وري پيسو پائي گهريائون.

تعليم

پاڻ اجا معصوم هئا ڳالهائڻ جهڙا مسين ٿيا تہ سندن تعليم مختصر نموني سان سندن شفيق والدين ڪئي. قرآن شريف پنهنجي والده ماجده رحمها الله تعالىٰ کان پڙهي پورو ڪيائون، جا عابده، زاهده، شب خيز، قرآن شريف جي شائق ۽ عامله هئي. بعد ۾ سندن والد ماجد رحمة الله عليه کين ڳوٺ ملان ابڙن، ضلع لاڙڪاڻہ تعلقہ ڏوڪري، ۾ قبلہ مولوي محمد عالم وٽ چڏي آيا. پاڻ والد شريف جي امر موجب نهايت خنده پيشاني ۽ ڪشاده دليءَ سان تعليم حاصل ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويا.

سندن کان نقل آهي تہ پاڻ فرمايائون تہ ”اسان کي طلب علم جو ايڏو شوق هوندو هو جو اسان سڄي سڄي رات بہ مطالعو ڪيو ۽ پڙهيو. جڏهن اسان مُلان ابڙن جي مدرسي ۾ پڙهندا هئاسين تہ هڪ پيري بابا اتان هي چئي موڪل وٺي آيو تہ مان اڪيلو آهيان هلي مون سان رونبي ڪرڻ ۾ مدد ڪراءِ. سانوڻ جي سخت اس ۾ ماڻهو رونبو ڪري ٿڪا ٽٽا گهر موٽن، اسان ڳهران ڪتاب کڻي ملان ابڙي مدرسي ڏي پڙهڻ ويندا هئاسين“.

(ملان اٻڙو مشوري شريف کان ٽن ميلن جي پنڌ تي آهي)
”اتي رات جو مطالعو ڪري سبق وٺي صبح جو سوير اچي بابا سائين کي رونبو ڪرائيندو هئس“.

جيئن تہ پاڻ نهايت ذهين حافظي جا قوي ۽ پڙهڻ ۾ يڪتا هئا تنهن ڪري ٿورڙي ئي عرصي ۾ سڄي فارسي پڙهي پوري ڪيائون. سندن والد ماجد حاجي محمد عثمان مشوري، حضرت قبلہ مرشد ڪريم قبلہ سيد امام الدين شاھ صاحب راشدي درگاھ ”ٽَلاھ شريف“ وارن جا مريد هئا. جيڪي صاحب ڪمال ۽ وقتِ غوث هئا.

سندن کان نقل آهي تہ ”جڏهن اسين ٻارنهن ورهين جا ٿياسين تہ بابا سائين عليہ الرحمة مون کي ٽلاھ شريف حضرت پير سائين قدس سره وٽ وٺي آيو. پير سائين جن ان وقت ڳوٺ کان ٻاهران باغ ۾ تشريف فرما هئا. اتي اسان قدمبوسي ڪئي سون. بابا سائين عرض ڪيو تہ قبلہ سائين، نينگر جوان ٿيو آهي، ديني علم پڙهائڻ جو ارادو آهي، سائين جن اجازت بہ ڏين ۽ دعا بہ فرمائين تہ هن کي مدرسي ۾ ڇڏي اچان. پاڻ مون ڏي نهاري فرمايائون تہ بابا! علم پڙهي پلي، پر خشڪ

ملان نہ ٿجانءِ. حضرت پير سائين جن جا اهي لفظ اڄ ڏينهن تائين ياد بينا آهن. پوءِ ان وقت تہ خشڪ ملان جو مطلب سمجهه ۾ نہ آيو. جڏهن ظاهري علم سان گڏ رب العالمين باطني علم بہ پنهنجي فضل ڪرم سان مَرحَمت فرمايو تہ سموري حقيقت کان واقف ٿياسون. حضور پُر نور صلي الله عليه و آله و سلم جي شان اقدس کي تور تڪ ڪرڻ وارا بہ ڏناسون تہ برابر حضرت پير سائين جن قدس سره جا لفظ سڳورا سچ نظر آيا“.

جڏهن سندن ڄمار ٻارنهن سالن کي پهتي تہ سنہ ١٣٢٧ هجري مطابق 1907 ع تي سندن والد محترم ان وقت جي مشهور ديني درسگاهہ ”دار الفيض“ سونہ جتوئي لڳ لاڙڪاڻي ۾ سندن کي عربي ۽ ديني علم حاصل ڪرڻ لاءِ داخل ڪرايو. اهو ڳوٺ ناري جي پيڪ تي ضلع لاڙڪاڻي ۾ آهي.ان وقت ۾ ”دار الفيض“ مدرسو سڄي سنڌ اندر مشهور ديني علم ۽ ”دار الافتاء“ شرعي ۽ عربي علوم جو زبردست مرڪز ۽ درسگاهہ هيون. سڄي سنڌ ۾ مراجع خلائق هيون. سونہ جتوئي ۾ ان وقت بہ سئو طالب العلم مسافر ملڪي غير ملڪي جهڙوڪ

ناڙي، بلوچستان، قلات، لاڙ، پنجاب، سنڌ، ايران، عربستان جا پڙهي رهيا هئا. جامع عربيہ دار الفيض جو مدرس ۽ ناظم اعلىٰ ۽ مهتمم بزرگ جناب قبلہ استاد الكل مفتي اعظم علامہ حضرت غلام عمر جتوئي صاحب رفع الله تعالىٰ مقامه في اعلىٰ عليين هئا.

مختصر حالات حضرت با برکت فريد الدهر وحيد العصر مولانا ”ابو الفيض غلام عمر“ رحمة الله عليه

حضرت استاد الکل قدوة اهل العلم والفضل جو اسم گرامي ”غلام عمر“ قدس الله تعالیٰ سره العزيز ۽ سندن والد معظم جو نالو محمد صادق، شهر سونو جتوئي تعلقي ضلع لاڙڪاڻي جا هئا.

سندن جي ولادت اغلباً سن ١٢٣٣ هجري جي لڳ ڀڳ ٿي ۽ سندن جي عمر تقريبا هڪ سئو ويهه ورهين کي پهتي، پاڻ ذوالحج مهيني ٢٩ تاريخ سن ١٣٥٣ هجري ۾ وفات فرمايائون.

ابتدائي جواني جي وقت کين طلب علم جو شوق پيدا ٿيو ۽ گهر وطن ڇڏي علم جي طلب ۾ سفر اختيار ڪرڻ فرمايائون. انهيءَ شوق جو محرڪ سندن خاندان جو هڪ بزرگ نالي محمد عثمان رحمة الله تعالیٰ هو.

محمد عثمان رحمة الله تعالیٰ پيرزادن جو مريد ۽ فيضيافتہ ۽ ڪامل صاحب مڪاشفہ ۽ ولايت جو هو. ان ڪي مراقبہ ۾ حضور اڪرم صلي الله عليه و آله و سلم جن ڪان حضرت غلام عمر قدس سره جي لاءِ ارشاد ٿيو تہ ”چئوس تہ طلب علم جي ڪن“. انهيءَ ارشاد ڪان پوءِ ان بزرگ محمد عثمان رحمة الله تعالیٰ ان تي عمل ڪيو، ۽ مولانا غلام عمر قدس سره الاقدس ڪي ڳولڻ شروع ڪيائين، ڳوليندي ڳوليندي نيٺ وڃي ناري واهہ جي موري تي هڪ باغ ۾ ڪم ڪندي هٿ ڪيائين. اتي هن درويش مولانا غلام عمر صاحب ڪي ويهاري مذڪور بالا ڳالهہ اهڙي تہ سني انداز ۾ ٻڌائي جو مولانا غلام عمر صاحب رحمة الله عليه جن سڀ ڪم ڪار اُتِ ۾ ڇڏي جلد ئي ديني تعليم پرائڻ لاءِ تيار ٿي ويا. ايتري قدر جو سڀ ڪجهہ اتي باغ ۾ ڦٽو ڪري ڇڏيائون ۽ اتان ئي تعليمي سفر تي روانا ٿي ويا.

مولانا غلام عمر صاحب رحمة الله عليه جن ڳوٺان نڪري پنڌ ڪندي رات وڃي پير واري ڳوٺ ماهي پٽن ۾ ترسيا. اتان هن نئين طالب العلم جي حيثيت سان توڪل جو ترهو ٻڌي بي سرو ساماني جي حالت ۾ علم جي تلاش جو سفر جاري ڪيائون. سڄو ڏينهن پنڌ ڪيائون تان جو شام جو

وجي ٻُٽ سرائين ۾ پهتا. جتي پاڻ رات وجي درگاهه حضرت پير سائين پنهل شاهه راشدي رحمة الله تعالىٰ ۾ گذاريائون.

ان رات پير سائين جن کي ارشاد ٿيو ته اڄ رات وٽس اهڙو شخص اچي مهمان ٿيو آهي جيڪو علم دين جي حاصل ڪرڻ لاءِ گهران نڪتو آهي، تنهن کي علم پڙهڻ لاءِ ”رهڙي شريف“ جو ڏس ڏيڻ گهرجي. حڪم موجب حضرت غلام عمر صاحب کي رهڙي شريف جو ڏس ڏنو ويو. اتي مولانا ”محمد صالح مهيسر“ صاحب جن پڙهائيندا هئا. اتي پاڻ سموري فارسي تعليم پوري ڪيائون. تنهن کان پوءِ ملڪ ۾ سخت ڏڪر اچي پيو. ڪجهه طالب العلم پڙهڻ ڇڏي ويا ته پوءِ مولانا محمد صالح مهيسر جن حضرت غلام عمر سائين جن کي ٻئي هنڌ پڙهڻ لاءِ اجازت ڏني. تنهنڪري پاڻ مولانا رهڙوي صاحب جي صلاح ۽ مشوري سان عربي علم پڙهڻ لاءِ ”ڪاٺ پاٽ“ جي طرف روانا ٿيا.

پاڻ پنهنجي ڳوٺ به نه ويا ۽ نه ئي وري ڳوٺ ڏي پنهنجو حال احوال يا ڏس پتو ئي موڪليائون. استاد مولانا محمد صالح مهيسر رهڙي شريف کان خير سان موڪلائي سڌو ”پاٽ شريف“ ۾ آيا.

سندن مائٽن مان هڪ عورت سان سندن جو نڪاح پيل هو. مائٽن علامہ غلام عمر رحمة اللّٰه عليه سائين جي ڳولا ڪندي اچي مدرسي ۾ پڙهندي ڏٺائون، شاديءَ لاءِ چيائونس. پاڻ فرمايائون تہ جيستائين علم پورو نہ ڪندس تيستائين شادي نہ ڪندس. انهي عورت کي طلاق ڏئي ڇڏيائون ۽ چيائون تہ پلي ٻئي هنڌ پرڻائي ڇڏيو.

”پاٽ شريف“ ۾ مخدوم حضرت ”حاجي حسن اللّٰه“ صاحب عربي تعليم ڏيندا هئا ۽ پاڻ حضرت مولانا ”غلام صديق“ ۽ مولانا ”گل محمد“ صاحب شهداد ڪوٽي جن وٽان عربي علم حاصل ڪيو هيائون. پوءِ دستار بندي ڪري ستت ئي پنهنجي ڳوٺ پاٽ شريف ۾ مدرسو کوليائون. مدرسي جي هاڪ ٻڌي جلد ئي وٽس اچي مولانا غلام عمر رحمة اللّٰه عليه جن بہ پڙهڻ لڳا.

طالب علمي جي وقت ۾ حضرت غلام عمر صاحب پنهنجي استاد جي ڏاڍي خدمت چاڪري ڪندا هئا. ايتري قدر جو سندن گهر جو پاڻي بہ ڀريندا هئا. رات جو جهنگ مان ڪانيون ڪري، ڪارين ڪانين جي ڪل لاهي اچو ڪندا هئا تہ جيئن اندرين جا هٿ ڪارا نہ ٿين. رات جو دروازي مبارڪ

تي ڪانئيون رکي ڇڏيندا هئا تہ جيئن کنهن کي خبر نہ پوي تہ کنهن ڪانئيون آنديون هيون. جڏهين استاد کي اها خبر پئي تہ ڏاڍو راضي ٿيا ۽ سندن کي ڏاڍيون دعائون ڪيائون.

جڏهين حضرت غلام عمر سائين علم جي تڪميل ڪري ۽ دستار بندي ڪئي تہ پوءِ وري "رهڙي شريف" ۾ آيا. اتي پنهنجي استاد محمد صالح وٽ ٻارنهن مهينا ڪن ترسيا. اتي پنهنجي استاد جي خدمت ڪرڻ جي خيال سان طالب علمن کي ويهي درس ڏنو. اهڙي طرح حضرت مولانا محمد صالح جي دل بہ خوش ڪيائون ۽ سندن دعائون حاصل ڪيائون. ٻارنهن مهينا خدمت ڪري سندن کان ڳوٺ وڃڻ جي موڪل گهري تہ مهيسر صاحب رحمة الله عليه نہ رڳو خوشيءَ سان موڪل ڏني پر ڪيس دعا بہ ڪئي ۽ پنهنجا ٻہ شاگرد بہ ساڻس گڏ موڪليائين. کين ديني مدرسي کولڻ جي پارت بہ ڪيائون ۽ دعا بہ ڪيائونس تہ جتي بہ مدرسو کوليندين اتي رب پاڪ جي فضل و ڪرم سان گل گلزار لڳي ويندو.

سندن استاد جناب حضرت مخدوم حسن الله عليه الرحمة سائين مدرسي جو بنياد وجهڻ لاءِ سونہ جتوئي آيا. اتي شهر جي چڱي مڙس ڪان سندس ڏيڍُ جو سگ وني حضرت

غلام عمر سائين رحمة اللّٰه عليه کي شادي ڪرايائون ۽ مدرسي جو بنياد وجهي دعا ڪري ويا. جلد ئي مدرسي جي شهرت ملڪ جي ڪند ڪڙڇ تائين پهچي وئي.

ناظم اعلیٰ حضرت قبله ابو الفيض غلام عمر صاحب جتوئي قدس سره الاقدس سونه جتوئي وارن جي هيٺان سندن مدرسي ۾ چار مدرسه پيا به هئا. حضرت قبله مشوري سائين اتي ڏاڍو ذوق شوق سان تعليم حاصل ڪرڻ لڳا. پاڻ فرمايائون ته ”جيتري قدر شفقت اسان کي حضرت استاد سائين کان ملي اوتري والدين کان به نه ملي. پيءُ ماءُ وسرايو ته حضرت استاد سائين جن وسرايو“.

سندن کان منقول آهي ته ”انهيءَ وقتن ۾ اَنُ گهٽ پيدا ٿيندو هو، شهر مان فقر ونڻ ويندا هئاسين. رات جو ماني زياده ٿيندي هئي ۽ ڏينهن جو گهٽ هوندي هئي. انهي ڪري رات واري ماني کي ننديا ٽڪر ڪري رکي ڇڏيندا هئاسين. صبح تائين سڪي ويندا هئا. پوءِ صبح جو انهن کي پاڻي ۾ پسائي کائيندا هئاسين. انهن کي اسان ريوڙيون سڏيندا هئاسين“.

پاڻ فرمايائون تہ ”شهر ۾ فقر ونڻ ويندا هئاسين تہ اسان کي شهر جا ماڻهون معشوق کري سڏيندا هيا. استاد سائين کي عرض ڪيم تہ سائين! مان شهر ۾ فقر ونڻ ڪونہ ويندس، مون کي شهر جا ماڻهون معشوق ٿا سڏن. استاد سائين فرمايو تہ تون زوراور آهين، تون سڀي جهان جو معشوق ٿيندين، تون مخدوم ٿيندين“.

هڪڙي ڀيري سندن والد صاحب استاد سائين وٽ سندن کي ملڻ آيو. حضرت استاد سائين انهيءَ کي فرمايو تہ اي حاجي محمد عثمان! تون ايئن نہ سمجهجانءِ تہ هي تنهنجو پٽ آهي. انهيءَ ۾ اڌ تنهنجو آهي تہ اڌ اسان جو آهي. سندن کان منقول آهي تہ ”اسان کي پنهنجي ڳوٺ ۾ سخت بخار ٿيو. فرحت نہ پئي ٿئي. محمد چٽل پيرزادي کي انهي مهل سونہ جتوئي حضرت استاد سائين ڏي دعا گهرائڻ لاءِ موڪليوسون. محمد چٽل جڏهن سونہ جتوئي پهتو تہ پاڻ ان وقت وضو ساري رهيا هيا. محمد چٽل اسان جي لاءِ عرض ڪيو تہ پاڻ ڏاڍا بي خوش آهن، سخت بخار اٿن. پاڻ انهيءَ مهل ٻئي هٿ کڻي دعا گهريائون تہ اي منهنجا مولا! هي محمد قاسم مشوري نہ آهي، هي منهنجو پٽ فيض الله آهي، هن کي خوش ڪر. سندن دعا سان بخار ڇڏي ويو، فرحت ٿي.

استاد سائين مستجاب الدعوات هوندا هئا. جيڪا بہ دعا گهرندا هئا تہ ائين ٿي پوندو هو. ٻئي ڏينهن وجي استاد سائين جي قدم بوسي ڪئي سين. پاڻ اسان کي خوش ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا. پاڻ جيتريون دعائون اسان کي ڪيائون ايتريون شايد پنهنجي صاحبزادن لاءِ بہ ڪونہ ڪيون هونديون". استاد سائين جي زبان سيفي زبان هوندي هئي، جو جيئن چوندا هيا ايئن ٿي پوندو هيو، "انهي وقت جا حاڪم بہ سندن کان ڊڄندا هئا. شريعت جا سخت پابند هوندا هئا. ڪنهن کي بہ ڪو شريعت جي برخلاف ڪم ڪندي ڏسندا هئا تہ سخت جلال ۾ ايندا هئا. ان غير شرعي ڪم کان سختي سان جهليندا هئا".

سنہ ١٣٣٧ هجري جي آخر ۾ محبوب سنڌ قبلہ مشوري سائين جن جامعہ عربية دار الفيض سونہ جتوئي ۾ فتوىٰ نويسي ۽ هينئين ڪتابن جي تدريس تي مقرر ٿيا. وسيع ڪتبخانہ جي تنظيم ۽ سنڀال بہ سندن جي حوالي ٿي. ساري سنڌ ۾ پير سائين جهنڊي وارن جي ڪتبخانہ کان پوءِ ٻهريون نمبر ڪتبخانہ حضرت قبلہ ابو الفيض غلام عمر سائين قدس سره الاقدس جو هيو.

حضرت قبلہ مشوري سائين جن طالب علمي جي وقت پهرئين تصنيف علم ورثہ بابت مختصر رسالہ مگر جامع نالي ”معلم الفرائض“ لکي تيار ڪيائون، جو ساري سنڌ اندر عالمن وٽ ۽ خاص عام ماڻهن ۾ بہ مقبول آهي. پاڻ ڪي استاد سائين جي ڪتبخانہ جو ايترو تہ وسيع مطالعو هيو جو فرمائيندا هيا تہ ”اسان رات جي انڌاري ۾ بنا روشني جي جيڪو بہ ڪتاب استاد سائين رات جو گهرندا هئا تہ ڪڍي ايندا هئاسين. استاد سائين ڪي ڪتب بيني جو ڏاڍو شوق هوندو هيو. پاڻ پڇاڙي واري حياتي ۾ بہ نوان ڪتاب گهرائيندا هئا. پڇاڙي وارن وقتن ۾ تفسير ”اڪليل“ گهرايائون. هيٺائي جي ڪري پاڻ پڙهڻ جهڙا نہ هوندا هئا، تنهن ڪري مونکي چوندا هئا تہ اهو تفسير تون پڙهہ تہ اسان ٻڌون، اسان ڪي فتوىٰ شامي جا جلد وني ڏنائون ۽ فرمايائون تہ هن ڪي گهر ڪڻي وڃ ۽ وڃي چڱي طرح سان مطالع ڪر. ڪتاب جي قيمت سٺ روپيہ آهي اها پوءِ ڏجانءِ. هڪڙي ڏينهن استاد سائين جو ماڻهون آيو تہ سٺ روپيہ بہ ڪڻي اچ ۽ هٿ ڪجهہ تحريرات جو ڪم بہ ڪرڻو آهي، صبح سان پهچي وڃ. اسان تارڪ دنيا هئاسين، پائي پيسو ڪو بہ گڏ ڪيل ڪو نہ هئو. انتظار ٿيو تہ استاد سائين جو حڪم بہ ضرور مڃڻو آهي، پئسا ڪٿي وڃڻا آهن. صبح جي وقت هڪڙو شخص وهڙو ڪاهي اچي مسجد

شريف جي در تي بينو چيائين تہ ھي وھڙو مدرسي ۾ خيرات ڏيڻ لاءِ آندو اٿم، قبول پوي. ايتري ۾ يار محمد مشوري آيو پڇيائين تہ ھي وھڙو ڪنھن جو آھي؟ اسان چيو تہ اسان جو آھي. چيائين تہ وڪڻندؤ؟ اسان چيو تہ ھائو. چيائين قيمت ڪيوس. چيوسين تہ ڪتاب ھجن تہ اسان قيمت ڪيون، مال جي اسان کي ڪھڙي خبر، تون قيمت ڪر. چيائين سٺ روپيہ ڏيندوسانوَ. چيوسون تہ قيمت ڏادي پوري ڪئي اٿئي. اسان کي ڪپن بہ سٺ روپيہ پيا، وھڙو ڪاھي گھر ويو ۽ سٺ روپيہ آڻي ڏنائين. انھي وقت ئي پيسا ڪڍي استاد سائين ڏي وياسين“.

پاڻ جڏھن مدرسي ويندا ھئا تہ پيادل ويندا ھئا. ڪڏھن سواري تي نہ چڙھيا. پيرين پنڌ ويندا ھئا. پنڌ جا چوھا ھوندا ھئا. ھلندا پوري ساري وک سان ھئا، ساڻن گڏ ھلندڙ ماڻھون سندن کي پھچي نہ سگھندا ھئا. حضرت استاد غلام عمر سائين جڏھن بہ ڪا تحرير ڪندا ھئا تہ حضرت قبلہ مشوري سائين کي تحرير ڪيڻ ۾ گڏ ويھاريندا ھئا. جي پاڻ نہ ھوندا ھئا تہ تحرير واري کي ويھاري ڇڏيندا ھئا. جيستائين پاڻ اچن يا مولوي نور محمد منگلي کي موڪليندا ھئا تہ مشوري صاحب کي وني اچ. ھڪ دفعي تحرير ڪرائڻ ھڪڙو شخص آيو. انھي وقت حضرت قبلہ مشوري سائين ڳوٺ ويل ھئا.

استاد سائين تحرير ڪرائيندڙ ماڻهون کي چيو ته اسان جي گهوڙي ڪاهي وڃ ۽ مولانا محمد قاسم مشوري کي گهوڙي تي سوار ڪري وٺي آءُ. اهو گهوڙي ڪاهي سائين جي ڳوٺ آيو ۽ اچي استاد سائين جو حڪم ٻڌايو. پاڻ فرمايائون ته استاد سائين جي گهوڙي تي مان ڪيئن چڙهندس؟ گهوڙي کي ڏور واڳ ڪري پيرين پنڌ استاد سائين جي ڳوٺ ويا. گهوڙي تي نه چڙهيا. پاڻ فرمايائون ته ”اسانجي استاد سائين کي پنهنجي استاد جي دعا هئي. جڏهن به ڪو مسئلو پڇندا هئاسين ته پاڻ فرمائيندا هئا ته فلاڻي ڪتاب جي فلاڻي صفحه تي اهو مسئلو لکيل آهي. ڪتاب کولي ڏسندا هئاسون ته جيئن فرمائيندا هئا ايئن لکيل هوندو هيو“.

پڙهائي وقت جيڪڏهن سندن تقرير ڪرڻ سان ڪو مسئلو سمجهه ۾ نه ايندو هيو ته عرض ڪندا هئاسين ته اسان کي مسئلو سمجهه ۾ نه آيو آهي. پاڻ فرمائيندا هئا ته مسئلو سؤلو آهي، وري وجي ڏسو ته سمجهه ۾ اچي ويندو. وري جو ڪتاب ۾ مسئلہ کي ڏسندا هئاسين ته سندن لفظن مبارڪن جي برڪت سان جهٽ مسئلہ سمجهه ۾ اچي ويندو هيو.

حضرت قبلہ مشورين واري سائين جا اڪر تمام سهڻا هوندا هئا. پاڻ ڪنز شريف جو هڪڙو ګم ٿيل صفحو هٿن

سان لکيو اٿن جو پريس وارن کان سھڻو بيٺو آھي. ڪتاب ڪتبخاني ۾ اڄ بہ موجود آھي.

حضرت قبلہ مشورين وارا پڙهڻ وارن ڏينهن ۾ پنھنجي استاد سان سفر حضر ۾ گڏ ھوندا ھئا، جو استاد گهڻو ڪونہ لکندا ھئا. پاڻ رڳو پنھنجي صحيح ۽ مهر هڻي ڏيندا هئا. جيڏانهن بہ استاد سائين ڪين علمائن جي مقابلہ ۾ مناظره لاءِ موڪليندا هئا تہ فتح ڪري ايندا هئا. هڪڙي ڀيري بنگل ديره ۾ استاد سائين غلام عمر رحمة الله عليه صاحب جن جي تحرير تي ڪن علمائن اختلاف ۽ اعتراض ڪيو. جنهن تي حضرت استاد سائين، حضرت قبلہ مشوري سائين کي هن مسئلہ جي تصفيہ لاءِ موڪليو. اتي ملتان شريف جو پير بہ آيل هيو، جو خود بہ وڏو عالم هيو. ٻنهي ڌرين جا دلائل ٻڌا. قبلہ مشوري سائين اهڙا تہ قوي دليل ڏنا جو پير صاحب ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ مخالف ڌر چپ ٿي وئي.

هڪڙي شخص حضرت قبلہ غلام عمر سائين کي خوشطبعي طور چيو تہ اوهان جي شاگرد کي تہ ٻي ڌر چپ ڪرائي ڇڏي. تنهن تي استاد سائين وڏي جوش ۾ اچي فرمايو تہ ”ها! هي جو مون هن جي پنيان صلوات شريف موڪلي

هئي، سا ڪاڏي وئي“. پوءِ انهي شخص سچي ڳالهه ڪري ٻڌاين تہ پاڻ مخالف ڌر ڪي چپ ڪرائي ڇڏيائون. استاد سڳورن جي مٿن ايڏي تہ شفقت هوندي هئي جو فرمائيندا هئا تہ اي مشوري تون مخدوم ٿيندين.

جڏهن مدرسة دارالفيض مان فارغ تحصيل ٿي ڳوٺ اچن پيا تہ استاد سڳورن وصيت فرماين تہ ”ابا! زميندارن ۽ وڏيرن ڏي نہ وڃجانءِ، باقي جي ڪلر ۾ ويهندين تہ باغ ٿي پوندو“. حضرت قبلہ مشورين واري سائين جن جي لکيل هڪ تحرير چشمہ وارن بزرگن وٽ پهتي جا تمام قابليت سان لکيل هئي. بزرگ تحرير ڏسي حيران ٿي ويو ۽ پنهنجن ٻن پٽن کي موڪليائين تہ وڃي ان عالم سڳوري جي زيارت ڪري اچو. اها تحرير ”فتوىٰ المشوري“ ۾ موجود آهي. حضرت قبلہ مشوري سائين ڪنهن ڪم لاءِ شمس العلماء عمر بن محمد دائود پوٽو (جو ڪنهن وقت تعليم کاتي جي مٿان ڊي پي آءِ هيو) ڏي عربي ۾ خط لکيائون، جو خط جي قابليت ڏسي حيران ٿي ويو. ڪن لفظن جي معنىٰ ڏسڻ لاءِ لغت جا ڪتاب ڏسڻا پيس.

حضرت قبلہ مشوري سائين
جن جي علم جي دستار بندي

سنہ ١٣٣٩ هجري مطابق سنہ 1920 ع ۾ مروج نصاب سيال ڪوٽي ڪان فارغ تحصيل ٿيا. ڳوٺ سونہ جتوئي ۾ استاد بحر الفيض ابو الفيض غلام عمر سائين رحمة الله تعالیٰ عليه جن پنهنجي هٿن مبارڪن سان اسان جي محبوبن ڪي مٿي مبارڪ تي تڪميل علم جي دستار شريف ٻڌرائي. دستار بندي جي رسم ادا ڪرڻ لاءِ بزرگ ڪامل حضرت قبلہ غلام محمد صاحب مهيسر رحمة الله عليه ڳوٺ ڪمال ديرو ضلع خيرپور رياست وارا مدعو ٿيل هئا. جنهن پنهنجي هٿن مبارڪن سان دستار بندي جا پيچ ورايا هئا. جنهن لاءِ اسان جا سائين فرمائيندا هئا تہ مولانا حضرت غلام محمد صاحب وڏن استادن حضرت خواجہ مولانا غلام صديق صاحب شهدادڪوٽي رحمة الله عليه جا شاگرد رشيد هئاۂ بلڪ سندن جو سر مبارڪ هئا.

دستار بندي ڪرڻ بعد ٻه پنهنجي شفيق استاد جي حضور ۾ هڪ سال رهي وري تدريس ۽ فتویٰ نويسي ۾ مشغول ٿيا. مدرسي مان موڪلائڻ وقت حضرت استاد سائين فرمايو ته اسان جي وفات ڪان پوءِ اسان جي مزار شريف تي اچو ته هي چار لفظ پڙهي ويهندؤ ته اسان توهان سان ٻاهر نڪري ملنداسين. ”استاد سائين جي وفات ڪان پوءِ هڪڙي جماڻي تي طبيعت خوش نه هجڻ ڪري زيارت لاءِ مدرسي ڪو نه وياسين. جمعي جي رات خواب ۾ ڏٺوسين ته استاد سائين جي مزار تي ويا آهيون ٻاڻ ٻاهر وينل ڏسڻ ۾ آيا ۽ فرمائن پيا ته طالب الائي ته چا ٿا سمجهن، اسان ته سندن ملڻ لاءِ ٻاڪر جهليو بيٺا آهيون“.

مدرسہ قاسم العلوم مشوري شريف جو سنگ بنياد

پاڻ پنهنجي استاد غلام عمر قدس سره الاقدس جي اجازت سان پنهنجي ڳوٺ صاحب خان مشوري المعروف بہ مشوري شريف ۾ سنہ ١٣٤٠ مطابق 1921ع ۾ حضرت استاد سائين کان مدرسي جو سنگ بنياد رکائي، ديني تعليم شروع ڪري ڏنائون. استاد سڳورن وصيت فرمائين تہ ”ابا! زميندارن ۽ وڏيرن ڏي نہ وڃجانءِ باقي ڪلر ۾ ويهندين تہ باغ ٿي پوندو“.

مدرسي کولڻ کان اڳ ڪن دولتمندن وڏيرن سندن والد ماجد حاجي محمد عثمان کي چيو تہ مولانا موصوف اسان وٽ اچي مدرسو کولي تہ بهتر. اها ڳالهہ جڏهن سندن استاد شفيق ٻڌي تہ تڏهن فرمايائون تہ ”توهان ڪنهن اهل دنيا جي اوطاق تي نہ وڃجو. اتي پنهنجي ڳوٺ توڪل بر خدا ڪري ويهي وڃي دين جي خدمت سان مشغول رهو تہ اتي ڪلر مان ڦري باغ ٿي پوندو. اهل دنيا جا ازخود اچي توهانجي در تي گوڏا کوڙيندا“. دنيا ڏٺو تہ صدر، وزير، امير، پاڪستان جا فوجي آفيسر سندن دروازي پاڪ تي دعا لاءِ متلجي ٿيا.

پاڻ استاد سڳورن جي امر مطابق پنهنجي ڳوٺ مشوري شريف ۾ محض توڪل عليٰ الله تي مدرسو کوليائون. سندن مدرسي جي لاءِ نه ڪو چندو ڪيو ويو ۽ نڪي پاڻ چندي اوڳاڙڻ لاءِ ڪو سفير ئي موڪليائون. حڪومت جي طرفان مدرسن کي گرانٽ ڏين پيا، سندن مدرسي لاءِ هڪڙو آفيسر آيو ۽ چيائين ته توهان پنهنجي مدرسي لاءِ به گرانٽ وٺو. پاڻ فرمايائون ته ”اسان کي گرانٽ ملندي آهي، حڪومت جي گرانٽ جي اسان کي ضرورت نه آهي“. پاڻ فرمايائون ته ”جي اسان حڪومت جي طرفان گرانٽ وٺون ها ته الله سائين جل جلاله جي طرفان توڪل ڪري ملندڙ مدد بند ٿي وڃي ها“.

الله سائين جل شانه تي توڪل ڪري پنهنجي ڳوٺ ۾ درس تدريس ڏيڻ ۾ مشغول ٿيا. زمين جا ڪجھ ٽڪرا پنهنجا هئا، ڪي ٽڪرا هارپي تي وٺي آباد ڪندا هئا. طالبن لاءِ فقر به پورو سارو هيو. پاڻ فرمايائون ته ”اسان پنهنجي ماني جو اڌ ڪائيندا هئاسون ۽ اڌ طالبن کي کارائيندا هئاسين“. طالب علم ڳوٺائي خواه گرد نواح، خواه دور دراز ملڪن جا اچي تعليم حاصل ڪرڻ ۽ فيض پرائڻ لڳا. سَوَن جي تعداد ۾ وڏا ننڍا

شاگرد مسافر پڙهڻ لڳا. گهٽ ۾ گهٽ ٽي سؤ شاگرد طلب علم جي ڪندا رهيا.

”ڳوٺ جي چڱي مڙس مدرسي جي مخالفت ڪئي ته طالب علم لڙ تا ڪن، مسجد ۾ ڏمچر مچايون وينا آهن. مسجد شريف جي پاڙي وارن به مخالفت شروع ڪري ڏني. تان ته مسجد شريف کان ٻاهر اندر اچڻ وڃڻ واريون گهٽيون به بند ڪري ڇڏيائون. طالبن کي مسجد شريف مان ٻاهر نڪرڻ ۽ ٿلهي سنهي ڪرڻ لاءِ رستو به بند ٿي ويو. اسان پنهنجي گهر مان اندران پردو ڪري طالبن کي ڇڏيندا هئاسين ته جيئن ٻاهران ٿي اچن. ڪجهه اها تڪليف هلي. پوءِ شهر وارا پاڻ ۾ ڦٽي پيا. انهن مان ڪن اسان کي چيو ته فلاڻن توهان جي مسجد شريف جا رستا بند ڪيا اٿن توهان هلي حڪومت ۾ فرياد ڪيو“. پاڻ فرمايائون ته ”اسان جنهن جي در تي وينا آهيون اسان جي فرياد انهيءَ کي آهي. اسان کي وڏيرن ۽ حڪومت وارن ڏي وڃڻ جي ضرورت نه آهي“. پوءِ ڳوٺ وارن پاڻ هڪ ٻئي تي مختيارڪار وٽ فرياد ڪئي. مختارڪار ٻئي ڌرين کي سر زمين ڏسڻ لاءِ چيو. جن گهٽيون بند ڪيون هيون، انهن صبح ٿيڻ کان اڳ ئي گهٽيون صاف ڪري کولي ڇڏيون. وري ڪڏهن به بند نه ڪيائون. قدرت جو شان جن به

مسجد شريف جون گهٽيون بند ڪيون هيون اهي سڀ آهستي آهستي لڏي ويا. هاڻي سيني جا گهر مسجد شريف ۾ اچي ويا آهن.

ربنواز صوبيدار جي دشمني

نائچ جي شهر ۾ سنگها ۽ سک وڏي طاقت وارا زميندار هئا. پنهنجي هارين سان سنو نہ هلندا هئا. انهي کري مسلمانن جي انهن سان اڻ بڻت تي پئي. هڪڙي رات کن غيرت وارن انهن سنگن کي ماري ڇڏيو. انگريزن جي حکومت سخت هئي. هڪڙي صوبيدار نالي ربنواز دشمني ۽ ساڙ سبب خون جي اسان تي پيک ڏني. رپورٽ لکي تہ مشوري صاحب خون کرائي تو. انهيءَ جي جماعت سنگهن کي ماريو آهي. سخت مخالفت جي لفظن سان هن رپورٽ تيار کئي. ٻئي ڏينهن تي هن کي کيس داخل کرٽو هيو. اسان جي تہ رب کريم کان سواءِ کا واھ کا نہ هئي. رات جو دعا گهري سين تہ دشمن جي شر کان امن نصيب ٿئي.

او درين خيال کہ بہ ما چہ کند، ما درين خيال کہ خدا چہ کند

”دشمن انهي خيال ۾ آهن تہ هو اسان سان چا کن اسان انهي خيال ۾ آهيون تہ الله سائين چا تو کري“.

مٿان حڪومت مان راتو رات تار آئي ته ربنواز صوبيدار کي نوڪري مان خارج ڪيو ٿو وڃي ۽ جيل ۾ وجهوس. اهي رپورٽ وارا ڪاغذ ائين اتي ئي پيا هئا ته وڃي ڪراچي جيل ۾ پيو ۽ اتي ئي جيل ۾ مري ويو.

حضرت حافظ امام بخش رحمة الله عليه سومرو، جن جي ولادت با سعادت ١٢ ربيع الاول سنه ١٣١٥ هجري مطابق 11 آگسٽ 1867ع سومر جي رات ٿي. سندن وفات ١٥ جمادي الثاني سنه ١٣٨٨ هجري مطابق 9 سيپٽمبر سنه 1968ع ۾ ٿي. ان وقت سندن عمر ٧٣ ورهيه هئي.

هي صاحب حضرت غلام عمر صاحب وٽ ديني معلومات حاصل ڪرڻ ۽ مسئلن سمجهڻ لاءِ گهڻو ويندا هئا.

هڪڙي پيري استاد سائين غلام عمر صاحب، حضرت حافظ امام بخش رحمة الله عليه کي فرمايو ته جيڪو به مسئلو پڇڻو اٿو ته اهو مولانا محمد قاسم مشوري (رحمة الله عليه) کان پڇندا ڪيو جو اسان پنهنجي شاگرد کي علمي لحاظ کان بلڪل تيار ڪري ڇڏيو آهي، اسان جو سر سمجهوس. انهيءَ کان پوءِ حضرت حافظ امام بخش رحمة

الله عليه حضرت قبلہ مشوري سائين ڏي صحبت ڪرڻ لاءِ گهڻو ايندا ويندا هئا. پاڻ ۾ گهڻي محبت پيدا ٿي پيئي. اهو ئي سبب هيو جو حضرت قبلہ مشوري سائين جن پنهنجو فرزند ارجمند حضرت ”محمد“ عرف نالي منا سائين حفظ ڪرڻ لاءِ حضرت امام بخش رحمة الله عليه ڏي موڪليائون. جتان هو صاحب حفظ جي دستار بندي ڪري آيا.

ڪن وقتن ۾ حضرت قبلہ مشوري سائين ٻوڏ جي ڪري پنهنجي مرشد ڪريمن حضرت پير سائين جن جي ڳوٺ نلاھ شريف لڏي ويا هيا. جڏهن پاڻي سڪو تہ موٽڻ جو ارادو ڪيائون تہ حضرت پير سائين جن فرمايو تہ اسان ڏھ جريب مدرسي لاءِ وقف ٿا ڪيون توهان هت اسان وٽ پڙهايو. پاڻ مرشدن ڪريمن کي عرض ڪيائون تہ قبلہ سائين! هي باطني فيض جي مهرباني اوهان جي آهي، باقي ظاهري علم حضرت استاد سائين جو ڏنل آهي ان لاءِ استاد سائين کي عرض ڪبو پوءِ جيئن انهن فرمايو ائين ڪبو. پوءِ پاڻ جڏهن استاد سڳورن ڏي ويا ۽ اها حقيقت بيان ڪيائون. پاڻ استادن سڳورن زبان سيف الرحمان سان فرمايو تہ ابا! تون وڃي پنهنجي ڳوٺ ويهہ، تنهنجو ڳوٺ هڪڙي ڏينهن مدينہ منور ٿيندو. اهو منظر اکين سان ڏٺوسين ۽ ڏسندا رهون ٿا جو

ساري دنيا جي خلق پئي ٿي زيارت لاءِ اچي. جو نہ رڳو سنڌ ۾ پاڪستان بلڪ پنجاب، بلوچستان، مڪران، ايران، عراق، عربستان سيني ملڪن مان ايندڙ جماعت پتنگن وانگر سندن جي جمال با ڪمال تي عاشق ۾ سيني جا سينہ سندن جي توجه سان معمور ۾ منور لڳا پيا آهن. جنهن سان سندن جو ڪٽي ذڪر ڪوليو تہ ائين پيو معلوم ٿئي تہ گوياڪ هن سان ئي ساري مهرباني ٿيل آهي.

هر کجا چشمهء بود شيرين ، مردم و مرغ مور گرد آيند

ڪتبخاني ۾ درس تدريس

حضرت قبله مشورين وارا سائين صبح کان وٺي شام تائين طالبن کي پڙهائيندا هئا. پاڻ فرمائيندا هئا ته طالب علم جيڪڏهن اڌ رات تائين مطالعو ڪندا هئا ته اسان اسر تائين وينا هوندا هئاسون. ٿوري عرصي ۾ ئي ڪافي طالب علم سنڌ بلوچستان جا فارغ تحصيل ٿي تڪميل علم جي ڪري دستار فضيلت جي ٻڌي پنهنجي ملڪن ۾ مدرسا کوليائون.

سندن دار العلوم اهل سنت والجماعت جي عظيم جامعات مان آهي. علم تفسير، حديث، فقه، فتوىٰ ۾ ماهر هيا. پر ميراث جي علم ۾ خاص مقام حاصل هين. پاڻ سائين ايڏي ته عظمت جا جامع هئا جو طبقه علماء ڪرام ۾ ممتاز فضلاء ۾ شمار ڪيا ويندا هيا. خاص ڪري فقه ۽ ميراث جي علم ۾ پاڻ امام مڃيا ويندا هيا. سندن جو فقه ۾ علمي مقام ايترو ته بلند هيو جو سندن همعصر جيد علماء ڪرام به سندن وٽ فقهي مسئلن لاءِ خدمت ۾ حاضر ٿيندا هيا. ملڪ جا وڏا

وڏا جج صاحبان ۽ وڪلاء مشڪل ترين فيصلن لاءِ سائين جن
ڪان مشورو وٺڻ لاءِ خدمت ۾ حاضر ٿيندا هيا. هفتي ۾ هر
خميس جو ڏينهن مسئلن ڪڍڻ، ۽ فتوىٰ نويسي ۽ فيصلن لاءِ
مقرر هيو. پاڻ اڪثر ڪري تحريرون سنڌي زبان ۾ عوام جي
سمجهڻ خاطر لکندا هيا. ڪڏهن ڪڏهن سائلن جي مختلف
ٻولين جي ڪري فارسي ۽ اردو ۽ عربي زبان ۾ بہ لکندا هيا.
اهي سيئي تحريرون سندن ”فتوىٰ المشوري“ ۾ موجود آهن.
هرهڪ فن جي تحرير لکڻ ۾ لامثال ۽ لاثاني هوندا هئا.

حضرت مشوري سائين جن کي هڪ تمام سٺو
ڪتبخانو آهي. ڇو تہ پاڻ فقہ، مفتي ۽ محدث هيا ان لاءِ سندن
کي ڪتابن جي مطالع جي سخت ضرورت هئي. تنهن ڪري
وٽن هڪڙو ڪتبخانو آهي جنهن جو شمار ملڪ جي وڏن
ڪتب خانن ۾ ڪري سگهجي ٿو. جا سندن ذاتي ملڪيت
آهي. هي ڪتبخانو تفسير، حديث شريف، فقہ، منطق، تصوف،
تاريخ، ادب، طب ۽ معاشيات وغيره ۽ مختلف ۽ متعدد

موضوعن تي اٽڪل ويهن هزارن کان به وڌيڪ ڪتابن تي مشتمل آهي ۽ ڪيترا ئي ناياب قلمي ڪتاب به موجود آهن. ميراث متعلق وٽن وڏو مواد موجود آهي. ان کان سواءِ اسلامي تاريخ ۽ سيرت طيبه تي پڻ مستند ڪتاب سندن لائبريري جي زينت بڻيل آهن. پاڻ سنڌ خواه هند، ايران، افغانستان، عربستان، مصر عراق کان به ڪتاب گهرائيندا هئا.

تصنيف ڪتب و ترجمات

١. معلم الفرائض

حضرت قبلہ مشوري سائين پنهنجي طالب علمي جي وقت ۾ هڪڙو مختصر رسالو ”معلم الفرائض“ نالي تصنيف فرمايو هيائون، جو عالمن توڙي طالب علمن، عوام ۽ خواص وٽ تمام مقبول ٿيو. توري ٿئي عرصي ۾ پهرين ايڊيشن ختم ٿي وئي. ان ڪان پوءِ نئون ”معلم الفرائض“ تصنيف ڪيائون. جنهن ۾ وڌيڪ تفصيل ۽ ضميمو وڌايو ويو آهي.

عالمن توڙي قانون دانن وڪيلن لاءِ ورثي جي علم ۾ رهبري ڪري رهيو آهي. سراجي ۽ شريفي وغيره جو احتياج لاهيندڙ آهي. منجهس سراجي ۽ شريفي کان سواءِ ٻين وڏن وڏن ڪتابن مان بہ مسئلہ حل ڪري نئين ”معلم الفرائض“ ۾ داخل ڪيا ويا آهن.

٢. هدية الابرار في تحيقيق ان المصطفیٰ نور الانوار

هن ڪتاب ۾ قرآن شريف حديث شريف ۽ ٻين معتبر ڪتابن جي قوي دليلن سان حضور ڪريم صلي اللہ عليہ و آلہ و سلم جن جو نور هجڻ ثابت ڪيو ويو آهي.

٣. نفحات الڪرامات

پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعالىٰ عنہ جي ملفوظات مجمع الفيوظات جي اصل نسخ فارسي جو سنڌي زبان ۾ ترجمو ڪيو اٿن. هن ڪتاب ۾ شريعت، طريقت، معرفت، حقيقت جا مڙيوئي مسئلا موجود آهن. هڪ بحر عميق جي ڪاڻ آهي. مرده دلين لاءِ آب حيات ۽ ڪٽيل قلبن لاءِ صيقل جو ڪم ڏئي ٿو.

٤. فصل الخطاب في لزوم الستر والحجاب المعروف پردهءِ عورت

هي ڪتاب عورتن جي ستر ڪرائڻ ۽ انهن کي بنا پرده ۽ بنا وارث محرم جي ٻاهر نہ نڪرڻ ۽ نہ ڪڍڻ جو حڪم قرآن شريف ۽ حديثن شريفن جي زبردست دليلن سان ثابت ڪيو ويو آهي.

٥. مواعظ القاسميہ

هي حضرت قبلہ مشوري سائين جون فرمايل تقريرون شايع ٿيل آهن ۽ سندن تقرير مبارڪ جون ڪيسٽون بہ پريل آهن، جي درگاھ شريف تي موجود آهن. هن وقت تقريرن جا پندرنهن حصا شايع ٿي چڪا آهن.

٦. **حزب البحر**

بلڪل صحيح نسخ حضرت ابو الحسن شاذلي رحمة اللهٰ تعالىٰ جو تصنيف ٿيل.

٧. **دلائل الخيرات**

جناب علي حريري قدس سره جي روايت موجب مديني شريف مان سندن اولاد مان هڪ ڪامل بزرگ جو درست ڪرايل صحيح نسخ.

٨. **ضياءُ الهدىٰ**

هي شيعن جي اعتراضن جي رد ۾ لکيل آهي. منجهس دليل دلائل خود اهل تشيع جي ڪتابن مان ڏنل آهن.

ٻيا بہ ڪيترا ئي رسالا حضرت قبلہ مشوري سائين جا شايع ٿيل آهن ۽ ڪي اڻ شايع ٿيل نسخ بہ موجود آهن.

شايع ٿيل ڪتابن جا نالا

٩ رحمتي رات شب برات۔
١٠ ارشاد العباد الىٰ نطق الضاد۔
١١ اتحاف الاشراف في تبديل الاوقاف۔
١٢ اشباع الڪلام في تحقيق مدة الرضاع والفطام۔

۱۳البشریٰ لمن احتفل بميلاد مصطفیٰ صلي الله عليه و آله وسلم،
۱۴ الحجة البيضاءُ في حرمة الصدقات الواجبة علي الشرفاء
۱۵البينات الواضحات في استحباب الجهر بالذكر بعد المكتوبات، وغيره.

عالمن كان ٻڌل آهي تہ ”من تعلم ولم يتصوف فقد تفسق و من تصوف و لم يتعلم فقد تزندق و من تعلم و يتصوف فقد تحقق“
ترجمہ: انهيءَ شخص جو ظاهري علم پڙهيائين ۽ باطني علم نہ سکيو تہ اهو فاسق ٿيندو. جنهن تصوف سکيو ۽ ظاهري علم حاصل نہ ڪيائين تہ اهو زنديق ٿيندو ۽ جنهن ظاهري علم بہ سکيو ۽ باطني علم بہ حاصل ڪيائين تہ اهو حق کي حاصل ڪندو.

طريقت ۾ قدم

مٿي معلوم ٿي آيو آهي تہ حضرت قبلہ مشوري سائين جا والدين حضرت خواجہ پير سائين امام الدين شاهہ راشدي قدس سره الاقدس جا دست بيعت ٿيل هئا. پاڻ بہ حضرت پير سائين امام الدين شاهہ صاحب وٽ طريقت پاڪ ۾ داخل ٿيا. سندن ڪان منقول آهي تہ حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس الله تعالیٰ سره العزيز جي فارسي ملفوظات مجمع الفيوظات، جا عارف بالله خليفي محمود رحمة الله المعبود ڪڙيہ واري جي گڏ ڪيل هئي، مطالع ڪئي سين. انهيءَ ڪان پوءِ طريقہ عليہ قادريہ ۽ نقشبنديہ جي حاصل ڪرڻ جو شوق پيدا ٿيو. انهيءَ ڪان پوءِ فارسي ملفوظات شريف جو سنڌي ۾ ترجمو نفحات الڪرامات ڪيوسين تہ جيئن هن فيض جي بحر بي پايان مان عام ۽ خاص فائدو وٺن.

حضرت قبلہ مشوري سائين جي باطني سلسلہ جو تعلق مشائخ راشديہ خاندان سان آهي، جي قادري ۽ نقشبندي ٻنهي طريقن جا صاحب هئا. پاڻ ڪي پڻ انهن طريقن جي تلقين ڪرڻ ۽ سلوڪ طريقت، رشد هدايت ڪرڻ جي اجازت ۽ خلافت پنهنجي شيخ ڪامل پير دستگير روشن ضمير حضرت

پير سائين سيّد امام الدين شاه رحمة اللهٰ عليه راشدي ڪان مليل آهي. جن جو روضو شريف اسٽيشن باقراڻي روڊ ڪان اوڀر طرف درگاهه نلاهه شريف ۾ آهي.

پير سائين امام الدين شاه حضرت مرشد ڪريم ڪامل مڪمل پير سائين روضي ڌڻي رحمة اللهٰ تعالىٰ جي فيض جي درياهه مان فيضياب ٿيا هئا. انهي ڪري حضرت محبوب سائين مشورين وارا سائين الملقب ”تاج ڌڻي“ جو قادري ۽ نقشبندي سلسلہ حضرت پير سائين روضي ڌڻي رحمة اللهٰ تعالىٰ سان مليل ٿو. جنهن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو.

سلسله قادري ۽ نقشبندي حضرت ”تاج ڌڻي“ مشورين وارا سائين قدس اللهٰ تعالىٰ سره الاقدس

١. شيخ المشائخ خواجه شمس الاولياء محي السنة النبوية ماحي آثار البدعة بدرقة السالڪين و موصل الطالبين الى مطالبهم حضرت پير سائين السيد السادات محمد راشد صاحب المعروف ”روضي ڌڻي“ رضي اللهٰ تعالىٰ عنہ.

٢. شيخ المشائخ حضرت خواجہ پير سائين سيد محمد ياسين شاھ المعروف ”پير سائين جاين وارا“ قدس سره الاقدس.

٣. شيخ المشائخ حضرت خواجہ پير سائين سيد رشيد الدين شاھ المعروف ”پير سائين بيعت ڏٽي“ قدس سره الاقدس.

٤. شيخ المشائخ حضرت خواجہ قطب الاقطاب سراج الواصلين حضرت پير سائين الحاج امام الدين شاھ قدس سره الاقدس.

٥. شيخ المشائخ حضرت خواجهء خواجگان سراج السالڪين شمس المشارق والمغارب قدوة العلماء الربانين فخر العاشقين مخزن علوم سبحاني معدن فيوض يزداني جناب فيض مآب مولانا مرشدنا الحاج محمد قاسم المعروف ”تاج ڏٽي“ قدس الله تعالیٰ سره الاقدس.

حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعالیٰ عنہ جي قادري ۽ نقشبندي طريقن جو سلسلہ حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم تائين تفصيل وار سندن ملفوظات شريف ”نفحات الڪرامات“ ۾ ڏنو ويو آهي.

مختصر حيات طيبہ قطب الاقطاب فيض مآب حضرت پير سائين ”روضي ڌڻي“ قدس سره الاقدس

پاڻ حضرت خواجہ پير سائين محمد بقا شاه المعروف ”پاڪ شهيد“ جا فرزند ارجمند آهن. حضرت پير سائين پاڪ شهيد ”پَٽ ڌڻي“ قدس سره باڪمال اولياء ۽ مقتدا ۽ پيشوا قادري ۽ نقشبندي طريقن جا مجمع البحرين هئا. قادري طريقہ حضرت ڪامل مڪمل مرشد پير سائين عبدالقادر جيلاني قدس سره (رهندڙ ديهہ سوڍاڻي) ڪان حاصل ڪيائون. اها ديهہ جهنگ سيال ضلع ۾ آهي. هاڻي چناه شريف جي درگاهہ سڏجي ٿي.

حضرت سيد پاڪ شهيد قدس سره پنهنجي پير مرشد سيد عبدالقادر حسيني جيلاني جي امر ۽ اجازت سان نقشبندي طريقہ حضرت مخدوم محي السنة امام الامة مخدوم محمد اسماعيل قدس سره پريالوءِ شريف وارن ڪان ورتائون. حضرت پاڪ شهيد اصل وينل شهر رسول پور عرف نندي سائيدي جا هيا. اتان لڏي اچي شهر رحيم ڏنا ڪلهوڙه واقع ديهہ فريد آباد ۾ رهيا. سندن ولادت سنہ ١١٣٥ هجري ۾ ٿي. پاڻ نندي هوندي ڪان ئي الله پاڪ جي محبت ۽ ذوق شوق وارا هيا بزرگن الله وارن جي زيارت جو ڏاڍو شوق هوندو

هئن. انهي ڪري حضرت مخدوم محمد اسماعيل پرياڻوءِ واري ڏي صحبت لاءِ گهڻو ايندا ويندا هئا.

هڪ دفعي پير سائين پاڪ شهيد پنهنجي مرشد حضرت مخدوم پرياڻوءِ شريف واري جي زيارت لاءِ آيا. صحبت ڪري جڏهن موڪلائي واپس وڃڻ لڳا ته مخدوم عليه الرحمة فرمايو ته شاه صاحب! اڄ توهان جو اچڻ اسان جي واسطي ڪونه ٿيو آهي. پاڻ بڌي حيران ٿي ويا ته اسان خاص زيارت جي خيال سان آيا آهيون، ڪو به زماني جو غرض ڪو نه هيو، مرشدن ڪريمن اسان کي ائين چو فرمايو. پاڻ انهي فڪر ۾ هئا ته پاڻ سان گڏ هڪڙو خليفو به هين. پاڻ انهيءَ کان پڇا ڪيائون ته متان تو کان ڪا بي ادبي ٿي هجي. انهي عرض ڪيو ته قبلا! مون کان ڪا ڳالهه اهڙي صادر نه ٿي آهي، باقي ايترو ٿيو آهي جو سڻ ڦاٽي پئي هئي انهي جي سبڻ لاءِ سندن ڳوٺ مان سئي سڳو ورتو هيم. پاڻ فرمايائون ته تنهنجي انهي سئي سڳي اسان جو پنڌ بيڪار ڪري ڇڏيو.

پاڻ سنه ١١٩٨ هجري ۾ ڪن رهزنن واٽ ڦرينڊڙن جي هٿان ٦٣ ورهين جي ڄمار ۾ شهادت جي خلعت پاتائون. سندن

مزار مقدس شيخ طيب ۾ آهي. پڇاڙي ۾ هي وصيت فرمايائون تہ:

١. انهن چورن کي، جن اسان کي شهيد ڪيو آهي، مون معافي ڏني آهي، اوهان بہ معافي ڏجون.

٢. منهنجي دين جي پڳ آهي، سا جنهن تي بہ اچي توڙي اهو ننڍو هجي تہ بہ بيٺا ان جو ادب ڪجو.

٣. سفر دين جي خاطر ڪجو، طمع نہ رکجو. پاڻ ۾ محبت سان رهجو. الله تعاليٰ اوهان جو رزق ڪشادو ڪيو آهي سو اوهان کي ملندو.

٤. اسان کي شيخ طيب رحمة الله عليه جي مقام ۾ پَٽَ تي رکجو. (انهيءَ ڪري سندن "پٽ ڌڻي" لقب مليل آهي).

حضرت پير مرشد مڪمل روضي ڌڻي رضي الله تعاليٰ عنہ جي ولادت پهرين تاريخ شعبان يا رمضان عليٰ اختلاف الاقوال سنہ ١١٧٠ هجري ۾ ٿي. پاڻ سيني پائرن ۾ ننڍا مگر سيني کان بخت بلند ارجمند، مقتدائي جهان، علو شان ۾ اعليٰ ۽ جان جهان ۽ صاحب سلسلهء طيب راشدي جا ٿيا. سندن ولادت جو هنڌ رحيم ڏنو ڪلهوڙا جو ڳوٺ آهي. جنهن کي هاڻي پراڻي درگاهه سڏيو ويندو آهي.

نقل ٿا ڪن تہ جڏهن حضرت ميان صاحب جن پير سائين محمد بقا شهيد قدس سره کي چار فرزند سڳورا تولد ٿيا، تڏهن هيڪر پاڻ حضرت مقتدائي اهل مقبول بارگاهہ جليل مخدوم محمد اسماعيل قدس سره کي، جي سندن نقشبندي مشرب جا پير طريقت هئا، پنهنجي ڳوٺ وني آيا. اتي ٽئي نينگر دعا طلبي لاءِ سندن خدمت ۾ آندا ويا. پاڻ انهن کي ڏسي نالو پڇيائون ۽ فرمايائون پئي تہ ”چڱو ٿيندو“. جڏهن حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره کي، جو ان وقت ٻڌڻ ۾ هئا، ڪٺي آيا تڏهن مخدوم صاحب قدس سره کين ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا ۽ جهولي ۾ جهلي فرمايائون تہ ”هي يار آهي جنهن کان دنيا جو گهڻو حصو فيضياب ٿيندو“.

سندن ابتدائي تعليم هڪ حافظ نالي زين الدين رحمة الله تعاليٰ وٽ ٿي. ان کان پوءِ طلب علم لاءِ کين سفر ڪرڻو پيو. پهريائين ميان صاحب حضرت پاڪ شهيد قدس سره جن کين مولانا حاجي فقير الله صاحب نقشبندي قدس سره وٽ شڪارپور ۾ ويهاريائون. اتي ڪجهہ وقت تعليم حاصل ڪيائون. ليڪن حضرت پير سائين پاڪ شهيد قدس سره جڏهن ٻئي ڀيري اتي آيا تہ ڏٺائون تہ کين مڪلف طعام ماني ٻوڙ پلاءُ تعظيم تڪريم سان پئي مليو. پاڻ فرمايائون تہ بابا!

جنهن مدرسي ۾ ماني ٻوڙ ۽ طعام عام جام آهي اتي علم حاصل ڪرڻ محال آهي. اتان وري شهر ڪوٽڙي ڪبير ۾ مخدوم ميان يار محمد عليه الرحمة وٽ طلب علم لاءِ ويهاريائون، جو هڪ اهل دل عالم فاضل ڪامل عالم سڳورو هيو. پاڻ آخر ۾ مولانا مولوي مخدوم محمد صاحب آريجوي عليه الرحمة وٽ ڪتاب پورا ڪرڻ فرمايائون.

پاڻ فرمايائون تہ اسان کي اسان جي والد سڳوري پهريائين نقشبندي طريقہ ۾ داخل فرمايائون. پر مون کي انهيءَ ذڪر شريف مان ڪابہ ڪيفيت محسوس ڪانہ ٿي، تنهنڪري پاڻ وري مون کي طريقہء قادريہ ۾ داخل فرمائي ذڪر جهر سان مشغول فرمايائون. پوءِ وڏي آواز سان ذڪر ڪرڻ سان سڄي وجود کي وٺي ويو، جو مٿي کان پيرن تائين وار وار مان ذڪر جاري ٿي پيو.

پاڳارا لقب: پير سائين ميان امام الدين شاهہ قدس سره حضرت پير سائين روضي ڌڻي کان نقل ڪيو آهي تہ هيڪر پاڻ مينهون چاريندي رات جي وقت ۾ واهي جي هن پاسي ستا پيا هئا ۽ واٽ واهي جي ٻئي پاسي هئي، تہ ائين گهوڙن جو ڊٻڪو ٿيو. پاڻ پانيائون تہ ڪي حاڪمن جا ماڻهون هوندا.

تنهنڪري ماٺ ڪري سمهي رهيا. تان جو اچي گهوڙا ويجها پيا. جڏهن ويجها ٿيا تڏهن اٿيا ۽ هنن سلام ڏنو ۽ مڙئي لهي پيا. ڪل پنج ڄڻا هئا. حضرت علي ڪرم الله وجهہ حضرت رسول مقبول صلي الله عليه و آله و سلم جن ڏي اشارو ڪري چيو ته هي پاڻ آهن. پوءِ پاڻ سڳورا صلي الله و آله و سلم اچي پير سائين جن وٽ ويجها ويٺا ۽ پنهنجي دستار مبارڪ مٿي تان لاهي فرمايائون ته بابا! تون مٿي ۾ وجهه ۽ اٿي خلق کي الله سائين جل شانہ ڏي سڏ. تنهن تي پاڻ جواب ڏنائون ته اسان جو اهڙو حال ڪونهي ۽ خلق جو بہ اهڙو حال ڪونهي، ۽ اسان پنهنجو بار کڻڻ جهڙا ناهيون ٻين جو بار کيئن کڻون؟ حضرت پير جن چيو ته ذڪر ڏسڻ مهل سڀ کنهن مريد کي امر ڪجو ته يارهن قل پڙهي اسان کي ختمون ڏين پوءِ انهن مڙين جو اسان جو ذمون آهي. حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جن کان دستار يعني پڳ ملڻ ڪري سندن "پاڳارو" لقب ٿيو.

هي هدايت ۽ فيض الاهي جو سج مسند ارشاد ۽ تلقين جي آسمان تي نوراني ڪرڻن سان چمڪندي جهان کي روشن ۽ منور فرمائيندي، عين متابعت حبيب ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي مطابق پوري ٦٣ ورهين جي عمر پهچڻ بعد

پهرين تاريخ شعبان سنہ ١٢٣٣ هجري ۾ غيب جي پردي ۾ محجوب ۽ محبوب حقيقي عز اسمہ جي وصال سان مشرف ٿيا. سندن خاڪي جسم مقدس پراڻي درگاھ تي دفن ڪيو ويو. پر درياھ جي پائڻ جي خطري جي ڪري سيد علي گوهر شاھ عرف ”بنگلي ڏڻي“ تخلص ”اصغر“ قدس سره ٦ جمادي الاول سنہ ١٢٥٠ هجري مطابق آڪٽوبر سنہ 1834 ع ۾ سندن سيڻي روضا شريف منتقل ڪرائي نئين درگاھ ۾ رکيائون. انهيءَ ڪري سندن لقب ”روضي ڌڻي“ قدس سره الاقدس مشهور ٿيو. اتي نئون ڳوٺ ٻڌو ويو. جنهن کي هاڻي پير جو ڳوٺ يا نئين درگاھ سڏجي ٿو. پير سائين جي اولاد مان ڪي اتي رهجي ويا جنهن ڪري انهيءَ کي هاڻي پراڻي درگاھ سڏجي ٿو.

مختصر حالات حضرت سيد محمد ياسين شاه المعروف ”پير سائين جاين وارا“

حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره الاقدس کي ١٨ فرزند هئا. جن مان وڏو حضرت قبله سيد صبغت الله شاهه هئا. حضرت قبله ياسين شاهه ننڍا هئا پر حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعالیٰ عنہ کي زور پيارا هئا. پير سائين محمد ياسين شاهه کي بہ پنهنجي والد سان گهڻي محبت هوندي هئي.

حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره الاقدس کي وصال واري بيماري ۾ ڪجهه ضعف ۽ تڪليف ٿي پئي، تنهن تي پاڻ فرمايائون تہ اڳي اهڙا ماڻهون هوندا هئا جو مرشد جو عيوض ٿيندا هئا هاڻي اهڙو آهي ئي ڪونہ. اتي پير سائين جاين وارا بہ وينا هئا. تن سندن ڳالهه ٻڌي باغ ۾ وڃي وضو ساري نفل پڙهي دعا گهريائون تہ جيڪا پير سائين جن کي بيماري آهي سا اسان کي ٿئي. پوءِ انهي وقت باغ ۾ اها بيماري ٿي پين ۽ پير سائين روضي ڌڻي قدس سره الاقدس کي تخفيف ٿي ۽ ماڻهن ۾ مبارڪون پئجي ويون تہ پاڻ خوش ٿيا آهن. اتي پير سائين جن فرمايو تہ بيا مڙئي آهن

فلاڻو يعني پير سائين جاين وارا ڪو نہ آهن. تنهن تي جاچ ڪيائون. پوءِ هڪڙي فقير خبر ڪئي پاڻ باغ ڏي اسريا هئا. پوءِ ماڻهن ڪان پڇا ڪري ڏانهن جاڻ لاءِ ويا. وجي ڏٺائون تہ پاڻ تمام گهڻو ضعيف ٿيا پيا آهن. پر هڪڙي ماڻهون تي ٽيڪ ڏئي سندن حضور ۾ آيا. پاڻ ڏٺائون تہ تمام گهڻي تڪليف تي اٿن. تنهن ڪري پاڻ فرمايائون تہ تون جي ائين ٿئين جو جهان مان هلين، اها ڳالهہ اسان کي پنهنجي هلڻ کان وڌيڪ تڪليف ڏيندي، مان پير مرد آهيان مان پلي وڃي پنهنجي مالڪ سان گڏجان، اوهان جي مهل نہ آهي، اوهين جوان آهيو، پلي ماڻهن کي الله تعالیٰ ڏي سڏيو. تڏهن پير سائين جاين وارن چيو تہ قبلا! مان پنهنجي زبان سان ڪيئن چوان تہ پير سائين هيئن ڪي هيئن ٿين. پوءِ پير سائين روضي وارن فرمايو تہ تڏهن هيئن چئو تہ ڏٽي منهنجا جيڪا منهنجي بابي جي مرضي. پوءِ پاڻ اها دعا گهريائون تہ پوءِ پير سائين جاين وارا خوش ٿيا ۽ پير سائين روضي وارا وري ساڳي طرح بي خوش ٿيا.

پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعالیٰ عنہ جي واري ۾ ڪن پناڻن، ميان صبغت الله شاھ ۽ پير سائين جاين واري وارن سان خرخسو ڪيو هيو، جتي پير صاحب کي ترارين جا ڌڪ بہ لڳا هئا. پوءِ اها خبر پير سائين روضي وارن رحمة الله

عليه کي ٻڌايائون. تنهن تي پاڻ فرمايائون تہ منهنجا تہ ڪين وڙهيا؟ فقيرن چيو تہ نہ. تنهن تي فرمايائون تہ الحمد لله. اهي پناڻ وري شايد حضرت روضي ڌڻي رحمة الله عليه جن وٽ معافي گهرڻ آيا هيا. تنهن تي پير سائين جن، پير سائين جاين جي طرفان هي جواب ڏنو تہ انهيءَ جي طرفان اسين اوهان کي بخش ڪيون ٿا، باقي ميان صاحب کان پاڻ بخشايو. پوءِ هنن عرض ڪيو تہ ميان صاحب ڏي اوهان اسان سان گڏجي هلو. پوءِ پاڻ هنن سان گڏجي هليا. پوءِ ميان صاحب کي پاڻ هلي چيائون. ميان صاحب اول تہ تمام گهڻي ڪاوڙ ڏيکاري ۽ چيائين تہ اسين هنن سان هيئن ڪنداسين هيئن ڪنداسين. پر آخر سائين جن جي گهڻي چوڻ سان معافي ڏنائون، ۽ پير سائين جاين وارا اتي حاضر هيا. پاڻ انهن ڏي خطاب ڪري ڪلي فرمايائون تہ اسان اوهان جي طرفان بخشي ڇڏيو آهي. تنهن تي وري پير سائين جاين واري فرمايو تہ اسان انهن کي ڏک هڻڻ مهل بخشي ڇڏيو آهي.

پير سائين جاين واري فرمايو تہ جڏهن حضرت پير سائين روضي ڌڻي وارن جو اولاد گهٽو ٿيو ۽ فرزند وڏا ٿيا تڏهن سوڙهہ سببان اصلي جاين مان سندن اڪثر وڏا فرزند نڪري ٻاهر ڏار جايون جوڙي ويٺا. اسان بہ ارادو ڪيو تہ ٻاهر

ڏار جاءِ جوڙي ويهون. پوءِ جڏهن ڏاڪڻ وٽ آياسون تہ اتي پاڻ اسان کي پاڪر پائي چيائون تہ بابا! تون اسان سان سوڙهہ ۾ گذ گذار.

حضرت پير سائين امام الدين شاهہ قدس سرہ کان نقل آهي تہ پاڻ سڳورا فرمائيندا هئا تہ هيڪر ميان صاحب يعني پير ميان صبغت اللّٰہ شاهہ ۽ پير سائين جاين وارا رحمة اللّٰہ عليہ گڏجي شڪار تي ويا هئا، پاڻ نہ تي ويا، پر ميان زور ڪري وٺي وين. اها خبر پير سائين روضي وارن بہ ٻڌي. پاڻ شڪار تي وڃڻ ناخوش پانيائون. جڏهن شڪار تان موٽي آيا تڏهن پير سائين جاين وارا ۽ ميان صاحب هٿ هٿ ۾ ڏيون ٿي آيا، پير سائين روضي وارن قدس سرہ الاقدس جي آڏو پئي آيا تہ سندن هٿ کي ميان صاحب جي هٿ مان ڇڏائي چيو تہ هينئر توکي ميان صاحب هٿ هٿ ۾ ڏئي ٿو هلي، مون کان پوءِ هٿ مان وٺي ڪيندئي.

بهر حال مٿئين حقيقت مان معلوم ٿئي ٿو تہ حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي اللّٰہ تعالیٰ عنہ جو حضرت پير سائين جاين وارن سان گهڻي محبت ۽ پيار هوندو هيو.

حضرت پير سائين امام الدين شاهه پير سائين کان نقل
تا ڪن ته حضرت پير سائين روضي وارن کان سندن پائرن ۾
خليفن پڇيو ته قبلا! پڳ اوهانجي ڪنهن کي ٻڌائبي؟ پاڻ
فرمايائون ته ظاهر ڪري وڏو ميان صاحب (صبغت الله شاهه
آهي، پر منهنجي پڳ ڪپڙي جي نه آهي جو ڪنهن کي ٻڌان،
باقي منهنجي پڳ آهي ”دين منجهان“ مڙئي ديندار پاڳارا آهن.
(ڪير به هجن ڪهڙي به قوم جا هجن).

حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره الاقدس جي
وصال کان پوءِ زماني جي دستور موجب وڏو صاحبزادو سيد
صبغت الله شاهه سائين سجاده نشين ٿيا. جيئن پير سائين
روضي ڌڻي قدس سره الاقدس به پنهنجي حياتي مبارڪ اهڙو
اشارو ڏئي ويا هيا. باقي دين جي پڳ وڏيڪ ديندار ۾ مرشد
ڪريم جي منظور نظر جي حوالي ٿيندي آهي.

حضرت پير سائين جاين وارا نهايت عابد زاهد زماني
جا قطب هئا. فيض جا مالڪ هيا. سندن فيض جي درياهه مان
ڪيترا خشڪ لب سيراب ٿيا.

حضرت پير ميان صبغت الله شاهہ حضرت پير سائين جاين وارن جو پاڻ ۾ نهراءُ نہ تي سگهيو. تنهن ڪري پير سائين جاين وارا قدس سره الاقدس اتان لڏي اچي ٿلاھ شريف، لڳ باقراڻي اسٽيشن تي رهائش پذير ٿيا. پير سائين روضي وارن بہ اهڙي پيشن گوئي فرمائي هئي تہ توکي ياءُ هٿ مان وٺي ڪڍي ڇڏيندئي.

حضرت قبلہ روضي ڌڻي قدس سره الاقدس جي تبرڪات مان ”پڳ“ گادي نشين حضرت قبلہ ميان صبغت الله شاهہ جهلي، جنهن ڪري سندن لقب ”پير پاڳارو“ مشهور ٿيو ۽ سندن تبرڪات مان ”جهنڊو“ ميان محمد ياسين شاهہ کي مليو.

جهنڊي جو احوال

هي جهنڊو حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره الاقدس کي شاهہ ڪابل زمان شاهہ بن تيمور شاهہ بن احمد شاهہ ابدالي تيار ڪرائي سندن جي خدمت ۾ بطور نذراني جي پيش ڪيو هيو، جو سائي ريشمي ڪپڙي جو ٺهيل هيو. جنهن تي سونهري تارن سان ڪلمہ طيب ”لاالہ الا الله محمد رسول الله صلي الله عليہ و آلہ وسلم“ لکيل آهي، جو محمد ياسين شاهہ

قدس سره الاقدس کي ڏنو ويو. جنهن کري ”پير جهنڊائي“ جي لقب سان مشهور ٿيا.

هڪڙي عورت مائي بختاور جا وڏي فقيرياڻي هئي، سندن خدمت گذار هئي. انهي چيو ته پير سائين جاين وارا پير سائين روضي ڌڻي قدس سره جي درگاهه تي وڃڻ لاءِ تيار ٿيا ته مائي عرض کيو ته قبلا! پير سائين روضي ڌڻي قدس سره وارن جي زيارت هت کرايو ته مون کي ٻيو ڇا گهرجي. تڏهن پاڻ فرمايائون ته مسجد ۾ اچ. پاڻ ٻه هلي مسجد ۾ وينا. مان ٻه اتي ويس. پاڻ فرمايائون ته اکيون ٻوٽ. مون اکيون ٻوٽيون. وري فرمايائون ته اکيون پٽ. اجا اکيون پٽي ڏسان ته پاڻ روضي وارا پير سائين جي پرسان وينا آهن. سندن برکت سان مون هنن اکين سان پير سائين روضي وارن جي زيارت کئي.

وصيت

پير سائين جاين وارن فرمايو ته ”اسان جي وفات کان پوءِ منهنجي اولاد مان ان جي پنيان لڳجو جنهن مان خدائي جي بوءِ اچيو. متان ڏسو منهنجي کاڻ منهنجي اولاد جي کتن جون رسيون ڇکيندا وتو، ترين تي بار کڻندا وتو. جنهن ۾

اهو حال ڏسو تنهن جي پنيءَ نہ لڳجو. بلڪ اسان جو ڄاڻي خدمت ڪجوس. بي ادب نہ ٿجو. پنيان ان جي لڳجو جنهن ۾ خدائي ڏسو. ٻيو تہ منهنجي ڪپڙي جي پڳ نہ آهي، جو مان ڪنهن کي ڏيان. منهنجي پڳ آهي دين جي، جنهن کي مسجد ۾ ڏسو ۽ متابعت تي پورو ڏسو، انهيءَ سان صحبت ڪجو ۽ انهيءَ جي ئي پنيءَ لڳجو“.

پاڻ درگاهہ شريف تي هيا جو مريد خدا جو اسم وجهي دعوت تي وني ويا. ربيع الاول ۾ پاڻ درگاهہ تان اسريا هيا. ساڍا چار مهينا سفر ڪيائون، جو سفر ۾ ئي وفات ڪيائون. ان وقت سندن ٽي فرزند حاضر هيا.

١ پير رشيد الدين شاهہ.
٢ حاجي هدايت اللّٰہ شاهہ.
٣ پير ميان صديق شاهہ.

ٻيا خليفا بہ گهڻا صحبت ۾ هئا. خليفو مراد علي نظاماڻي ان وقت وڏو هيو. انهن جي صلاح سان اتر ڏي موٽڻ ٿيو ۽ راجي خاناڻي جي شهر ۾ کين غسل ڏنائون، راجي نظاماڻي جي ڳوٺ ۾ دفن ڪيائون. پاڻ حياتي مبارڪ ۾ راجي نظاماڻي جي ڳوٺ دفن واري جاءِ ڏسي فرمايائون تہ ڪي

ڏينهن هتي اچي ويهنداسين. پوءِ ١٢ مهينا اتي رهڻ ٿيو. پوءِ سندن وڏو فرزند پير فضل الله شاهه جسم مبارڪ کڻائي جاءِ ڪرائي نلاهه شريف ۾ دفن ڪيائون جتي اڄان سوڌو روضو مبارڪ آهي. پاڻ سڳورن ١٥ رجب سنه ١٢٧٥ هجري ڇنڇر جي ڏينهن اشراق جي وقت وفات فرمائي.

"انا لله وانا اليه راجعون"

حضرت قبلہ پير سائين رشيد الدين سائين الملقب پير سائين بيعت ڌڻي قدس سره الاقدس.

حضرت پير سائين جاين وارن جي وصال کان پوءِ حضرت سيد رشيد الدين شاھ قدس سره ھدايت ۽ رشد جو سلسلہ جاري رکيو ۽ سندن سجاده نشين لقب ”بيعت ڌڻي“. ٿيو جو پاڻ ھڪڙو بيعت نامہ لکرايو ھئائون. ھي سائين سدائين الله سائين جل شانہ جي محبت ۾ مستغرق رھندا ھئا. پاڻ شعر بہ چيا اٿن جن ۾ معرفت ۽ حقيقت جا راز بيان ڪيا اٿن. سندن شعرن جي مجموعہ کي پير سائين جون ڪافيون سڏيو وڃي ٿو. پاڻ پنھنجي والد سڳوري پير سائين جاين وارن کان دست بيعت ٿيل ھئا. ھڪڙي دفعي پاڻ شھر کان ٻاھر ڪنھن ڪم سان ويل ھئا واٽ تي ھڪڙو شخص بروھين جي شڪل جھڙو آيو، اچي پڇيائين تہ ھت ڪا بروھين جي ڏُٺي آھي. ڪير بہ ڪو نہ پيو ٻڌائيس پوءِ پير سائين بيعت ڌڻي کان پڇا ڪيائين پاڻ فرمايائون تہ اچ تہ توکي بروھين جي ڏُٺي ڏيکاريون. جڏھين ڪجھ پنڌ پري ويا تہ پير سائين کي ياڪر پائي وني زور ڏنائين ۽ جيڪو ڏيٺو ھوس سو ڏنائين. پاڻ فرمايائون تہ اھو حضرت خضر عليہ السلام ھيو. پاڻ دست بيعت ٿيل پنھنجي والد پير سائين جاين وارن کان

هئا اجان ڪجهه مقامات طي ٿيل نہ هئا. تنهن ڪري پنهنجي چاچي پير سائين محمد بقا شاهہ مشهور نالي وڏو شاهہ کي چيائون تہ اسان کي ذڪر شريف ڏسيو. پاڻ ڪجهه دير ڪيائون ۽ چيائون تہ جمعي جي ڏينهن اچجان. پاڻ کي عشق ۽ محبت جو ايترو تہ غلبو هيو قرار نہ پيو اچين باهر نڪري گهنور واهہ تي پريشان بيٺا هئا تہ پير سائين جاين واري جي روضي شريف مان آواز آيو پاڻ اوڏانهن ڏٺائون تہ پير سائين جاين وارا چيلهہ جيترو باهر بيٺا آهن ۽ فرمائن پيا تہ پٽ! هن دري جي سامهون اچي ويهہ. (اها دري مسجد شريف جي آهي جنهن جي سامهون حضرت پيرسائين جاين وارن جي مزار مبارڪ آهي) تہ توکي طريقت طي ڪرايون پوءِ پير سائين ”بيعت ڏني“. صراط الطالبين (هي ڪتاب قادري طريقي جي ذڪر اذڪار جو آهي) ڪٽي پير سائين جاين واري جي روضي جي سامهون اري دري ڪان ويهي سبق ونندا هئا. ائين سڄي طريقت پير سائين جاين وارن جي وصال کان پوءِ سندن مزار مبارڪ تي طئي ڪيائون انهي ڪري پير سائين بيعت ڏٽي جو طريقہ اويسي ڪري سڏيندا آهن. جمعي جي نماز حضرت ”بيعت ڏٽي“. پاڻ پڙهائيندا هئا. خطبہ سندن فرزند حضرت امام الدين پڙهندا هئا. ميان امام الدين شاهہ کان نقل آهي تہ اسان جمعي جي ڏينهن خطبہ پڙهڻ لاءِ تيار ٿي اچي پير سائين

”بيعت ڏٽي“. جي ماڙي جي دروازي وٽ ويهندا هئاسون پوءِ پاڻ جمعي جي تياري ڪري ٻاهر ايندا هئا ته اسان به ساڻن گڏجي مسجد شريف ۾ ايندا هئاسون. هڪڙي ڀيري خطبه ڪٽي دروازي تي وينا هئا سون ۽ پير سائين جن جون ڪافيون پئي جهونگاريونسين ته اوچتو پير سائين بيعت ڏٽي چرڪ ڀري اٿيا ۽ صاحبن کي چيائون ته در کوليو! در کوليو! در کوليائون ته مان اندر آيس. پاڻ وريشان متي اگهارا وينا هئا. پاڻ فرمايائون ته فلاڻا! اسان سجهيو ته پير سائين جاين وارا آيا آهن. مون عرض ڪيو ته قبلا! پير سائين جن اوهان کان پري ته نه آهن؟ پاڻ فرمايائون ته هائو ابا! پر هنن اکين ۽ ڪنن جي لذت ٻي آهي، توهان کي قدر تڏهين پوندو جڏهين اسان توهان وٽان وينداسين. حضرت پير سائين بيعت ڏٽي قدس سره الاقدس جي ننڍي ڀاءُ ڪن گهرو ڳالهين جي ڪري ٺلاهه شريف مان لڏي وڃڻ جو خيال ڏيکاريو. جڏهين پير سائين ”بيعت ڏٽي“. کي اها خبر پئي ته هڪڙي رات پنهنجي ننڍي ڀاءُ وٽ آيا. پاڻ فرمايائون ته اسان ڪنهن ڪم لاءِ تو وٽ ميڙ تي آيا آهيون. سندن ننڍو ڀاءُ پنهنجي وڏي ڀاءُ جو ڏاڍو ادب ڪندو هو. پاڻ چيائون ته ميڙ جي ڪهڙي ڳالهه آهي هي سر به سائين جن جي مِلڪ آهي جيئن حڪم ڪندؤ ايئن ڪندس. پاڻ فرمايائون ته ڀهريائين واعدو ڪر ته پوءِ ڳالهه ڪنداسون.

پاڻ واعدو ڏنائون پير سائين بيعت ڏٽي فرماين تہ توهان جي لڏي ويندؤ تہ ماڻهن ۾ ڳالا هلندي تہ پنهنجي نندي ڀاءُ کي ڪدي چڙيائين. اسان کي موڪل ڏي تہ اسان پنهنجي خوشي سان نلاهہ شريف مان لڏي وڃون تہ پوءِ ڪنهن کي بہ ڳفتڳي ڪرڻ جو وجهہ نہ ملندو. پاڻ واعدو ڏئي وينا هئا. تنهن ڪري لاچار پير سائين بيعت ڏٽي ڪي لڏڻ جي موڪل ڏنائون جو لڏي سعيد آباد رهڻ لڳا. سندن مزار مبارڪ بہ اتي ئي آهي.
پير سائين "بعيت ڏٽي" جي وصال بعد حضرت قبلا امام الدين شاهہ ڳادي نشين ٿيا. قادري طريقي جي سلسلہ کي جاري رکندي ذڪر اذڪار ۾ مشغول رهيا خلق جي رهبري ڪندا رهيا.

مختصر حالات
پير سائين الحاج سيد امام الدين شاھ قدس سره

پير سائين امام الدين شاھ رحمة الله عليه حضرت پير سائين ”بيعت ڌڻي“. جا فرزند ارجمند آھن سندن ولادت با برڪت اندازاً سنہ ١٢٨٦ ھجري ۾ پير ڳوٺ لڳ نلاھ شريف تعلقہ ڏوڪري ضلع لاڙڪاڻي ۾ ٿي. سندن ڪان ٽي يا چار پائر وڏا ھئا. سندن ڪان ھڪڙو ڀاءُ حضرت محمد حسين شاھ رحمة الله عليه ننڍو ھو. پاڻ ننڍي ھوندي ئي پنھنجي والد سڳوري حضرت پير سائين ”بيعت ڌڻي“. رحمة الله عليه کي زور پيارا ھوندا ھئا. پير سائين امام الدين شاھ رحمة الله عليه ننڍي ھوندي کان متواصل حزن ۽ نرم طبيعت ھوندا ھئا. حضور ڪريم صلي الله عليه و سلم جي عشق ۾ مستغرق ھوندا ھئا ۽ غوث وقت جا ھئا. ننڍي ھوندي کان پيچاڙي تائين ڪافيون جھونگاريندا ھئا. اڪين مان وڏ ڦڙو مينھن وسائيندا ھئا. پاڻ تارڪ دنيا جا ھئا. پنھنجي حياتي مبارڪ ۾ ٽي ڀيرا ترڪ ڪيائون. پاڻ حاويلي مبارڪ مان ٻاھر نڪري چوندا ھئا تہ اسان جي گھر جو سڀ سامان خيرات آھي جنھن کي جيڪي وڻي سو کڻي وڃي. پنھنجي سرجا ڪپڙا بہ خيرات ڏئي ڇڏيندا ھئا. پر رات جو گھر جو پاٽي بہ ھارائي ڇڏيندا ھئا تہ صبح جو

نئون پاڻي ملندو. بمبئي ۾ سندن مريد هوندا هئا هڪڙي پيري دعوت تي اوڏناهن ويا. هڪڙي مريد نئون بنگلو ٺهرايو هو. پير سائين جن کي اهو بنگلو ڏيکاري پيو. پاڻ پڇيائون تہ هي دريون ڇا جي لاءِ آهن؟ عرض ڪيائين تہ هوا جي گذر لاءِ آهن. وري فرمايائون روشن دان ڇا جي لاءِ آهن؟ عرض ڪيائين تہ روشني جي اچڻ لاءِ ناهيا ويا آهن. پاڻ فرمايائون تہ جي اها نيت ڪجي ها تہ هي روشندان نماز جي وقت معلوم ڪرڻ لاءِ ٺهيل آهن تہ سڄي جاءِ جو ٺهرائڻ الله سائين جل شانہ جي واسطي ٿي پوي ها. هڪڙي پيري پاڻ درگاهہ شريف تي تشريف فرما هئا بمبئي مان سيٺين مريدن جا خط ۽ نذرانا اسٽيشن باقراڻي تي پهتا. خط ۾ لکيل هو تہ پير سائين جن فلاڻي فقير جي دعوت قبول فرمائي. هي انهي نذرانو ڏنو آهي جو درگاهہ شريف تي موڪلي رهيا آهيون هاڻي فلاڻي فقير جي دعوت تي اسريا آهن هفتہ کن ۾ درگاهہ شريف تي پهچي ويندا. حالانڪ پاڻ ظاهري بمبئي ويل ئي ڪونہ هئا ۽ پاڻ پنهنجي درگاهہ شريف تي موجود هئا. هڪڙي پيري ريل گاڏي ۾ سوار ٿيا پئي آيا تہ زناني گاڏي مان هڪڙي عورت ريل گاڏي ۾ دري کان ٻاهر پنهنجي ٻار کي هٿن تي ڪڍايو ٿي تہ ٻار هٿن مان نڪري ويو. گاڏي تمام تيز هئي پير سائين جي نظر ٻار تي هئي گاڏي بہ پاڻ روڪرايائون سندن نظر

مبارڪ جي برڪت سان بار هيٺ ائين ڪريو جڻ ڪنهن هٿ سان سمهاري ڇڏيو آهي. واٽ ۾ پٽري وجهي چوسي رهيو هو. پاڻ جمعي جي ڏينهن شڪار ڪرڻ کان جهليندا هئا. سندن نينگر ميان فتح الله شاهه جمعي جي ڏينهن شڪار تي ويل هو. اتي بندوق هٿ مان ترڪي هيٺ ڪري پئي ۽ ڇٽي ويئي گوليون سندن ڪن جي پاڙ ۾ لڳيون جنهن ڪري شهيد ٿي پيا. پير سائين جن ڏاڍا صابرين هئا. جڏهين نينگر کي غسل ڏئي ڪفن ۾ رکيائون پير سائين جن کي عرض ڪيائون ته سائين جن اچي نينگر جو منهن ڏسن. پاڻ فرمايائون ته جيستائين اسان جو هو اسان وٽ رهندو هو تيستائين ڏسندا رهندا هئاسون هاڻي مالڪن جي شيءِ آهي اسان کي ڏسڻ جو حق ڪونهي. وري به جڏهين رکي رکي ياد پوندو هون ته اکين مان لڙڪ وهائيندا هئا ۽ فرمائيندا هئا ته هاءِ! هاءِ!

تون پرائو پاڻ، تو پراوا پنهنجا ڪرين
عقل جا اڻ جاڻ، جو بي دعوائن تي دعوائون ڪرين

پاڻ ڪڏهين پنهنجن فقيرن سان خوش طبعي به ڪندا هئا. پهرين وقتن کان وٺي پاڻ تهجد جا پائبند هوندا هئا، باقي اشراق جا نفل ڪڏهين پڙهندا هئا ته ڪڏهين ڇڏي به ڏيندا هئا. هڪڙي پيري سائين مشورين وارا سندن حضور ۾ زيارت جي لاءِ آيا هئا پير سائين جن کي عرض ڪيائون ته سائين جن

اشراق جا نفل پڙهندا ته اسان لاءِ توهان جي سنت ٿي پوندي انهي کان پوءِ پير سائين جن مقرر اشراق جا نفل پڙهندا هئا ذڪر شريف نفي اثبات جا پچاڙي تائين روزانه پنج هزار پڙهندا هئا. پاڻ ٻيهي تقرير مبارڪ ڪا نه ڪندا هئا باقي جمعي جي ڏينهن جماعت وارن کي ڪانه ڪا نصيحت جي ڳالهه چوندا هئا ته ان تي عمل ڪن. هڪڙي جمعي تي فرمايائون ته جيڪا ڳالهه توهان کي پنهنجي لاءِ نه وڻي اها ٻين سان نه ڪيو. ٻي ڀيري فرمايائون ته هميشه زبان ذڪر شريف سان تازي هجي. هڪڙي ڀيري پاڻ سيرب ڪرائي رهيا هئا سندن چپ مبارڪ ذڪر شريف سان چري رهيا هئا سيرب ناهيندڙ عرض ڪيو ته قبلا چپ مبارڪ چرن ٿا گهڙي ڪن صبر ڪيو ته سيرب ناهي ونان. پاڻ فرمايائون ته سچ کي جهل ته ٻيهي ته مان به چپ ڪريان پير سائين جن سيدن جو ڏاڍو ادب ڪندا هئا مجلس ۾ وهندا هئا ته سيدن ۽ عالمن جي لاءِ جدا بينچ پيل هوندي هئي انهن کي مٿي وهاريندا هئا انهن جي لاءِ ماني به عام جماعت کان جدا خاص موڪليندا هئا هڪڙي ڀيري هڪڙو شخص آيو پاڻ کي سيد سڏايائين ٿي پاڻ ان جي ڏاڍي عزت ڪيائون مٿي وهاريائونس خاص ماني ڪارائي خيرات به ڏئي ڇڏيائون انهي سيد جي وڃڻ کان پوءِ سندن وڏي صاحبزادي عرض ڪيو ته قبلا انهي کي نتا

سجاڻو؟ هي فلاڻو ماڇي آهي، هي نندي هوندي اسان جون ميهون چاري ويو آهي. پاڻ فرمايائون تہ اسان بہ سڃاتو آهي پر ڪنهن جي جهل ۾ لڪي آيو آهي! اسان انهي جهل جو ادب ڪيوسين. پاڻ پهرين شادي پنهنجي ساداتن سڳورن مان ڪئي هئائون ان جي وفات کان پوءِ ٻين شادي ٻرڙن مان ڪئي هئائون ٽين شادي چاندين وٽان ڪئي هئائون، انهن ٻنهي جي وفات کان پوءِ مشورين سڳورن مان اسان جي محبوب ڪريمن جي پڦي سان شادي ڪئي هئائون. سندن اولاد ڇهہ فرزند بہ معصوم هوا فرزندن جا نالا ١. محمود شاهہ ٢. حامد شاهہ ٣. فتح الله ٤. محمد ڪريم شاهہ مست عبدالخالق شاهہ ٦. ڪمال الدين شاهہ فتح الله شاهہ بندوق ڇٽڻ جي ڪري شهيد ٿيا هئا. محمد ڪريم شاهہ مست زبان سان جيئن فرمائيندا هئا ايئن ٿيندو هو ۽ هميشہ ڦيٽو وجهندا هئا تہ چوندا هئا تہ صلواة سونهاري ڏونگر ڏاري شو. پير سائين جي وفات کان پوءِ اوچتو غائب ٿي ويا جنهن جي خبر نہ پئجي سگهي تہ ڪاڏي هليا ويا. حضرت پيرسائين امام الدين شاهہ قدس سره کي وصال جي بيماري ۾ ٻلي ڳڙهہ نڪتو هو ڏاڍي تڪليف هوندي هين جو وفات بہ انهي ۾ ڪيائون ماڻهون پڇڻ ايندا هئا. حضرت مشورين وارن سائين فرمايو تہ اسان بہ انهي بيماري ۾ پڇڻ لاءِ آيا هئاسين. عرض ڪيوسين تہ قبلا! ڦٽ

۾ سور آهي؟ پاڻ فرمايائون تہ اصل نہ. پوءِ هي لفظ فرمايائون. بيت

وينئي منجهان وڳ نيون تو ناگيليون چري
اديون هن ڪرهي جا پڌر پڳ م لڳ
جڳ ۾ جهڙو جڳ هيئن سان تو هت چري.

مشورين واري سائين فرمايو تہ ”اهو بي رنگي فڪر آهي جنهن ۾ جيڪڏهين ڪپي ٽڪرا ڪجي تہ بہ خبر نہ پوندي“.

انهي قرڙي سان وصال فرمايائون. پاڻ سنہ ١٣٤٩ھ ماه ربيع الاول ٻارنهن يا ٢٧ تاريخ بروز سومر اسر جي وقت محبوب ڪريم علي الله عليه و آله و سلم جي سنت مطابق ٦٣ ورهين جي ڄمار ۾ وصال فرمايائون. جامع مسجد پير ڳوٺ جي پرسان سندن روضومبارڪ آهي.
سندن جنازي جي نماز حضرت قبلا ”تاج ڌڻي“ مشورين واري سائين پڙهائي.
انا لله وانا اليہ راجعون.

تاج ڏٽي بادشاھ مشورين وارا سائين

حضرت ”تاج ڏٽي“ مشورين وارا سائين پير سائين الحاج امام الدين شاھ سائين جن ڪان دست بيعت ٿيل ھئا. سندن سلسلہ قادري خواہ نقشبندي حضرت پير سائين روضي ڏٽي رضي اللّٰہ تعالیٰ عنہ سان ملي ٿو. مشورين وارا سائين پاڻ بہ سائو تاج پائيندا ھئا ۽ جماعت کي بہ سائو تاج پارايائون. انھي ڪري سندن لقب ”تاج ڏٽي“ ٿيو انھي تاج سان سندن جماعت پنجاب، ايران، عراق عربستان ۾ مشھور آھي. پاڻ فرمايائون تہ حرمين پاڪ وياسين اتي مکي شريف ۾ عسڪري چون پيا تہ توھان جي جماعت حجر اسود تي زور تا لائن انھن کي جھليو تہ آھستگي سان اچن. پاڻ عسڪري کي فرمايائون تہ توکي اسان جي جماعت جي ڪئين خبر پئي تہ اسان جا جماعتي آھن؟ چيائين تہ ”الاتریٰ ھذه ڪفية اخضر“. ھي سائي ٽوپي ڪا نہ تا ڏسون اھا توھان جي جماعت آھي. سندن جي فيض بي ڪنار جي پيشينگوئي حضرت مخدوم عبدالرحيم گروھڙي رحمة اللّٰہ عليہ اڳي ئي ڪري ويو آھي. جنھن جو تڪرو پڙھندڙن جي مطالع لاءِ ھيٺ لکجي ٿو.

پيشينگوئي

روضي ڏٽي رهبرٿيندو سچو شير شجاع
کروڙين ڪرامتون تنهن جو جوڙيون جبارا
عاشق ٿيندو الله جو جانب جلوي جمالا
نور تنهن جي نرڙ ﷺ ڪندو شمس شعاع
هڪڙو پير پيدا ٿيندو عارف غوث اولياء
ٻيو پير پيدا ٿيندو اڪمل اولياء
ٽيون پير پيدا ٿيندو ماڻڪ موج دريا
چوٿون پير پيدا ٿيندو اڪمل سر اولياء
شڪل شبيه محمدي صاحب سج ورنا
هوندي نيشاني نرڪي ڏائي اک جي پارا
اجاريندو دين احمدي صورت سردار
پڳ جڙندس پيغمبري مير محمد شاه
فتح ڪوٽ خيبر جو ٿيو حبيب جي هٿان.

پهرئين پير مان مراد پير سائين جاين وارا آهن. ٻئي پير مان مراد حضرت پير سائين بيعت ڏٺي آهن. ٽئين پير مان مراد حضرت الحاج پير سائين امام الدين شاھ آهن. چوٿين پير مان مراد اسان جا سردار ”تاج ڏٺي“ مشورين وارا سائين آهن جن جي ڏائي اک جي پرسان تر جو نشان آهي. جنهن شريعت، معرفت، حقيقت جا راز ظاهر ڪري دلين ڪي معرفت جي نور سان روشن ڪري ڇڏيو آهي. جنهن سوشلزم جهڙي ڪفر جي ڪوٽ ڪي فتح ڪري ڏيکاريو. پاڻ ڪريم بوڏ جي وقت پير سائين جي ڳوٺ ٺلاھ شريف لڏي ويا هئا. اتي پير سائين امام الدين شاھ حاويلي پاڪ ڪي بچي هٽائي رهيا هئا رازن مزورن ڪم تي ڪيو. پاڻ ڪريم طالبن سميت حاويلي تي ڪم ڪرڻ آيا. مزورن سان گڏ گاري جي تغاري مٿي تي ڪٽي ۽ يا تي پيرا پهچاياءُون تہ پير سائين جن ڏسي فرماين تہ توهان تغاري نہ ڪٽو توهان ”مخدوم“. ٿيندئو. توهان جي در تي بيا ڪمائيندا. پاڻ فرماياءُون مخدوم جو لفظ لوح محفوظ ۾ لکيل هو.

سکر جي پرسان آندل نالي هڪڙو مجذوب رهندو هو. جنهن کان ماڻهون دعا گهرائيندا هئا ته انهن جو ڪم ٿي ويندو هو. پهريائين گاريون ڏئي انهن جا پول پڌرا ڪندو هو پوءِ ڪم ڪندو هو. پاڻ فرمايائون ته اسان جي ڳوٺ مان هڪڙي شخص نالي جعفر مشوري کي اولاد ڪانه ٿيندي هئي اهو به اولاد لاءِ آندل مجذوب ڏي ويو، ان کي گاريون کونه ڏنائين باقي چيائين گهر ۾ ”مخدوم“ وينو اتو ته به آندل ڏي پڳا ٿا اچو وڃ به پٽ ٿيندئي. برابر اُن کي به پٽ ٿيا. ”مخدوم“ جو اشارو پاڻ ڪريمن ڏي ڪيو هئائين. پاڻ فرمايائون ته رمضان شريف ۾ اعتڪاف ۾ وينا هئاسون. پر ڪا به ڪيفيت ظاهر نه پئي ٿئي اهو عرض پير سائين جن کي ڪيوسون. پاڻ فرمايائون فلاڻي رات تي خيال ڪري ويهجان ته توهان سان مهرباني ٿيندي. رات جو ذڪر شريف ڪري مراقبه ۾ وينا هئاسون. ڏٺو سون ته پير سائين اسان جي آڏو تجلي سان لنگهيا. پوءِ اسان پنهنجي قلب ۾ خيال ڪيوسون. ڏٺو سون ته اسان جي قلب ۾ پاڻي وانگر ڪا شيءِ ٽيپو ٽيپو اندر وڃي

ٿي. وري انهي ڪان وڏيڪ پاڻي جي ڌار وانگر وهڻ لڳي. وري ننڍي واهي وانگر پاڻي وهڻ لڳو پوءِ درياء وانگر ڏسڻ ۾ آيو. جنهن جي ڪا ڪنڌي ڪنار ڪا نہ هئي. پاڻ فرمايائون تہ اسان ائين سمجهون ٿا تہ اسان جي قلب مان سڄو جهان فيض وٺي ٿو. پهريان پهريان اسان کي سچا خواب ڏسڻ ۾ ايندا هئا. هڪڙي دفعي خواب ۾ ڏٺوسين تہ فقير محمد وڏو نارنگي لوئي سان عبدالمتين کي مدرسي ۾ پڙهائڻ جي لاءِ وٺيون ٿو اچي. صبح جو ڏٺوسين تہ برابر نارنگي لوئي سان محمد صالح چوڪري عبدالمتين کي وٺي آيو. رات جو خواب ۾ ڏٺوسين تہ اسان اڏامون ٿا. ٻانهن کي پرن وانگر هلايون ٿا اڏامندي مديني شريف وڃڻ جو ارادو ٿيو. مديني شريف واري رستي سان وڃون پيا واٽ تي اٺن جا قافلا ويندي ڏٺاسون. اڏامندي جبل لڪ واٽون ڏسندا وياسون. اچي مديني شريف جي ڪوٽ جي پرسان لٿاسين. دروازي کان اندر وڃي روضي پاڪ ڏي وڃڻ جو ارادو ڪيوسين ڏٺوسون تہ حرم پاڪ ۾ دستر خوانان وڇايل آهن، انهن جي مٿان اڇي رنگ جو طعام

رکيل آهي. جماعت اهو طعام کائي رهي آهي. هتان جو مولوي محمد عيسىٰ چنہ بر پٽ کان مديني شريف ويل هو کيترا ڏينهن گذري ويا جو سندس مائٽن کي پتو کونہ هو جيئرو آهي يا مري ويو آهي؟ اسان ڏٺو تہ مولوي محمد عيسىٰ بہ اتي جماعت سان گڏ ماني کائي رهيو آهي. اسان ماني ڏي خيال نہ کيو. سڌو روضي پاڪ ڏي وياسين اتان جيڪا مهرباني ٿيڻي هئي سا ٿي. صبح جو مولوي محمد عيسىٰ جي مائٽن کي چيوسين تہ مولوي محمد عيسىٰ مديني شريف ۾ جيئرو وينو آهي. ڪن ڏينهن کان پوءِ پاڻ بہ اچي ڳوٺ نڪتو جڏهين اسان پهرئين حج شريف تي ويا هئاسين تہ جيڪي خواب ۾ جبل ۽ رستا ڏٺا هئاسون اهي ساڳيا اُئين نظر آيا.

تاج پوشي

حضرت مشورين وارا سائين فرمائيندا هئا تہ اسان کي حضرت پير سائين جن فرمايو هو تہ توهان جمعي جي نماز اسان سان گڏ پڙهندا کيو ۽ وعظ بہ کندا کيو. انهي کري جمعي جي ڏينهن نماز جي تياري کري پنڌ درگاهه شريف تي ويندا هئاسين. درگاهه شريف تي پير سائين جن نماز پاڻ پڙهائيندا هئا خطبہ سندن وڏو فرزند محمود شاهه پڙهندو هو ۽ جڏهين بہ جمعي نماز تي ايندا هئا تہ دستار مبارک پائي ايندا هئا، انهي سان نماز پڙهائيندا هئا. نماز بعد دستار مبارک خوشبودار رومال ۾ ويڙهي حاويلي پاڪ تي موڪليندا هئا. هڪڙي جمعي تي دستار مبارک پائي نماز پڙهاياڻون دستار مبارک پاتل هجين حاويلي پاڪ تي دستار کو نہ موڪليائون. اچي مجلس ۾ وينا. جڏهين بہ مجلس ۾ اچي وهندا هئا تہ جيستائين پاڻ نہ ڳالهائيندا هئا تيستائين جماعت بنا ڳالهائڻ جي ادب سان وينا هوندا هئا. پاڻ ڪجهہ وقت فکر ۾ هئا پوءِ اوچتي فرماياڻون تہ مولوي محمد قاسم مشوري کٿي آهي؟ اسان همشہ جماعت جي پنيان جتين واري جاءِ تي ويهندا هئاسون. عرض کيم تہ قبلا ٻانهو حاضر آهي. پاڻ سڏي پنهنجي پرسان ويهارياڻون ۽ فرماياڻون تہ حضور کريم صلي

الله عليه و آله و سلم بن ٽن جمعن کان فرمائيندا ٿا اچن ته اسان جي امانت مولوي محمد قاسم مشوري کي ڏي. اسان ڍر پئي ڪئي اڄ ڏوراپو مليو آهي ته ٽيٽر ٻه اسان جا تون ڏيڻ ۾ سستي ڇو ٿو ڪرين؟ اسان جي امانت مشوري کي ڇو نه ٿا ڏيو؟ اسان ڪان پنهنجي امانت ونو پوءِ فرمايائون ته پنهنجي دستار لاهيو. اسان پنهنجي دستار لاٿي ته پير سائين جن پنهنجي دستار مبارڪ مٿي تان لاهي اسان کي پارائي، لٺ، تسبيح، مصلو مبارڪ ڏنائون ۽ چيائون ته امانت جي مالڪ کي امانت ڏنيسون. انهي نعمت جون مبارڪون ڏنائون پوءِ پاڻ ٻه ڏاڍو رنا ۽ ساري جماعت ۾ ٻه گريه پيدا ٿيو ۽ عرض ڪيوسين ته قبلا! مون ۾ ته ڪا لياقت ڪا نه آهي. پاڻ فرمايائون توهان پنهنجو پاڻ وچ ۾ نه آڻيو جيڪڏهين توهان ڪان ڪو ذڪر شريف پڇي ته ذڪر شريف ڏئي ڇڏيو ائين سمجهو ته انهي کي مالڪن موڪليو آهي. جيڪو پڙهڻ لاءِ اچي انهي کي پڙهايو ائين سمجهو ته اسان تي اها نوڪري رکي اٿن. دعائن وارا اچن، تعويذ وٺڻ اچن ته سيني کي ڏيندا وجو پاڻ مان نظر ڪٽي موڪليندڙ کي ڏسو. جڏهن پير سائين دستار مبارڪ ۽ امانت مشورين واري سائين جي حوالي ڪئي ته سندس پاءُ ميان حسين شاهه ۽ ٻيا پير ۽ عزيز، پير سائين جن تي ڪاوڙيا ته توهان کي پنهنجي اولاد آهي. اسان

پائر آهيون اسان کي امانت ݨتا ڏيو مشوري کي تا ڏيو. پاڻ پٽ تان ڪک ڪٽي فرمايائون تہ اسان جي شيءِ هجي تہ هتيري ٻہ ٻين کي نہ ڏيون منهنجي شيءِ نہ آهي. مالڪن جي آهي جنهن تي راضي تين انهن کي ڏين. هن دستار مبارڪ لاءِ حضرت تخت ڌڻي قدس سره الاقدس پيشين گوئي فرمائي هئي تہ ”هت مشورين ۾ اسان جي دستار ۽ امانت ڪيئن“؟ هي دستار مبارڪ اها چئي وڃي ٿي جا حضرت پاڪ شهيد محمد بقا شاهہ قدس سره الاقدس، پير سائين روضي ڌڻي قدس سره جي والد صاحب جي آهي. انهي دستار مبارڪ ۾ چورن جا ڌڪ لڳا هئا. جنهن ۾ شهيد ٿيا هئا. سيد محمد بقا شاهہ ننڍو جيڪو هاٽي نالي وڏي سان مشهور آهي ان کي مليل هئي پوءِ اها دستار پير سائين امام الدين شاهہ کي ڏنائون. تنهن وقت فرمايائون تہ هي توکي تا ڏيون تو وٽ امانت تا رکون. هي ڪم جي شيءِ آهي. پوءِ جيڪڏهين پنهنجي اولاد ۾ ڪو اهڙو ڏسين تہ ان کي ڏجان يا ڪو اسان جي اولاد مان ڏسين تہ انهي کي ڏجان يا جي ڪو پير سائين روضي واري قدس سره جي اولاد ۾ ڏسين تہ ان کي ڏجان يا ڪو حضرت رسول ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي امت ۾ ڏسين تہ ان کي ڏجان. جي ڪٿي ٻہ نہ ڏسين تہ پوءِ درياء وجهي ڇڏج ائين چئي ڪٽي پنهنجي مٿي مبارڪ ۾ ٻڌائون. پوءِ وري

لاٿائون تہ لاهڻ سان البت ڍهي پئي تڏهين مون چيو تہ قبلا!
جيڪر ٻڌل هجي تہ چڱو جو اوهان سان مشرف ٿي هئي.
تنهن تي پاڻ فرمايائون تہ ايئن نہ اسان جو مٿو پاڻ هن سان
مشرف ٿيو آهي. مون عجب وانگي چيو تہ قبلا! اهو ڪيئن؟
تنهن تي فرمايائون تہ تو ڏٺا ڪو نہ هئا. تڏهين ٿو ايئن چوين
نہ تہ ايئن نہ چئين. پاڻ ڪريم جڏهين پير سائين جي درگاهہ
تي ايندا هئا تہ عام ننگر مان ماني کائيندا هئا. هڪڙي پيري
پيرسائين جي جاءِ تان سندن پڦي پير سائين جي اجازت کان
سواءِ خاص ماني سندن ڏي موڪلي. پاڻ ماني موٽائي
موڪليائون تہ اسان ننگر مان کائينداسين. پير سائين جن
فرمايو تہ جي اها ماني کائي ها تہ فيض نہ ٿئيس ها. پير سائين
جن فرمايو تہ اسان جي باغ مان جيڪو بہ مريد بنا موڪل جي
ڪا شيءِ ڪٽندو تہ ان کي بہ فيض نہ ٿيندو. پاڻ ڪريم تمام
اديب هوندا هئا. ڪڏهين بہ درگاهہ شريف ڏي پير ڪري نہ ستا.
درگاهہ شريف تي پير سائين جي زيارت لاءِ ايندا هئا تہ هميشہ
پيرين پنڌ ايندا هئا. ضعيفائي جي ڪري ڪنهن سواري تي
ايندا هئا تہ بہ شهر مبارڪ کان ٻاهرسواري جهلي پيرين پنڌ
زيارت لاءِ ايندا هئا.

مشورين وارا سائين صبح کان شام تائين مسجد
شريف ۾ طالبن کي پڙهائيندا هئا. سومهڻي نماز کان پوءِ

ڪڏهن ڪتابن جو مطالع ڪندا هئا. ڪڏهين مراقبہ ۾ ويهي رهندا هئا. سندن وڏي فرزند جو چوڻ آهي تہ هڪڙي رات پاڻ سومهڻي نماز کان پوءِ مسجد جي محراب ۾ ڪمبل مٿان وجهي مراقبہ ۾ ويهي رهيا. اسان کي تنبيهہ ڪندا هئا تہ سومهڻي نماز کان پوءِ سبق کي پيرا بہ ڏيو اڳتي مطالع بہ ڪيو. اسان تي ننڊ غلبو ڪيو. اسان خيال ڪيو تہ الائجي ڪڏهين مراقبہ مان اٿي حاويلي تي ويندا لڪي پاسو وٺي گهر آياسين اجا جو ڏٺو سين تہ پاڻ ڪريم اڳئي ساڳي ئي ڪمبل سان ڪٺ تي مراقبي ۾ ويٺا آهن. هڪڙي پيري پاڻ پنهنجي ڪمري ۾ هئا، جو جاءِ تان ٻانهي کي چيو ويو تہ سائين جن کي ماني ڏئي آءُ. ٻانهي ماني کڻي جان اچي ڪمري ۾ ڏسي تہ پاڻ ٽڪرا ٽڪرا ٿيل هئا. ڪاٿي ٻانهن، ڪاٿي پير، ڪاٿي مٿو مبارڪ. ٻانهي خوف کان موٽي اچي جاء تي ڳالھ ڪيائين. ٿوري دير کان پوءِ پاڻ سڏ ڪيائون پوءِ ٻانهي ماني ڏئي آئي. قادري طريقہ ۾ هي هڪڙو مقام آهي جنهن ۾ عضوا ٽڪرا ٽڪرا ٿيندا آهن. گهڻن قادري طريقہ جي بزرگن کان اها واقعات صادر ٿي آهي. حضرت تاج ڏٺي مشورين وارا سائين فيض جا ٻي ڪنار درياء هئا. مئل دليون جيئريون ڪري ڏيکاريائون. سندن نظر مبارڪ ۾ ڪيميا جو اثر هيو جو وجود کي ڪايا پلٽ ڪري ڇڏيندا هئا. ڪتنيل قلب اهڙي طرح

روشن ڪيائون جو روءِ زمين اڪين جي آڏو ڏسڻ ۾ ايندي هئي. سندن خادمن مان هڪڙي عورت جو چوڻ آهي تہ ٩ ذوالحج جي رات مان ذڪر شريف ڪري رهي هيس تہ منهنجي ڪيفيت مٿي منهنجو وجود مرشد ڪريم مشورين واري جي وجود ۾ مٽجي ويو. سڄو وجود مردانو ڏسڻ ۾ آيو. اجا جو پاڻ ڏي نظر ڪيان تہ بدن ڪائي وانگر ڏسڻ ۾ آيو. اندريان عضوا قلب ڏسڻ ۾ پيو اچي. ٻاهر جو نظر ڪيان جتي ارادو پئي ڪيان اهو هنڌ ڏسڻ ۾ پيو اچي. مديني شريف ڏي اسان جا ڪي پاڙيسري لڏي ويا هئا. مديني شريف ڏي خيال ڪيم تہ مدينو شريف ڏسڻ ۾ پيو اچي. انهن پاڙيسرين جي گهر ۾ نظر ڪيم تہ اُهي ڏسان پئي پنهنجي گهر ۾ وينا آهن پاڻ ۾ ڳالهيون پيا ڪن. ويجهي يا پري جنهن هنڌ ڏي نظر پئي ڪيان اهو ڏسڻ ۾ پيو اچي. روءِ زمين جڻ منهنجي اکين جي آڏو هئي. ڪجھ وقت ڪان پوءِ اها ڪيفيت مٽي پنهنجو ساڳو وجود ڏسڻ ۾ آيو. حضرت قبلا تاج ڏٺي مشورين وارا سائين فرمائيندا هئا تہ انهي مرشد ڪي مريد ڪرڻ گهرجن جو پنهنجي مريد جو هر وقت، هر هنڌ، هرحال ڏسي سگهي. جي اهو حال نہ اٿس تہ مريد نہ ڪري. پاڻ فرمايائون تہ جيڪڏهين ڪو مريد ڏسي تہ مان جبل تان هيٺ ڪران ٿو. انهي جبل جي هيٺان هڪڙي اونهي کڏ آهي جي مٿان ڪرندس تہ هڏو هڏي سان نہ

ملندو اهڙي مصيبت جي وقت جي مرشد کي مدد لاءِ سڏ نہ
ڪري تہ ٺُڪ هجي اهڙي مريد کي جو مشڪل ۾ مرشد کي نہ
ٿو سڏي. پر جي مرشد کي سڏ ٿو ڪري پر مرشد نٿو پهچي
سگهي ۽ مريد جي مشڪلڪشائي نٿو ڪري سگهي تہ بہ پيرا
ٺڪ آهي اهڙي مرشد کي جو مريد کي نٿو پهچي سگهي تہ
اهڙو مريد چو ٿو ڪري. هڪڙو ڏوڪري ۾ ايگريڪلچر جو
آفيسر هو انهي کي حڪومت جي طرفان ولايت ۾ پڙهڻ لاءِ
حڪم آيو. جڏهين وڃڻ وارو ٿيو تہ درگاھ شريف تي تاج ڏٽي
مشورين وارن سائين کان موڪلائڻ آيو. عرض ڪيائين تہ
انگليند ٿو وڃان اتان جو ماحول تمام خراب آهي مهرباني
ڪري دعا ڪريو تہ اهڙي خراب ماحول مان بچي اچان. هتان
دعا گهرائي ويو. ولايت ۾ سوئر جو گوشت عام جام ڪائيندا
آهن تنهن ڪري مان گوشت استعمال ڪونہ ڪندو هوس،
سائي ڀاڄي وني ڪائيندو هوس. اتي اڏ اگهاڙيون حسين
عورتون گهمن ڦرن پيون. مان پاڻ کي گهڻو بچايو پر آخر
هڪڙي حسين عورت ڏانهن نفس جو لاڙو ٿي پيو.
پرهيزگاري هٿيار ڦٽي ڪيا. انهي کي هاسٽل ۾ پنهنجي
ڪمري ۾ وني آيس. هنڌ وڇايل هيو. ڪٽ تي وهاريومانس
چيومانس تہ چانهہ تيار ڪيان تہ اها پيئون. اسٽوپ ٻاري چانهہ
رکي عورت ڏي نظر ڪيم تہ اها ڏسڻ ۾ ڪانہ آئي، ڪٽ تي

مشورين وارا سائين وينا آهن. ڏاڍو لڇي ٿيس ڏسڻ سان خوف ٿيو ۽ ايماني جوهر غلبو ڪيو. وري چانهه ڏي ڏسي ڪٿ تي ڏنم تہ پاڻ ڪونہ هيا. ساڳي عورت ويٺي هئي منهنجي حالت بدليل هئي ڏسي چيو مانس تہ هتان نڪري وڃ. چيائين توکي هاڻي ڇا ٿي ويو آهي؟ مون چيو تہ جيڪي ٿيو آهي سو ٿيو ڏڪا ڏئي دروازي کان ٻاهر ڪڍيومانس تڏهين قرار آيو. جماعت ۾ اهڙا واقعات گهڻا ٿيا آهن جن سان اها مهرباني ٿي آهي تن مان ڪي شخص حيات بہ آهن ۽ ڪي وفات ڪري ويا آهن. هڪڙو شخص سکر جو رهندڙ جنهن جو چورن سان تعلق هوندو هو توبہ تائب ٿي اچي ذڪر شريف ورتائين. انهي وقت ڪليڪشن ڪوف ۽ ان جو گوليون هن وٽ موجود هيون. سنگت کي جواب ڏنائين تہ هاڻي مان توهان سان گڏ نہ هلندس ڪراچي ڏانهن ڪو ڪم ڪار ٿيس انهي ڪري اوڏانهن ويو. ڪليڪشن ڪوف ۽ گوليون پنهنجي اوطاق ۾ ڪڏ ڪٽي پوري ڇڏيائين. سندس سنگتي هن جي پر پٺ چغلي هڻين پوليس کي اطلاع ڪيائين تہ فلاڻي جي اوطاق ۾ ڪليڪشن ڪوف ۽ گوليون پوريل آهن. پوليس هن جي گهر کي ڇاپو هنيون صوبيدار اها جاءِ کوٽائي تہ اتان ڪليڪشن ڪوف جي بدران هڪڙو ڪاٺ جو ڏنڊو ۽ ڪي ڪانين جا ٽڪر نڪتا پشيمان ٿي واپس ويا. هي شخص

جڏهين ڪراچي ڪان موٽي آيو اهو صوبيدار واٽ تي مليس ۽ پڇيائين ته پنهنجي اوطاق ۾ چا پوري ويو هئين؟ هن بي اختيار جواب ڏنو ڪاٺ جو ڏندو هوندو بيو چا هوندو. صوبيدار چيو ته فلاڻي شخص اسان کي چيو ته تنهنجي گهر ۾ ڪليڪشن ڪوف پوريل آهي، اتي ڪوٽيوسين ته ڏندو ۽ ڪاٺ جا ٽڪر نڪتا. هي حيرت ۾ پئجي ويو گهر آيو ته پٽس به ڪاوڙ ڪيس ته اجان چورن جي سنگت نٿو ڇڏين، تون ويو آهين ته پوليس گهر تي ڇاپو هنيو هو نڪتو ته ڪجهه ڪو نه. پوءِ پاڻ وري وجي اوطاق ۾ اها جاءِ کوٽيائين ته ساڳي ڪليڪشن ڪوف ۽ گوليون نڪتيون. اهو هت درگاهه شريف تي آيو مشورين واري سائين کي سڄي ڳالهه ڪري ٻڌايائين. پاڻ فرمايائون ته ٻچڙي سنگت ڇڏي ڏي ۽ هي بيت فرمايائون.

جو ڏڻ ڏناران ڏار چري سا چانگ ئي ڪٽي ڇڏ
پڪا تن پليتن ڪان وجي پراهان اڏ
تن لوئين ونان لڏ جنجي مهڙ ناهه ملير ڏي.

نوشهري جو هڪڙو ميمڻ نالي حاجي محمد يوسف هو انهي کي پاڻ ڪريمن قلبي ذڪر شريف ڏنائون. جڏهين مري ويو ته پوءِ به انهي جو قلب هلي پيو. ڪن چيو ته اجا جيئرو

آهي پر ڊاڪٽرن چيو تہ مري ويو آهي. قلب هلندو رهيو ٿي جو قبر ۾ پوري آيس. هڪڙي پيري پاڻ جيپ ۾ ڪنهن دعوت تي وڃي رهيا هئا. جيپ وارن مان هڪڙي چيو تہ ڪالهہ لاڙڪاڻي پرچوندي وارا بزرگ آيا هئا اهي جيپ ۾ پيا وڃن تہ سندن مريد مرشد جي پنيان پيادل ڊڪندا پيا وڃن. پاڻ فرمايائون تہ اولياء الله جي نظر ۾ اهڙو اثر آهي جو جيڪڏهين ڪنهن جانور تي نظر ڪن تہ ڊڪندو ايندو. ايتري ۾ هڪڙو مال جو ولر رستي تي بيٺو هيو انهن مان هڪڙي وهڙيءَ جي مٿان سندن نظر پئي. جڏهين مال ڪان پاسو ڪري جيپ هلڻ لڳي تہ پنيان اها وهڙي جنهن تي نظر مبارڪ وڌي هئائون جيپ جي پنيان ڊڪندي تي آئي. گهٽي پنڌ ڪانپوءِ ڏٺائون تہ وهڙي جيپ جي پنيان ڊوڙندي تي اچي. پاڻ جيپ بيهارايائون تہ اها وهڙي سندن منهن مبارڪ جي سامهون اچي بيهي رهي پاڻ بہ انهي ڏي نهارايائون پوءِ اها وهڙي پوئين پيرين موٽي وئي.

سنہ 1965 عيسوي جي لڙائي وقت هڪڙو هندوستان جو مسلمان فوجي هت درگاهہ شريف تي آيو جنهن ڳالهہ ڪئي تہ هندستان جي طرفان اسان پاڪستان جي مٿان بمباري ڪرڻ آيا هئاسين. سکر پل جي مٿان بم پيو اڇلايان تہ هڪل ٿي تہ بم

نہ اچل. اجان جو ڏسان تہ هوا ۾ هڪڙو سفيد لباس بزرگ آهي انهي هڪل ڪئي هئي ”بم نہ اچل“. مان بي حيائي ڪري بم اڇلايو تہ انهي بزرگ بم کي هٿ ۾ وٺي درياء ۾ اڇلائي ڇڏيائين. مان ڏاڍو پشيمان ٿيس تہ مان مسلمان ٿي ڪري پاڪستان جو غدار ٿو ٿيان. نوڪري ڇڏيم توبہ تائب ٿيس پاڻ کي پاڪستان جو قيدي سمجهي هٿن ۾ لوهه جا ڪڙا وجهي ڳوليم تہ انهي بزرگ کان معافي وٺان جنهن مونکي بم هٽڻ کان جهليو هو. ڳوليندي ڳوليندي درگاهون پڇائيندي هتي درگاهه مشوري شريف تي آيو. ڇيائين اهو بزرگ هي آهي جنهن مونکي بم هٽڻ کان جهليو هو. مالڪن کان معافي ورتائين پوءِ اهي لوهي ڪڙا ڪيرائي ڇڏيائين. حيدر آباد جو هڪڙو شاهہ صاحب درگاهه مشوري شريف تي دعا گهرائڻ آيو تہ گذران تنگ آهي ڪا بہ ڪشايش نہ ٿي ٿئي. دعا گهرائي اسٽيشن تي ويو اتي خيال آيس تہ جيڪر ذڪر شريف وٺي وڃان. وري موٽي درگاهه شريف تي آيو اچي مشورين واري سائين کي عرض ڪيائين تہ ذڪر شريف ڏسيو. پاڻ ان کي ترسايائون تہ ڪجهہ ڏينهن هت هج. لاچار مرشد جي حڪم موجب رهي پيو. پوئتي حاويلي تي فاقن جي نوبت هئي. صبح جو ماني هئي تہ شام جي لاءِ ڪا نہ هئي. قرض ڪٽي ڪٽي تنگ ٿي پيو هو. خيال ڪيائين تہ پوئتي رات جي ڪاڏي

لاءِ ڪجھ بہ ڪو نہ ونئي ڏئي آيو آهيان. پوئتي جو ڏاڍو انتظار هجيس. يارهن ڏينهن ڪانپوءِ واپس حيدرآباد آيو. ڏاڍو انتظار هجيس تہ اهي يارهن ڏينهن الائي ڪيئن گذريا هوندا. جڏهين گهر پهتو تہ ڏٺائين تہ طعام تيار ٿيا پيا آهن. گهر وارن کي چيائين تہ هي توهان کي ڪنهن ڏنا؟ چيائون تہ توهان جو پنج سو روپيہ موڪليا هئاءِ جنهن ڏينهن ويا هيئو انهي شام تي هڪڙو بزرگ سفيد لباس اسان کي پئسا ڏئي ويو چيائين تہ هي مشرف شاھ ڏنا آهن، پاڻ ڪجھ ڏينهن کان پوءِ ايندو پار پتا مشورين واري سائين جا ڏنائون تہ اهو ڏئي ويو آهي.

”تاج ڏٽي“ مرشد ڪريم مشورين واري سائين جون هزارين ڪرامتون جماعت ۾ ٿيون آهن جو مشڪل ۾ پنهنجي مريدن جي دستگيري ڪئي اٿن. دلين جا احوال ائين معلوم هين جڻ اڳيان آئينو رکيل آهي. اهڙا ڪي ئي واقعات ڏسڻ ۽ ٻڌڻ ۾ آيا آهن. حضور ڪريم صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم جي حضور ۾ وڏي عزت جا مالڪ آهن. سندن وقت جي بزرگن جو چوڻ آهي تہ حضور ڪريم صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم جي حضور ۾ جتي اسان جون ٽوپيون رلنديون هيون اتي مشورين واري سائين جي رڳو لب مبارڪ چورڻ جي دير هوندي هئي. پاڻ ڪريمن ڪيترن کي حضور ڪريم صلي اللّٰہ عليه و آله و

سلم جي زيارت ڪرائي آهي. ڪتيرن بزرگن کان جڏهين حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم رنج هئا انهن کي حضور صلي الله عليه و آله و سلم پرچائي ڏنائون. مشورين وارا سائين حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جا دادلا هوندا هئا ۽ آهن اڄ بہ مشڪل ڪشائي ۾ رهبري ڪري رهيا آهن.

”تاج ڏٽي“ مشورين وارا سائين هر هنڌ حاضر ٿي سگهندا هئا. مديني شريف مان خط ايندا هئا تہ پاڻ حج شريف تي مديني شريف ۾ اسان کي مليا آهن حالانڪ پاڻ درگاھ شريف تي موجود هوندا هئا اهڙا خط اسان وٽ موجود آهن. مشورين واري سائين جون ڪرامتون جماعت ۾ بي انداز ظاهر ٿيون آهن جي هن ننڍي رسالي ۾ بند نہ ٿيون ڪري سگهجن يڪ مشت نمونہ خروار.

١. ڊاڪٽرن جي لا علاج ڪيل کي شفا وٺي ڏيڻ.
٢. حياتي ختم ٿيلن کي نئين حياتي وٺي ڏيڻ.
٣. گونگن ٻوڙن گم ٿيلن کي حاضر ڪرڻ.
٤. جيڪي حالات ظاهر نہ ٿيا آهن انهن جي اڳي خبر ڏيڻ.

٥. جيڪي دل ۾ سوال ڪري ايندا هئا انهن کي ظاهر ڪري انهن جا جواب ڏيڻ.

٦. ٿوري طعام ۾ شين ۾ برڪت پوي جو گهڻ ڏينهن تائين هلن پيٽرول جي ٽانڪي ۾ پيل پيٽرول ڇهن مهينن تائين گاڏي هلائڻ ته به نه کٽي.

٧. مشڪلاتن ۾ دستگير ڪرڻ.

انهن ڪرامتن جا پنهنجي جماعت ۾ هزارين مثال آهن، جو انشاءالله تعالىٰ "تاج ڏٽي" مشورين واري سائين جي ملفوظات شريف "نفحات الانس في حضيرت القدس" ۾ تفصيل وارا بيان ڪيا ويندا. سيدن جو ادب ۽ تعظيم گهڻي ڪندا هئا ڪهڙو به غريب سيد ايندو هو ته ان جي ملڻ لاءِ اٿي بيهندا هئا انهن جي هٿن کي چمندا هئا. ڪنهن کي به سيدن ڏي پٺي ڪرڻ نه ڇڏيندا هئا. سيدن کي هميشه مٿي عزت سان وهاريندا هئا. سندن جيڪو به حڪم هوندو هو سو حتىٰ الوسع پورو فرمائيندا هئا. سيدن جي دعوت تي جي سيد حاويلي ۾ اندر دعوت جو انتظام ڪندا هئا ته پاڻ حاويلي جي ادب ڪري جتي مبارڪ ٻاهر لاهي پوءِ اندر گهڙندا هئا. ڪڏهن به پاڪن بيبين سڳورين جي منهن نه پوندا هئا ۽ نه ڪنهن کي منهن پوڻ

ڇڏيندا هئا. ڪيترا غير سيد ڪوري، بروهي سيد سڏائي اچي خيرات گهرندا هئا. حالانڪ پاڻ انهن کي سڃاڻندا بہ هئا تہ سيد نہ آهن تہ بہ انهن جو ادب ڪندا هئا، تعظيم سان وهاريندا هئا، خاص ماني کارائي خيرات ڏئي ڇڏيندا هئا. پاڻ فرمائيندا هئا تہ جنهن جزي جو ادب نہ ڪيو تنهن ڇڻ ڪل جو ادب نہ ڪيو. مرشد جي اولاد جو بہ اهڙوئي ادب آهي جهڙو مرشد جو. موجوده گادي نشين پير پاڳارا حضرت قبلا پير سائين ميان سڪندر شاهہ صاحب جن لاڙڪاڻي ۾ آيا هئا تہ پاڻ ڪريم سندن سان ملڻ ويا هئا. جتي پير صاحب جي رهائش جو بندوبست هو انهي جاء جي ٻاهران جتي مبارڪ لاهي پوءِ پير صاحب سان ملڻ ويا هئا ۽ جڏهين ٻاهر آيا تہ پوئين پيرين موٽيا تہ جئين موٽڻ مهل شاهہ صاحب ڏي پني نہ ٿئي. پاڻ ڪريم جڏهين بہ مجلس ۾ ويهندا هئا تہ قبله شريف ڏي منهن ڪري ويهندا هئا پاڻ فرمائيندا هئا تہ قبلہ کي پني ڏئي وهڻ سان قلب ڪارو ٿو ٿئي.

دين جي تبليغ

مشورين واري سائين تدريس، تحرير ۽ تقرير ٽنهي قسمن سان دين جي خدمت ڪيائون. تدريس جو اهڙو حق ادا ڪيائون جو سندن سڄي حياتي پڙهڻ پڙهائڻ سان گذري آهي. جڏهين پاڻ کي ڪجھ تڪليف ٿي پين جو ڪرسي مبارڪ تي ايندا هئا، اهڙي حالت ۾ بہ ظهر جي نماز کان پوءِ حديث شريف جو دورو پڙهائيندا هئا. اڄ ڏينهن تائين درگاھ شريف تي درس تدريس، تبليغ، ذڪر و فڪر جو ڪم هلي ٿو. انشاء الله تعالیٰ قيامت تائين قائم رهندو. آمين تحريرات جو ڪم بہ وڏي پيماني تي هلندو هو ۽ خميس جو ڏينهن خاص تحريرات جي ڪم لاءِ مقرر ٿيل هو. هزارين ماڻهون شرعي فيصلا طئہ ڪرائي ويندا هئا ۽ وقت جا وڏا وڏا عالم پنهنجون تحريرون صحيح ڪرائڻ ايندا هئا. تبليغ جو حق وعظ ۽ تقرير سان ڪما حقه ادا ڪيائون. دور دراز ملڪن ۾ سفر ڪري حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي امت جي رهبري ڪري ايندا هئا. درگاھ شريف تي خاص ڪري جمعي جي ڏينهن نماز کان پوءِ وعظ فرمائيندا هئا. وعظ ۾ تمام گهڻو

اثر هوندو هو جو وعظ ٻڌڻ کان پوءِ ڪيترا بي دين دينداربڻجي ويا. ڪيترا غير مذهب سندن هٿ مبارڪ تي مسلمان ٿيا. جڏهين قال چڏي حال جو گفتگو ڪندا هئا ته ڪيترا ماڻهون وجد ۾ اچي اڏ ڪنل پکي وانگر پٽ تي ڪري ڦٿڪندا هئا. اسم ذات جي ضرب هڻندي داهون ڪندا هئا. هر هڪ جمعي تي سون نه بلڪ هزارن جي تعداد ۾ دور دراز ملڪن کان عاشق اچي گڏ ٿيندا هئا. جمعي جو ڏينهن خاص جماعت لاءِ هوندو هو. باقي سڄو هفته طالبن جي سبقن ۾ شرعي معاملن نبيرڻ ۾ روحاني طالبن جي ذڪر اذڪار لاءِ هوندو هو. هر ماهه پهرين اربعه خلوت ۾ مراقبه لاءِ مقرر هوندي هئي. شرعي مسئلن لاءِ ته هر وقت خلق جا انبوهه هوندا هئا. پاڻ کي حلم ۾ سخاوت ايتري قدر هوندي هئي جو ڪڏهين به سائلن کان تنگ يا ڪک ڪونه ٿيندا هئا. غبي طالب ڪٽي ڪيترو به ساڳو لفظ وري وري پڇندا هئا ته به پاڻ پيار سان انهن کي سمجهائيندا هئا.

سخاوت

سخي اهڙا هوندا هئا جو جيڪو به جيڪي گهرندو هو ته ”نه“ ڪو نه فرمائيندا هئا. جي موجود هوندو هو ته اهو ڏيندا هئا. جي نه هوندو هون ته اوڌر تي قرض وٺي به سائلن جو سوال پورو ڪندا هئا. سندن ننگر تي سوين نه بلڪ هزارين خلق سڄي عمر پلندي رهي آهي ۽ پلندا رهن ٿا. سندن نظر مبارڪ ۾ دنيا خواه دنيا جي هرشيءِ پترن ڪان به گهٽ هوندي هئي. اوائلي وقت ۾ پاڻ پئسن کي هٿ به نه لائيندا هئا. ظاهري باطني طالبن کي دنيا جي محبت ڪان هر وقت منع فرمائيندا هئا.

ادب

پاڻ اهڙا اديب هوندا هئا جو سندن جو مثال ليڻ محال آهي. جڏهين به مديني شريف ويندا هئا ته شهر جي حدن اندر ڪڏهين به بول براز، قضا حاجت نه ڪندا هئا. گرمي هجي توڙي سردي شهر جي حدن ڪان ٻاهر نڪري پوءِ مهريز ڪندا هئا.

سياست سان تعلق

پاڻ سياست کان با خبر ۽ مدبر هئا جا سياست دين سان شامل آهي انهي لاءِ ڪوشش ڪندا رهندا هئا. اسلامي قانون جاري ڪرڻ لاءِ نهراءُ پاس ڪري حڪومت کي پر زور ڪوشش ڪندا هئا تہ پاڪستان ۾ اسلامي قانون نافذ ڪيو وڃي. هر دؤر ۾ هر هڪ سربراهہ مملڪت کي حق چوڻ ۽ ڳالهائڻ کان ڪڏهين بہ نہ ڊنا. حتيٰ ڪہ صدر پاڪستان ضياء الحق صاحب کي اسلام يا سيڪيولر ازم مان هڪ نظريہ کي ملڪ ۾ نافذ ڪرڻ لاءِ ريفرينڊم ڪرائڻ جي خيال کان بہ منع پاڻ ڪئي هئائون. پاڻ ڪريمن صدر ضياء الحق کي چتاء ڏنو هو تہ پاڪستان اسلام جي نالي تي قائم ٿيو آهي تنهنڪري اتي سيڪيولر ازم لاءِ ريفرينڊم ڪرائڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. اهو خيال ڪرڻ بہ پاڪستان جي نظريہ جي خلاف آهي. اهڙي خط جو نقل اڄ بہ دار الافتاء شرعي جامعہ عربيہ مشوري شريف ۾ موجود آهي. اهڙي طرح زڪواة و عشر جي نفاذ بابت هڪ صدارتي آرڊيننس نافذ ڪيو ويو هو. انهي لاءِ حڪومت جي طرفان هڪڙي تحرير لکي ويئي جنهن ۾ ڪيتريون خاميون هيون تنهن ڪري پاڻ ڪريمن انهي جي اصلاح لاءِ هڪڙي تحرير لکي صدر ڏي ڏياري موڪلي هئي.

پاڻ ڪڏهين بہ ڪو زماني جو ڪم حڪومت وارن کي نہ چوندا هئا نہ ڪڏهين ڪا حڪومت جي امداد ورتائون. رب ڪريم تي ايڏي توڪل هوندي هين جو فرمائيندا هئا تہ سارو جهان اسان جو عيال هجي گيني تي اَن جي پاڻي ملي تہ بہ اسان جي وار کي بہ لوڏو نہ ايندو ڪا بہ ڳڻتي ڪا نہ ٿيندي. جڏهين بہ ملڪ جي مٿان ڪا مصيبت پوڏ وغيره ايندي هئي تہ پاڻ جماعت سميت امداد ڏيڻ لاءِ اڳتي ايندا هئا. جڏهين بہ پارت پاڪستان سان جنگ جوٽي آهي تہ پاڻ پنهنجي جماعت سان فوراً جان مال سان جهاد ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويندا هئا. نہ فقط ايترو بلڪ عرب اسرائيل جنگ ۾ بہ پاڻ فلسطيني مجاهدن جي مالي امداد ڪئي هئائون. ڪين جاني جهاد لاءِ بہ پنهنجي سر جماعت سميت شامل ٿيڻ جي خواهش ڏيکاري هئي افغان مجاهدن کي بہ مالي مدد ڏنائون.

فلاح ۽ بهبودي لاءِ سرانجام ڏنل ڪارناما

١. پير سائين پاڳاري جي گادي آزاد ڪرائڻ لاءِ ڪشمير ڪانفرنس ۾ هڪ قرار داد پاس ڪرائي هئائون جنهن ڪري پير سائين ۽ سندس پاءُ لندن مان واپس وطن آيا، ديني تعليم تربيت ۽ پيري مريدي جي آدابن کان به ڪين آگاهه ڪيو ويو.

٢. لاڙڪاڻه اوقاف کاتي جي حالت سڌارڻ، مسجدين ۽ خانگاهن جي سنڀال ۽ حفاظت ڪرڻ خاطر ١٩٨٩ عيسوي ۾ لاڙڪاڻه مسلم وقف سوسائٽي به پاڻ نهرايائون ۽ اوقاف جا پريزيڊنٽ پڻ هئا.

٣. سن ١٩٦٥ عيسوي جي جنگ ۾ دفاعي فنڊ ۾ لکين روپيا چندو جمع ڪرايائون ۽ پنهنجي جهاد ڪاميٽي ناهيائون ۽ جهاد جو اعلان پڻ ڪيو هئائون. تنهن کان سواءِ پاڻ نفس نفيس جهاد تي وڃڻ لاءِ تيار به ٿيا هئا پر پوءِ جلدي جنگ بند ٿي وئي ۽ مجاهد جنگ جي ميدان تائين نه وڃي سگهيا.

٤. جميعت علماء پاڪستان ضلع لاڙڪاڻه جا شروع کان وٺي صدر هئا. بين وڏن علمائن سڳورن سان ملي تحفظ نظريه

پاڪستان لاءِ ڪوشش ڪيائون. ١٩٦٩ع ۾ سوشلزم خلاف تبليغ دين ڪيائون. انهي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ جماعت بنام جماعت اهلسنت قاسميه پاڪستان به ناهي هئائون ۽ سمورن علمائن اهلسنت سنڌ، پنجاب، بلوچستان، سرحد ۽ ڪراچي، پشاور، ملتان، لاهور وارن کي هڪ پليٽ فارم تي پنهنجي خرچ سان سفر ڪري گڏ ڪيائون.

٥. سنه ١٩٧٠ ع ۾ پاڪستان سني ڪانفرنس به سندن ڪوشش سان منعقد ٿي اها ٽوبه ٽيڪسنگهه (دارالاسلام) ۾ منعقد ٿي هئي. ان جي هڪ نشت جي صدارت به پاڻ ڪئي هئائون. پاڻ هر هڪ صدر پاڪستان کي نظام مصطفیٰ صلي الله عليه و آله و سلم لاءِ چوندا ايندا هيا ته شريعت پاڪ جا احڪام پاڪستان ۾ جاري ڪيو توهان کي سدائين بادشاهي نه هوندي پر ڪنهن جو به ايهو پاڳ نه ڪليو.

٦. سنه ١٩٧٠ع ۾ جميعت علماء صوبه سنڌ جا صدر منتخب ٿيا هئا. ٢٠ تاريخ ماهه ذو العقد سنه ١٣٠٠ هجري تي جيڪا مشائخ ڪانفرنس اسلام آباد ۾ ٿي هئي، جنهن جي صدارت صدر ضياء الحق ڪئي هئي ان ۾ به پاڻ صدر صاحب کي حق جو

ڪلمون چيو هئائون. ڪيس آگاهہ ڪيو هئائون تہ نفاد قانون اسلام ۾ دير ڪرڻ روا نہ آهي. سندن الفاظ هن طرح آهن.

مگر جس طرح اس میں آهستگی سے کام کیا جا رہا ہے ہماری خیال میں تو اس آهستگی کی ضرورت نہیں ہے ہمیں اس پر عمل کرنے کے لیئے آج ہی تیار ہونا چاہیئے اور کل تک کیوں اس کو تاخیر میں ڈالیں؟

مذڪور بالا موقعي تي پاڻ ڪريمن حڪومت خواہ پوري قوم کي نجات آخرت ۽ زندگي جي فلاح جو راز عشق ۽ محبت رسول مقبول صلي الله عليہ و آلہ و سلم کي قرار ڏنو.

٧. پاڻ اهلبيت ڪرامن جي ڏاڍي عزت ڪندا هئا انڪري جڏهين آڪتوبر ١٩٨٠ع تي سڪر ۾ زڪواة و عشر ڊويزنل ڪنوينشن جو اجلاس ٿيو هو ان موقعہ تي پاڻ نہ فقط بئنڪ بيلنس مان جبراً زڪواة ڪاٽڻ کي ناجائز سڏيو هئائون بلڪ اهل بيت ڪرامن لاءِ ڌار امداد خانو يا ادارو کولڻ لاءِ صدر کي مشورو ڏنو هئائون.

اخلاق

پاڻ حضرت قبلا مشورين واري سائين پنهنجي پوري زندگي قرآن شريف، حديث شريف جي درس ڏيڻ ۽ فتوىٰ نويسي ۾ گذاري. جليل القدر عالم دين، بهترين مفسر، لاثاني محدث، بي مثال فقيه هئا. سندن جا لکين مريد ۽ هزارين شاگرد پوري دنيا ۾ ڪنڊڙيا پيا آهن. ايڏي وڏي شخصيت جي باوجود پاڻ سادا ۽ سادو واپرائيندا هئا. سندن اکين مبارڪن مان هميشه عشق رسول مقبول صلي الله عليه و آله و سلم جي ڪري نير وهندا هئا. سرڪار مدينه صلي الله عليه و آله و سلم سان اهڙي ڪامل محبت اسان جي اکين ڪتي ڪين ڏٺي تواضع ايڏو جو اندازو لڳائڻ مشڪل آهي. پاڻ ڪڏهين به پنهنجي سامهون پنهنجي تعريف ٻڌڻ پسند نه ڪندا هئا نڪي نالي مبارڪ اڳيان ڪو لقب القاب پسند ڪندا هئا. پاڻ سلف الصالحين جي ڪامل نشاني هئا. مسلمانن لاءِ سندن خدمتون ڳڻپ کان ٻاهر آهن. پاڻ عابد، زاهد، متقي پرهيزگار، شب بيدار، وڏا عالم ۽ عارف هئا. سندن جي حقاني ۽ روحاني تعليم کان متاثر ٿي هزارين غير مسلم سندن هٿ مبارڪ تي مسلمان ٿيا. نماز عشآء کانپوءِ بستري مبارڪ تي ڪو ٿورو وقت آرام ڪندا هئا پوءِ سڄي رات نماز تهجد، درود شريف ۽ ٻيا وظائف ۽ ڪتب ٻيني ۽ مطالع ۾ گذاريندا

هئا. پاڻ ڪريم رات عبادت ۽ شب بيداري ۾ گذاريندا هئا ۽ الله سائين جل شانه جي خشيت ۽ محبت ۾ ايتري قدر روئندا هئا جو سندن ڳوڙها مبارڪ وڏي ڦڙي مينهن وانگر تڏي تي ڪرندا هئا. حضور صلي الله عليه و آله و سلم جي عشق جا گهايل هئا. هر وقت محبوب ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي عشق ۽ محبت ۾ روئندا هئا. نعت ٻڌڻ وقت يا صلواة والسلام ٻڌڻ وقت يا تقرير مبارڪ فرمائيندي جي حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جو نالو مبارڪ ايندو هو تہ بي انتها روئندا هئا ۽ وينلن ڪي بہ روئاريندا هئا. وصال کان اڳ چار پنج سال جنگهہ مبارڪ ڪي ڪجهہ تڪليف پهتي هئي جنهن ڪري ڪجهہ وقت ڪراچي اسپتال ۾ پڻ رهيا هئا. پوءِ جڏهين ڪراچي کان واپس درگاهہ شريف تي آيا تہ هڪڙي ڪرسي ريڙهي وانگرهوندي هئي انهي تي تشريف فرما ٿيندا هئا. نماز جي وقت تي اچي نماز پڙهندا هئا ۽ حديث شريف جو سبق بہ پڙهاييندا هئا. ڪجهہ وقت بعد سانوڻ جو فقط صبح جي نماز تي ۽ سياري ۾ ٻيپهري جي نماز تي ايندا هئا. ڪڏهين ڪنهن سان ڪجهہ ڳالهائيندا هئا نہ تہ اڪثر ڪري وحدت جي درياء ۾ مستغرق ۽ استغراق جي حال ۾ هوندا هئا. آخر ڪار هلندي پهرين تاريخ رمضان مبارڪ جي اربع جي رات اسر ذاري روزي رکڻ جي ايراده سان ڪير نوش

فرمايائون ۽ روزو رکيائون. روزي سان ڇهين وڳي ڌاري ٩٢
سال جي عمر مبارڪ پوري ڪري الله سائين جل شانہ جي
اسم ذات جي ضرب ”الله“ فرمائيندي مالڪ حقيقي جي وصال
سان مشرف ٿيا. انالله وانا اليہ راجعون. پويان ہِ فرزند هڪ
وڏو حضرت ميان سائين مولوي علي محمد ٻيو ننڍو حضرت
قبلہ مولوي حافظ نالي منا سائين ۽ هڪ نياڻي ڇڏيائون.

اڄ پـــڻ اڪڙيـــن سڄـڻ پنهنجا ســـاريـــا
ٻَلن تان ڳوڙهن جون بوندون بس نہ ڪن
سندي سـڪ پرين لوڪ ڏٺي ئـي نہ لهـي.

تمت بالخير.

تاريخ ٥ جمادي الاول بروز جمعہ سنہ ١٤١٤هجري مطابق
٢٣ آڪٽوبر سنہ ١٩٩٣ ع

سلسلة الاساتذة الكاملين

بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحیمِ

حامدا و مصليا مسلما

اقول و اتمسک بذيل الرسول المقبول قد من اللّٰه تعالیٰ علينا بحسن افضالہ بنيل شرف التلمذ من استاذ الافاق بالاتفاق و حائز قصبات السباق بالوفاق اعني الاستاذ العلام و فخر الاسلام العلامة الفهامة الرفيق الشفيق صاحب الفيوضات والكمالات "استاذي ابو الفيض غلام عمر" جتوئي سونہ جتوئي غفرلہ اللّٰه المقتدر و اسكنہ في بحبوحة جنات و خير مستقر.

و تلمذ هو من المشهور بين اهل العلوم كالشمس في النجوم استاذ الاستاذ الفياض الحاج المخدوم "حسن اللّٰه" الپاتائي صديقي رحمہ اللّٰه القوي و اخذ العلوم هو من رئيس الحفاظ والعلماء تاج الاتقياء والفضلاء الممجد المسعد مولانا "گل محمد" رضي عنہ اللّٰه الصمد.

و لہ شرف التلمذ من ابيہ المكرم العالم الافخم جامع الشريعة والطريقة غواص الحقيقة والمعرفة الذي فاق في الافاق بمكارم الاخلاق الحاج مولانا "نور محمد" رضي اللّٰه تعالیٰ عنہ برضوان الابد هو تلمذ من زبدة علماء الدهر

وصفوة فضلاء العصر الذي اشتهر بطبعه الكريم و قلبه السليم مولانا "عبد الحليم" تغمده الله تعالیٰ بغفرانه العظيم.

وهو تلمذ علي حديقة الشرافة والنجابة "سيد محمد عاقل شاه" رحہ الحسيني الهالائي وهو تلمذ علیٰ شيخ المشائخ مولانا "محمد" الساكن قرية العاريجة قريب لاركانہ.

و تلمذ هو علیٰ شيخ "ابن يامين" غفرله الله رب العالمين لعله متوطن اللاركانہ. وكان حضريا وقرء هو علیٰ الشيخ "عبد الله" الثاني رحہ وهو قرء علیٰ سند الاولين ولآخرين مولانا "قل احمد" رحہ.

وهو تلمذ علیٰ ابيه الشيخ "محمد حسن" عمدة الزمن.

و قرء هو علیٰ ابيه الشيخ الافضل الاكمل "عبد الله" الاول. و هو تلمذ هو علیٰ رديفه المتقدمين وشريف المتاخرين مولانا "عبدالحكيم" السيالكوتي. (نسبة القرية در بلاد بنجاب) رضي الله تعالیٰ عنهم اجمعين.

وانا المنتسب اليهم المتشبث بذيلهم العبد الضعيف النحيف ”ابو محمد ن القاسم“ غفر اللّٰه تعالىٰ له الماثم والمغرم
ببركات انفاسهم القدسية وافاض علينا وعلىٰ سائر المنتسبين اليهم من بحور فيوضاتهم المرضية المتوطن في قرية صاحبخان مشوري (مشوري شريف).

سلسلة الاساتذه الکاملین

(نظم)

حـــبـر دانـا محـمد قــاسـم
قــاسم فــیض بــا عمل عــالم
در مـــشـوري شـریف درگہ اوست
درگہ ودرســگاه هر دو در اوست
نسـبـتـش بـا اســاتــذة ایـــنست
ســلـســلـش بــاتمامــیت اینست
خــواند آن از فاضل غـلام عــمر
ســـونوي صـــدر مــفـتان دهر
خـواند آن از جـــناب حـــسن الله
فـــاضـــل پــات آن خـــدا آگاه
خـواند آن نـزد اوســـتاد جـــهان
گل مــحمد جــناب فــخر زمان
آن ز نـــور مـــحمد آن غـــــلام
والد خود بـخواند عـلم تـمام
خــوانـد آن از خـلـیف یعـــقـوب
در همایون شـهـر خوش اسلوب
بـــود درگاه درســگ ایـشیــان
شهر شهدادکوت فیض و مکان

خـوانده آن از نـــزد کـــندوي دانـــا
حـــبر عـــبدالـــحلـیم مـولانا
کــــــرده تعلیم آن ز عـاقل شاه
هـــــالیـاني بـزرگ عـــالـیجاه
آن چون یوسف بہ حسن روشن ماه
بـــود گـــیسو دراز چشم سیاه
خوانده اول ز فــــاضل دائـــود
در شـــهر آگـره کہ شـهرش بـود
کرده تکـــمیل پس بہ عـلم هـم
از جـــنـاب مـــحمد آریـــــجـ
آن بہ پنـجاب نـزد نزد قل احـــمد
خـوانده بـاشـوق عـلم جدوجهد
خوانده از بـوالحسن شـهید هـمان
عــــلم دیـني هـم تمام بدان
خـوانـده آن از لـبیـب عـبد اللّٰہ
عـــالـم و عـارف و خـــدا آگاه
خـــوانـده آن نـزد فـاضـل دانــا
حـــبر عـــبد الـــحکیم مـولانا
سلسلہ این جاءِ ختم گشت تمام
بـــر هـــمین صـدر سلسلہء غلام

بـود وطـنـش سـيـالـكـوث پنجاب
مــركز عــلم مــسند آن جناب
زو رســـد ســلـسـلـ بہ عــــلام
ســـعد الـدين صدر عالمان هم
مــسـكـنـش بـــود شــهـر تـفـتازان
مــركز عـلم ديـن فيـض نشان
سلسلہ اين گـر كـسي بـرست آرد
بـــاهمان مـــشتمل قـرين دارد
در هـــمـيـن سلسلـــلہ هـم علما
عـــارفـــانند كامـــلان صلحا
در دعــــا ايــن اگـر وسيـــلہ كنند
آنـــچہ خــواهند بي گمان پايند
چون كہ اين سلسلہ ضروري بود
از پــئي آن خــليل نظـم نــمود

از قبلہ محمد ابراهيم كاردائي
نزد درگاه شهدادكوت

فهرست - ڪتاب العقائد

- حضور ڪريم صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم پري ڪان درود شريف بغير واسطي ملائڪن جي ٻڌن ٿا
- اولياءَ سڳورا پري ڪان ڏسن ٻڌن ٿا
- سفارش لاءِ ڊور کھڻ جو حڪم
- اسقاط ڪرڻ جائز آھي. (عربي ۾)
- بل فعلھم ڪبيرھم جي تشريح
- اسقاط ڪرڻ جائز آھي. (سنڌي ۾)
- يا رسول اللّٰہ چوڻ جائز آھي
- حضور ڪريم صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم کي خطاب ڪري سڏ ڪرڻ جو حڪم
- حضور ڪريم صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم نور آھن
- ميت لاءِ قرآن شريف جو ختمون پڙھائڻ ۽ خيرات ڪرڻ بابت تحقيق ۽ مانعين جي ھڪ تحرير جي ترديد
- حضرت پير دستگير رحمۃ اللہ علیہ تعالیٰ عليه جي يارھين ۽ نذر اولياء ڪرام بابت تحقيقات

- نذر اولياء جي تحقيق
- حيوان منذور بنذر محظور جو حڪم
- حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي ولادت جي خوشيءَ ۾ عرس ڪرڻ ۽ خير خيراتون ڪرڻ جائز آهن
- اهل بيتن جي تعظيم مؤمنن تي لازم آهي
- محرم مهيني جي ڏهين تاريخ امامن سڳورن لاءِ ماتم ڪرڻ، سينه منهن ڪٽڻ بابت شرعي حڪم
- ماتم ڪندڙن سان تعلقات ڳنڍڻ بابت حڪم
- مقبرن تان غلاف لاهي مقبرن کي شهيد ڪندڙن جو حڪم
- ميت بنا اٺڪل تي قبر ناهيندڙ جو حڪم
- جيڪڏهن شيعا جلوس ڪڍن ۽ اهل سنت وارن جي گهرن جي آڏو تبرا ڪن ته ان جو حڪم
- بي دينن سان تعلقات ڳنڍڻ بابت حڪم
- شيعا اسلام ۾ داخل آهن يا نه؟
- بدعتي ڪير آهن؟

- هاٽوڪا وهابي بدعتي آهن يا نہ؟
- حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جو اسم مبارڪ ڪنهن شيءِ تي لکيل هجي تہ ان جو بہ ادب ڪجي.
- آمريڪي خلا نورد دعویٰ ڪن ٿا تہ هو چنڊ تي لٿا آهن. شرعي نقطء نظر سان انهن جي اها دعویٰ صحيح آهي يا نہ؟
- فرض نماز کان پو ءِسنت پڙهڻ کان اڳ بلند آواز سان ذڪر شريف ڪرڻ جائز آهي يا نہ؟

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

كتاب العقائد

سوال: حضرت سرور كائنات صلي اللّٰه عليه و آله و سلم پري كان درود شريف بغير واسطي ملائكن جي ٻڌن ٿا يا نہ؟

جواب: حضور پر نور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي علم وسيع جي بابت مشكواة شريف ۾ باب المعجزات صفحه "٥٤١" ۾ " يُخْبِرُكُمْ بِمَّا مَضَىٰ وَمَا هُوَ كَائِنٌّ بَعْدُكُمْ" صحيح حديث شريف ۾ ثابت ۽ "مَا مِنْ اَحدِ يُسَلِّمُ عَلَيَّ اِلَّا رَدَّ اللّٰهُ تَعَالَىٰ عَلَيَّ رُوْحِيْ حَتَّى اَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ" صحيح حديث شريف ۾ وارد آهي. وَفِي " الشّفَا " لِلْقَاضِي عِيَاض رحمت اللّٰه تعالىٰ علامہ قاري شرح شفاۓ ۾ ان حديث شريف هينئان لكي ٿو "وَظَاهِرُهُ الْاِطْلَاقُ لِكُلّ زَمَانِ وَّ مَكَانِ اِلىٰ قَوْلِهِ وَ الْمَعْنَي اَنَّ اللّٰهَ سُبْحَانَهٗ وَ تَعَالَىٰ يَرُدُّ رُوْحَهُ الشَّرِيْفَ عَنْ اِسْتِغْرَاقِهِ الخ". وَ فِيہ اَيضًا وَ قَالَ عُمَرُ بْنِ دِيْنَارِ قَدَّسَ سِرَّهٗ وَ هُوَ عَالِمُ حُجَّةَ اَخْرَجَ الْاَئِمَّةُ السّتَّةُ فِيْ قَوْلِهٖ سُبْحَانَهٗ وَ تَعَالَىٰ اذَا دَخَلْتُمْ بُيُوْتَكُمْ فَسَلِّمُوْا عَلَىٰ اَنْفُسِكُمْ اَي عَلىٰ اَهْلِيْكُمْ فَاِنْ لَّمْ يَكُنْ فِي الْبَيْتِ اَحَدٌ فَقُلِ السَّلَامُ عَلىٰ النَّبِيّ وَ رَحْمَةُ اللّٰهِ وَ بَرَكَاتُهٗ اي لِاَنَّ

رُوْحَهٗ عَلَيْهِ الصَّلواةُ وَ السَّلَامُ حَاضِرٌ فِيْ بُيُوْتِ اَهْلِ الْاِسْلَامِ الخ.

وَ فِيْ تفسير نيشاپوري "لِاَنَّ رُوْحَهٗ عَلَيْهِ الصَّلَواةُ وَ السَّلَامُ شَاهِدٌ عَلىٰ جَمِيْعِ الْاَرْوَاحِ وَ الْقُلُوْبِ وَ النُّفُوْسِ الخ".

۽ نبين ولين سڀڪورن جي احوال کي عقل عقيم معاشي (اهو عقل جيڪو ڪاڏي ڪمائڻ جي بيماري ۾ قاتل آهي) جي تارازي ۾ تورڻ ۽ ظاهري اهل حواس وارن تي قياس ڪري محال سمجهي نداءِ غائبانہ ٻڌڻ کي شرڪ سمجهڻ گمراهي ۽ ختمِ قلب جو پهريون ڏاڪو آهي.

ڏسو نہ تا تہ حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جو حيات النبي ۾ ندا ۽ عرض حال بالمشافہ روضہ مقدس وٽ روبرو ٻڌڻ ۽ جواب سلام فرمائڻ، موافق ۽ مخالف سيني وٽ مُسَلّم. كَما اعْتَرَفَ بِهٖ السَّيِّدُ الْجَيِّدُ صَاحِبُ اللّوَاءِ الرَّابِعِ مَعَ تَصَلُّبِهٖ فِيْ هٰذِهِ الْمَسْئَلَةِ فِيْ رِسَالَةِ الْمُسَمَّاةِ "بِلَاخَيْرِ بَلْ كُل الضَّير فِي الْاِسْتِعَانِهٖ بِالْغَيْرِ". حالانڪ ماڻهن جي اجتماع (ڳڻ تيڻ) ۽ بيڪ وقت اهڙي استماع (ٻڌڻ) ۾ جواب فرمائڻ پاڻ عقل جي تارازي ۾ سنجيدگي کان باهر آهي، ڇو تہ لَايَشْغُلُهٗ شَاْنٌ عَنْ شَاْنٍ صفت باري تعالىٰ عَزَّ اِسْمُهٗ جي آهي (لا يشغله شان عن شان جو مطلب تہ اللّٰه پاڪ کي ڪا بہ مشغوليت يا مصروفيت ڪنهن ٻئي ڪم کان منجهائي نہ ٿي سگهي) ۽ ان صفت ۾

شركة مُسَلّم ركڻ بہ اهوئي حكم ركي ٿو جو ندا غائب جي ادراڪ ۽ استماع تسليم ڪرڻ پاران لازم اچي ٿو.
علامه قسطلاني رحمة الله عليه مواهب لدنيہ ۾ هي بہ فرمائي ٿو تہ ”لَا فَرقٌ بَيْنَ مَوته وَ حَيَاته فِيْ مُشَاهِدَته لِاُمَّته وَ مَعْرِفَتِه بِاَحْوَالِهِمْ وَ نِيَاتِهِمْ وَ عَزَائِمِهِمْ خَوَاطِرِهِمْ وَ ذٰالِكَ عِنْدَهٗ جَلِي لَا خفاء بِه“ اهـ.
هي استماع نداء ۽ اطلاع احوال تہ حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي حلقه بگوش اهل ولايت ۾ بہ عام جام آهي. ثابتي لاءِ ڏسو مڪتوبات حضرت امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره ۽ ملفوظات شريف حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله تعالىٰ عنه.
حضرت غَوْثُ الثَّقَلَيْن قَدَّسَ سِرَّهٗ زمين کي پنهنجي نظر مبارڪ ۾ ”كَحَبَّةٍ خَرْدَلَةٍ“ ٻڌائن ٿا ۽ فرمائن ٿا تہ ”وَ عِزَّةِ رَبّي اَنَّ السُّعَدَاء وَ الْاَشْقِيَاء لِيُعْرَضُوْنَ عَلَىٰ عَيْنِيْ فِي اللَّوْح الْمَحْفُوْظِ“ ۽ پڻ فرمائن ٿا ”قَلْبِيْ مُطلع عَلىٰ اِسْرَارِ الْحلِيقَةِ حَتَّىٰ صَارَ لوحا ينقل اِلَيْهِ مَا فِي اللَّوْح الْمَحْفُوْظِ“.اهـ.
امام عبد الوهاب شعراني قدس سره حضرت عزيزان قدس سره کان نقل فرمايو آهي تہ ”زمين در نظر اين طائفه چون سفرهء است“.اهـ خواجه بهاءُ الدين نقشبندي قدس سره کان نقل فرمائن ٿا تہ ”و ما گوئيم کہ زمين چون روءِ ناخن است هيچ

از نظر ايشيان غائب نيست“.اھ
مَعْرِفَت السّعَدَآءِ وَ الْاَشْقِيَآءِ جي ثبوت ۾ بَابُ الْاِيْمَانُ بِالْقَدْرِ ۾ صحيح حديث شريف وارد آهي. جنهن ۾ فريقين لاءِ استغراق جو صيغو ۽ ”لَا يُزَادُ فِيْهِمْ وَلَا يُنْقَصُ مِنْهُمْ اَبَداً“ جي تصريح موجود آهي.
حضرت شاھ ولي الله قدس سره، جو سمورن ديوبندن جو استاذ الاساتذه ۽ مُسَلّم مشائخ آهي، فُيُوْضُ الْحَرَمَيْنِ ۾ فرمائن ٿا ”فَاضَ عَلَيَّ مِنْ جَنَابِ الْمُقَدَّسِ صلي الله عليه و آله و سلم كَيْفِية تَرقي العَبْدِ مِنْ حَيْزِهٖ اِلىٰ حَيْزَ الْقُدس فَيَتَجلّي لَهٗ كُلَ شَيءٍ“ اھ.
كتاب ۾ فرمائن ٿا تہ ”اَلْعَارِفُ يَنْجَذِبُ اِلىٰ حَيْزِ الْحَقّ فَيَتَجَلِي لَهٗ كُلَ شيءٍ.اھ“ وَ فِيْهِ اَيْضاً فِيْ تَفْصِيْلِ دَقَائِقِ الْفَرْدِ ”جبلَّتِ نَفْسِهٖ نَفْساً قَدْ لَايَشْغُلَهَا شَاْنٌ عَنْ شَاْنٍ وَ لَايَاتِيْ عَلَيْهِ حَالٌ مّنَ الْاَحْوَالِ اِلىٰ التَّجرّدِ اِلىٰ النطقةِ الْكُلّيّةِ اِلّا وَ هُوَ خَبِيْر بِهَا الاٰن“ وَ اِنَّمَا الاتي تفصيل.
جيكڏهن علم بِاِعْلَامِ اللهِ تَعَالىٰ يا سماع بِاِسْمَاعِ اللهِ تِعَالىٰ جيئن احاديث مقدسہ ۾ مشائخين كرامن كان نقل كيو ويو شرك چئجي، تہ پوءِ انهي بيباكانہ حملي كان نہ ديوبندين جو گهر بچي سگهندو نہ غير ديوبندين جو. بلك عموماً عَمَائِدِ اسلام ۽ اكثر مقتدايان شريعت وطريقة ان زد ۾ مجروح ٿي

رهندا. وَ لَايَرْضي بِهٖ اِلّا مَنْ هُوَ عَدُوٌّ لِّنَفْسِهٖ وَ اِيْمَانِهٖ.
انهي کان علاوه جن ملائڪن کي واسطہ استماع درود شريف چيو وڃي ٿو، اهي بہ تہ مخلوق آهن، پوءِ انهن جو استماع هر زمان ۾ هر مڪان ۾ چو جائز رکيو وڃي ٿو؟ وَ قَدْ وَرَدَ اَنَّهٗ صلي الله عليه و آله و سلم ”قَالَ اِنَّ اللّٰهَ تَعَالىٰ وكل لي ملكين لا اذكر عِنْدَ عَبْدٍ مُّسْلِمٍ فَيُصَلِّي عَلَيَّ اِلَّا قَالَ ذَالِکَ الْمَكَانِ غَفَرَ الله لَکَ. الخ“. الطبراني و ابن مردويه. و روي الدَّيلِمِيْ اَيضاً بِمَعْنَاهُ عَنْ اَبِيْ بَكَرِ نِ الصديق رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالىٰ عَنْهُ فِيْ كَنْزِ الْعَمَالِ. ملائڪن جو سماع ۾ اطلاق شرڪ نہ ٿيو تہ ساڳي دليلن سان انبيائن سڳورن ۾ خصوصاً سيد الانبيآء و المرسلين صلواة الله تعالىٰ عليهم اجمعين جو اطلاع، چو نہ شرڪ کان پاڪ ۽ منزه سڏيو وڃي.
انهي کان بہ قطع نظر ڪيو تہ ملڪ الموت جي احاطہ علمي ۾ لَايَشْغُلَہٗ شَانٌ عَنْ شَاْنٍ جي ثبوت کي کهڙي دليل سان شرڪ جي دائري مان ٻاهر آڻي سگهندؤ؟ ۽ ابليس جي وسوسہ اندازي لاءِ سموري ڪائنات کي سندس علم ۾ مستحضر تسليم رکڻ ڪانپوءِ علمي صفت ۾ شرڪة مڃڻ پاران پنهنجو پاڻ شرڪ کان کهڙي وجه سان بچائي سگهندا؟ جيڪڏهن ذاتي ۽ غير ذاتي، عطائي ۽ غير عطائي جي تاويل مخالفن جي دامن شرڪ جي داغ کان پاڪ ڪري سگهي ٿي تہ حلق

بگوشان درگاهہ محمدي اللهم صل و سلم عليه آلہ و سلم کي ساڳين دليلن ۽ وجهن کري چو معذور نہ تو رکيو وڃي؟ محققن جو چوڻ آهي تہ انبيائن سڳورن ۽ اوليائن کرامن جي احوالات جو انکار ۽ سندن بشريت کي پنهنجي بشريت تي حمل کري برسر جدال و پيکار ٿيڻ سبب خذلان ۽ فيض باطني جي بند ٿيڻ ۽ نسبت باطنيہ ايمانيہ جي سلب ٿيڻ جو آهي.

نعوذ بالله من سخطه و سوءِ الادب في حضرته وحضرة انبيائه و اوليائه.

قال الامام الغزالي قدس سره في الاحياءِ "فَالْقِسْمُ الْاَوَّلُ عِلْمُ الْمُكَاشَفَةِ وَ هُوَ عِلْمُ الْبَاطِنِ وَ ذَالِکَ غَايَةُ الْعُلُوْمِ". قَالَ بَعْضُ الْعَارِفِيْنَ مَنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهٗ نَصِيْبٌ فِيْ هٰذَا الْعِلْمِ اَخَافُ عَلَيْهِ سُوْءِ الْخَاتِمَةِ وَ اَدْنٰى نَصِيْبٌ مِّنْهُ التَّصْدِيْقُ بِهٖ وَ تَسْلِيْمُهٗ لِاَهْلِهٖ. الخ"

کاملان از دور نامت بشنوند

تا به قعر تار و پودت در روند

بلکه پیش از زادن تو سالها

دیده باشندت بچندین حالها

حال تو دانند یک یک مو

بمو زانکه پر هستند از اسرارِ هو

تاتو مي بيني عزيزان را بشر

دانکه میراث ابلیس است آن نظر

گر نه فرزند ابلیسي اي پلید

پس بتو میراث آن سگ چون رسید.

سوال: اولياء سڳورا ڀري ڪان ڏسن ٻڌن ٿا يا نہ؟

جواب: بخاري شريف ۾ حديث قدسي شريف آهي تہ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

"إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا، فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ، كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ"(مشكواة باب ذكر الله عزوجل والتقرب اليه)

وَ فِيْ هٰذا الْمَعْنىٰ وَرَدَ الْكِتَابُ "وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ" وَقَالَ اللّٰهَ تعالىٰ "إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ" وَ فِي الْحُسَيْنِيْ زيرآنچہ حضرت رسالت پناه بوصف فنا في الله و بقا بالله موصف بود وكسيكہ قائم بالله باشد هر آئينہ خليفة الله باشد.

چون تهي گشت از خود و پر شد ز دوست
بيـشـكي فرمان اين فرمان اوست
ما رميت فاش گويد بر ملا
كه نيفگندي تو افگنديم ما
تو در افگندن نہ جز آلتي
فعل فاعل را بود بي علتي
عقل اين جا ره ندارد وهم نيز
چشم بكشا لب فروبند اي عزيز.

حضرت عمر رضي الله تعالىٰ عنہ جي ندا ”يَا سَارِيَةَ اِلىٰ الْجَبَلِ“ جو واقعو بہ مشكواة شريف ۾ بيهقي كان منقول آهي. جنهن مان ”بي يبصر“ جي شان سان سندس نظر جو ملك خراسان ۾ نهاوند شهر وٽ لشكر مٿان پوڻ، ثابت آهي. ۽ ”بي يسمع“ موجب سارية جو ان آواز كي ٻڌڻ موجود آهي. پوءِ جيكڏهن ولين ۾ جي، پنهنجي نفس جي صفتن كان عبور كري ”تخلقوا بأخلاق الله“ موجب بقا بالله جي درجہ ۾ فائز المرام ٿيا آهن. انهي حديث شريف موجب نداءِ غائبانہ جو ٻڌڻ كرامة بلا واسطہ يا بواسطہ ملائكن جي مسلم ركيو وڃي، نہ تہ حقيقت جي برخلاف آهي، ۽ نہ شرك ۽ بدعت. بلك عين ايمان ۽ مذهب صحيح ۽ مسلك منصور ۽ مؤيد بقول اهل

الڪلام ”و كَرَامَاتِ الْاَوْلِيَاء حَقٌّ“. (شرح عقائد)
وَقَالَ الْعَارِفُ الْكَامِلُ خَلِيفَہ محمود قدس سره في ملفوظات حضرت پير سائين روضي ڌڻي قدس سره ”آن حضرت بعد نماز جمعه وعظ در فضائل لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ فرمودند و بعد از فراغ از كرسي برآمده گفتند ڪہ اي ياران بشنويد ڪہ الله سبحانہ و تعالیٰ با ما وعده نموده است و ما بايشان وعده ميكنم ڪہ هرڪہ تلاوت ذكر مي نموده باشد تا در وقت نزع چون قبور قيامت ضامن ايمان او خواهم بود. در آن وقت حاجي بنده فقير را ڪہ پير مرد بود در دل خيال آمد ڪہ مريدان حضرت پير سائين لكهو لک مي باشند در رسيدن آنحضرت بهر يكي در قرب و بعد چگونہ باشد. بشرط واهمه او فرمودند اي برادر پير مرد توڪہ بر ديوار تكيه زده نشستہ مرده ببين ڪہ ترا مي رسم يا نہ؟.“

اي عزيز! اين آفتاب صوري چون باستواء مي رسد هر چهار طرف روۓ زمين تابان مي باشد پس پير ڪہ آفتاب حقيقت است و اين همه ذرات عوالم از نور او متجلي شدند؛ پس چگونہ آنها ازو مخفي و محتجب مانند. اھ مخلصا.“

بالاستقلال ۽ بلا واسطہ فناءِ صفات اسماع خواه سماع ٻنهي جي شرڪ هجڻ ۾ ڪلام نہ آهي. مگر اهو روية ۽ اعتقاد توحيد باري تعالیٰ جي منكر جو چئي سگهبو نہ مؤمنن

موحدن جو. خصوصاً انهن ماڻهن ۾ جي اهل ولايت جا مسلم ركيا وڃن. ڇو تہ ولايت ۾ فنا في الصفات شرط اولين آهي، ۽ فنا في الذات كان پوءِ بقا بالله آخرين دور آهي. پوءِ اهڙن الله پاڪ جي محبن كاملن جي ندا ۾ موحدن جو اعتقاد فنا في الصفات وارو ڇئبو، نہ اعداء الله تعالىٰ منكرن توحيد وارو. آيا نٿو ڏسين تہ كيئن اهل بيان ۽ معاني جا موحد جي قول "اَنْبَتُ الرَّبِيعَ الْبَقْل" وَ مِثْلُهٗ كي اسناد حقيقي كان منصرف كري اسناد مجازي تي حمل كن ٿا. انهي ئي حمل تي آيات شريفہ "قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا " ۽ "الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ" محمول آهن. پر جيكڏهن كو جاهل مجهول احكام ۽ اعتقاد اسلام كان بيخبر بلاواسطہ فنا ۽ ملائكن جي اولياءِ اكرام لاءِ بالاستقلال ٻڌڻ ۽ ٻڌائڻ يا ڏسڻ وغيره صفات جو اعتقاد ركي ندا كري تہ اهو بلا شك شبهہ شرك آهي. مگر اهڙي سقيم الحال ۽ پر خلل اعتلال جاهل روية ۽ اعتقاد كري سيني مؤمنن لاءِ عام طرح حكم شرعي جاري كرڻ وڏي جرائت ۽ جسارت بلك حمق ۽ بلادة آهي. ع:

بهر كيكي تو گليمي را مسوز

ان جو علاج انهن جاهلن جي تبيهہ ۽ تفهيم آهي نہ شريعت

جي احڪامن ۾ تصرف ۽ افتراءَ علىٰ الله تعالىٰ، تہ نداء مطلقا حرام ۽ شرڪ آهي. علماءِ متقدمين تہ ڪراهة بہ بنا دليل صحيح جي ثابت ڪرڻ دشوار ۽ افتراء علي الله تعالىٰ تا سمجهن. كَمَا فِيْ رَدّ الْمُحْتَارِ عَنْ شَيْخِهٖ عبد الغني النابلسي رحمة الله تعالىٰ ”وَلَيْسَ الْاِحْتِيَاطُ بِالْاِفْتِرَاءِ على اللهِ تَعَالى بِإِثْبَاتِ الْحُرْمِةِ وَالْكَرَاهَةِ لَابُدَّ لَهُمَا مِنْ دَلِيْلٍ بَلْ فِي الْقَوْلِ الْاِبَاحَةُ“ الخ.

انهن علمائن ۽ اڄوڪن بيباڪ مدعين جي علم جو تفاوت بہ ڏسندا وجو تہ ڪراهة تہ خير پر ڪيئن نہ ادنىٰ ادنىٰ احتمالن ۽ توهمات تي بہ شرڪ ۽ ڪفر جو ڏُڪو سندن ڪلهي تي رکيو ئي رکيو آهي.

فالىٰ الله المشتكىٰ وهو المستعان.

سوال: بزرگن جي مطلع حال هجڻ ۽ سفارش ڪرڻ جي اعتقاد سان ڊور خيرات ڪرڻ ۽ ڪهڻ وقت بسم اللّٰه چوڻ سان ڊور حلال ٿيئبو يا حرام؟

جواب: سائل جي عبارت رڳو ايضاح مقصود لاءِ ناڪافي آهي. مگر سندس مطلب اهو ٿو ڏسجي تہ اوليائن ۾ دعا ۽ سفارش جو اعتقاد رکي انهن لاءِ ڪو جانور نذر ڪرڻ، ۽ ندا ڪرڻ جائز آهي يا نہ؟ ۽ منذور جانور وغيره حلال آهي يا حرام؟
اوليائن جو ڪنهن مريد جي حال ڪان ڪرامة باعلام اللّٰه تعالىٰ مطلع ٿيڻ ۽ ندا ٻڌڻ لاءِ متي ڪلام گذريو. باقي توسل ۽ شفاعة بالاذن ۽ دعا گهرڻ جو ثبوت قرآن پاڪ ۽ احاديث مقدسه ۾ موجود آهي. قَالَ تَبَارَکَ وَ تَعَالىٰ "مَن ذَا الَّذِي يَشۡفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦ" فَاَوَّلُ الْكَلَامِ للطَّوَاغِيْتِ وَ الْكُفَّارِ الْمُعَانِدِيْن وَ جُزْئَةُ الثَّانِيْ لِلْاَنبِيَآءِ وَ الْاَوْلِيَآءِ وَ قَالَ عز مَنْ قَائِلٌ "وَكَانُواْ مِن قَبۡلُ يَسۡتَفۡتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦۚ فَلَعۡنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ".

وَ فِيْ تَفسِير روح البيان "اَيْ يَسْتَنْصِرُوْنَ بِهٖ عَلٰى مُشْرِكِي الْعَرَبِ وَ كُفَّارِ مَكَّة وَ يَقُوْلُوْنَ اَللّٰهُمَّ انْصُرْنَا بِالنَّبِيِّ الْمَبْعُوْث فِيْ آخِرِ الزَّمَانِ. الخ. وَهٰذا توسل وَقَدْ ثَبَتَ اَنَّ الْمَنْقُوْلُ مِنْ

شَرَائعِ الْمُتَقَدّمَة مَعْمُوْلٌ بِه مَا لَمْ تَرده شَرِيعَتُنَا كَمَا هُوَ الْمَعْلُوْمُ عَلَىٰ مَنْ هُوَ مِنَ الْعِلْمِ غَيْرُ مَحْرُوْمٌ.

وَ اَمَّا الْاَحَادِيْثُ فَمَا رُوِيَ عَنْهُ عَلَيْهِ الصَّلواةُ وَ السَّلَامُ"اَنَا رَسُوْلُ اللهِ الَّذِي اِنْ اَصَابَکَ ضُرٌّ فدعوته كشفه عنك عنها وان اصابك عام سنة فدعوته انبتها لك وَ اِذَا كُنْت بِاَرْضٍ فلاة فَضَلَّتْ رَاحِلَتَک فَدَعوته رَدها عَلَيْک" .

اَخْرَجَه ابو دائود وَ التِّرْمِذِيُ كَمَا فِي الْمِشْكواةِ فِيْ بَابِ الصَّدقَةِ عَنْ ابى الجوزاء رضى الله عنه روايت "قُحِطَ اَهْلُ الْمَدِيْنَةِ قَحطاً شَدِيْداً فَشَكَوْا اِلي عَائشَةَ فَقَالَتْ اُنْظُرُوا قَبْرَ النَّبِيِّ صلي الله عليه وسلم فَاجْعَلُوا مِنْهُ كُوِيًّ اِلَي السَّمَآءِ حَتّٰي لاَيكُونَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ السَّمَآءِ سَقْفٌ فَفَعَلُوا فَمُطِرُوا حَتّٰي نَبَتَ الْعُشْبُ وَ سَمِنَتِ الاِبِلُ حَتّٰي تَفَتَّقَتْ مِنَ الشَّحْمِ فَسُمِّيَ عَامَ الفَتْقِ " اَخْرَجَهُ الدَّارِمِي كَمَا فِي الْمِشْكواة بَابُ الْكَرَامَة.

وَ فِي الْمِرْقَات فِيْ ضَمْنِ التَّوْجِيْه "قِيْلَ اَنَّهٗ كَانَ يَسْتَشْفعُ لَهٗ عِنْدَ الْجدب فَتَمْطَر السَّمَآءُ فامرت عائشة رَضِيَ الله تعالىٰ عَنْهَا بِكَشْفِ قَبَرِه مُبَالِغَة فِي الْاِسْتِشْفَآءِ".الخ.

حضرت انس رضى الله عنه از حضرت عمر بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه كَانَ اِذَا قُحِطُوا اِسْتَسْقِي بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ "اَللّٰهُمَّ اِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ اِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِيْنَا وَاِنَّا نَتَوَسَّلُ اِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاَسْقِنَا قَالَ: فَيُسْقَوْنَ."

وَ قَالَ صلي الله عليه و آله و سلم فِي حَقّ الْاَبْدَالِ "يسقي بِهِمُ الْغَيْثُ وَ ينتصر بِهِمْ عَلَى الْاَعْدَآءِ". رواه احمد عَن علي رضي الله تعالىٰ عنه .

وَ فِي رِوَايَةِ اِبْنِ عُسَاكِرٍ عَنْ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ مَسْعُوْدٍ رضي الله تعالىٰ عنه "بِهِمْ يُدْفَعُ الْبَلَاءُ مِنْ هٰذِه الْاُمَّةِ" كَمَا فِي الْمِرْقَاتِ وَ فِي لَفْظِ الطّبْرَانِي "بِهِمْ يقوم الارض وَ بِهِمْ ليمطرون وَ بِهِمْ يُنْصَرُوْنَ". ۔

شاه عبدالعزيز قدس سره تفسير فتح القدير ۾ فرمائن ٿا "بايد فهميد كه استغاثه از غير بوجهيكه اعتماد بر آن غير باشد و او را مظهر عون الاهي نداند حرام است. واگر التفات محض بجانب حق است و او را يكي از مظاهر عون الاهي دانسته ونظر بكارخانه اسباب و حكمت الاهي نموده بغير استغاثه ظاهري نمايد بعيد از عرفان نخواهد بود و در شرع نيز جائز و ورا است وانبياء و اولياء اين نوع استعانه بغير كرده اند و در حقيقت اين نوع استعانة بغير نيست بلكه بحضرت حق است

لاغير"اھ.
وايضا قال في فتاوىٰ "و عوام الناس از اولياء دعا مي خواهند کہ از بارگاه جناب الهي فلان مطلب مارا درخواست نمايند واين نوع مدد خواستن در شرع از زنده و مرده جائز است".اھ
مولانا ثناءُ الله پاني پتي تذكرة الموتىٰ والقبور ۾ لکيو آهي "ولهٰذا اولياء گفتہ اند کہ ارواحنا اجسادنا واجسادنا ارواحنا يعني "ارواح ما كار اجساد مي كنند" الخ.
وَ قَالَ اَيْضاً فِي تَفْسِيْرِ قَوْلِهِ تَعَالىٰ وَلَاتَقُولُواْلِمَنْ يُقْتَلُ ، الآيه "وَقَد تواتر عَنْ كَثِيْرٍ مِّنَ الْاَكَابِرِ اِنَّهُمْ يَنْصُرُوْنَ اَوْلِيَائَهُمْ وَ يُدَمِّرُوْنَ اَعْدَائَهُمْ".اھ
پوءِ جيڪڏهن ڪو شخص انهن بزرگن اوليائن جي توسل ۽ سندن دعا لاءِ ملتجي ٿي چوي تہ اي فلاڻا ولي! مون لاءِ هن مشڪل ۾ متوجہ ٿي الله پاڪ وٽ دعا ۽ سفارش ڪر تہ آءُ الله تعالىٰ تولاءِ هي ڏور يا هڪ ڏور خيرات ڪندس. يا وري چوي تہ يا الله آءُ تو لاءِ نذر تہ ڪيان تہ منهنجو هي ڪم ٿيندو تہ فلاڻي وليءَ جي نيت هڪ پهرون خيرات ڪندس.پوءِ ان ڏور يا پهرونءَ کي انهي ولي جي نالي سان ڪُٺي مشهور بہ ڪري مگر بسم الله سان ڪهي تہ اهو توسل جائز ۽ نذر صحيح ۽ ڪنل جانور حلال آهي. چوتہ توسل ۽ دعا جو بيان اوهان پڙهو.
باقي بزرگن ڏانهن ان جانورن جي نسبت اهڙي طرح آهي

جيئن سعد بن عبادة رضي الله تعالىٰ عنه پنهنجي والده جي ايصال ثواب جي نيت سان حضور كريم صلي الله عليه و آله و سلم جي حكم ۽ ارشاد موجب كوھ كٽائي ڇيو هئائين تہ ”هٰذِهٖ لِاُمِّ سَعْدٍ“. رواه ابو دائود والنسائي.
پوءِ جيئن ايصال ثواب جي نيت سان كوھ كٽائي ان كي ”ام سعد“ جي نالي سان مشهور كرڻ سان ”مَا اُهِلَ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ“ ۾ داخل نہ ٿي حرمة كان آزاد رهي ٿو تيئن نذر لوجه الله كرڻ كان پوءِ پھرونءَ كي كنھن بزرگ جي نالي سان مشهور كرڻ سان حرمة لازم نہ ٿي اچي سگھي.
اهڙي طرح بنا نذر كرڻ جي كا بہ منائي وغيره كنھن بزرگ تي خيرات كئي ويندي ۽ ان جي نسبت انهيءَ بزرگ ڏانھن كرڻ ۾ ايندي تہ بہ حرمة جو كو وجھ كونہ آهي. ڇو تہ ايھو نذر عرفي بمعنىٰ نياز ۽ نذرانہ جي آهي نہ نذر شرعي جو عبادت محض آهي. ۽ لفظ نذر جو مشترك آهي نذر شرعي ۽ نذر عرفي ۾ ، شرعي ڇئبو آهي منتا مڃڻ ۽ باس باسڻ كي، يعني كنھن جي تقرب لاءِ كا شيءِ مقرر كرڻ ۽ نذر عرفي ڇئبو آهي هديه ۽ نذرانہ ۽ خيرات كي. جيئن تہ مرشد كي ڏنل خيرات تي نذرانہ جو لفظ ڳالھائڻ عام طرح شايع زائع آهي.
ٻھريون قسم نذر جو غير الله لاءِ حرام آهي ۽ فقهائن جنھن نذر كي باطل حرام ۽ مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ فرمايو آهي سو انهيءَ

ئي قسم بابت ڪلام هلايو اٿن، ۽ پويون قسم جائز آهي.
شاه عبدالعزيز قدس سره ۽ شاه رفيع الدين رحمهما الله تعالىٰ جي تحقيقات جو خلص بہ ايهو آهي. جيئن تہ شاه رفيع الدين جي رساله ”نذور مزارات“ ۾ فرمايل آهي ”لفظ نذر مشترک است در نذر شرعي و عرفي. نذر شرعي ايجاب غير واجب تقربا الىٰ الله تعالىٰ است و عرفي آنچه پيش از بزرگان مي برند و نياز مي گويند. اه“
۽ شاه عبدالعزيز قدس سره فتاوىٰ عزيزيہ ج ۱، صفحہ ۱۲۱/ ۱۲۲ ۾ فرمائن ٿا ”نذر اولياء کہ برائے قضا حوائج معمول و مرسوم است اکثر فقهائي بحقيقت آن پي نبرده اند وآن را بر نذر خدا قياس کرده حکم مردد بردد آورده اند کہ اگر نذر بالاستقلال برائي آن ولي است باطل است، و اگر برائي خدا است، و ذکر ولي برائي مصرف است صحيح است۔ ليکن حقيقت اين نذر آن ست کہ اهداء ثواب اطعام و انفاق و بذل مال بروح ميّت کہ امري است مسنون و از روءِ احاديث صحيح ثابت. مَا وَرَدَ فِي الصَّحِيۡحَيۡنِ مِنۡ حَالِ "ام سعد" و غيرها درين نذر مستلزم مي شود۔ پس حاصل اين نذر آن است کہ آن نسبت مثلا اهداء ثواب هذا القدر الىٰ روح فلاں و ذکر ولي برائي تعين عمل منذور است نہ برائي مصرف، و مصرف اين نذر نزد ايشان متوسلان آن ولي مي باشند۔ از اقارب وخدمہ و هم طريقان و امثال ذالک وهمين است مقصود نذر کنندگان بلاشبہ و حکمہ انہ صحيح يجب الوفاء لانہ قربة معتبرة في الشرع آري اگر آن ولي حلال مشکلات يا شفيع غالب اعتقاد مي کند اين عقيده او منحر

بشرک و فساد میگردد لیکن این عقیده چیزي دگر است، ونذر چیزي دیگر.اهـ".

هائو جيڪڏهن ڪو ماڻهون چوي ته اي فلاڻا پير! آئون تو لاءِ نذر ٿو ڪريان ته مون کي پٽ ڄائو ته توکي ڪنڌر ڏيندس. يا نذر ٻڌان ٿو ته منهنجو بيمار خوش ٿيندو ته تو لاءِ پهرو آڻيندس يا وري چوي ته تو لاءِ نذر ڪيان ٿو ته تون مونکي پٽ ڏيندين يا بيمار ڇڏائيندين ته هيترا سارا پئسا يا ڊور توکي ڏيندس ته انهن سيني قسمن ۾ تقرب ۽ نذر لغير الله هئڻ ڀاران نذر باطل ۽ شيءِ منذور حرام ٿيندي. كَمَا قَالَ فِي الدُّرّ الْمُخْتَارِ "وَ اعْلَمْ اَنَّ النَّذْرَ الَّذِيْ يَقَعُ لِلْاَمْوَاتِ مِنْ اَكْثَرِ الْعَوَامِ مَا يُؤْخَذُ مِنَ الدَّرَاهِمِ وَ الشَّمَعِ وَ الزَّيْتِ نَحْوِهِمَا اِلٰى ضَرَائِحِ الْاَوْلِيَآءِ الْكِرَامِ تَقَرُّباً اِلَيْهِمْ فَهُوَ بِالْاِجْمَاعِ بَاطِلٌ وَّ حَرَامٌ مَّا لَمْ يَقْصِدُوْا اصرفها لفقراء الامام".الخ.

بهرحال تقرب الی الغير جي حرام هجڻ ۾ ڪو شڪ شبهه نہ آهي. مگر ان جو ثبوت خاص لفظن کان سواءِ ناذر جي قصد ۽ نيت تي رکيو ويو آهي. جيئن ته ذِبْحٌ لّلْاَمِيْر وغيره مسائل ۾ تصريح ڪن ٿا. قال في البزازية "وَ لَوْ ذَبَحَهٗ لِقُدُوْمِ الْاَمِيْر اَوْ لِقُدُوْمٍ وَّاحِدٍ مّنَ الْعِظَامِ لَايَحِلُّ اَكْلُهٗ وَ اِنْ ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِ لِاَنَّهٗ ذِبْحٌ لّتَعْظِيْمِ خَلْقِ اللّٰهِ وَ لِهٰذا لا يضع بَيْنَ يَدَيْهِ بِخِلَافِ الْاُوْلٰى لِاَنَّهٗ يقدم بَيْنَ يَدَيْهِ وَ هُوَ الْفَارِق. اهـ".

فقير جي خيال ۾ عوام كالانعام تي بندش وجهڻ ۽ سندن غلوَ ۽ زيادتي کي روڪڻ لاءِ مشتبهه لفظن سان کين نذر کرڻ جي منع ڪئي وڃي تہ بيجاءِ نہ آهي. جن جي حال پر اعتلال جو بيان ”در“ جو صاحب امام محمد رحمة الله عليه کان نقل ڪري ٿو تہ: لَوْ كَانَ الْعَوَامُ عبيدي لَاعتقتهم واسقطت ولائي و ذَالِکَ لِاَنَّهُمْ لَايَهْتَدُوْنَ فَالْكُلُّ بِهِمْ يَتَعِيْرُوْنَ“. مگر انهي منع جي بنا شرڪ جي عام فتویٰ تي نہ رکي وڃي. رڳو پير جي نالي ڪٽڻ سان حرمة جو افتراء عليٰ الله تعاليٰ نہ ڪيو وڃي، چو تہ نَذْرٌ لِلّٰهِ تَعَالیٰ جي تصريح کان پوءِ انهي نالي ڪٽڻ جو وجه سيني محققن ادنیٰ ملابست ڏيکاري ايهو نذر جائز قرار ڏنو آهي. جيئن حديث شريف ۾ ”ام سعد“ جي نسبت گذري. سنڌ جي محاوري ۾ بہ کن صدقن وقت چوندا آهن تہ ”هي روحن جي ماني“ يا ”جمعي رات جي ماني“ يا ”حضرت پير جي يارهين“ ۽ انهي مان مراد تصدق عَلَی الرُّوْحِ آهي. وَ قَدْ صَرَحَ بِذَالِکَ الْعَلَّامَةُ السّيْوسْتَانِيْ فِي تَحْرِيْرِه وَ يُؤَيِدُهٗ مَا قَالَ الْعَلَّامَةُ الْهُمَايُوْنِيْ رَحِمَهُمَا اللّٰهُ تَعَالیٰ حَيْثُ قَالَ، جواب:- ”اگرنذر برائي خدا تعاليٰ ميکند بعد از آن او را گوسپند پير مي گويند حرام نمي شود و چون بوقت ذبح ”بسم الله“ گفتہ او را ذبح مي کنند حلال است کہ در ”مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ“ داخل نيست، واضافت مذکور بجهة ادنیٰ ملابست است اِلیٰ آخر مَا سَرَدَ

الکلام۔ ج ۲، صفہ۔

مُبِسْمِلاً وَّ حَامِدًا وَّ مُصَلِّیاً وَّ مُسَلِّماً عَلٰی رَسُوْلِهٖ الْكَرِيْمِ وَ نُصَلِّيْ وَ نُسَلِّمُ عَلٰی رُسُلِه الْكَرِيْمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

محرر محقق ادیب اریب در تقریر جواز اسقاط بطریق مروج تحریر فرموده اند عین صواب بلا ارتیاب است. و آنکہ طریقہ مروجہ اسقاط را احداث في الدین وبدعة سیئه قرار داده حکم بمحظوریت کرده اند. از نهج انصاف بر کران افتاده براه اعتساف پوئیده اند. زیرانکہ "كُلُّ مَا حَدَثَ بَعْدَ الْقُرُوْنِ ثَلَاثٍ" را بدعت سیئه شمردن جهالتي است کہ مقتدیان و ائمہ ایشان هم ازین ننگ براءت دارند.

ابن تیمہ علامہ ایشان در کتاب الهدایة مي آرد "مِنَ الْجَهْلَة يجْعَلُ كُلَّ اَمْرٍ لَّمْ يَكُن في زمن الصحابة بدعة مذمومة و ان لم يقم دليل علیٰ قبحة متمسكا بقول علیه الصلواة والسلام اياكم"ومحدثات الامور" لايعلمون ان المراد بذالک ان یجعل في الدين ماهو ليس فيہ. اھ".

وقال ايضا في المنهاج البدعة "هي الحادثة فان كان بغير دليل

شرعي قبيحة وان وافق اصول الشرع فبدعة حسنة. الخ".
والدليل شرعي بر جواز اسقاط كہ متضمن تفدية صوم الصلواة و حيلة يتيسر بر معسر است. اخبار صحيحة است كہ محرر فاضل نبذي از آن بمعرض تحرير اورده. منها ما رویٰ عبدالرزاق في مصنفہ عن ابن عمر رضي الله تعالیٰ عنه قال لا يصلين احد عن احد و لا يصومن احد عن احد و لٰكن ان كنت فاعلا تصدقت عنه او اهديت. اه
اما جواز الحيلة التي قال بها الفقهاء فما روي "ان رجلا اشتریٰ صاعا من تمر بصاعين فقال صلي الله عليه و آله و سلم اربيت هلا بعت تمرک بسلعتک تمرا"اه . الاشباه. صفہ ٦١١.
وفي الباب روايت عن ابي سعيد و ابي هريرة رضي الله تعالیٰ عنهما كما في المشكواة باب الربوا معزيا الیٰ البخاري و المسلم فتبين ان الحيلة لامر مشروع مشروعة و لامر محظور محظورة و قد اعترف به امام غير المقلد الهند اعني نواب صديق حسن خان في كتابه "آداب المفتي" حيث يقول فان حسن قصده في حيلة فهي جائزة بلا شبهة و بلا مفسدة فيها لتخليص المستفتي بها من حرج جاز ذالک بل استحب و قد ارشد الله تعالیٰ نبيه ايوب عليه السلام الیٰ التخلص بالحنث بان ياخذ بيده ضغثا فيضرب بالامرة ضربة واحدة.

و ارشد النبي صلي الله عليه و اٰله و سلم الیٰ بيع التمر بدراهم تمر آخر فيتخلص من الربوا فاحسن المخارج ما يتخلص بها من ماء ثم و اقبح الحيل ما اوقعه في المحارم واسقط ما اوجبه الله تعالیٰ ورسوله من الحق اللازم وقد ذكر الحافظ ابن القيم في اعلام الموقنين من النوعين. اھ.
اقول و قد بنیٰ الفقهاء جواز الاسقاط علیٰ هٰذا الاصل كما في الدر "و لو لم يترک مالا يستقرض وارثه نصف صاع و يدفعه لفقير ثم يدفعه الفقير للوارث ثم و ثم حتیٰ يتم. اھ".
بالجملة فمجموع مايتضمن الاسقاط المعروف من التفدية او الحيلة فيها مشروع و ثابت دلائل الشرعية و لا حرج في اختلاف الطرق اذا كان المال واحد او هٰذا ما كتبته مر تجلا مكتفيا علي لب المقصود و ان مست الضرورة الیٰ التفصيل ناتي به بعون الله الملک المعبود.

مبسملا حامدا و مصليا و مسلما علیٰ رسوله الكريم
اقول بالله التوفيق. قوله تعالیٰ حكاية عن الخليل علیٰ نبينا و عليه الصلواة والسلام "بل فعله كبيرهم" ليس المقصود سيدنا ابراهيم عليه السلام اخبارا ولا مغالة احد من الناس بل مقصود من ذالک اقامه الحجة علي الكفار علیٰ سفاهة بحيث يعرفون ويقرون باسائتهم و ضلالتهم في عبادة الاصنام التي

لاتضرهم و لا تنفعهم بل لاتقدر علىٰ جلب النفع و لا دفع الضرر عنهم كما في روح المعاني و هٰذا نصه و قد سلک عليه السلام في الجواب النفع مسلكا تعريضا يودي به الىٰ مقصده الذي هو الزامهم الحجة علي الطف وجهه يحملهم علىٰ التامل في شان آلهتهم مع ما فيه من التوفي من الكذب فقد ابرز الكبير قولا في معرض المباشر للفعل باسناده اليه كما ابرزه في ذالک العرض فعلا بجعل الفاس في عنقه او في يده الخ.

اما تسمية بالكذب في الاحاديث المقدسة و امثالها فليس معناه الكذب المحذور الممنوع حتىٰ يقدح في عصمة الانبيآء صلواة اللّٰه عليهم بل المعنىٰ الكذب في لسان العرب اعم من ذالک فتدخل فيه المعاريض التي صدرت من المعصومين صلي اللّٰه تعالىٰ عليهم و سلم كما صرح بذالک في الروح ايضا حيث قال و تسميته ذالک من باب المجاز لما ان المعاريض تشبه صورتها صورته الخ و هٰذا هو الحق الذي يعض عليه بالنواجذ من لم يحمل هٰذا الكلام علىٰ هٰذا محمل المقارن بالحق و الصدق فما ظن في كتاب اللّٰه تعالىٰ حيث ينادي بالنداءِ الاعلىٰ "و اذكر في الكتاب ابراهيم انه كان صديقا النبيا".

و الصدق مبالغة في الصدق حيث لايشوبه شائبة من الكذب افيرىٰ ان القرآن الحكيم يصدق بعضه بعضا او يكذب و قال

عزمن قائل افلا يتدبرون القرآن_ افیریٰ الیٰ الآية كثيرا. فتبصر و لاتكن من الغافلين فاما توجيهات المفسرين بغير ذالک فهي تجري وديدن المفسرين وانهم حيث يجمعون الروايات المرضية و غيرها من رطب و يابس ليكون القاري مطلعا علیٰ الاقوال المختلفة بحذافيرها فربما يصرحون بكسادها و عدم الاعتماد عليها وربما يحملونها اعتمادا علیٰ بصيرة اهل الفطنة و الخبرة كما لايخفي علیٰ من طالع مناشيرهم وطواميرهم. هٰذا و هو تعالیٰ اعلم.

سوال: قرآن شريف سان اسقاط ڪرائڻ آيہ ڪريمہ "اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ" موجب دين ۾ زيادتي ۽ بدعت ۾ داخل آهي يا نہ؟

جواب: اسقاط جي رواج ڪي آية مقدسه جي برخلاف بدعة ۾ داخل سمجهڻ پنهنجي علم ۽ عقل ڪي داغ لائڻو آهي. ڇو تہ بدعت ان ڪي چئبو آهي جو غير دين ڪي دين ۾ داخل ڪجي ۽ ان جو اصل قرآن شريف ۽ احاديث مقدسہ ۾ نہ ملي سگهي. شيخ عبدالحق قدس سره اشعة اللمعات ۾ فرمايو آهي تہ "بدانكہ هرچہ پيدا شده بعد از پيغمبر صلي الله عليه و آله و سلم بدعت است. و آنچہ موافق اصول و قواعد سنت اوست وقياس كرده شده است بر آنۓ آن را بدعة حسنہ گويند و آنچہ مخالف آن باشد بدعة ضلالة خوانند وكل بدعة ضلالة محمول بر اين ست". الیٰ آخر ما سرد الكلام رحمه الله تعالیٰ.

غير مقلدن جي مُسَلَّم امام ابن تيميہ بہ پنهنجي مشهور ڪتاب منهاج ۾ اهڙي تصريح آڻي ٿو. و هٰذا نصه "البدعة هي الحادثة في الامر فان كان بغير دليل شرعي قبيحة و ان وافق اصول الشرع فبدعة حسنة و قد تذكر و يراد بها القبيحة و قد يراد بها الاحداث المطلق". اه

وقال ايضا في كتابه الهدية من الجهلة "من يجعل كل امر ما لم يكن في زمن الصحابة بدعة مذمومة و ان لم يقم دليل علیٰ قبحه متمسكا بقوله عليه السلام" اياكم و محدثات

الامور”لايعلمون ان المراد بذالک ان يجعل في الدين ما هو ليس فيه. اهـ. اهڙي طرح علامہ علي قاري رحمة الله تعالىٰ مرقاة ۾ ۽ علامه نووي رحمة الله تعالىٰ شرح مسلم ۾ بہ ان جو تفصيل جزيل ڏنو آهي. هاڻي انصاف جي تارازي کڻي اسقاط جي دستور کي عقل سان وزن کرڻ گهرجي تہ آيا اهو کم ”ادخال في الدين ما هو ليس منه“ جي باب مان آهي يا دين کامل جي اصولن هيٺ داخل، ۽ بدعت حسنه جي افراد ۾ شامل، اسان ڏسون ٿا تہ اسقاط جو کم ٽن ڳالهين کي متضمن آهي.

١.. ميت جي ذمه رهيل فرائض الله تعالىٰ جو فديہ ادا کرڻ.

٢.. انهن فدين جي ادا کرڻ لاءِ قرآن شريف جي قيمت مقرر کري حيلي سان فديہ جي ذمہ کان ميت جي خلاص ۽ نجات واسطي کوشش ونڻ.

٣.. قرآن شريف يا انجي هديہ جو خيرات ۽ صدقہ نکرڻ، ميت جي وارثن جي گهران.

پهرين امر جو ثبوت اثر ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما جو آهي، جو موقوف حکم مرفوع ۾ آهي. لفقدان مجال راي فيه کما هو المعلوم عند اهل العلوم وهٰذا نصه کما في النسائي عن ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما قال ”لايصلي احد عن احد و لايصوم احد عن احد و لٰکن يطعم عنه وليه“.

اھ.

رواه عبد الرزاق في "مصنفه – في كتاب الوصايا" أخبرنا عبد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر، قال "أيصلين أحد عن أحد، ولا يصومن أحد عن أحد، ولكن إن كنت فاعلًا تصدقت عنه، أو أهديت"اھ. هٰكذا في عمدة القاري جـ٥، صفہ ٤٨٣. باب من مات و عليه صوم و في الدر المختار "فدية كل صلواة و لو وترا كما مر في قضاء الفوائت كصوم يوم علىٰ المذهب" اھ. و هٰكذا في الهداية و الطحاوي والهندية والخانية و غيرها.

بي امر جو ثبوت فقهائن جي تصريح آهي تہ امر مشروع لاءِ حيلو بہ مشروع آهي ۽ امر محضور لاءِ ممنوع. والشاهد عليه ما روي في الخبر ان رجل شرىٰ صاعا من تمر بصاعين فقال صلي اللّٰه عليه و آله و سلم اربيت هلا بعت تمرک بالسلعة و اتبعت بسلعتک تمرا. " اشباه صفہ ٦١١، وفي الباب عن ابي سعيد و ابي هريرة رضي اللّٰه تعالىٰ عنهما كما في المشكواة معزيا الى ابخاري و المسلم في باب الربوا و في الهندية الاصل في جواز هٰذا النوع من الحيل قول اللّٰه تعالىٰ "وخُذ بيدك ضِغثا فاضرب به ولا تحنث" و هٰذا تعليم المخرج لايوب النبي علىٰ نبينا وعليه السلام عن يمينہ التي حلف "ليضربن امرائة ماءة عدد" اھ. و كذا في الاشباه. صہ ٦١١.

و قد ذكر في وجيز الصراط و الحموي عن ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما و في المرقات ان من القواعد المقررة ان للوسائل حكم المقاصد فوسيلة الطاعة طاعة و وسيلة المعصية معصية فابو حنيفة و الشافعي رحمهما الله تعالیٰ ممن يرون الحيلة من الجماهير ابا حوا الحيلة عند حسن النية و تخليص المسلم المبتلي الذي ضاق عليه الامر يشاق في الربوا وغيره لان النبي صلي الله عليه و آله و سلم عامل علي رضي الله تعالیٰ عنہ علیٰ خبير و قد قال لہ ان يشتري صاع تمر جيد بصاعي ردي بحيلة يخرج عن الربوا وهي ان يبيع الردي بدراهم و يشتري بها الجيد. اھ مخلصا.

نواب صدیق حسن خان با وجود پنھنجي مشهور تعصب ۽ تشدد جي پنھنجي كتاب "آداب المفتي" ۾ آڻي ٿو "فان حسن قصده في حيلة فهي جائزة بلا شبهة و بلا مفسدة فيها لتخليص المستفتي بها من حرج جاز ذالک بل استحب".

وقد ارشد الله تعالیٰ نبيه ايوب عليه السلام الیٰ التخلص من الحنث بان ياخذ بيده ضغثا فيضرب بالمراة ضربة واحدة. و ارشد النبي صلي الله عليه و آله و سلم الیٰ بيع التمر بدراهم تمرا آخر فيتخلص من الربوا.

فاحسن المخارج ما خلص بها من الماثم و اقبح الحيل ما اوقعه في محارم و اسقط ما اوجب الله تعالیٰ و رسوله من

الحق اللازم و قد ذكر الحافظ ابن القيم في اعلام الموقنين من النوعين.اھ.
انھيءَ ئي خير خواهي ۽ حسن نيت جي بناءَ تي فقهائن اسقاط جي حيلہ بابت جواز، بلڪ استحسان جا قائل ٿيا آهن. وفي الدر المختار و لولم يترک مالا يستقرض وارثه نصف صاع و يدفعه لفقير ثم يد فعه الفقير للوارث ثم وثم حتیٰ يتم اھ. باب قضاء الفوائت. هكذا في سائر المعتبرات من كتبه الفقہ.
بعينہ اهو حيلو ميت مسڪين جي آزادگيءَ لاءِ متاخر ٿورڙي فرق سان اسقاط قرآن شريف جي صورت ۾ هلائن ٿا. يعني تہ ان جي اڌ ٽوئي جي بدران سموري عمر جي فدين جي قيمت ۾ قرآن شريف، فقير جي هٿ ۾ فروخت ڪري صدقہ جي نيت سان ڪيس عفو ڪن ٿا. جو اميد جو بحڪم ع ”رحمت او بهانہ مي خواهد“ قبول پئجي، هڪ مسلمان جي عفو تقصيرات جو باعث ٿيندو. پر جيڪڏهن فرضاً انهن حقن ساقط ڪرڻ لاءِ درگاهہ ايزدي ۾ هن حيلي قبوليت جو شرف نہ لڌو تہ بہ صدقي جي ثواب کان تہ بهرحال خالي نہ ٿيندو. جيئن فرض نماز جي پوئين قاعده ترڪ ڪرڻ سان وري بہ فقهاء شفعہ ڪرڻ جو حڪم ڪندا آهن، نفل ۾ داخل ٿي پوي.
فافهم المقال ان كنت تعرف الرجال بالحق لا الحق بالرجال و العلم عندالله العلي المتعال. قال في نور الانوار و الصلواة

نظير الصوم بل اهم منہ في الشان و الرفعة فامرنا بالفدية عن جانب الصلواة فان كفت عنها عند الله تعالىٰ فبها والا فله ثواب الصدقة۔ الخ.

۾ ٽئين امر جو ثبوت بالكل پڌرو آهي، نہ مخالف ٿيا آهن انهي ۾ مگر اهل اعتزال جا، جي سموري امت اهل سنت و الجماعت كان خارج ۽ برخلاف آهن. جي پنهنجي استدلال ۾ آيات ”وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى“ ۽ ”وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى“ ۽ ”لَهَا مَا كَسَبَتْ“ پڙهندا آهن، جنهن جو جواب عقائد جي كتابن وڏي بسط ۾ موچاري تفصيل سان اهل سنت جي ادا كيو آهي. ان جو خلص هي آهي تہ پهرين ۽ ٽين آيات شريف جو مقصود آهي تہ ٻئي جا گناه مٿس نہ مڙهيا ويندا، نہ هي تہ ٻئي جا موچارا عمل سندس بخشش هوندي بہ كيس نہ پهچندا. ٻي آيات بابت علمائن متعدد توجيهات ڏنيو آهن. و الاصح انها منسوخة بقوله تعالىٰ ”الذين آمنوا و اتبعتهم ذريتهم بايمان الحقنا بهم ذريتهم“ كما قاله ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما و بقولہ تعالىٰ ”والذين جاؤا من بعدهم يقولون ربنا اغفرلنا ولاخواننا الذين سبقونا بالايمان آلايه“.

والتفصيل في العيني شرح البخاري فليراجع.

اما استدلال اهل السنة والجماعت فبالكتاب الكريم كما ذكرناه آنفا و بالسنة الصحيحة كما في الترمذي و ابو دائود و

النسائي عن ابي رزين العقيلي انه اتىٰ النبي صلي الله عليه و آله و سلم فقال يارسول الله صلي الله عليه و آله و سلم ان ابي شيخ كبير لا يستطيع الحج و العمرة و لا الظعن قال حج عن ابيک و اعتمرو" (في عمدة القاري جـ ١، صفه ٨٧٦)

عن انس رضي الله عنه انه سئل رسول صلي الله عليه و آله و سلم فقال يا رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم انا نتصدق من موتانا و نحج عنهم و ندعو لهم، فهل يصل ذالک اليهم. قال نعم، و يفرحون به كما يفرح احدكم بالطبق اذا اهدي اليه اهـ.

و عن ابي هريرة رضي الله عنه، " ان رجلا قال للنبي صلي الله عليه و آله و سلم ان ابي مات وترک مالا لم يوص فهل يكفر عنہ ان اتصدق". قال نعم اخرجه مسلم في صحيح باب وصول ثواب الصدقات الىٰ الميت. صفه ٤١ (مطبع عليمي دهلي). وقد مر قصة بير "ام سعد" رضي الله عنه و الاخبار الصحيحة في الباب لا تعد و لا تحصىٰ و لٰكن فيه كفاية لمن له دراية من اهل النهىٰ، فان الاذكياء يقنعون باليسير و الاغبيآء لايشبعون من الكثير، والفطن الحبير يستدل بالحفنة علي البيدر الكبير و بالجرعة علي ماء الغدير. اتان ثابت ٿيو تہ اسقاط جن امورن کي متضمن آهي سي سمورا مشروع ۽ صحيح الاصل ۽ قرآن شريف ۽ احاديث مقدسہ موجب خير ۽ ثواب ۾ داخل آهن. پوءِ ان کي بدعة ۽ آية كريمہ " اَلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ " جي منافي سڏڻ ۽

ننڍڙ للوسائل حكم المقاصد جي اصل كان جهالت ۾ علم ۽ ديانت جي افلاس جو نشان آهي. و قد ثبت في محله ان المجموع من الامور المستحسنة لا يكون مستحسنا كمالا يخفي علي اولي انهىٰ.

نواب صديق حسن جي چوڻ موجب تہ ”احسن المخارج ما خلص بها من المآثم و اقبح الحيل ما اوقعہ في المحارم“. ٻڌايو تہ هن حيلي سان خلوص من المآثم حاصل ٿيندو كہ وقوع في المحارم؟

جي خلوص عن المآثم آهي تہ يقينا بدعة حسنة مستحب ۽ باعث اجر وثواب آهي. كما في تعريب المصحف، و بناءِ الرباطات، و المدراس و تبويب مسائل الفقہ، و اخراجها من الاصول و ضبطها في الكتب، و تعليم النحو و الصرف و غير ذالک من الامور المستحسنة، ۽ جي انهي فعل سان ارتكاب كنهن محذور شرعي جو ثابت ٿئي ٿو تہ، ان جو ثبوت مانعين جي ذمہ آهي.

فعليهم البيان و علينا ترديده بالبرهان.

سوال:- جھڙي طرح يا الله جل جلالہ، چيو وڃي ٿو. اھڙي طرح يا محمد صلي اللّٰه عليه و آله و سلم، يا رسول الله صلي اللّٰه عليه و آله و سلم، چوڻ درست آھي يا نہ؟

جواب:- حضور پرنور تاجدار مدينہ صلي اللّٰه عليه و آله و سلم کي ويجھي يا پري ندا ڪرڻ يعني "يارسول الله" چوڻ درست آھي. ڪما ورد في دعا الضرير انه صلي اللّٰه عليه و آله وسلم، علم رجلا ضرير البصر ان يدعو بھٰذا الدعاء. "اللھم اني اسئلک و اتوجھ اليک بنبيک محمد صلي اللّٰه عليه و آله و سلم نبي الرحمة (يا سيدنا) يا محمد (صلي اللّٰه عليه و آله و سلم) اني اتوجه الیٰ ربي في حاجتي ھذه لتقضیٰ لي. اللھم شفعه في". و يذڪر حاجته اھ. رواه الترمذي والبيهقي وابن ماجه وغير ھم باسناد صحيحھر ھڪ مسلمان نماز پڙھڻ وقت التحيات ۾ ندا ڪري ٿو چوي ٿو، "اَلسَّلَامُ عَلَيكَ اَيھَا النَّبِي وَرَحمَةُ اللّٰہِ وَبَرَکَاتُه" ۽ اھو خطاب ۽ ندا حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم کي روبرو بالمشافھہ ڪرڻو آھي. نہ بطريق حڪاية جي، جيئن علامہ شامي تشريح ڪئي آھي. و قال في الدرالمختار "ويقصد بالفاظ التشھد معانيھا مرادة له علیٰ وجہ الانشاء. ڪانه يحي الله تعالیٰ و نسلم علیٰ نبيه و علیٰ نفسه و اوليائه لا الاخبار عن ذالک". وفي ردالمختار لايقصد الاخبار والحڪايةاھ.

سوال:- حضور پرنور صلي الله عليه و آله و سلم كي "نور" چوڻ ۾ سمجهڻ صحيح آهي يا نہ؟

جواب:- سرور كائنات مفخرموجودات صلي الله عليه و آله و سلم نور الهي آهن. نہ انكار كندو ان كان مگر اهو چمڙي صفت، جو سج جي نور كان ٿاڪ مجهند جو منكر هوندو آهي. قال تعالىٰ اعوذ بالله من الشطان الرحيم. " قَدْ جَآءَكُم مِّنَ اللهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ ". قال في معالم التنزيل. قَدْ جَآءَكُم مِّنَ اللهِ يعني محمد صلي الله عليه و آله و سلم. وقيل الاسلام وكتاب مبين. اي بين الخ. و في خصائص ليسوطي رحمه الله تعالىٰ"ان ظله كان لا يقع علي الأرض، وأنه كان نورًا". الخ. وفي انموذج اللبيب. "فكان إذا مشي في الشمس أو القمر لا ينظر له ظلّ". قال ابن سبع. "لأنه كان نورًا". قال رزين. "لغلبة انواره صلي الله عليه و آله و سلم" اهـ. ورویٰ عبدالرزاق وهو استاذ استاذ المسلم والبخاري في مصنفه عن سيدنا جابر ﷺ، قال "قلت يا رسول الله بابي انت وامي اخبرني عن اول شيء خلقه الله قبل الاشياء، قال يا جابر ان الله تعاليٰ خلق قبل الاشياء نورنبيك من نوره" الخ.معلوم ٿيو تہ :-

(١) حضور صلي الله عليه و آله و سلم قرآن شريف ۾ احاديث

مقدس جي صراحت موجب نور آهن.
(٢)پاڻ فرمايائون تہ ”خلق قبل الاشياء نورنبيک من نوره“ ۾ نہ فرمايائون من نور جماله علمه. مرجع ضمير جو ذات مقدس باري تعاليٰ جي آهي، جنهن مان ثابت تہ نور ذاتي مان تخليق آهي نہ نور صفاتي مان.
(٣)نور ذاتي مان خلقڻ تجزي كي مستلزم نہ آهي، جو چئجي تہ نور ذاتي ذات كان جدا ٿيو. جيئن بتي جي نور ۾ بتي جي مثال مان ظاهر آهي. مساوات بہ ٿيندي جيئن چنڊ جو سج كان آيو، مگر مساوات كا بہ كانہ اٿس.
شيخ عبدالغني نابلسي رحمة الله تعاليٰ، طريقہ محمديہ ۾ آڻي ٿو. ” قد خلق كل شيء من نوره“ (صلي الله عليه و آله وسلم) كما ورد بہ الحديث الصحيح اهـ. وفي مطالع المسرات قال الاشعري رحمة الله تعاليٰ. انه تعاليٰ نور ليس كالانوار والروح النبوية القدسية لمعة من نوره. والملائكة شرر الانورا. “ و قال صلي الله عليه و آله و سلم اول ما خلق الله نوري ومن نوري خلق كل شيءِ اهـ. قال العلامة القسطلاني في المواجب. ”لمّا تعلّقت إرادة الحق تعالي بإيجاد خلقه و تقدير رزقه، أبرز الحقيقة المحمدية من الأنوار الصمدية في الحضرة الأحدية“. ڏسو اسان جو رسالة المسمىٰ هدية الابرارفي ان المصطفىٰ نور الانوار.

ميت لاءِ قرآن شريف جو ختم پڙهائڻ ۽ خيرات ڪرڻ بابت تحقيق ۽ مانعين جي هڪ تحرير جي ترديد

تحرير لکيل نثار احمد نيڙهائي جي غلط ۽ واقعات جي بلڪل مخالف آهي. جنهن جو بنياد بد اعتقادي تي بيٺل ٿو ڏسجي. در حقيقت سندن مسلڪ خفية معتزلن جي اعتقادن جي تائيد ۾ ويل آهي. جي ايصال ثواب جا صفا منڪر آهن. پر هي ماٺهو عرس شريف ۽ يارهين جي ايصال ثواب ۾ تعين تاريخ جو بهانو پيش ڪري ان کي حرام چوندا آهن، ۽ ميت جي ايصال ثواب ۽ جمعہ چنڊاٽي جي تعين جو عذر واريندا آهن. يا ختم وغيره ۾ ماني ڪارائڻ جو معاوضہ متعين ڪري اجاره فاسد ۽ باطل جو حڪم لائيندا آهن. پر ڪو جاچي ڏسندو تہ تعين ڪي ڇڏي بنا تعين جي هنن ڪڏهن بہ عرس ۽ يارهين جي خيرات ڪا نہ ڪئي هوندي، ۽ پنهنجي صحيح ڪيل طريقہ سان بہ ايصال ثواب ميت ۾ تمام ٿورو ڪو ٻهرو ورتو هوندائون. بهر حال سندس تحرير جو مختصر جواب لکجي ٿو.

قوله- ملن کي گڏ ڪري ختم پڙهايو ٿو وڃي.

اقول- رڳا ملان نہ بلڪ عام مسلمان گڏ ڪيا وڃن ٿا. اهو لفظ رڳو ايتري لاءِ لکيل آهي تہ ملن کان نفرت پيدا ڪرائي وڃي،

تہ جيئن عام مسلمان سندس غلط رويہ جي تائيد كن.
قوله- انهن كي ماني ضرور كارائي وجي ٿي.
اقول- اهو ضرور جو لفظ پنهنجي مطلب سڌي كرڻ لاءِ محرر پنهنجي دلان وڌايو آهي. نہ تہ واقعات انهي ”ضرور“ جي تصديق اسان وٽ كا نہ ٿي كري. رياست ۾ كو اهڙو دستور آهي تہ بي ڳالهہ آهي.
قوله- جي ماني نٿو كارائي تہ پوءِ كو بہ ملان ختم نہ ٿو پڙهي.
اقول- مخلصيم ماستر عبدالرحمٰن پٿو لكي ٿو تہ، ماني دستور موجب حتىٰ الوسع كارائيندا آهن. جنهن مان محرر جو مٿيون كلام صحيح نہ ٿيو. ڇا محرر وٽ ثابتي آهي تہ، اڳ ۾ ماني كارائڻ جو شرط كري پوءِ ختم لاءِ مسلمان ٿا اچن ۽ انهي اقرار، انكار جي ثبوت ملڻ كان سواءِ ختم پڙهڻ كوئي كو نہ ويندو آهي.
قوله- كما قال سبحانہ و تعالىٰ ”وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا“.
اقول- قال العلامة السيوطي قدس سره ”اي لا تكتموها خوف فوات ما تاخذونہ من سفلكم“ اهـ. و في تفسير البيضاوي و لا تستبدلوا بالايمان بها و الاتباع لها حظوظ الدنيا“. هي آهي آيہ كريم جو اصل مقصود. پر اجوري تي قرآن شريف جي تلاوت كرڻ بہ جهليل آهي. جنهن كي مٿين آيہ كريم

پنهنجي عموم الفاظ سان شامل آهي، پر هت ايصال ثواب لاءِ اجورو آهي كٿي؟
اجاره ۾ ايجاب قبول شرط آهي. اجوره جو تعين شرط آهي. قال في الدرالمختار ”افاد ان ركنها الايجاب و القبول وشرطها كون الا جرة و المنفعة معلومتين“. ٻڌائيندو محرر تہ هت اڳي اجورو ڳالهايو ويندو آهي؟ جي هائو تہ پوءِ ختم جو ثواب نہ ٿيندو نہ ميت كي پهچندو ۽ جي نہ تہ خواه مخواه مسلمانن تي تهمت رکڻ خاص اهل علم تہ ٺهيو پر عام اهل اسلام كي بہ نازيبا آهي.
در حقيقت ختم پڙهڻ محض لله في الله ٿيندو آهي. پر كن ماڻهن ان وقت ايصال ثواب لاءِ خيرات بہ كٽي كئي جا پوءِ عادتاً رواج طرح جاري رهندي اچي ٿي. عيوضي جو كنهن كي بہ خيال كونہ آهي. پر جي كو حريص كم علم ملان يا كو بيو ان كي عيوضو سمجهي تہ ان كي اصلاح كري سمجهائڻ گهرجي، نہ هي تہ ختم پڙهڻ يا ايصال ثواب جي نيت خيرات ئي بند كرائي ڇڏجي. بهر كيكي تو گليمي رامسوز.
قوله- مظاهر حق ۽ رد المختار ۾ ڏسجي.
اقول- ٻنهي كتابن ۾ تنهنجي لكيل ڳالهہ جو هك ذرو بہ كو نہ آهي. عبارتون لكين ها تہ ڳالهہ ظاهر ٿي پوي ها. انهن

كتابن ۾ ”استيجار علىٰ الطاعة“ لاءِ منع لكيل آهي، پر هت اجاره جي صورت آهي ئي كا نہ، جيئن مٿي تحقيق لكي ويئي.

فاندفع ما توهم و باللّٰه التوفيق.

حضرت پير جي يارهين ۾ نذر اولياء كرام بابت تحقيقات

قولہ- ”حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللهِ“ هي كافي حرمت آهي لحم خنزير سان لڳ پڳ آهي. و قولہ ”وَجَعَلُوا لِلهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا“. اها حضرت پير جي يارهين، صرف مشابهت كفار ۾ ان كان هڪ قدم اڳتي، نہ بلڪ ان سان گڏ ما اهل بہ لغير الله پڻ آهي. اهـ ملخصا.

اقول- يارهين جي خيرات ۾ حضرت پير جي يارهي كي ”ما اهل بہ لغير الله“ ۾ داخل كرڻ جي تصريح كن غالي غير مقلدن كان پوءِ، ديو بندين مان تو كانسواءِ ٻئي كنهن كا نہ كئي. اهي تنهنجا پيشوا مولوي رشيد احمد و امثالہ بہ اهڙو حكم كو نہ ٿا ڏين. بلڪ ايصال ثواب جي نيت سان يارهين جائز ٿا چون. كما مر نقلہ. هت نذر جو كو بہ صيغو كو نہ آهي جو تون نذر تقرب ۾ عبادة جو سمجهين. مولوي اشرف علي ٿانوي صاحب جي تفسير ۾ پنهنجي اصول موجب حرمة تي جزم كري سگهين. پر جي ٿانوي صاحب جي تقرير مان تو ”اهلال“ لغوي معنىٰ سان علة تحريم ٻڌايو آهي ۾ رڳو اضافة يا اهلال صوت كي حرمة جو مستلزم سمجهيو آهي تہ، سعد رضي الله عنہ تعالىٰ عنہ جو كٽايل كوهہ بہ انهي تعميم ۾ داخل مڃٽو پوندو، جو پنهنجي والدہ جي ايصال ثواب جي نيت سان

حضور صلي الله عليه و آله و سلم جي حڪم ۾ ارشاد موجب تيار ڪرائي چيو هئائين تہ ”هٰذه لام سعد“ رواه ابودائو والنسائي. پر اهڙي تعميم ڪان پوءِ صلواة دائود عليه اسلام، صوم دائود عليه اسلام، صلواة الجنازة، صلواة الامام والمقتدي، زڪواة السوائم، طعام الوليمہ، لحم العقيقہ و المثال ذالڪ جون اضافتون ۽ نسبتون بہ ما اهل بہ لغير الله ۾ داخل سمجهيون ويندیون پوءِ سجي دنيا حرامگاھ بڻندي. حلال ڪائيندڙ اوهان وٽ بہ ڪو نہ ليندو.

حضرت پير جي پارهين ۽ ”جعلوا لله مما زرا من الحرث الاية“ ۽ ”ما اهل بہ لغير الله“ مان دستگير بادشاھ جي پارهين حرام چوڻ ۽ ڪافرن ڪان بہ وڌيڪ قدم سمجهڻ سڌڻ ۾ اوهان رڳو پنهنجي اجتهاد بي بنياد سان عبد الوهاب نجدي جي پيروي ڪئي آهي. نہ تہ آية شريف پهرين ۾ محض ڪفارن جي فعل جي مذمت بيان فرمايل آهي، جو الله پاڪ جي مقابلہ ۾ بتن جي تعظيم ۽ تقرب کي ترجيح ڏيندا هئا. يعني سندن رسومات فاسده مان هڪ هي بہ بد رسم هئي تہ پنهنجن ڪوڙن معبودن لاءِ مقرر ڪيل شيءِ سچي معبود بر حق ڏانهن آڻڻ درست نہ رڪندا هئا. باقي الله پاڪ جي نالي مقرر ٿيل شيءِ بتن ڏانهن موڪلڻ جائز چئي پيا ڊوئيندا هئا. جن مان سندن تقرب الیٰ الاوثان لا الیٰ الله تعالیٰ جي پڌرائي ٿئي

ٿي. قرآن شريف انهي مشرڪانہ رسم ۾ قباحة عقيده کي مذموم فرمائي ننديو آهي.
باقي بتن لاءِ باسيل يا مقرر ڪيل جانور يا پوکي جي حلقہ حرمة جو گفتگوئي ڪو نہ آهي. وفي الخازن "والمقصود من ذالک بيان کانوا عليہ في الجاهلية من هذه الاحکام الفاسده التي لم يرد بها شرع و لا نص و لا يحسنها عقل" ١هـ. وفي الجمل ايضاح هٰذا "انهم جعلوا لله تعالىٰ علي وجہ يستحقه من جهتهم لا علىٰ وجہ التقرب اليہ. و الجعل بمعنىٰ المذكور كذب غير موافق للشرع فان اللّٰه تعالىٰ يملک کل شيءٍ لذاتہ و لا يتوقف ملكه لشيءٍ علىٰ ان يجعلہ المخلوق له كما فعل هٰؤُلآءِ فانهم جعلوه لله تعالىٰ من قبل انفسهم فيعطوه له من عندهم و هٰذا زعم و كذب" اهـ.
اتان ظاهر آهي تہ ڪفارن کي تقرب الىٰ الاصنام مطلوب هو نہ الىٰ الله تعالىٰ چو تہ مال ۾ پوک ۾ پنهنجي ملک حقيقي سمجهي اللّٰه سبحانہ تعالىٰ جو استحقاق پنهنجي جعل تي مؤقف رکندا هئا. ٻڌايو تہ ڪهڙو مسلمان کنهن بہ شيءِ تان اللّٰه پاک جي ملک جو انکاري آهي؟ يا وري الله تعالىٰ جي مقابلہ ۾ ڪنهن پير يا بت، جن يا طاغوت جي باري آباد ڪئي اٿن، جو اوهان عبد الوهاب نجدي وانگر شور مچائي ڏنو آهي تہ اڳين ڪافرن کان بہ اجوکا مسلمان زور ڪٽا ڪافر ٿي ويا

آهن. نعوذ بالله تعالىٰ منہ ، پوءِ انهي آية شريف کي موحدن مٿان چسپان ڪرڻ خارجية جو نشان آهي. ڪما قال ابن عمر رضي الله تعالىٰ عنهما. "يراهم شرار خلق الله وقال إنهم انطلقوا إلى آيات نزلت في الكفار فجعلوها على المؤمنين". رواه البخاري ج ٢ص ١٠٢٤ مطبوع ڪرزن گزٽ .
۽ ٻي آية شريف جو تہ محمل ئي ٻيو آهي. ڪما سيجي. مولوي صاحب! اهڙن استنباطن سان حرمت جو ثابت ڪرڻ ۽ آية شريف ۾ خود ساختہ اجتهاد هلائڻ خطرناڪ ڪم آهي جو تو اختيار ڪيو آهي. ڏيکار ڪنهن بہ مفسر جو قول انهي آية شريف مان پوک جي ان مٿان حرمة جي فتوىٰ آندي هجيس. فقهائن جو تہ اڻ لائقن کي اجتهاد کان روڪيو آهي ۽ ان لاءِ کي شرط شروط رکيا اٿن، سي بہ انهي مصلحت لاءِ تہ کي گنجا پهنجو مٿو پنهنجن هٿن سان نہ رت ڪري وجهن.

گر همين اجتهاد خواهي كرد
كارو نيت تمام خواهد شد
بوريا باف گرچہ بافنده است
نبرندش بكارگاه حرير

نذر اولياءَ جي تحقيق

هن هنڌ نذر بزرگان بابت بہ ڪجهہ ڪلام هلائڻ ملائم مقام آهي. جنهن سان مٿيون اجمال بہ تفصيل هيٺ اچي ويندو. فاقول و علىٰ الله تعالىٰ اعتمد و اعول، نذر لغت ۾ چئبو آهي. عهد و پميان بستن (منتخب) ۽ فقهاءَن جي اصطلاح ۾ ”هو ايجاب شيءٍ علىٰ نفسه من عبادة او صدقة يكون من جنسہ واجبا في الشرع“ كما في الدر و مجمع بحار الانور ۽ اهو نذر شرعي نذر سڏبو آهي جنهن جي ثبوت ۽ وجود لاءِ ڪن خاص لفظن جو زبان سان چوڻ ۽ ڳالهائڻ شرط آهي. كما في الدرالمنتقىٰ ”و هو عمل اللسان بخلاف النية“اھ. بعض روايات ۾ قصد بہ ان ۾ مطلقاً شرط آهي. مگر مفتىٰ بہ قول موجب صريح الفاظ ۾ شرط نہ. كما في رد المحتار باب الايمان ۽ عام عرف ۾ نذر بمعني خيرات ۽ صدقہ ۽ هبہ جي هوندو آهي. جيئن تہ پير سائين جو نذرانو، وڪيل جو نذرانہ، حڪيم صاحب جو نذرانہ وغيره پوءِ جيڪي شرعي نذر يعني پاس پاسڻ سان پاڻ تي ڪا شيءِ لازم ڪن ٿا اهو نذر عبادت جي معنىٰ ۾ هئڻ ڪري خاص الله سبحانہ تعالىٰ لاءِ ٿي سگهندو. مخلوق لاءِ جائز نہ آهي، بلڪ حرام ۽ ممنوع آهي. پر اها شيءِ منذور حرام ٿيندي يا نہ؟ تنهنجو تفصيل اچي ٿو.

باقي نذر بمعنىٰ لغوي يا عرفي جي عبادت جي معنىٰ کان فارغ آهن سي الله سبحانه تعالىٰ سان مخصوص نہ هجڻ پاران مخلوق لاءِ بہ جائز آهن. شاه رفيع الدين رحمہ الله تعالىٰ رسالہ ”نذور مزارات “ ۾ لکي ٿو تہ ”لفظ نذر مشترکہ است در نذر شرعي و عرفي نذر شرعي ايجاب غير واجب تقربا الىٰ الله تعالىٰ ست. و عرفي آنچہ پيش بزرگان برند و نياز مي گويند“ اهـ. هلندڙ زماني ۾ جو بزرگن لاءِ نذر ڪرڻ جي رسم عوامن ۾ ۽ ڪن خواصن ۾ جاري ساري آهي. ان ۾ اختلاف آهي تہ ايهو نذر شرعي آهي يا عرفي؟ غير مقلد متاخرين ديوبنديہ ان کي شرعي نذر ثابت ڪندي، ناذر تي ڪفر جي فتوىٰ ڏين ٿا ۽ منذور جي ذبيحہ آهي تہ ميتة جو حکم ڏين ٿا ۽ غير ذبيحہ کي حرام چون ٿا.

شرح الطريقة المحمديہ ۾ شيخ عبدالغني نابلسي رحمة الله تعالىٰ ۽ مولانا عبد الواحد سيوستاني مرحوم پنهنجي تحريرات ۾، علامہ فضل الله پاٿائي قدس سره پنهنجي تحقيقات ۾، انهي نذر کي اولياء ڪرام ڏانهن نسبت ڪرڻ مجاز اسنادي جا قائل ٿيا آهن. يعني مسلمان جي ظاهر اسلام ۽ ڪلمہ توحيد جي مقر ۽ مصدق هجڻ جي قرينہ سان، نذر للولي جي معنىٰ حقيقت کان منصرف ڪري ايصال الثواب للولي و التصدق علىٰ المجاورين و غير هم مراد ونن ٿا.

انهي تاويل سان نذر صحيح ۽ مندور مذبوح، خواه غير مذبوح، حلال چون ٿا.

قال في تحريرات المسائل حـ ٣ "ما قولهم اندر آنچہ اگر گوسفند يا طعام را نسبت بولي نمود چنانچہ گويد اين گوسفند پير فلان است. بمجرد اين اضافت حرام شود يا نہ؟ الظاهر انه بمجرد الاضافة لا يحرم اكلہ. لما تقرر ان الاضافة تصح لادنیٰ ملابسہ اذا الظاهر من حال المسلم انہ يريد التصدق علي روحہ. كما يقال في السندية عند التصدق. روحن جي ماني، جمعہ رات جي خيرات، يارهين جي خيرات، لان مثل هٰذا الكلام اذا صدر من المؤمن الموحد يحمل علیٰ الاضافة، لادنیٰ ملابسة للقرينة الصارفة عن الظاهر. يؤيد ما في المطول كصدور الكلام من الموحد مثل "اشاب الصغير" و"افني الكبير" "كر الليالي" و مر العشي" "انبت الربيع البقل" و مثل هٰذا اذا صدر عن الموحد يحكم بان اسناده مجاز لان الموحد لا يعتقد ان اسناده الیٰ ما هو لہ" اهـ.

وقال ايضا في جواز نذر الاولياء و في شرح الطريقة المحمديہ للشيخ عبد الغني النابلسي "من هٰذا القبيل زيارة القبور و التبرک بضرائح الاولياء والصالحين و النذور لهم بتعليق ذالک علیٰ حصول المراد من شفاء او قدوم غائب فانہ مجاز عن الصدقة عن الخادمين بقبورهم، اهـ. لان الظاهر من حال

المسلم انہ لایرید النذر، نذر المخلوق اذا النذر عبادۃ و العبادۃ لا یجوز لغیرہ تعالیٰ فیحمل نذرہ بقرینۃ حالہ علی المجاز عن التصدق علی المجاورین فتدبر واللّٰہ اعلم بالصواب".

وفي الفتاویٰ الزیادي "و الذي یوجد من قرائن احوالھم انھم یقصدون التصدق بذالک (النذر) علي خدامہ و اقاربہ و لا یقدح في ذالک ما قد یقصدونہ من التقرب الی المیت بمعنیٰ حصول الخیر لھم، او دفع الضرر عنھم، و لا ینفکون عن المقصد المذکور اخیرا بل فیما فعلہ الخطیب ما یقتضي لذالک وناھیک بہ و نعم القدوۃ فانہ کان حافظ زمانہ بلا مدافقہ اھ".

اقول اشار بذالک الی ما في الفتاویٰ الطنبداوي انہ قال نقل في الخادم (للامام الرافعي) "ان ابابکر الخطیب ذکر في تاریخ بغداد انہ کان ببغداد عند مصلي العید قبر یعرف بقبر النذور و یقصدہ الناس لقضاء حوائجھم. ویقال انہ قبر، عبیداللّٰہ بن محمد بن علي بن الحسین بن علي بن ابیطالب رضي اللہ تعالیٰ عنھم. و ھو الاصح و انما سمي قبر، النذور لانہ ما قصد في حاجۃ الا و قضیت قال الخطیب و انا قصدتہ مرار کثیرۃ نذرت و حصل لي المقصود اھ.

مولانا شاہ عبدالعزیز قدس سرہ پنھنجي تحریر ۾ اھڙن نذرن کي نذر عرفي ٿو سڏي ۽ فرمائي ٿو تہ "نذر اولیاء کہ برائي قضا حوائج معمول ومرسوم است اکثر فقھاء بحقیقت آن پي

نبرده اند و آن را بر نذر خدا قياس كرده حكم مردد بر آورده اند کہ نذر بالاستقلال برائي آن ولي ست باطل. واگر برائي خدا و ذکر ولي برائي بيان مصرف است صحيح است، ليکن حقيقت اين نذر آنست کہ اهداء ثواب اطعام و انفاق وبذل مال بروح ميت کہ امري است مسنون. و از روءِ احاديث صحيح ثابت، مثل ما ورد في الصحيحين من حال "ام سعد" و غيرها درين نذر مستلزم مي شوند. پس حاصل اين نذر آنست کہ اهداء ثواب هٰذا القدر الیٰ روح فلان. و ذکر ولي برائي تعيين عمل منذور ست، نہ برائي مصرف، و مصرف اين نذر نزد ايشان متو سلان آن ولي مي باشند از اقارب وخدمه وهم طريقان، وامثال ذالک، وهمين ست مقصود نذر کنندگان بلاشبہ و حکم انہ صحيح يجب الوفاء به. لانہ قربة معتبرة في الشرع. آري اگر آن ولي را حلال مشکلات يا شفيع غالب اعتقاد مي کنند اين عقيده او منجز بشرک و فساد مي گردد و ليکن اين عقيده چيز ديگرست و نذر چيز ديگر اهـ.

مٿان معلوم ٿي آيو تہ نذر زبان جو عمل آهي ۽ تقرب الیٰ اللّٰہ تعالیٰ يا الیٰ الغير جو قصد فعل قلب جو آهي. پوءِ جا شيءِ بنا نذر زباني جي انبيائن يا اوليائن سڳورن و غيرهم جي نالي ڪئي وڃي جيئن حضرت نبي ڪريم صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم جي عرس جي خيرات، پير دستگر قدس سره جي

يارهين جي خيرات، زيد جي جماڻي يا عمرو جي ٻارهي جي خيرات، تہ اهي سڀ خيراتون جائز ۽ مندوب ۽ مستحسن آهن. جنهن جي جواز ۽ استحسان ۾ ڪوبہ شڪ و شبه نہ آهي. جيڪي غير مقلد ۽ سندن اتباع ۽ اذناب تعين تاريخ يا بدعة هجڻ جي دليل سان انهن تي حرام هجڻ جي فتوىٰ ڏين ٿا، يا وري غير ڏانهن منسوب هجڻ ڪري "ما اهل به لغير اللّٰه" ۾ داخل ڪري حرمة لازم سمجهن ٿا سي مؤثئي حق ۽ ثواب کان بعيد ۽ تعسف ۽ تعصب ۾ شديد مبتلا آهن. تعين ۽ بدعت بابت تحقيق مٿي گذري آهي. باقي "ما اهل به لغير اللّٰه" جو دليل هن ڪري جاري نٿو ڪري سگهجي جو هي آية شريف خاص ذبح جي بابت وارد ٿيل آهي. هي خيراتون انهي آية ڪريمہ جي عموم کان ٻاهر آهن، ڇو تہ سندس افراد مان ئي شمار نہ ڪيل آهن ۽ ظاهر آهي تہ عام پنهنجن فردن کان خارج، شموليت جو مستحق نہ آهي. جيئن تہ اڳتي ان جو تفصيل جزيل اچي ٿو. انشاءَ اللّٰه تعالىٰ. پوءِ "اهل" جي معنىٰ لغوي آواز برداشتن وني منذور غير منذور، حيوان غير حيوان سڀ تي حرمة جي فتوىٰ جاري ڪرڻ حقيقت جي برخلاف دين ۾ جسارت ڪرڻي آهي. جنهن سان نسبت الىٰ الغير پاران پوءِ توڙيڪ اها لادنىٰ ملابسة هجي ۽ تقرب الىٰ الغير بہ نہ هجي. هزارها مباح ۽ جائز بلڪ مستحب ۽ مسنون

کم حرام کرڻا پونداءِ عبد الوهاب نجدي وانگر سڄي دنيا تي شرڪ ۽ ارتڪاب حرمة جي فتویٰ جاري ڪرڻي پوندي. کما مر ذکره.

پر اڳتي هلي ثابت ٿيندو تہ تقرب الیٰ الغير پاڻ علي الاطلاق حرمة جي علة نہ آهي. فانتظر فان کل آت قريب انشاالله تعالیٰ.وقس علي هٰذا ما يوتي بہ من طعام وغيره الیٰ ضرائح الاولياء بلا تقرب اليهم او بعد نذر صحيح ويقسم في الحاضرين والمجاورين لهم کما في انفاس العارفين لشاه ولي الله قدس سره و هٰذا نصہ "حضرت ايشان (اعني والد و مرشد ايشان شاه عبد الرحيم قدس سره) در قصبہ ڈانسہ بزيارت مخدوم الله ديا رفتہ بودند و هنگام شب بود در آن فرمودند مخدوم ضيافت ما مي کنند و ميگويند کہ چيزي خورده رويد. توقف کردند تا آنکہ اثر مردم منقطع شد و ملال بر ياران غالب آمد آنگاه زني بيامد طبق برنج و شيريني بر سر و گفت کہ نذر کرده بودم کہ اگرزوج من بيايد همان ساعت اين طعام پختہ بہ نشيندگان درگاه مخدوم الله ديا رسانم. درين وقت آمد ايفائي نذر کردم آرزو کردم کہ کسي آنجا باشدتا تناول کند".

پر جن هنڌن تي صيغہ نذر جو استعمال ٿيل آهي تہ پوءِ جي الله پاڪ جي نالي تي سندن تقرب لاءِ نذر ڪيل آهي ۽ ڪنهن فقير يا ولي جو نالو مصرف معين ڪرڻ يا ايصال ثواب لاءِ

ورتو ويندو آهي. جيئن چوي تہ آئون اللّٰہ پاڪ لاءِ نذر ٿو ڪيان تہ فلاڻو ڪم سرانجام ٿيو تہ فلاڻي فقير کي هي ٻڪري ڏيندس يا پير دستگير قدس سره جي نيت ڦندبر ڪهندس. يا وري نذر عرفي طرح واعدو ڪيل آهي جيئن چوي تہ جيڪڏهن منهنجو هي ڪم ٿيو تہ هيترو طعام نياز يا نذر پير دستگير قدس سره جو ماڻهن کي کارائيندس يا نياز پير معين الدين اجميري قدس سره جي هڪ ٻڪري سندس مجاورن کي ڏيندس تہ انهن صورتن ۾ نذر جائز ۽ منذور يا خيرات ڪيل شيءِ حلال آهي. مولوي محمد اسماعيل دهلوي تقرير ذبيحہ ۾ لکي ٿو ڪما في الحجة الفائحة “اگر شخصي نذر کنند کہ اگر فلان حاجت من بر آيد اين قدر نياز حضرت سيد احمد کبير بکنم. واين قدر طعام نياز ايشان مردم رابخورانم. اگرچہ درين نذر گفتگو است، ليکن طعام حلال است. و همچنين است حکم گوشت. الیٰ قوله و اگر بهمين قصد گاؤ را نذر کرد نيز روا است. چرا کہ مقصودش گوشت است”. الخ و فيہ “ ايضاً اگر نذر کند کہ بشرط بر آمدن حاجت خود گاؤ دو سالہ فربہ نياز حضرت غوث الاعظم خواهد کرد. پس اين مثل حکم طعام ست اگر نذر بطريق حسن است هيچ خلل نہ. واگر قبيح است فعلش حرام ست و حيوان حلال اهـ”.

حيوان منذور بنذر محظور جو حڪم

پر جي ڪنهن بزرگ جي تقرب لاءِ نذر ڪري ٿو تہ اي فلاڻا ولي! تو لاءِ نذر ٿو ڪيان تہ هي ڪم پورو ٿيندو يا ڪندين تہ تو لاءِ ٻڪرو ڪهندس يا ايترا پيسا يا طعام توکي ڏيندس تہ انهي نذر جي حرام هجڻ ۾ شڪ نہ آهي. مگر انهي منذور جي حلال حرام هجڻ ۾ ڪلام ۽ تفصيل آهي. اهو هي تہ اهڙي غير شرعي طريقہ سان نذر ڪيل شيءِ ڪا جاندار شيءِ هوندي يا بي جان يعني طعام پيسا وغيره. پوءِ جي ڪنهن جاندار جو نذر آهي تہ اوهو حيوان تڏهن حرام ٿيندو جڏهن انهي ئي نيت تقرب الى الغير جي سان ان کي ڪنو وجي. پر جي ذابح انهي نيت سان نٿو ڪهي. جيئن تہ ناذر پاڻ انهي تقرب جي قصد کان توبہ ڪري بسم الله سان ڪهي ٿو يا وري ناذر نہ بلڪہ ٻيو ڪو شخص بنا نيت تقرب جي اهو جانور بسم الله سان ڪهي تہ اهو جانور حلال چئبو. ۽ ناذر جو پهريان نيت تقرب الى الغير ڪئي يا غير جي نالي مشهور ڪيائين تہ ان سان هر ڪنهن تي يا هميشہ لاءِ حرمة لازم نہ ٿيندي. پر جي اڳي تقرب الى الغير جي نيت مالڪ کي نہ هوندي ۽ ڪهڻ وقت تقرب الى الغير جو قصد ڪيو اٿس تہ جانور حرام ٿي پوندو. چا ڪاڻ تہ حلة حرمة حيوان جي ۾ نيت ذابح جي معتبر آهي ۽ سا بہ خاص وقت ذبح جي ۾، نہ

اڳي نہ پوءِ. كما في الهندية. "مسلم ذبح شاة المجوسي لبيت نارهم او الكافر لآلهتهم توكل لانه سمي الله تعالیٰ ويكره للمسلم اهـ". وفي رد المختار. "و اعلم ان المدار علیٰ القصد عند ابتداءِ الذبح الخ". انهي کي ئي تائيد ٿي ڏيئي. سائبة ۽ بحيرة وغيرها جي حلة بابت مفسرن جي صراحة آهي. ڇا ڪاڻ تہ انهن ۾ بہ اهلال بمعنیٰ قائلين بالحرمة موجود آهي يعني "ٻئي جي تقرب لاءِ جانور نامزد ۽ مشهور ڪرڻ" اگرچہ اراقة دم انهن ۾ ڪفارن جو مقصود نہ هوندو هو. مگر انهي ڪري ايهي جانور سندن معنیٰ موجب" ما اهل بہ لغير الله" مان خارج نہ ٿي سگهندا جيئن طعام يا پيسا وغيره بہ "ما اهل بہ لغير الله " ڪري حرام ڇيا ويندا آهن. اگرچہ انهي ۾ اراقة دم آهي ئي ڪو نہ. جنهن مان روشن آهي تہ " اراقة دم" کي حلة حرمة جي ثبوت عدم ثبوت ۾ وٽن ڪو دخل ڪونهي. پر صحيح حقيقت اها آهي تہ "اهلال" جي مٿين معنیٰ مراد رکڻ ۽ ان کي حرمة جي علة ٻڌائڻ. بلڪ "اهلال" جي معنیٰ آهي غير جي تقرب لاءِ جانور ذبح ڪرڻ. پوءِ ڪهڻ جي وقت غير جو نالو ورتو وڃي خواه نہ ورتو وڃي. پهريون قسم حقيقة " ما اهل بہ لغير الله " ۾ داخل سڀو ۽ ٻيو قسم حڪما- ايهوئي "ما اهل بہ لغير الله" جو تفسير سيني متقدمن خواه متاخرن مفسرن ۽ فقهامن معتبرن ڪيو آهي. كما في الخازن و

المدارک و الجلالين. و قال في جامع البيان "و ما اهل بہ لغير الله" اي ما ذکراسم غير الله عند ذبح اھ. و فيه ايضاً بقوله عند ذبح بسم اللٰت و العزیٰ اھ. و ھٰکذا في سائر التفاسير للمتقدمين و المتاخرين. پوءِ ذبح للامير يا لبناء البيت اعني ذبيحة الجن و امثال ذالک، سيئي انهي علة ليڪ پاران حرام ٿيندا. باقي طعام يا پيسا وغيره جو بحر وغيره ۾ ناجائز (حرام) ٻڌايا آهن. ۽ فرمايو ويو آهي تہ "فما يوخذ من الدراهم و الشمع والزيت الخ" سو ان جو سبب اهو نہ آهي تہ ڪو اتي ما اهل بہ لغير الله جي ڪري حرمة لازم ٿي پئي آهي. جيئن ڪن اڻ واقفن اوت ڪئي آهي. بلڪ هن ڪري تہ اهڙي شين جي نذر سان نذر باطل ۽ غير منعقد هئڻ ڪري ناذر جي ملڪ مان اها شي خارج نہ ٿي ٿئي. پوءِ ان ۾ مجاورن يا ٻين جو تصرف ڪرڻ، تصرف في ملڪ الغير ٿيبو جو حرام ۽ ناجائز آهي. وسياءتي تفصيل ذالک بعد ھٰذا انشاء الله تعالیٰ.

مولوي عبد الحي صاحب لکهنوي رحمہ الله تعالیٰ بہ سائبة کي "ما اهل به لغير الله" ۾ داخل نہ ڪندي سندس حلية بابت لکي ٿو تہ "ما اهل به لغير الله سے مراد وہ جانور ہے جو بقصد تقرب الی غير الله ذبح کيا جاوے اور مقصود اراقة الدم سے تعظيم غير خدا ہے۔ ايسا جانور اگرچہ وقت ذبح بسم الله اسپر کہی جاوے حرام ہے" وفی الدرالمختار "ذبح لقدوم الامير ونحوه" لواحد من

العظماء یحرم لانہ اہل بہ لغیر اللّٰہ ولو ذکراسم اللّٰہ تعالیٰ علیہ و لو ذبح للضعیف لا یحرم اھ.

فی تفسیر النیشاپوری قال العلماء لوان مسلما ذبح ذبیحۃ و قصد بذبحھا التقرب الیٰ غیر اللّٰہ تعالیٰ صار مرتدا وذبیحتہ ذبیحۃ مرتدا اھ. وفي الدر المنثور عن ابن عباس رضی اللہ عنہ عنہما و ما اہل قال ذبح و عن مجاہد و ما اہل قال ذبح لغیر اللّٰہ اھ.پس بکرا شیخ سدو وغیرہ کا کہ اس مین خون بہانا تقربا الی غیر اللّٰہ تعالی مقصود ہوتا ہے حرام ہے نہ ذبیحۃ فاتح بزرگان کہ جن مین اراقۃ الدم للّٰہ تعا لی ہے اور مقصود ایصال ثواب ہوا کرتا ہے اور جو جانور ہندو زندہ چھوڑ دیتے ہین وہ آیت مین داخل نہین. الی قولہ ما جعل اللّٰہ من بحیرۃ الآیہ سے صرف کفار کے احکام کا بطولان ثابت ہوتا ہے نہ تحریم ذبح بحیرۃ وسائبہ پس جو جانور گنگا پر چڑہائے جاتے ہین یا بتون کے نام پر چھوڑے جاتے ہین ان کو پکڑ کر ذبح کرنا نہ اس وجہ سے حرام ہے کہ وہ "ما اہل بہ لغیر اللّٰہ" مین داخل ہین۔ بلکہ اس وجہ سے کہ ملک مالک سے خارج نہین ہوتے۔ پس یہ جانور مغصوب ومسروق کے حکم مین ہین۔ اگر مالک اجازت دیدے یا اباحۃ عامہ کردے تو ان کو بسم اللّٰہ کہہ کے ذبح کرنا اور کہانا درست ہے۔ اور حرکت قبیحہ و نیت شنیعہ رہا کرنے والے سے حرمت نہین ہوگی ۔وفي رد المختار"و کذا في الدابۃ اذا سیبھا الخ"۔وفي الذیلعي ان کان مرسلا فھو مال الغیر فلا یجوز تناولھ الا باذن صاحبھ اھ ملخصا۔و قال ایضا في فتاواہ حہ ۲ صفح ۳۱۶۔ بزغالہ گوسفند جو ہندو برسم پرستش گنگا مین ڈالتے ہین اس

كو ذبح كر كے كھانا نہيں درست ہے۔ نہ اس وجہ سے كہ وہ "ما اهل لغير الله" ہے كيونكہ اس سے مراد مذبوح لغير الله ہے بلكہ اس ليئے كہ وہ جانور ملك سے خارج نہيں ہوتا اھ۔

تفسير جامع البيان ۾ به "يحل لهم الطيبات " جي هيٺان لکي ٿو تہ "مما حرموا علیٰ انفسهم من البحيرة و السائبة و الوصلية" اهـ. و في المدارک و نزل فيمن حرموا علیٰ انفسهم البحائر ونحو ها. يا ايهالناس كلوا مما في الارض حلال، الآية. وفيه ايضا ثم بين ان ما حرمه المشركون حلال بقوله يا ايها الذين آمنوا الآيہ. وفي الجلالين نزل فيمن حرم السوائب.

سوال: حضور كريم صلي الله عليه و آله و سلم جي ولادت جي خوشي ۾ عرس كرڻ ۽ خير خيراتون كرڻ جائز آهن يا نه ؟

جواب: حضور كريم صلي الله عليه و آله و سلم جي ولادت جي خوشي ۾ عرس كرڻ ۽ خير خيراتون كرڻ قرآن شريف ۽ حديث شريف جي دليلن سان ثابت آهي. ۽ بزرگان دين جو به ان تي عمل رهيو آهي.

قرآن شريف ۾ فرمايل آهي ته قال الله تبارك و تعالىٰ "قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوْا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُوْنَ" يعني فرماءِ تون محبوب! پنهنجي امة مرحومه كي ته منهنجي پلائي ۽ رحمة تي پلي خوشي كن ۽ اها خوشي مؤمنن لاءِ زور پلي آهي، كافرن جي مال متاع گڏ كرڻ كان. (يعني دنيا جا جيترا به ساز سامان كافر گڏ كن مگر مؤمنن لاءِ منهنجي رحمت ۽ پلائي تي خوشي كرڻ دنيا و ما فيها كان زور وڌيك آهي. معلوم تو ٿئي ته نه خوشي كرڻ وارا كافر آهن، جي مال خرچ كرڻ كان ڏجي خوشي نٿا كن ۽ مال گڏ كن ٿا. ان لاءِ مؤمنن كي مالك سائين فرمائي ٿو. ته پلي خوشي كيو. اوهان جي خوشي كافرن جي مال گڏ كرڻ كان زور پلي آهي. ۽ انهي ۾ شك نه آهي ته حضور نور علىٰ نور صلي الله عليه و آله و سلم جن جو وجود مسعود اسان عاجزن لاءِ بي

انتها پلائي ۽ بي كنار سمندر رحمت جو آهي. جنهن جي ثبوت لاءِ پاڻ پروردگار پنهنجي كلام مجيد فرقان حميد ۾ ارشاد فرمائي ٿو "هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ" الىٰ قولہ "ذَٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ". "وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ". "فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا". انهي آيت مباركہ جي تفسير ۾ صاحب روح البيان جو ارشاد فرمائي ٿو. "و في الحقيقة كان النبي صلي الله عليه و آله و سلم فضل الله و رحمة للعالمين". فلو لا وجود النبي صلي الله عليه و آله و سلم و بعثته لبقوا في تيه الضلالة تائهين. كما قال "و يزكيهم و يعلمهم الكتاب" الخ.روح البيان ج ١ صفحہ ٤٦٧ .

پوءِ جڏهين قرآن شريف جي نص سان حضور كريم صلي الله عليه و آله و سلم اسان غريبن گنهگارن لاءِ پلائي ۽ رحمت صحيح ثابت آهي ۽ پلائي ۽ رحمت تي خوشي كرڻ جو حكم بہ ثابت تہ پوءِ خوشي كرڻ ۽ جي شيون مباح آهن، اهي سيئي شيون كرڻ بہ جائز ۽ مستحب ۽ صحيح ثابت چئبيون چو تہ "اذا ثبت الشيءُ ثبت لوازمه" پوءِ ايمان وارن، قرآن شريف تي عمل كندڙن كي سڄي عمر خوشي ۾ خير

خيراتون كرڻ، منايون ورهائڻ روشنايون كرڻ، گل ٽنگڻ، رستا ناهڻ، عطر عنبر ڇٽكارڻ مطلب تہ هر خوشي جا مباح آهي اها كرڻ جائز ۽ باعث نجات و بركات پائيندا رهندا ۽ كندا رهندا

حديث شريف مشكوات مصابيح ۾ آهي تہ"وعن ابي قتادة قال "ان الرسول صلىٰ الله عليہ وسلم سئل عن صوم يوم الاثنين فقال "في ولدت ؛ وفيہ نزل علي ". رواه مسلم.

يعني حضور كريم صلي الله عليه و آله و سلم كي عرض كيو ويو تہ سائين جن سومر جي ڏينهن روزو ركندا آهن. پاڻ فرمايائون تہ انهي ڏينهن اسان جي ولادت ٿي آهي ۽ انهي ڏينهن تي قرآن شريف نازل ٿيو آهي. انهن ٻنهي نعمتن جي خوشي ۾ اسان سومر جي ڏينهن روزو ركندا آهيون.

صحيح بخاري شريف ج 2، ۽ ص 764 ۾ آهي تہ "قال عروة و ثويبة مولاة لابى لهب كان ابولهب اعتقها فارضعت النبى صلى الله عليہ وسلم فلما مات ابولهب اريہ بعض اهلہ بشرحيبة قال لہ ماذا لقيت قال ابولهب لم الق بعدكم غيرانى سقيت فى هذه بعتاقتى ثويبة۔".

يعني جڏهين ابو لهب مري ويو تہ كيس پنهنجن پاتين مان كنهن كي خواب ۾ ڏيكاريو ويو تہ ڏاڍي خراب حالت ۾ آهي. پڇيائينس تہ تو سان ڇا ٿيو؟ چيائين تہ اوهان كان اچڻ بعد

ڪو سک ڪو نہ ڏنم، باقي ايترو آهي جو هن (اشهد آگر) مان مون کي (بهشتي پاڻي) پياريو ويندو آهي. اهو هن ڪري ٿيو اتم جو مون حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي ولادت جي خوشي ۾ (پنهنجي ٻانهي) ثويبة رضي اللّٰه تعالىٰ عنها کي آجو ڪيو هو.

ابو لهب حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي ولادت پر ڪرامت جي خوشي ۾ پنهنجي ٻانهي سومر جي ڏينهن آزاد ڪئي ۽ سومر جي ڏينهن ئي عذاب کان تخفيف جو حڪم متعين فرمايو ويو. ملڪ جو مالڪ عز اسمه قادر هو تہ جمعي يا ٻئي ڪنهن ڏينهن تي تخفيف جو حڪم صادر فرمائي ها. پر خاص ولادت جي ڏينهن سومر کي اهو شرف عطا فرمائي پنهنجي ٻندن کي هدايت ۽ تعليم فرمايائين تہ انهي ڏينهن سومر جي شرف کان محروم نہ رهن.

اتان حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي ولادت جي خوشي ۾ عرس شريف جو شان بہ معلوم ڪرڻ گهرجي تہ جڏهن عدو اسلام ۽ بيگانن لاءِ باني‌ء اسلام صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي ولادت جي خوشي ۾ خيرات جي عيوض سرڪار مان معافي جا پروانہ جاري ٿي رهيا آهن تہ جان نثار يگانن لاءِ ڇا ڇا نہ سرفرازي ۽ غلام نوازي جو سامان مهيا فرمايو ويو هوندو.

شعر

اذا كان هٰذا كافرا جاء ذمه
و تبت يدا في الجحيم مخلدا
اتیٰ انه يوم الاثنين دائما
يخفف للسرور باحمدا
فما الظن بالعبد الذي كان عمره
باحمد مسرورا و مات موحدا
صلي اللّٰه عليه و آله وسلم

يعني جڏهين هي ڪافر (ابو لهب) جنهن جي ذم ۾ قرآن پاڪ شاهد آهي تہ هلاڪ ٿيل ۽ دوزخ ۾ هميشہ رهندڙ آهي. تنهن کي بہ حضور صلي الله عليه و آله و سلم جي خوشي ملهائڻ جي عيوض سومر جي وار تي عذاب کان معافي ٿي ملي تہ جو شخص مؤمن، محب موحد آهي ۽ حضور پرنور فداه ابي وامي جون خوشيون ملهائيندي، خيراتون ڪندي فوت ٿيو آهي تہ انهي کي ڪهڙا ڏيب ملندا ۽ چا چا انعام عطا ڪيا ويندا؟ تنهن جو اندازو ڪرڻ مشڪل آهي.

اڳين بزرگان دين ۽ علماءِ اڪرام ۽ فقهاءِ عظام جو عمل بہ عرس شريف ڪرڻ ۽ ڪرائڻ تي رهيو آهي.

(١) مولانا جمال الدين لڪنوي سومر جي روزي رکڻ واري

حديث شريف هينئان لکي ٿو تہ ”اين حديث اصل است درجوازتعين روز مولد" ودر حديث شريف وارد ست عن ابن مسعود رضى الله تعالى عنهما " مارآه المسلمون حسن فهو عند الله حسن ". (اخرجه محمد رحمه الله تعالىٰ في المؤطا). واختيار اين عمل (مولد) از مدت پانصد سال يا ازان زائد از علماء محدثين، وفقهاء كرام، و مشائخ اهل سنت و جماعت متبع ست وترويج يافته الخ۔

يعني حضور پر نور صلي الله عليه و آله و سلم جي ولادت جي موقعہ مبارک کي ملهائڻ پنجن سون ورهن کان زياده ٿيندو. جو علمائن ۽ فقهائن سڀورن ۽ مشائخن اهل سنت جماعت وارن وٽ مروج آهي نہ اڄ ڪلهہ جو.

(٢) حضرت علامہ امام جلال الدين سيوطي رحمة الله عليه فرمائي ٿو ”يستحب لنا ايضا اظهار الشكر بمولده بالاجتماع واطعام الطعام ونحو ذالک من وجوه القربات و اظهار المسرات“ (الحاوي للفتاوىٰ) صفہ ١٩٦. يعني حضرت امام سيوطي رحمہ تعالىٰ فرمائي ٿو تہ اسان جي لاءِ مستحب آهي جو حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي ولادت مبارک جو شڪرانو هن طرح ادا ڪيون، جو گڏ ٿي چڱا ڪم ڪيون ۽ کاڌا ڪارايون ۽ خوشيءَ جا طريقہ ظاهر ڪيون. جيئن تہ منايون ورهايون، عطر عنبر ڇٽڪاريون ۽ روشنايون ڪيون مطلب تہ هر خوشي مباح ظاهر ڪيون.

(٣) حضرت امام قسطلاني شارح بخاري شريف ۽ حضرت علامہ عبد الباقي زرقاني جو ارشاد مبارڪ تہ ”لية مولده صلي الله عليه و آله و سلم افضل من ليلة القدر“. (مواهب لدنيہ زرقاني صہ ٣٧. يعني حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي دنيا تي اچڻ واري رات ليلة القدر کان بہ وڌيڪ پلاري آهي. ٻئي هنڌ فرمائن ٿا تہ قال في المواهب ”و قال عروة و ثويبة مولاة لابى لهب كان ابولهب اعتقها فارضعت النبى صلى الله عليه وسلم فلما مات ابولهب اريه بعض اهله بشرحيبة قال له ماذا لقيت قال ابولهب لم الق بعدكم غيرانى سقيت فى هذه بعتاقتى ثويبة في ذالک العام بشرىٰ عاجلة بنيل البغيہ و المرام فرحم الله امراءً اتخذ ليالي شهر مولده المبارک عيادا ليكون اشد علة عليٰ من في قلبه مرض و عناد اهـ (انوار محمديہ) صفہ ٢٩ و في المواهب لدنيہ صفہ ٢٧ حہ ١ زرقاني. مواهب لدنيہ ۾ چيائين تہ گهڻن بزرگن تجربو ڪري ڏٺو آهي تہ عرس شريف ڪرڻ سان انهي سال مصيبتن کان امن ملي ٿو. ۽ سندس دلي مرادون ۽ مقصد پورا ٿيندا پوءِ رحم ڪري الله تعاليٰ جل شانہ انهي مڙس تي جنهن محبوب رب العالمين صلي الله عليه و آله و سلم جي ولادت مبارڪ جي مهيني شريف جون سموريون راتيون عيدون ڪري ملهايون. تان تہ جن جي قلب ۾ بيماري آهي انهن جي بيماري سخت ٿئي پل تہ ساڙ ۾ سڙندا وتن.

(٤)حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي رحمہ الله تعالیٰ فرمايو آهي تہ " كنت اصنع في ايام المولد طعاما صلة بالنبي صلي الله عليه و آله وسلم. فلم يفتح لي سنة من السنين شيء اصنع به طعاما الا حمصا مقلياء فقسمت بين الناس فرايته صلي الله عليه و آله و سلم و بين يديه هٰذا الحمص متبهجا بشاشا اهہ " (سر الانتباهہ) يعني آءٌ ولادت با سعادت جي ڏينهن ۾ حضور صلي الله عليه و آله و سلم جي رضا طلبي لاءِ هميشہ طعام تيار كري خيرات كندو هوس. پوءِ هڪ سال تي مون وٽ طعام لاءِ موجودات نہ تي مگر كجهہ پڳڙا ملي سگهياء جي ماڻهن ۾ ورهائي ڏنم پوءِ حضور صلي الله عليه و آله و سلم جي زيارت كان مشرف ٿيس. ڏنم تہ اوهي پڳڙا سندن آڏو ركيا هئا ۽ پاڻ ڏاڍو خوش ۽ راضي هئا. اهہ

(٥)حضرت پير سائين روضي ڌڻي رضي الله عنه تعالیٰ عنه مكتوبات شريف ۾ آهي تہ "عن بعض العلماء رحمه الله تعالیٰ انه راي النبي صلي الله عليه و آله و سلم في المنام. فقال يا رسول الله عليه و آله و سلم ما تقول في هٰذا المواليد التي يصنع الناس و يجتمعون لها و يفرحون بها و ينفقون فيها الاموال و يرونها من صالح الاعمال. فقال صلي الله عليه و آله و سلم "من فرح بنا فرحنا به. و المحب مع احبائه " (عق). يعني كن علمائن كان روايت آهي تہ مون حضور صلي الله عليه و آله و

سلم کي خواب ۾ ڏٺو ۽ عرض ڪيم تہ يارسول اللہ صلي اللّٰہ عليہ و آلہ وسلم! ھي ماڻھون جيڪي اوھان جي عرس شريف جون مجلسون قائم ڪن ٿا ۽ خوشيون ملھائن ٿا ۽ ان ڪي صالح عملن مان ڳڻن ٿا تنھن لاءِ اوھان ڇا ٿا فرمايو؟ پاڻ ارشاد فرمايائون تہ جيڪو اسان سان خوش ٿيندو اسين بہ ان سان خوش ٿينداسون ۽ سيڪو محب پنھنجي احبابن سان گڏ ھوندو (عق) بلفظہ. انھن دليلن ۽ علماء سڳورن جي عرس شريف ملھائڻ مان ثابت آھي تہ عرس شريف ڪرڻ جائز بلڪ مستحب ۽ نيشاني محبت نبوي صلي اللّٰہ عليہ و آلہ و سلم جي آھي.

سوال: اهل بيتن جي تعظيم مؤمنن تي لازم آهي يا نہ؟
جي اهل بيت شريعت جي برخلاف كم كن ٿا، انهن جي تعظيم كبي يا نہ؟
جيكڏهن كنهن اهل بيت جي مٿان شريعت جي حد لازم اچي تہ حد جاري كرڻ بي ادبي آهي يا نہ؟

جواب: اهل بيت كرام ذرية خاتم النبين رحمة للعالين صليٰ الله عليه و آله و سلم جي حب ۽ محبت هر هڪ مسلمان مٿان فرض آهي، ڇو تہ حضور اكرم عليه الصلواة و السلام جي حب ايمان جو ركن آهي. جيئن حديث شريف ۾ فرمايل آهي تہ "لَا يُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتّٰى اَكُوْنَ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنْ وَّالِدِهٖ وَوَلَدِهٖ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ".

(بخاری، الصحيح) ۾ ظاهر آهي تہ جز جي محبت كانسواءِ كل جي محبت حاصل نہ ٿيندي ۽ كل جي تعظيم جز جي تعظيم تي موقوف آهي. تان تہ جي شيون جزء نہ آهن پر سرور دو جهان صلي الله عليه و آله و سلم ڏي منسوب آهن. جيئن لباس مبارك يا نعلين مبارك انهن جي تعظيم كرڻ فرض ۽ اهانت ۽ سوءِ ادب حرام آهي. و اخرج ترمذي "عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم: أَحِبُّوا اللّٰهَ لِمَا يَغْذُوكُمْ مِنْ نِعَمِهٖ وَأَحِبُّونِي لِحُبِّ اللّٰهِ وَأَحِبُّوا أَهْلَ بَيْتِي لِحُبِّي". و قال عليه الصلواة و السلام" الاان

مثل اهل بيتي فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا ومن تخلف عنها غرق“.و
قال الامام رازي رحمه الله تعالىٰ نحن معاشر اهل السنة بحمد الله
تعالىٰ ركبنا سفينة محبة اهل البيت، و اهتدينا نجم هدي
اصحابه صلي الله عليه و آله وسلم. فانہ قال اصحابي كنجوم
بايهم اقتديتم اهتديتم. و من لم يد خل السفينة كالخوارج
هلک مع الهالكين في اول وهلة. و من دخل ولم يهتد بنجوم
الصحابة كالروافض ضل، وقع في ظلمات ليس بخارج منها
الخ. پوءِ جيكي اهلبيت سڳورا صاحب التقوىٰ ۽ دين جا آهن،
تن جي تعظيم تكريم ۽ اطاعة كرڻ بئي لازم آهن. پر
جيكي اهل بيت شرع مقدس تي ثابت نہ آهن. تہ انهن جي
اطاعت ۽ ساڻن صحبت گوياڪ ناجائز آهي. پر سندن بي
تعظيمي كرڻ بہ روا نہ آهي. جيكڏهين كن ڏوهن كري
مٿن حد شرعي لازم ايندي تہ اها بہ مٿن جاري ٿيندي ۽ انهي
۾ سندن بي ادبي ۽ تعظيم جي مناقض كا ڳالهہ نہ آهي. چو تہ
هي حد سندن ناني مباركـ عليه و علىٰ اٰله افضل الصلوة و
التسليمات جي حكم سان جاري ٿئي ٿي. با وجود انهي قطع
تعلقات ۽ شرعي حد جاري كرڻ جي بہ، هو پاڻ روبرو اچن تہ
ساڻن كلام ۽ هلت چلت ۾ بي حرمتي روا نہ ركبي. وفي
نور الابصار معزيا الىٰ سيدي علي الخواص رحمہ الله تعالىٰ.
”ان من حق شريف علينا ان نفديہ بارواحنا لسريان لحم رسول

الله صلي الله عليه و آله و سلم و دمه الكريمين فيه. فهو بضعة من رسول اللّٰه صلي اللّٰه عليه و آله و سلم والبعض في الاجلال و تعظيم و التوقير مالكل و حرمة جزئه الصلواة و السلام لحرمة جزئه حيا علىٰ حد سواء. ايضا قال بعض العلماء.“ و لا ينبغي تعظيم الشريف اذا تعاطي المحرمات و خالفه معظم العلماء. و قالوا لتعظيم الشريف مطلوب بما لا اثم فيه. و لو زنا و عمل قوم لوط و شرب الخمر و سحر و اكل الربوا. و سرق و كذب واكل من اموال اليتامىٰ الخ . وقال الامام شعراني قدس سره . قد تقدم ان اقامة الحدود لا تنافي تعظيمهم و توقيرهم. فنعظمهم من حيث كو نهم ذرية رسول اللّٰه صلي اللّٰه عليه و آله وسلم. ونقيم الحد الذي شرعه جدهم صلي اللّٰه عليه و آله وسلم. و لم يخص به احدا دون احد الخ . و قال رسول اللّٰه صلىٰ اللّٰه عليہ وآلہ وسلم

”أثبتكم على الصراط أشدكم حباً لأهل بيتي ولأصحابي“ پر جيكڈهن كو سيد اهل تشيع جو پنهنجن ميلن يا ماتمي غير مشروع مجلس لاءِ خيرات گهرندو تہ نہ ڏجي. كما فصله المحرر و عليه المعول في الباب و هو تعالىٰ اعلم بالحق و الصواب.

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن مسئلہ بابت تہ محرم مهيني جي ڏهين تاريخ امامن سڳورن لاءِ ماتم ڪرڻ، سينہ ۽ منهن ڪٽڻ، زنجير هڻڻ، دهلن ۽ شرناين سان تابوت ڪڍڻ، ان تي نذر نياز باسڻ، دلدليون نچائڻ وغير جي عوام اهل رفض جا ڪم ڪن ٿا، ۽ ان ۾ ثواب سمجهن ٿا، سي شريعت محمدي موجب جائز آهن يا ناجائز آهن؟ ان جي ثابتي قرآن شريف ۽ حديث شريف مان پيش ڪري اجر دارين حاصل ڪندا؟

جواب: اسلام پاڪ ۾ مٿيان سمورا ڪم ناجائز حرام ۽ سبب عذاب آخرت جو آهن. ماتم ڪرڻ هن پاران جو الله تعالىٰ قرآن شريف ۾ مصيبت تي صبر ڪرڻ جو امر فرمايو آهي، ۽ ان تي ثواب ۽ ڇوٽڪاري جو دارو مدار رکيو آهي. ۽ بي صبر تي عذاب ۽ گرفتاري وعيد شديد نازل ڪيو آهي. جيئن فرمايائين تہ"وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ○الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُواْ إِنَّا لِلّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ". ۽ بشارت ڏي تون اي نبي ڪريم عليه الصلواة و السلام! انهن صبر ڪندڙن کي جي مصيبت وقت "إِنَّا لِلّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" چوندا آهن. "أُولَـئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ" انهن تي الله پاڪ جون رحمتون نازل ٿين

ٿيون ۽ اهي ئي سنواٿا آهن. اتان ثابت آهي تہ مصيبتن تي صبر ڪري ”انا لله“ پڙهڻ، راضي برضاء ايزدي ٿيڻ انهن سچن مؤمنن جو شان آهي جن لاءِ بشارتون ۽ رحمتون پروردگار جون خاص ٿيل آهن. ۽ ايهي ئي ماڻهون هدايت وارا آهن ۽ جيڪي بي صبري ۾ پون ٿا، سي گمراه ۽ الله پاڪ جي رحمتن کان محروم آهن. بئي هنڌ فرمايل آهي. ”إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ“. (زمر) يعني بي حساب ثواب جنهن جي حد نهايت ئي ڪا نہ آهي، سو خاص صبر ڪندڙن لاءِ مقرر ٿيل آهي. هي بہ ارشاد ٿيل آهي، ”وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا“ (سجده) يعني بني اسرائيلن مان صبر ڪرڻ پاران ڪيترن کي امامت ۽ دين جي پشوائي عطا ڪئي سين، جو اسان جي امر سان خلق کي هدايت ڪندا هئا. اتان پڌرو آهي تہ صبر اهڙي شيءِ آهي جو ان مان امانت ۽ پشوائي جي حقداري ثابت ٿئي ٿي. اهو ئي سبب آهي جو سيني دين جي پشوائن نبين ۽ ولين صبر تي كما حقه استقامت ۽ ماتم بي صبري کان نهايت دوري ۽ نفرت رکي اٿن. سورة عصر ۾ فرمايو اٿس تہ ايمان وارن ماڻهن کان سواءِ جي عمل صالح ڪندا ۽ حق تي هلندا ۽ صبر ڪندا آهن ۽ انهي حق ۽ صبر لاءِ هڪ بئي کي وصيتون ۽ نصيحتون ڪندا آهن. ٻيا سڀ ماڻهون

چيھي وارا ۽ نقصان ۽ ٽوٽي ۾ آهن. بخاري ۽ مسلم ۾ ابن مسعود ﷺ تعاليٰ عنہ کان روايت آهي تہ پاڻ ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جن فرمايو تہ ”ليس منا من ضرب الحدود و شق الجيوب و دعا بدعوي الجاهلية الخ“. يعني تہ جنهن شخص مصيبت ۾ منهن تي ڌڪ هنيا ۽ ڪپرا ڦاڙيائين ۽ ڪفر واري زمانہ وارا او سارا ۽ پٽڪا ڪيائين، تہ اهي اسان جي جماعت مان نہ آهن. عجب حال شيعن ماتم ڪي درست پائيندڙن جو آهي، جو ايها ساڳي حديث شريف سندن معتبرن ڪتابن ڪافي ڪليني ۾ حضرت امام جعفر صادق ﷺ تعاليٰ عنہ کان بہ روايت ڪيل آهي، پوءِ بہ پنهنجن امامن معصومن جي بر خلاف ماتم ڪي جائز، بلڪ ثواب سمجهي پنهنجو گهر هٿ سان تا ڍاهين. ابو موسيٰ اشعري ﷺ تعاليٰ عنہ کان بخاري ۽ مسلم روايت آندي آهي تہ پاڻ ڪريمن صلي الله عليه و آله و سلم جن فرمايو تہ ”انا بريء ممن حلق و صلق و خرق“. يعني تہ جنهن شخص ماتم ۾ مٿو ڪوڙايو ۽ پار ڪديا، ۽ ڪپڙا ڦاڙيا، تہ ان کان آءُ بيزار آهيان.

ابن ماجہ عمران بن حصين ﷺ عنہ کان روايت آندي آهي تہ هيڪر اسين ڪنهن جنازي تي حضرت نبي ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جن سان گڏجي نڪتاسين تہ اڳيان ڪي ماڻهون ميت جي ماتم ۾ مٿي اگهاڙا، رڱين قميصن ۾ نڪتا

پيو آيا. پاڻ جوش ۾ ڪاوڙ سان فرمايائون تہ ڇا ڪفر جي ڪمن ڪي ورتو اٿو؟ يا وري ڪفر جي زماني سان مشابهت ڪرڻ جو ايرادو اٿو؟ خيال ٿو اچيم تہ اوهان جي حق ۾ اهڙي بد دعا گهران جو گهرن ڏانهن هوند انسان ٿي نہ (بلڪ پولا، باندر، خنزير ٿي) موٽو. راوي ٿو چوي تہ انهي تي اهي ماڻهون ڊنا ۽ جهٽ پٽ ڪپڙا پاتائون ۽ اڳتي لاءِ اهڙي بڇڙي روش کان توبہ تائب ٿيا.

اي منهنجا ياءُ! انصاف ڪر رڱن ڪپڙن لاهن سان بہ حضرت رسول ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي اهڙي ڪاوڙ ٿي، جو پاڻ رحمة للعالمين هوندي بہ کين پٽي پولن باندرن بڻائڻ جو ارادو فرمايائون ۽ هي معلوم باليقين آهي تہ سائين ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي ڪاوڙ عين الله پاڪ جي ڪاوڙ آهي. تڏهين مٿي تي ڌوڙ وسائڻ، زنجيرن سان جسا ڪٽڻ ۽ مٿا ۽ جسم اگهاڙا ڪري اوسارا ۽ پار ڪڍڻ ۽ منهن پٽڻ ڪيتري قدر نہ کين رنج ڪندا ۽ اهو سبب آهي جو حديث شريف قدسي ۾ آهي تہ ”من لم يرضى بقضائي ولم يصبر على بلائي أو لم يشكر نعمائي ولم يقنع بعطائي , فليطلب رباً سوائي“. يعني الله سبحانه تعالیٰ ٿو فرمائي تہ جو ماڻهون منهنجي موڪليل مصيبت تي صبر نہ ڪري ۽ منهنجين ڏنل نعمتن جو شڪرانو ادا نہ ڪري ۽ منهنجي رضا تي راضي نہ رهي تہ اهو

منهنجي آسمان هيٺان نڪري وڃي ۽ مونکان سواءِ وڃي ڪو ٻيو الله پنهنجو ڳولي لهي. نعوذ بالله تعالىٰ عنه.
پاڻ پٽڪي ڪٽڪي ڪان تہ نيهو پر رڳو ميت لاءِ گڏ ويهڻ ۽ سوڳ ڪرڻ لاءِ بہ ٽن ڏينهن جي حد مقرر فرمائي اٿن، ان ڪان زياده سوڳ ۾ گذارڻ حرام ۽ ايمان ڪي ضايع ڪندڙ ڪم ٻڌايو اٿن. جيئن تہ فرمايائون: ”لا يحل لامراة تؤمن بالله و اليوم الآخر فوق ثلاث ليال الا علىٰ زوج اربعة اشهر و عشرا“. (بخاري مسلم) يعني تہ جنهن عورت جو الله پاڪ ۽ قيامت تي ايمان آهي تہ ٽن ڏينهن ڪان وڌيڪ ميت لاءِ سوڳ نہ ڪري. مگر مڙس لاءِ عدت جا چار مهينا ۽ ڏهہ ڏينهن سوڳ ڪرڻ جو حڪم اٿس. جو ان ۾ زيب زينت نہ ڪندي بلڪ ميري سيري ٿي رهندي. خزانة الفتاوىٰ ۾ آهي تہ : ”الجلوس في المصيبة ثلثة ايام جاءت الرخصة فيه و لا تجلس النسآء قطعا“. در مختار ۾ آهي تہ : ” تكره بعدها“. اهو هي تہ نهيو پر خود شيعن جي ڪتابن ۾ بہ اهلبيتن ڪان اهڙيون روايتون نقل ڪيون آهن. جي ماتم داري ڪي حرام ڪن ٿيون. هڪڙي روايت مٿي ڪافي ڪليني جي ذڪر ٿي چڪي ٻي روايت بہ ساڳي فروع ﺣ١ ﺻ ٢٠ ۾ لڪيل آهي تہ عن عبد الله: ”الصبر من الايمان بمنزلة الرأس من الجسد فاذا ذهب الراس ذهب الجسد و كذلك اذا ذهب الصبر ذهب

الايمان“. اھ يعني امام جعفر صادق رضي الله عنه تعالىٰ عنه فرمايو تہ ايمان لاءِ صبر جو اھڙو مرتبو آھي، جھڙو سموري جسي ۾ مٿي جو، پوءِ جي مٿو ويو تہ سمورو جسو ويو. اھڙي طرح جي صبر ويو تہ ايمان ويو. اھ. ھاڻي رافضي ماتمي ٻڌائن تہ حضرت امام جعفر صادق رضي الله عنه تعالىٰ عنه جي درگاہ مان ماتم ۽ بي صبري ڪري سندن ڪتابن جي روايتن موجب ڪھڙي فتوىٰ ملي؟ نہ ٻڌائي سگھن تہ اسين بيان ڪيون. يعني تہ ايمان ڇٽ ٿي وڃڻ جي بشارت ملين ٿي.

جن جا نالا پاڪ وٺي گھوڙي سوار ٿيا تن ئي ڏڪي اڇلاين. چو تہ ھو دين ايمان جا امام ھئا. نہ بدعت ۽ شرڪ جا ۽ الله پاڪ جي رضا مندي جا طالب مخلص ٻانھا ھئا. نہ دلدل نچاياٸون ۽ نہ تابوت ناھياٸون. انھي پاران ڪنھن بہ اھلبيت امامن سڳورن وغيرہ نہ پاڻ ماتم ڪياٸون نہ ٻين کان ڪراياٸون. نہ پڙڪٽاياٸون نہ اوسارا اوساراياٸون. پوءِ خبر نہ آھي تہ اڄوڪا نالي جا شيعہ ڪھڙو منھن وٺي امامن جي حب ۽ پيروي جي ڏاڙ ھٽندا آھن.

امامن سڳورن تہ مصيبت جا ڪوڙا ڍڪ صحبت جي چاشني ۾ شربت زلال وانگر خوشگوار سمجھي صبر جو سواد حاصل ڪياٸون ۽ ٻين کي بہ صبر جي صراط مستقيم تي قائم ڪري، وتواصوا بالحق و تواصوا بالصبر جا درجا ماڻاياٸون ۽

هنن کي وري مصيبت جو نانءُ به کو نه، رڳو خوامخواه کوڙ تي سندرو ٻڌي زردا پلاءَ ۽ ميوا شربت کائي پي پينگ ۽ چرس جا دم هڻي، هرويرو ٽا کٽي گهل گهوڙا ۽ يا حسين مچائن. اهو وري ڪهڙو ايمان آهي. جو جن لاءِ ماتم ڪجي تنجي دين کان ئي ٻاهر ڪم ڪجن ۽ ماتم به اهڙو جو عيدن تي به اهڙي خوشي ۽ ٻوڙ پلائن ۽ پينگن ۽ شربتن جا ڍونه ٿيا هوندا. جهڙا حضرت امام حسين رضي الله عنه تعالىٰ عنه جي انهن ماتم واري ڏينهن ۾ پن جي مال مان پيٽ پريا وڃن ٿا. لله في الله انصاف ڪري ڏسو دهل دمامان ۽ شرنايون، ٻوڙ پلاءِ شربت وغيره اهي سڀ خوشيءَ جا سامان آهن يا ماتم جا آهن؟ جي ماتم جا آهن ته پلا ڪنهن ماتامي پنهنجي پيءُ يا پٽ جي ماتم لاءِ به ڪڏهن اهي سامان گڏ ڪيا آهن. ڪنهن پينگ جي گهتي تي جاچا ڪري ڏسو ته پينگ تماڪ چرس وغيره پليت نشيدار شيون، ڪيترين انهي ڏينهن ۾ امامن جا حبدار امامن جي ختمي لاءِ خرچ ڪندا آهن. ماڻهن جو چشم ديد بيان آهي ته مقرر ڪيل ماتامي جي واري ڦيري سان مختلف پڙن تي حاضري ڏيندا آهن. پڙ تي اچڻ کان اڳ جاچ ڪرڻ لڳندا آهن ته آيا پينگ چرس نشو پتو موجود ٿيو آهي يا نه؟ هڪ هنڌان نفي جو جواب ملين ته چوڻ لڳا ته واه! پينگ کان سواءِ وري ماتم ڪهڙو ٿيندو. افسوس انهي هوندي به اسلام ۽ ايمان

جي نہ رڳي دعوىٰ، پر بين نيڪ بخت شريعت جي پاءبند، مگر انهن بدعتن ۾ ساڻن شامل نہ ٿيندڙن ماڻهن کي دين ۽ اسلام جي دائره کان خارج سڏڻ کان بہ کو نہ ٿا گسن ۽ دعوىٰ ٿا ڪن تہ اسان ئي امامن سڳورن جي سچي حب ۾ آهيون جو نماز روزي وغيره جي پرواه نہ، باقي محرم جي پهرين ڏهي ۾ نہ کير کائون نہ کٽ تي سمهون. کير کائڻ حلال ۽ کٽ تي سمهڻ جائز، انهن کان تہ انهن زباني قرب ونديندڙن رک رکي، پر کو پڇي ڏسين تہ انهن ڏينهن ۾ ڀنگ پيئڻ کان جا حرام آهي ۽ دهلن شرناين وڄائڻ کان جي محض ناجائز آهن، ڪڏهن بہ پرهيز ڪئي اٿو؟ افسوس جو کير حلال ماتمين لاءِ حرام، باقي ڀنگ حرام، حلال ۽ جائز! کي پورا ماڻهون چوندا آهن تہ ڀنگ نوشن کي اسان ڏٺو آهي تہ اوسارن ۾ ايندا آهن تہ ڏاڍو روئيندا آهن ۽ پٽيندا آهن. جناب من! جيڪڏهن رئڻ ڪٽي ڪٽي بہ ثابت ٿئي تہ ڪهڙي ڪم جو؟ جڏهن قرآن پاڪ ۽ امامن سڳورن جي صبر جي تعليم ۽ تلقين جي بر خلاف، محض شيطاني مجلس بدعات ۽ نشن پتن ۽ دهلن دمامن ملاڪڙن جي برپا ڪئي ويئي، تہ پوءِ سندن رئڻ تي اعتبار ڪرڻ بيوقوفن جو ڪم آهي، اهڙو رئڻ جو ڪوڙين سچين روايتن سان حضرت اهلبيتن نبوت ﷻ تعالىٰ عنهم جي خود ساختہ مظالمن جو ذڪر ٿيندو تہ ڪير نہ رئندو، ۽

ڳوڙها ڳاڙيندو؟ هي تہ اهل بيتن لاءِ ڪي ڪوڙيون ڪي سچيون روايتون ۽ ڪهاڻيون ڪٽي دردناڪ حالتون ڏيکاري رئارڻ ۽ رئڻ تاءِ پر جيڪڏهن ڪن بين عام ماڻهن بابت اهڙيون ڳاليهون ناهجن ۽ ٻڌجن تہ ان تي مسلمان ڇا پر هندو ۽ نصارا بہ جيڪر انساني حب ۽ همدري ڪري ڳوڙها ڳاڙڻ ۽ پوءِ اهڙي رئڻ سان سندن ڪهڙو ايمان ۽ اهلبيتن سان حب ثابت ٿيندي؟ سندن حب جي حجت ۽ ايمان جي ثابتي تڏهن ٿي سگهندي جڏهن قولاً فعلاً اهلبيتن جي تعليم ۾ سهٽي صبر جو اتباع ڪري، الله پاڪ جي رضا ۽ محبت ۽ طاعت ۾ پاڻ کي محو ڪري ڇڏن ۽ سندن شريعت جي رستي کان هڪ قدم بہ ٻاهر نہ رکن. نہ تہ پڪ سمجهو تہ اهو نام نمود جو ماتم ۽ رسمي روج قيامت جي ڏينهن هڪ پائي بہ ڪونہ اگهامندو. پاڻ امام سڳورا پنهنجي حڪم جي بر خلافي ڪري رنج رهندا ۽ کين گرفتار ڪرائيندا. باقي رهيا تابوت ۽ دلدليون تنهن لاءِ شيعن جي معتبر ڪتاب "من لا يحضر الفقيہ" جي هڪ روايت ۽ عبارت ئي ڪافي آهي جا حضرت ابي هريرة رضي الله عنه تعالىٰ عنہ يا ڪنهن ٻئي اصحابي سڳوري جي روايت ڪيل نہ آهي، مگر خاص وقال أمير المؤمنين عليہ السلام کان مروي آهي تہ "من جدد قبراً أو مثل مثالاً، فقد خرج عن الإسلام". باب النوادر يعني تہ جنهن شخص (قبر کي اٽکل تي) نئون ڪري

ناهيو يا كو كوڙو تمثيل يعني صورت جو نقل ناهيائين تہ اهو اسلام كان خارج ٿيو. بخاري شريف ۾ آهي تہ "لعن الله من ارا مزارا" يعني تہ سڪٽي قبر جي زيارت ڪندڙ تي الله پاڪ جي لعنت آهي. ترمذي شريف ۾ آهي تہ جنهن سڪٽي قبر جي زيارت ڪئي تنهن ڄڻ بت جي پوڄا ڪئي ۽ هي تہ اوهان کي معلوم آهي تہ تابوت قبر يعني حضرت امام صاحب جي روضي جو نقل ڪيو ٿو وڃي ۽ دلدليون گهوڙن جي تصوير آهن. پوءِ هاڻي اوهان جي مرضي حضرت سرور ڪائنات صلي الله عليه و آله و سلم جي حڪم ۽ حضرت امير المؤمنين رضي الله عنہ تعالىٰ عنہ جي فتوىٰ تي اعتبار رکي انهن تمثالن ۽ تابوتن کان بيزار ٿي پنهنجي ايمان کي بچايو ۽ لعنت کان آزاد ٿيو يا وري معصومن جي امر جي بر خلاف هلي اسلام ۽ ايمان تان هٿ کڻون. جيڪڏهن ڪو جاهل رافضي پنهنجا هٿراڌي دليل يا پنهنجو اجهاد پيش ڪري تہ ان ڳالهہ تي ويساهہ نہ ڪبو بلڪ ان کان قرآن پاڪ ۽ امامن سڳورن جو صريح چٽو پٽو نقل طلب ڪبو. جهڙي طرح مٿي انهن شين جي نا جواز ۽ حرمت بابت اوهان کي دليل پيش ٿيا ۽ پڪ ڄاڻو تہ انهن حرام ڪمن لاءِ ڪنهن بہ امام سڳوري نہ موڪل ڏني آهي ۽ نہ ڪيا ۽ ڪرايا اٿن. هي سڀ گمراه ماڻهن اسلام کان ورغلائڻ ۽ مسلمانن جي ايمان کي برباد ڪرڻ لاءِ بدعتون

ناهي شطاني كمن جو رواج وڌو آهي. اوهان تي لازم آهي ته پنهنجي اللهٰ پاڪ ۽ سندس قرآن پاڪ جي خاطر، پنهنجي دين ۽ قبر قيامت جي آزادگي خاطر، انهن كمن كان اللهٰ پاڪ ۽ حديثن شريفن ۽ امامن سڳورن جي اقوالن موجب توبه تائب ٿي پاڻ به پرهيز كريو ٻين كي به پرهيز كرايو، نه ته يقين ڄاڻو ته اڄ سياڻي اوچتي انهي جي جوابداري ۾ اوهان كي واحد القهار جي كورٽ ۾ پيش ٿيڻو آهي ۽ اتي پنهنجي قصور جو كو به عذر معذور اوهان جو كو نه هلندو.

وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن مسئلہ بابت تہ هڪڙا شخص جي مذهب جا رافضي يعني هلندڙ رواج موجب شيعہ آهن. ڏهين تاريخ محرم جي مرثيہ خواني ڪن ٿا جنهن ۾ اصحابن سڳورن جي شڪايت ۽ تبرا ۽ گلا بہ ڪن ٿا ۽ دهلن دمامن سان ماتم داري جي رسم ادا ڪن ٿا ۽ انهي موقعہ تي پيت بہ ڪن ٿا جنهن کي نياز سڏن ٿا. ڪي ماڻهون اهلسنت و الجماعت جا انهي بد رسم ڪندڙن سان شامل ٿين ٿا ۽ اهو نياز جو پيت ڪائن ٿا ۽ پنهنجي اهل عيال کي ڪارائن ٿا. شريعت موجب بيان فرمائيندا تہ مٿين ماڻهن، اهڙن ماتم ڪندڙن سان شامل ٿيڻ ۽ ڪائڻ پيئڻ جائز آهي يا نہ؟ ۽ جيڪي ماڻهون با وجود اهل دين جي سمجهائڻ هوندي بہ انهن بي دينن سان تعلقات رکڻ کان نٿا باز اچن تن بابت بہ شرعي حڪم لکندا. بينوا بالرهان اجرکم الرحمن.

جواب: ظاهر آهي تہ مٿي ذڪر ڪيل ڪم سڀ غير شرعي ۽ حرام آهن. انهن جا مرتڪب فاسق، ظالم ۽ گنهگار آهن ۽ سب و شتم ڪرڻ وارن لاءِ علمائن ڪفر جو خوف لکيو آهي. تنهن ڪري اهڙن مجلسن جي بانيڪار سان شريڪ ٿيڻ ناجائز ۽ انهن سان لاڳاپا رکڻ حرام آهن. قال اللّٰه تبارک و تعالیٰ”وَلَا تَرۡكَنُوٓاْ إِلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِنۡ أَوۡلِيَآءَ ثُمَّ لَا

تُنصَرُونَ“. (ترجمو) نہ محبت رکو ۽ نہ لاڙو کيو انهن سان جي بدکاري سان ظلم کن ٿا. نہ تہ اوهان کي بہ دوزخ جي باھ چنبڙي ويندي ۽ الله پاڪ جل شانه کان سواءِ کو بہ اوهان جو مددگار ۽ عذاب کان ڇڏائيندڙ کو نہ ليندو.

و قال في تفسير الخازن ”ففيه وعيد لمن رکن الیٰ الظلمة او رضي باعمالهم و الیٰ حبهم فکيف حال الظلمة في انفسهم نعوذ بالله من الظلم“.(يعني تہ) انهي آيت شريف ۾ الله پاڪ عزاسمہ انهن شخصن کي عذاب جو دڙکو ڏنو آهي. جي بدکارن سان محبت رکن ٿا يا هنن جي برن کمن تي راضي رهن ٿا يا انهن سان پيار کن ٿا ۽ کهڙو حال ٿيندو انهن شخصن جو جي ظالم آهن. الله پاڪ جلشانه شال ظلم ۽ مصيبت کان مڙني کي امن ۽ پناہ ڏئي. حديث شريف ۾ ”مارہ وي عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال“ ما من قوم عملوا بالمعاصي وفيهم من يقدر أن ينكر عليهم فلم يفعل إلا يوشك أن يعمهم الله بعذاب من عنده“ (يعني) کا بہ قوم جڏهن بد کم کرڻ شروع کندي آهي ۽ انهي ۾ کي ماڻهون انهي جي روکڻ تي قادر بہ هوندا آهن ۽ اهي انهن کي منع ۽ روک نہ

كنڊا تہ ويجھڙو آھي جو الله پاڪ جل شانه انھن سڀني تي عام عذاب ڪڙڪائي وجھي نعوذ بالله منهم.

كما قال رسول الله صلوات ربي وسلامه عليه "من رای منكم منكرا فليغيره بيده فان لم يستطع فبلسانه و ان لم يستطع فبقلبه وذلك اضعف الأيمان".

وفي رواية و ليس من وراء ذالک خردل من الايمان اهـ. (يعني) تہ جيڪڏھن اوھان مان ڪو ماڻھون غير شرعي ڪم ڏسي تہ طاقت ھجيس تہ انھي ڪي ھٿن سان بند ڪري ۽ ڪرائي ۽ جي اھا طاقت نہ ھجيس تہ زبان سان نصيحت ڪري ۽ چڱائي چوي ۽ جي اھا بہ طاقت نہ اٿس تہ پوءِ پنھنجي دل سان ان ڪي مٽو پائيئن ۽ انھن کان پڇي بيزار ٿئي. پر جي انھن بدڪارن سان ناتا ڇني ڏار بہ نہ ٿيو ۽ انھن جي مجلسن سان تعلق ڳنڍي ساڻن شامل ٿيو تہ ھڪ اھر جي داڻي جيترو بہ ايمان نہ بچندس. و في التفسيرات الاحمدية، قال الإمام عبد الرحمان الحنبلي الدمشقي "قال بعض العلماء الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر باليد على الأمراء وباللسان على العلماء وبالقلب على عوام الناس". (الكنز الأكبر (ص 263) (يعني) ھٿن جي زور سان بند ڪرائڻ اميرن ۽ حاڪمن جي مٿان فرض آھي ۽ زبان سان چڱائي چوڻ علمائن تي لازم آھي ۽ احاديث مقدسہ مان پڌرو ٿيو تہ جي ماڻھون مٿيان غير

شرعي كم كن تا انهن سان اٿڻ ويهڻ كائڻ پيئڻ سلام كلام جائز نہ آهي ۽ جيكڏهن مسلمان دين جي غيرت چڏي انهن سان گڏجي كائن پين تا تہ اهي بہ فاسق ۽ گنهگار آهن. ٻين مسلمانن كي انهن سان بہ اهڙي ريت هلڻ كپي جيئن ٻين فاسقن سان چو تہ قرآن شريف ۾ فرمايل آهي تہ "و من يتولهم منكم فانہ منهم" (يعني) جيكو انهن ظالمن ۽ كفارن سان دلي دوستيون ڳنديندو سو بہ انهن مان ڳڻيو ويندو دانائن چيو آهي.

بيت

دوست پنهنجي دوست جي ٻڌي جي كٿ پچار
تہ وڙهــي ويــر تنهيــن ڏك هٽــي ٿئـــي ڏار
پوءِ بہ ساري سپ جمار دشمن پائيندس دوست جو

شك نہ آهي تہ اصحاب سڀڱورا اسان مڙين امتين جا استاد ۽ مرشد آهن ۽ حضرت پرين كريمن صلي الله عليه و آله و سلم جا حرم پاك رضي الله عنہ تعالىٰ عنهن نص قرآن شريف سان اسان جون مائرون آهن ۽ جن شخصن جي مرشدن ۽ استادن ۽ مائرن كي بي ادبي جا لفظ چيا وجن ۽ انهن جي دل نہ كري بلك خوش ٿي انهن سان گڏ كائي پئي تہ انهن مان غيرت جو مادو گم ٿيل سمجهڻ كپي. اصحابن سڀڱورن جي شان ۾ كم

و بيش لفظ ڳالهائيندڙ ۽ شڪايت ڪندڙن بابت حديثن شريفن ۾ زجر شديد آيل آهي. جيئن مشڪواة شريف ۾ آيل آهي، عن عبد الله بن مغفل ﷺ تعالیٰ عنہ قال قال رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم "الله الله في اصحابي لاتتخذوهم من بعدي غرضاً، فمن احبهم فبحبي احبهم ومن ابغضهم فببغضي ابغضهم و من اذى هم فقد آذاني و من آذاني فقد آذى الله و من آذى الله فيوشك ان ياخذه". (ترمذي)

يعني تہ روايت ڪئي آهي حضرت عبدالله بن مغفل تہ حضرت رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم فرمايو آهي تہ منهنجي اصحابن جي باري ۾ الله سائين کان خوف رکو ۽ مون کان پوءِ انهن کي طعنن جو نشان نہ بڻائجو پوءِ انهي شخص جو محبت رکيائين انهن اصحابن سان تہ پوءِ اها محبت مون سان محبت ۾ شمار ٿيندي ۽ جنهن شخص دشمني ۽ بغض رکيو اصحابن سان تہ پوءِ اها دشمني مون سان دشمني ليکي ويندي ۽ جنهن شخص ايذايو اصحابن کي پوءِ تحقيق ايذاياءئين مون کي ۽ جنهن شخص ايذايو مون کي پوءِ تحقيق ايذاياءئين الله پاڪ جل شانه کي جنهن شخص الله پاڪ کي ايذايو تہ پوءِ تحقيق ويجهو آهي الله پاڪ جل شانه هي جو گرفتار ۽ وٺ ڪري انهي کي عذاب ۽ مصيبتن سان. (ترمذي)

ٻي حديث شريف مشڪواة شريف ۾ آهي تہ، و عن انس ﷺ تعاليٰ عنہ قال قال رسول اللّٰہ صلي اللّٰہ عليہ و آلہ و سلم "مثل اصحابي في امتي كالملح في الطعام لا يصلح الطعام الا بالملح قال الحسن فقد ذهب ملحنا فكيف نصلح" رواہ في شرح السنة. يعني تہ حضرت انس ﷺ تعاليٰ عنہ روايت ڪئي تہ حضرت رسول اللّٰہ صلي اللّٰہ عليہ و آلہ و سلم فرمايو تہ منهنجي اصحابن جو مثال منهنجي امت ۾ ايئن آهي جيئن لوڻ طعام ۾ جو طعام لوڻ كانسواءِ صلاحيت نٿو رکي. چيو حسن ﷺ تعاليٰ عنہ پوءِ تحقيق ويو لوڻ اسان جو پوءِ ڪيئن صلاحيت رکنداسين اسان. روايت ڪئي ٿي انهي حديث کي شرح السنة ۾.

ٻي حديث شريف ۾ آهي، وعن عبد اللّٰہ بن بريدة ﷺ تعاليٰ عنہ عن ابيہ قال، قال رسول اللّٰہ صليٰ اللّٰہ عليہ وسلم "ما من أحد من أصحابي يموت بأرض إلا بعث قائدا ونورا لهم يوم القيامة" (الترمذي) يعني جيڪڏهن منهن جو اصحابي سڀورو ڪنهن ملڪ ۾ وفات ڪندو تہ اهو انهن ملڪن جي مؤمنن لاءِ (بهشت ڏي) رهبر ۽ نور بڻجي اٿندو.

سوال: هڪ شخص ڪن اهلبيتن سڱورن جي مقبرن تان غلاف لاهي ساڙي مقبرا شهيد ڪري اتي غلاظت ۽ پليتي ٿو ڪري بيان فرمائيندا تہ ان شخص لاءِ شريعت موجب ڪهڙو حڪم صادر ٿيندو؟

جواب : اهو شخص سخت بي ادب ۽ باطن جو انڌو ۽ گنهگار فاسق لائق سخت تعزير جو آهي. عام مؤمنن جي مقبرن لاءِ بہ شريعت موجب ادب ڪرڻ لازم آهي جو انهن جي مقبرن کي لتاڙڻ مٿن گهمڻ ڦرن ٽيڪ ڏئي ويهڻ بہ ناجائز آهي. عمرو بن حزم رضي الله عنه تعاليٰ عنہ کان روايت آهي تہ پاڻ ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم مون کي هڪ قبر تي ٽيڪ ڏئي ويٺل ڏٺائون ۽ فرمايائون ”لا توذ صاحب هٰذا القبر“ يعني مقبري واري کي ايذاء نہ ڏي (رواه رحمد). عن جابرقال” نهى الرسول الله(صلّى الله عليه وآله)عن تجسيس القبور وان يكتب عليهاوان يبنى عليها وان توطاء“ اهـ. ملحضا يعني تہ پاڻ قبرن لتاڙن کان منع فرمايائون. ابو هريرة رضي الله عنه تعاليٰ عنہ کان روايت آهي تہ پاڻ فرمايائون قبرن جي مٿان ويهڻ بدران جيڪڏهن ماٺهون ٽانڊن تي ويهي ۽ باهہ سندس ڪپڙا جلائي وجي ڪل کي ساڙيس تہ اهو چڱواتس . ”قال في الفتح و يكره جلوس علي القبر و وطؤه و النوم عند القبر قضاء الحاجة“. اه ملخصا يعني

مقبرن تي ويهڻ انهن جو لتاڙڻ ۽ وٽن سمهڻ يا قضا حاجة يعني موريز ڪرڻ ڪراهة تحريم يعني ناجائز آهي. جڏهن هي حڪم عام مؤمنن لاءِ عموماً آهي تہ اهلبيتن سڳورن جي مقبرن لاءِ خصوصاً اهي بي ادبيون سخت گناهہ ۽ لائق اشد تعزير جي بڻائيديون. حڪومت خواه حل عقد جي اختيار وارن تي لازم آهي تہ انهي بي ادب شخص کي تنبيه ۽ سخت تعزير ۽سزا ڏين ۽ ڏيارين. قال في الدر "و عزر كل مرتكب معصية او موذي مسلم" اهـ. اها سزا اهڙي هئڻ ڪپي جو ٻئي ڪنهن بد باطن بي ادب خارجي کي وري اهڙي بي ادبي جي جرات نہ ٿي سگهي.

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن صورت مسئلہ ۾ تہ ڪنهن شخص ماڻهن کي ٻڌايو آهي تہ فلاڻي هنڌ هڪ پير سرور شاه نالي مدفون آهي جو مون کي اهڙي طرح ڏيکاري آئي آهي اڳ انهي جاءِ تي ماڻهون پيشاب ڪندا هئا ۽ ٻڪرين جي واڙ هوندي هئي مگر انهي خبر ٻڌڻ کان پوءِ ڪن ماڻهن يقين آڻي انهي جاءِ تي ڪٽي هترادو قبر ٺاهي آهي ۽ مٿس پڙ وجهي پير سرور شاه مشهور ڪيو اٿن جنهن تي ڪيترا ماڻهو اچي باسون باسن ٿا ۽ شوق سان زيارت ڪن ٿا مجاور بہ عام ماڻهن کي انهي هترادو پير تي باسن باسڻ لاءِ بر انگيختہ ڪن ٿا. بيان فرمائيندا تہ شريعت موجب هترادو قبر ٺاهڻ ۽ سندس زيارت لاءِ وڃڻ يا باس باسڻ لاءِ ڪهڙو حڪم آهي؟ بينوا توجروا.

جواب: اتڪل تي هتراڏي قبر ٺاهڻ ۽ ان جي زيارت ڪرڻ يا وري باسون باسڻ سيئي شريعت پاڪ ۾ ناجائز ۽ حرام ڪيل ڪم آهن. نصاب الاحتساب ۾ آندو اٿس تہ ”الحسبة في العرف اختص بامور الیٰ قوله و الخامس و العشرون منع الناس عن اتخاذ القبور الكاذبة و خروج الناس الیٰ زيارت قبر بعض متبركين او بعض المساجد علیٰ مشابهة الخروج الحج“. اھ شرح برزخ ۾ طبراني، بيهقي ۽ ترمذي کان آڻي ٿو تہ حضرت سرور ڪائنات صلي الله عليه و آله و سلم جن فرمايو تہ ”من

زار قبرا بلا مقبور كانما عبد الصنم“ اھ. درهم الكيس ۾ لکي ٿو تہ ”من زار قبرا ليس فيہ ميت فهو كافر و امرائته بائن“ اھ. شرح برزخ ۾ آهي تہ ”و يستحب من اتخذ قبرا كاذبا باسم بعض المتبركين فيمنع الزائر و يهدم القبر و تسوي الارض“. اھ يعني ڪوڙيون قبرون جي بعض صالحن جي نالي تي ناهيون وجن تن جو ڍاهڻ ۽ زمين برابر ڪرڻ ۽ ماڻهن کي ان تي اچڻ کان روڪڻ واجب آهي اھ. انهن عبارتن مان پڌرو آهي تہ هتراڌي قبر ناهڻ ۽ اٽكل تي رڳو گمان يا خواب جي ذريعي قبر بڌائڻ شريعت موجب بالكل ناجائز ۽ حرام كم آهي تان تہ فقهائن ان کي كفر جهڙو كم ليكيو آهي ۽ انهن كمن جي جائز رکندڙ جي زال جدا ۽ بائن ٿي وڃڻ جي فتویٰ جاري فرمائي آهي. اهل اسلام ۽ ايمان لاءِ ايها تهديد ۽ تشديد زجر ۽ ترديد كافي آهي. باقي جيكي شريعت جي پرواهہ ئي كا نہ كين تہ شرع پاك بہ ان كان بيزار ۽ بي پرواهہ آهي. بياض واحدي ۾ درهم الكيس جي عبارت نقل كندي لکيو اٿس تہ ”فاي حاجة لبناء القبر بمجرد الوهم من غير يقين و التخمين لاجل الزيارت مع ترتيب المفسدة الكفر و البينونة عليه ان لم يكن فيہ عظام ميت مسلم فعلیٰ المستحب ان يدراء هٰذا المفسدة و لا يلتفت الیٰ جلب مصلحت منفعة الزيارة لما في الاشتباه“ دراء الفاسد اولیٰ من جلب المصالح“. اھ هٰذا

و اللّٰہ تبار تعالیٰ اعلم علمه احكم و اتم. المسئلة واضحة و قد شددوا الفقهاء في هٰذا المنكر اشد تشديدا و تتبعوا تعنتا و ترديدا من شآء التفصيل فليلاحظ زاد الآخرة و امثاله يجد هناک ما يروي و شفي العليل و اللّٰہ الهادي.

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن صورت مسئلہ ۾ تہ رياست خيرپور ۾ هڪ شهر آهي کهڙا نالي جنهن ۾ ڪجھ عرصہ کان وني شيعہ مذهب جا ٿورا آدمي ٥ سيڪڙو رهن ٿا. جي پنهنجون مذهبي رسمون ماتمداري تعزيہ داري وغيره پنهجن مقرر جاين محدود اندر ادا ڪندا رهندا هئا ۽ خود رياست جي والي جي حڪم موجب ڪليو ڪلايو تعزين جو جلوس ڪڍڻ ۽ ماتمداري جون مجلسون برپا ڪرڻ ۽ علم کوڙڻ وغيره رسومات ادا ڪرڻ سندن لاءِ ممنوع ٺهرايل هيون. هاڻي جڏهن اهي والي رياست دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويا سندن جاء نشين موجوده والي رياست جي غير حاضري ۾ جيڪي بہ صاحب حڪمران رهيا سي سخت متعصب شيعہ رهيا تڏهين کهڙن جي شيعن آزادي جي آڙ ۾ خاص سنين جي دلين کي مجروح ڪرڻ لاءِ مطالبو شروع ڪيو آهي تہ اسان کي تعزين جي جلوس ڪڍڻ ۽ ماتمداري جون مجلسون قائم ڪرڻ، جهندن کوڙڻ جي عام اجازت ڏني وڃي. چيف منسٽر صاحب (جو شيعہ آهي) انهن کي اهڙي اجازت ڏني آهي. هاڻي سوال آهي تہ شريعت محمدي علىٰ صاحبها الصواة موجب:

(١) وقت جي حاڪمن کي اهڙي فيصلي ڪرڻ جو حق آهي يا نہ؟

(٢) اهلسنت اهڙي فيصلي کي قبول ڪرڻ لاءِ بڌل آهن يا نہ؟

(٣) جيڪي ماڻهون انهي فيصلي مڃڻ لاءِ تلقين ڪن ٿا سي گنهگار آهن يا نہ؟
(٤) جيڪڏهن اهلسنت والجماعت انهي فيصلہ خلاف احتجاج ڪن ۽ انهن کي احتجاج ڪندي ڪين جيڪڏهن حڪومت کان تڪليف ملي تہ ائين ڪرڻ ڪري ڪين ثواب ملندو يا نہ؟
(٥) ڪهڙن ڪان ٻاهر رهندڙن اهلسنت والجماعت تي ڪهڙن جي سنين جي هن معاملي ۾ مدد ڪرڻ ضروي آهي يا نہ؟

جواب : بعون الله الملهم للسداد والصواب تابوت ناهڻ دلدليون نچائڻ سيجون ڪٺون ڪيڻ ٻلڪ رواجي ماتمداري جو مظاهره ڪرڻ زنجيرن هٽن وغيره سان ڌڪ هڻڻ بہ شرع مقدس ناجائز ڪم نهرائي ٿي ۽ صبر جي لازمي حڪم جي برخلاف ٻڌائي ٿي ”ليس منا من ضرب الحدود وشق الجيوب“ اخرجه ڪتب الفريقين شيعن جي ڪتاب فروع ڪافي ۾ روايت آهي تہ پاڻ ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم بي بي خاتون جنت ﷺ تعالىٰ عنها کي فرمايائون تہ ”لا تخشي علي وجها ولا ترخي علي شعرا ولا تنادي بالويل ولا تقيمي علي نائحة “. يعني اسان جي بعد وصال منهن مبارڪ تي رهندو نہ ڌجو وار مبارڪ نہ چوڙجو واويلا نہ ڪجو پار ڪيندڙ عورت نہ ٻيهار جو. امام جعفر صادق الله تعالىٰ عنہ کان فروع ۾ مروي آهي تہ ”ضرب المسلم علي فخذه احباط لاجره“ يعني

مسلمان رانن ڏک هنيون تہ اجر ۽ ثواب كري پوندس. من لايحضر الفقه ۾آهي ”من زار قبر بلا ميت فقد كفر“ يعني هٿرادو سکٽي قبر ناهي ان جي زيارت کرڻ کفر جو کم آهي تابوت وغيره ۾ هٿرادي قبرن ۽ کتن ۽ گهوڙن جا نشان ۽ تمثال آهن وري انهي نمائش تي مشرکانہ رسومات نذر نياز سجده طواف سان تبرا بازي سان مسلمانن جي دل آزادي کرڻ حرام تي حرام ۽ فتنة فساد جو باعث ۽ دارين جو ضرر ۽ ايمان پهچائيندڙ آهي کو بہ اهل تشيع ائمه کرام کان ان جو ثبوت پيش نہ تو کري سگهي ماتمي مجروح قلب جو نشان آهي تہ کنڌ ۾ ويهي رئن نہ خوشي نمائش جا مظاهرا ۽ جهيڙا جهگڙا کري خواه مخواه اهلسنت وارن جي دروازن اڳيان تابوت کڏي تبرائون کرڻ ۽ فتنہ فساد اثارڻ شيعن جو مجتهد شيخ محمد تقي اصفهاني لکي ٿو تہ ”دستہ بندي وسينہ زدن وقفل وميخ بہ بدن فرو کردن وتيغ برسر زدن اين حرکات برخلاف شريعت اسلام قرآن و احاديث وغيراست“ الخ. يعني هٿ ٻڌڻ، سينو کٽڻ، قلف ۽ زنجير هڻڻ کاتيون متي ۾ هڻڻ اهي کم شريعت قرآن شريف ۽ حديث شريف جي برخلاف آهن.

پوءِ جن کمن جي اسلام ۾ متفق فتوىٰ موجب اجازت ئي نہ آهي تن لاءِ ايجيتيشن کرڻ ۽جبرا مفسدانہ فعلن ۽ آزدي جو

مرتكب ٿيڻ بالكل ناروا ۽ شرح مقدس ۽ قانون جي برخلاف آهي.بهر حال انهن اجازتن شهر ۾ فساد ۽ فتنہ كي دعوة ڏيئي ڇڏي آهي جنهن لاءِ هر هك مسلمان اهلسنت تي لازم آهي تہ (١) هو امر بالمعرف ونهي عن المنكر جي فرض ادائي لاءِ تبرائن ۽ لعن طعن جي مظاهرن ۽ تابوتن جي نا جائز جلوسن كي پنهنجي گهرن ۽ درن اڳيان نہ ڏسن نہ ٻڌن يعني قانوني منظم كوشش كن تہ اصلي دستور موجب اهي جلوس ۽ مظاهرا سندن گهرن اڳيان نہ نكرن.

(٢) حكومت كي اهڙو اختيار نہ آهي تہ هك گروہ جي راضي ركڻ لاءِ سندن مذهبي آزاري جي نالي تي ٻئي گروهہ جي مذهبي آزادي كسي ۽ سندن دل آزادي لاءِ هنن جي گهرن اڳيان ناجائز مظاهرن جي اجازت ڏئي.

(٣) پر جي كڏهين حكومت طرفان اهڙو فيصلہ شيعن جي راضي كرڻ لاءِ صادر ٿئي تہ اهل سنت تي لازم آهي تہ قانون جي حد اندر رهي ان جي روكڻ لاءِ چاره جوئي كن.

(٤) جيكي انهي فيصلي جي تائيد كن ٿا سي شرع مقدس موجب اهل سنت والجماعت جي دل آزاري ۽ حق تلفي ۾ مددگار جوابدار گنهگار سڏبا وفي الحديث من راي منكم منكرا فليغيره بيده فان لم يستطع فبلسانہ ومن لم يستطع

فبقلبه وذالک اضف الايمان او كما قال عليه الصلواة والسلام.

(٥) انهي فيصلي جي برخلاف پر امن احتجاج ڪرڻ اتان جي باشندن مسلمانن جو فرض آهي ۽ بيروني اهل اسلام کي انهن جي تائيد ڪرڻ لازم آهي انهي احتجاج ۽ تائيد ۾ هر ڪنهن مشڪل کي منهن ڏيڻ باعث اجر ۽ ثواب جو آهي. قال عزمن قائل وتعاونوا علیٰ البر والتقویٰ ولا تعانوا الاثم والعدوان يعني مدد ڪيو چڱائي ۽ پرهيز گاري جي ڪمن تي ۽ نہ مدد ڪيو گناهہ ۽ فرمائي جي ڪمن تي.

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن بابت تہ دين ۾ شريعت كان مخالفن ماڻهن جيئن تہ رافضي ۾ خارجي ۾ غير مقلد وغير عمؤما ۾ بي دين پنگورن ماڻهن سان خصوصا دوستي ۾ محبت جا تعلقات رکڻ جائز آهن يا نہ؟
عام طرح مكان ۾ دائره آباد کندڙ بي دينن شريعت جي احكامن كان بي پرواھ نماز روزي جا تارك بلك منكر انهن مسلمان سان اٿڻ ويهڻ سلام كلام كرڻ يا سندن خير خيريات تل قل يا مجلسن ۾ شامل ٿيڻ درست آهي يا نہ ؟
بينوا توجروا.

جواب : ظاهر آهي تہ اهڙن صفتن وارن شريعت كان مخالف ماڻهن سان تعلقات چني ڇڏڻ نص قرآن شريف جي سان فرض كيل آهي جيئن فرمايل آهي تہ "لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَآدُّوْنَ مَنْ حَآدَّ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ"يعني تہ مؤمن كي الله پاك ۾ سندس رسول كريم صلي الله عليه و آله و سلم سان مخالفت كندڙ سان دوستي ركندڙ نہ ڏسندين. حضرت پيغمبر صلي الله عليه و آله و سلم جن شريعت پاك كان مخالف فرقن لاءِ حكم فرمائن ٿا تہ "ان مرضوا تعودوا هم وان ماتوا فلاتشهدوا هم" رواه احمد ابودائود يعني اهي بي دين بيمار ٿين تہ كين پڇڻ بہ ناجائز آهي ۾ جي مري وڃن تہ سندن جنازي تي حاضر نہ ٿيڻ گهرجي.

حضرت ابن عمر ﷺ تعالیٰ عنہ هڪڙي بدعتي شخص جي نالي فرمايو هو تہ ”ان كان قد احدث فلاتقرئه مني السلام“ يعني جيڪڏهن دين ۾ بدعت پيدا ڪئي اٿس تہ منهنجا ان کي سلام بہ نہ ڏجو. حضرت پير جيلاني قدس سره غنية الطالبين ۾ لکي ٿو تہ ”فعلي المؤمن اتباع سنة والجماعت وان لايكاثر اهل البدعة ولا يسلم عليهم ولا يجالسهم ولا يقرب منهم ولا يهنيهم في الاعياد واوقات السرور ولا يصلي عليهم اذا ماتوا ولا يترحم عليهم اذا ذكرو“. اهـ يعني تہ مؤمن کي سنة والجماعت جو تابعدار رهڻ گهرجي ۽ بدعتن کي زور نہ ونائڻ کپي سلام بہ نہ ڏني انهن سان گڏ بہ نہ ويهي نہ ويجهو وجي ۽ عيدن وغيره خوشين جي موقعن تي کين مبارڪباد نہ ڏجي مري وجن تہ سندن جنازو نہ پڙهجي نہ وري سندن مؤن لاءِ رحمت جي دعا گهرجي. اهـ مطلب تہ انهن د ين کان مخالف ماڻهن کان شريعت پاڪ بيزار رهڻ جو حڪم ڏئي ٿي.خصوصاً مٿين صورت ۾ تہ انهن بي دينن جا ڪيترا اهڙا ڪم بہ آهن جو ايمان کان خارج ڪري وجهن ٿا. پوءِ نہ تہ انهن جو ڪنل جا نور ئي حلال ٿيندو نہ وري هو اسلام جي فرقن مان ئي ڳڻي سگهبا.تنهن ڪري مسلمانن تي لازم آهي تہ اهڙن بدڪارن کان“الحب لله و البغض لله”حڪم موجب جدا ٿي رهن .پهنجي خير خيراتن ۽ مجلس ۾ نہ انهن کي شامل

ڪرڻ گهرجي نہ پاڻ ئي سندن مجلسن ۾ وڃي شريڪ ٿجي. الله تعالىٰ شال سيني مؤمنن کي شريعت جي تابعداري نصيب فرمائي ۽ سندن ايمان محفوظ ڪري والله الهادي.

سوال: شيعن رافضين لاءِ شريعت مقدس جو ڪهڙو حڪم آهي؟
آيا هو اسلام ۾ داخل اهل قبله ۾ شمار ڪيا وڃن ٿا يا خارج ازدائر اسلام ارتداد جي حلقي ۾ بزنجير سمجهيا وڃن.
جيڪڏهن پيءُ اهلسنت والجماعت فرقه ناجيہ مان آهي ۽ سندس پٽ رقص جي علة ۾ گرفتار آهي تہ هڪ ٻئي جو ورثو وغيره اسلامي حقدارين ۾ شريڪ ٿي سگهن ٿا يا نہ؟
جواب: رافضين جا چاليهن کان بہ زياده ٽولا ۽ گروه آهن ڪي فاسق مبتدع آهن تہ ڪي ڪافر مرتد خارج از اسلام آهن فاسق غير مرتد اُهي آهن جي ضرورت اسلام جو انڪار جو نٿا ڪن ۽ قرآن شريف ۽ قرآن شريف جي منزل عليه يعني سرور ڪائنات صلي الله عليه و آله و سلم تي پورو صحيح اعتقاد ۽ ايمان رکن ٿا ۽ مرتد اهي آهن جي قرآن شريف کي بياض عثماني يعني حضرت عثمان غني ﵁ تعالیٰ عنہ جو هٿراڏو نهيل ڪتاب چون ٿا ۽ حضرت علي ڪرم الله وجهه کي الوهيت يا نبوت جو پاڳي پائيوار ڪن ٿا "قال في النبراس". بان منكر كلامية ما بين دفتين انما يكفر لو اعتقد نفي الكلامية بمعنىٰ انه من مخترعات بشر اهـ وفي ردالمختار "بخلاف من ادعىٰ ان عليا اله وان جبرائيل غلط لان ذالک ليس عن شبهة و استفراغ وسع في الاجتهاد بل

محض هوا اهـ” قلت وكذا يكفر قاذف عائشة ﷺ تعالیٰ عنها ومنكر صحبة ابيهالان ذالک تكذيب صريح القرآن كما مرفي الباب السابق“ اهـ.
هن ۾ شڪ نہ آهي تہ اثنا عشري شيعا يعني ٻارهن امامن کي نبين وانگر معصوم سمجهندڙ شيعا قرآن شريف جا پنهنجي ڪتاب جي تعليم موجب منڪر آهن جيئن تہ سندن ڪتاب فروع ڪافي ۽ احتجاج طبرسي ۽ فصل الخطاب ۾ ڏيڪاريل آهي احتجاج چوي ٿو ”ولو شرحت لک ما اسقط و حرق و بدل مما يجري هٰذا المجري لطال و ظهر ما تحظر التقيہ اظهاره“ اهـ يعني جيڪڏهن قرآن مان ڪيئل سورتون ۽ مثايل ڪلمات وغيره ظاهر ڪريان تہ ڳالهہ ڊگهي ٿي وڃي ۽ جنهن ڳالهہ کان تقيو روڪي ٿو سا ظاهر ٿي پوي صافي ترجمہ ڪافي ۾ آهي ”مراد بقرآن قرآن محفوظ است نزد ائمہ کہ ہفدہ ہزار آيت است حہ ٢ صفہ ٧٥“ حالانڪ موجوده قرآن شريف تقريباً ڇهہ هزار ڪن آيتون مس آهي سي بہ شيعن جي روايتن موجب محرف ۽ بدل سدل ٿيل آهن جن تي ڪو اعتبار ڪو نہ آهي. نعوذ بالله تعالیٰ من هذه الهفوات. پوءِ جيڪڏهن ڪنهن بہ شيعہ جا اهڙا عقائد هوندا تہ باتفاق علماء اسلام هو اسلام کان خارج آهي اهڙو شيعہ پنهنجي پيءُ سني جو ورثو نہ ٿو ڪٽي سگهي جيستائين ڪ توبہ تائب نہ ٿئي نہ وري سندس هٿ جو ڪنل

جانور ئي حلال ٿيندو. مولانا عبدالحي فتواي ۾ لکي ٿو.
”آنانکہ قذف عائشہ می سازند کافر اند ذبیح شان نا جائز و حرام است“
اهـ ۽ شرح عقائد ۾ جو لکيل آهي تہ ”و لا يكفر اهل القبلة“
اهـ. سو اهل قبله مان ضروريات ۽ اصول اسلام کان غير
منکر مراد آهي باقي عين قرآن شريف يا قرآن شريف مان
قطعي نص سان ثابت ٿيل احکامن جا منکر بالاتفاق کافر
آهن. خيالي ۾ لکي ٿو ”هذه القائدة في انه لا يكفر في
المسائل اجتهادية اذا لا نزاع في تكفير من انكر ضروريات
الدين“. اهـ يعني اهل قبلہ مان اهي مراد آهن جن جو اسان سان
اختلاف اجتهادي مسئلن ۾ آهي. باقي دين جي ضروري ۽
قطعي احکامن جي منکرن لاءِ اتفاق آهي تہ هو کافر خارج
از دائرهء اسلام آهن. “
هٰذا والله اعلم و علمه احكم و اتم.

سوال: بدعتي كير آهن؟

جواب : قال في الدر مختار، ”مبتدع و هي اعتقاد خلاف المعروف عن رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم لا بمعاندة بل بنوع شبهة اهـ وفي العيني والعناية اهل الهوىٰ اهل البدع و في النهاية اصول اهل الهوا ستة الجبرية و القدرية و الروافض و الخوارج و المشبهة والمعطلة اهـ ملخصا“.

هتان پڌرو آهي تہ فقهائن وٽ بدا عتقاد ماڻهون کي چئبو آهي نہ بدعمل کي. بدعمل فاسق آهي نہ مبتدع ۽ بد اعتقاد جماعتن جا بنيادي فرقا ڇهہ آهن شيعہ، خارجي، جبري، قدريہ، مشبهة ۽ معطلة هر هڪ فرقہ جون ١٢-١٢ شاخون آهن انهن سيني فرقن ۽ انهن مان ڦتنڌڙ شاخن کي زڪواة نہ ڏبي پر جي علم هوندي ڏبي تہ ادا نہ ٿيندي.

سوال: هاڻوڪا وهابي بہ بدعتي آهن يا نہ؟

جواب :قال في الدر علىٰ قوله التنوير "اهل الهوي" اي اصحاب بدع كجبر و قدر و رقض و خروج الخ وفي ردالمختار. يكفي فيهم (الخوارج) اعتقاد كفر من خرجوا عليه كما وقع في زماننا عبد الوهاب الذين خرجوا من نجد وتغلبوا علىٰ الحرمين و كانوا ينتحلون مذهب الحنابلة ولكنهم اعتقدوا انهم هم المسلمون و ان من خالف اعتقادهم مشركون و استباحوا بذالک قتل اهل السنة و قتل علمآءهم حتیٰ كسر الله تعالیٰ شوكتهم عام ١٢٣٣ هـ اه ملخصا. هنن عبارتن مان معلوم ٿيو تہ :- (الف) خارجي بدعتي آهن. (ب) خارجين جو اعتقاد هوندو آهي تہ اسان جا خود ساختہ اعتقاد حق آهن ۽ انهن اعتقادن جا مخالف پوءِ اُهي ڪهڙيون بہ بزرگ هستيون هجن سڀ مشرڪ ۽ ڪافر آهن اهوئي سبب آهي جو انهن بدنصيبن حضرت امير المؤمنين مرتضىٰ علي شاه كرم الله وجهه حضرت امير عثمان ۽ طلحة ۽ زبير رضي الله تعالیٰ عنهم جهڙين مقدس هستين تي نعوذ بالله ڪفر جون فتوائون جاري ڪري مخلد في النار چوڻ جي جرات ڪئي آهي. (ج) پاڻ کان سواءِ سيني مسلمانن کي مشرڪ سمجهڻ سڏڻ ڪفارن جي حق ۾ نازل ٿيل آيات مسلمانن تي ڪرڻ بدعة جو نشان آهي بخاري شريف ۾ آهي "كان ابن عمر رضي الله تعالیٰ

عنها يراهم شرار خلق الله وقال انهم انطلقوا الىٰ آيات نزلت في الكفار فجعلوا علىٰ المؤمنين ". اھ ح ٢ صفه ١.٢٤ مطلع كرزن گزٽ بعد كتاب الديات باب قتال الخوارج والملحدين.

(د) محمد بن عبدالوهاب ۽ سندس تابعدارن جو اعتقاد ہہ ساڳيو خارجين وارو آهي تہ پاڻ کان سواءِ ٻين سڀني مسلمانن مٿان شرڪ جي فتوىٰ جاري ڪندا آهن ۽ انهن جو قتل ڪرڻ ۽ سندن عورتن کي ٻانهيون ٻانئڻ جائز ڄاڻندا آهن.

(ح) باوجوديڪ هو ڪنهن خاص امام سڳوري جي تقليد جي دعوىٰ بہ ڪندا رهن تہ بہ هو گمراھ فرقہ ۽ بدعتي آهن.

خارجين جون وڏيڪ علامتون

احاديث مقدس ۾ انهن خطرناڪ بي ادب فرقہ جي سڃاڻپ ڪرايل آهي تہ :-

(١) " يقرائون من القرآن لا يجاوز تراقيهم وفي رواية يدعون الىٰ كتاب الله تعالىٰ.

يعني قرآن شريف کي پڙهندا ۽ ان ڏي سڏيندا پر سندن نڙين کان هيٺ نہ لهندو.

(٢) " يقتلون اهل الاسلام ويدعون اهل الاوثان. (بخاري)

مسلمانن کي ڪافر سڏي شهيد ڪندا ۽ بت پرست ڪافرن جو نالو بہ نہ وٺندا.

(٣) يزالون يخرجون كلما قطع نشائقرن حتىٰ يخرج آخرهم مع مسيح الدجال.(حم طب)

هميشه پشت بہ پشت پيدا ٿيندا رهندا تان تہ سندن پويان دجال جو لشڪر بڻندا.

(٤) شفاعت جا منڪر بلڪ حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي شان اقدس کي متائڻ جي ڪوشش ڪندڙ عدو آهن. (الملل والحل) وفي مصنف ابن ابي شيبة عن ابي يحيٰ انه سمع رجلا من الخوارج و هو يصلي صلواة الفجر يقول و لد اوحي اليک والي الذين من قبلک لئن اشرکت ليحبطن عملک و لتكونن من الخاسرين قال فترک سورته التي كان فيها وقواء فاصبر ان وعد اللّٰه حق ولا يستخفنک الذين لايوقنون.

معلو ٿيو تہ انهي بدنصيب خارجي پنهنجي اصول موجب جئن اهل اسلام تي ڪافرن لاءِ نازل ٿيل آيتون پئي پڙهيون تيئن خطاب جي الفاظ مان مغالطه ڏئي حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي شان اعلىٰ ۾ بہ گستاخي ڪري ويو نہ تہ جي قرات مقصود هجيس هان تہ مرتب آيات پڙهي هان بخاري شريف ۾ آهي تہ "واولئک شرار الناس ذهبوا الىٰ آيات تعالىٰ نزلت في حق الكفار فجعلوا ها في حق المسلمين".

(٥) يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية ثم لايعودون اليه (حم زطب ک) صہ ٢٩٣.
هن مذهب جي گروه سان جيكو تعلق ركندو تنهن جي قلب تي اهڙي تہ شقاوت جي كارنهن چڙهندي جو وري هدايت ڏي موٽڻ جي تمام گهٽ اميد رهندي.
(٦) حضور صلي الله عليه و آله و سلم ۽ اولياء كرام جي شان اقدس گهٽائڻ ۽ سمٽائڻ لاءِ آتا رهندا سيني ولين جي سرتاج حضرت علي المرتضي رضي الله عنه تعالىٰ عنہ سان جي بي ادبيون هن گروهہ كيون تنهن جو حال پڙهي آيا پر سرور كائنات صلي الله عليه و آله و سلم جي كسر شان لاءِ شفاعت جا انكاري ۽ در پرده عيب جوئي جا طلبگار هوندا آهن.

تحریر در باب تعظیم
اسم مبارک حضرت رسالة پناه تاجدار مدینہ صلي اللّٰہ علیہ و آلہ وسلم

بسم اللّٰہ الرحمن الرحیم

الحمدللّٰہ خالق البریات والصلواة والسلام علیٰ حبیبہ البعوث بالحُجَج والبینات سلام اللّٰہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ واصحابہ و محبہ افضل التسلیمات . امابعدآنچہ فاضل محقق صاحب الطبع السلیم مولانا المفتی الحافظ محمد ابراہیم اذاقہ اللّٰہ تعالی و ایانا من رحیق التسنیم درباب تعظیم والتکریم اسم مبارک حضرت رسالۃ پناہ تاجدارمدینہ صلی اللّٰہ علیہ وآلہ و سلم کہ بقلم قدرت مبین برجبین گوسالہ ء منقش و مستبین گردیدہ بقید تحریر آوردہ است حق است صریح و مسلک صحیح کہ ساحت صحت این جواب باصواب ہیچ عکاب ارتیاب راہ نیابد۔ حقا کہ ظہور کیفیت مسطور در ذیل استفتائی فاضل مبرور کہ تواتر بسمع این فقیر ہم رسیدہ آیتی است از آیات آن فخر موجودات صاحب البینات والمعجزات شافع عصاۃ کہ وقتا فوقتا بحکم "و رفعنا لک ذکرک" بلطف کردگار صانع مختار گاہے بر اوراق اشجار و گاہے بر صفحہ احجار و گاہے بر امیر ظہور وبطون طیور و حیتان و دفاتیر مناشیر فضائی آسمان بمنصہ ء ظہور جلوہ پزیرمی گردد واظہاراین چنین آثار کہ دراعلان شان قبلہ اہل ایقان من جانب دارائی کون مکان خطبہ "توقروہ" می خوانند نہ فقط نیر ایمان اہالئی کرہء خاک را تابان می دارد بلکہ طنطنہ ء ہمچون این آیات بینات

سمع اہل افلاک را ہم معمور می سازد۔ " كما رویٰ ابن عساكرعن كعب الاحبار حاكيا عن ابينا آدم علىٰ نبينا و عليه الصلواة و السلام . انه قال اني رايت اسمه مكتوبا علىٰ ساق العرش و انا بين الروح و الطين ثم اني طفت السماوات فلم ار موضعا الا رايت اسم محمد صلي الله عليه و آله و سلم مكتوبا عليه ثم ان ربي اسكنني الجنة فلم ار في الجنة قصرا و لا غرفة الا وجدت اسمه صلي الله عليه و آله و سلم مكتوب عليه و لقد رايت اسم محمد صلي الله عليه و آله و سلم مكتوبا علي نحور الحور العين و علىٰ ورق قصب آجام الجنة و علىٰ ورق شجرة طوبىٰ و علىٰ ورق سدرة المنتهىٰ و علىٰ اطراف الحجب وبين عين الملائكة فاكثر ذكره فان الملائكة من قبل تذكره في كل ساعاتها اهـ ".

اماما يدل علىٰ وجوب تعظيم الاسم الشريفة منه البزاز عن ابي رافع ﵁ تعالىٰ عنه قال قال رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم اذا سيمتم محمدا فلا تضروبوه و لا تحرموه يعني حضور صلي الله عليه و آله و سلم فرمايو آهي تہ جڏهن كنهن ٻار جو نالو محمد ركو تہ ان ٻار كي نہ ماريو ۽ نہ نا اميد كيوس. عن علي ﵁ تعالىٰ عنہ اذ سميتم الولد محمدا فاكرموه و اوسعوا له في المجلس و لا تقبحوا له وجها رواه الخطيب البغدادي في تاريخہ كما في جامع الصغير للسيوطي

رحمہ الله تعالیٰ حہ ١ صہ ٢٩ . يعني حضرت مرتضیٰ علي شاه فرمايو آهي تہ جي محمد نالو رکو تہ ان جي عزت کيو ۽ مجلس ۾ کشادي جاءِ کري ڏيوس ۽ منهن تي ڏک نہ هڻوس. و عن جابر رضي الله عنه تعالیٰ عنہ قال قال رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم اذ سميتم الولد محمدا فلا تخيبوه و لا تحرموه و لا تقبحوه بورک في محمد و في بيت فيہ محمد و بمجلس فيہ محمد رواه الديلمي. يعني حضور کريم صلي الله عليه و آله و سلم فرمايو آهي تہ جيکڏهن پٽ جو نالو محمد رکو تہ انگل کري تہ پورو کيوس نا اميد نہ کيوس ان کي بي عزت نہ کيو، محمد نالو برکت وارو آهي جنهن گهر ۾ محمد نالي وارو هوندو انهي گهر ۾ برکت پوندي، جنهن مجلس ۾ محمد نالي وارو هوندو انهي مجلس ۾ برکت پوندي، بنظر انصاف ببين کہ چگونہ شارع بارع صلی الله عليہ وآلہ و سلم بتعظيم و التکريم مسمی محض برائی تبجيل وتوقير اسم مبارک تاکيد شديد می فرمايد حالانکہ از اسم شريف در مسمی ہيچ اثری بحواس ظاہريہ پيدا وہويدا نيست پس ادب آن چيز محسوس کہ بروی نقش اسم منيف و صورت نام شريف بخامہ قدرت منقوش مرای العين است بچہ مقدار کرد-

عجب از قلب معکوس بی ادبان است کہ بجائی تعظيم وتوقير اسم مبارک محض ہمين جرم کہ اين اسم پاک برجبين گوسالہ منقوش است امر بتوہين قتل اين گوسالہ داده اند وقد صرح الفقہاء بتعظيم

الاوراق التی کتبت علیها اسمآء الله او اسمآء الانبیآء الاکرام و الملائکة ۔ ومنعوا اشد المنع من توہین اسمآءهم الشریفة کما في الدر. "الکتب التي لا ینفع بها یمحیٰ عنها اسمآء الله تعالیٰ و ملائکته و رسله و یحرق الباقي و لا باس بان تلقیٰ في ماء جارٍ کما هي او تدفن و هو احسن کما في الانبیآء اهـ جـ ٥ صـ ٢٩٥ . وفیه ایضا کره (مد رجلیه في لزمه اوغیره الیها) اي عمدا لانه اسائة ادبا قاله منلا باکیر (او الیٰ مصحف و بشيءٍ من الکتب الشریفة) الخ حـ ١ صفـ ٤٨٤.

و لا عجب ان تعظیم الکتب الشریفة لایجب من حیث انها اوراق مصنوعة او الواح محکومة بل من حیث کونها مکتوبا علیها آیات الله تعالیٰ و اسمآء و اسمآء الانبیآء الکرام و الملائکة فحیث توجد العلة وجد المعلول.

و یایده ما رواه ابو نعیم في الحلیة من وهب بن منبه "قال کان رجل في بني اسرائیل عصي الله تعالیٰ مائة سنة ثم مات فاخذوه فالقوه في مزبلة فاوحیٰ الله تعالیٰ الی موسیٰ علیٰ نبیا و علیه الصلواة والسلام ان اخرجه فصل علیه. قال یا رب ان بني اسرائیل شهدوا انه عصاة مائة سنة فاوحیٰ الله تعالیٰ هٰکذا الا انه قال نشر التوراة نظر الیٰ اسم محمد صلي الله علیه و آله و سلم قبله و وضعه علیٰ عینیه فشکرت ذالک و غفرت له و زوجته سبعین حورا اهـ .

عجب از بعض اهل علم که ازین اثره کرامت ثمره اجازت معاصی پنداشتند و زبان طعن برکشاده و ندانسته که مقصود توضیح صواب اعمال است نه اجازه معصیت ورنه در نصوص دیگر هم چون "من قال لا اله الا اللّٰه دخل الجنة و ان زنیٰ و ان سرق" هم اجازه معاصی می خواهد برد- و نسئل اللّٰه تعالیٰ العصمة عن الزلات و کسب السیات.
بالجمله آنچه مجیب مصیب در استحباب تقبیل اسم شریف و وجوب تعظیم اسم مبارک داده تحقیق داده است و قابل عمل و آنانکه بقصد توهین اسم شریف بقتل این بقره کوشانند از زمره بی ادبان و قابل ملامت اند- اما پرستش نمودن ای بول آشامیدن چنانچه ابنآئی زمان رجما بالغیب به مردمان منسوب می سازند و معتمد علیه کسان نزد فقیر معرض تبیان آورده اند که افتراء بلا امتراء است هر گز جائز نیست همچنین تصور کشی حیوانات بذریعہ فوٹو وغیره هم جائز نیست- و هو تعالیٰ اعلم و علمه احکم و اتم .

سوال:- چنڊ ۽ ٻيا ستارا آسمان ۾ ڪٿل آهن يا خلا ۾ معلق آهن؟ آمريڪي خلا نورد دعويٰ ڪن ٿا تہ هو چنڊ تي لٿا آهن ۽ اتان چنڊ جي خاڪ پٿريون بہ ڪٽي آيا آهن، ٽيلي ويزن تي بہ سندن چنڊ تي لهڻ گهمڻ ڏيکاريو ويو آهي.
بيان فرمائيندا تہ انهن خلا نوردن جو بيان صحيح آهي يا نہ؟ جيڪڏهن صحيح آهي تہ سندن جو ايهو بيان مذهبي نقط نظر سان ٽڪر کائي ٿو يا؟

جواب :- اڳ ۾ هي ڏسڻو آهي اهي تہ خلا نورد ۽ سائنسدان جي چنڊ تي پهچڻ جي دعويٰ ڪري رهيا آهن اهي سيئي نصارا يعني عيسائي مذهب رکندڙ (توريت) ۽ انجيل جا مڃيندڙ اهل ڪتاب آهن ۽ توريت انجيل ۾ خواه ٻين انبيائن سڳورن جي صحيفن ۾ ستارن جو آسمان ۾ هجڻ صريح بيان ڪيل آهي پوءِ جيڪڏهن انهن سائسدانن جو قول مذهبي روايات سان ٽڪر کائي ٿو تہ پوءِ اڳ ۾ عيسائي قومن کي پنهنجن مذهبي مقدس ڪتابن جي غلط هجڻ جو اعلان ڪرڻ گهربو هو پر جيڪڏهن هو اهو اعلان نٿا ڪن ۽ نہ ڪيو اٿن تہ قرآن شريف جي مڃيندڙن کي ڪهڙو ضرور پيو آهي تہ دشمنن جي قول تي متوجہ ٿين ۽ پنهنجي ڪتاب مقدس يا مذهبي روايات تي ڪو خطرو يا شڪ شبهہ آڻي سگهن. ٿي سگهي ٿو تہ دجالي فتنہ وانگر هي بہ هڪ اهڙوئي فتنہ هجي

جو شياطين الانس طرفان خاص مذهب جي عداوت لاءِ ڪڙو ڪيل هجي. اهل علم کان مخفي نہ آهي تہ دجالي فتنہ جا ڪرشما عوام کي حيرت ۾ وجهندڙ هوندا. بهشت ۽ دوزخ جو ظاهر ڪري مخلوقات جوي، بري، بحري جي تسخير مرده جيرا ڪرڻ، سندس جي طاقت جي مظاهرن ۾ داخل هجڻ جي تصريح آية نص ۾ آيل آهي پر بالفرض چند تي سائنسدان پهچن يا پهتا هجن تہ قرآن شريف سان سندن پهچڻ ٽڪر نہ ڪائيندو ڇا ڪاڻ تہ قرآن شريف ائين نہ ٿو فرمائي تہ ستارا آسمان ۾ مرڪوز يعني ڪتل آهن بلڪ فرمائي ٿو تہ "كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ". يعني سڀ چند ستارا پنهنجي مدار ۾ ترندا رهن ٿا فلڪ جي معنیٰ لغت ۾ آسمان مصطلح ۽ متعين نہ آهي نہ وري ظرفية مان ارتڪاز جسم السمآء المصطلح آهي. جيڪڏهن ائين هجي ها تہ يسبحون جي معنیٰ صحيح نہ ٻڌجي ها انهي ڪري تفسير روح المعاني ۾ آٽي ٿو تہ "و الفلک في اصل کل شيءِ دائر منه فلكة المغزال و المراد به السمآء قال اكثر المفسرين هو موج مكفوفة تحت السمآء يجري فيه الشمس والقمر قال الضحاک هو ليس بجسم الخ .
و فيه ايضا ظاهر الآية ان كل واحد من النيرين في فلک اي فمجري خاص به و هٰذا مما يشهد به الحس الخ صفه ٢٣.
وفيه ايضا وانحصار الاجسام اللطيفة بالعناصر الثلاثة وصلابة

جرم السآء وتساوي اجزائها واستحالة الحرق والالتيام واستحالة وجود الحلاء لم يتم دليل علي شيءٍ منه اه صفه ۲۳.

انهي مان ظاهر آهي تہ ستارن جو آسمان ۾ ڪتل هجڻ يا آسمان جي جرم ڪثيف هجڻ جنهن ۾ خرق ۽ التيام ممڪن نہ هجي جئين اڳين يوناني هيئة دانن ۽ سائنس وارن جو نظريو هيو يا وري خلا جو وجود ئي نہ هجڻ اهي سڀ ڳالهيون اسان جي شرع مقدس ۽ قرآن پاڪ سان ثابت نہ آهن، ڪن مفسرن يا بين ڪتابن اهل ڪتاب يا وري يوناني فلسفہ جي پيروي ڪندي پنهنجن ڪتابن ۾ اهڙيون روايتون آنديون آهن تہ اُهي نہ اهل اسلام تي حجت ٿينديون ۽ نہ وري قرآن پاڪ جوئي فيصلو ليکيو ويندو.

سوال:- فرض نماز کانپوءِ سنت پڙهڻ کان اڳ بلند آواز سان ذکر شريف کرڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب :- هن سوال جا بہ شق تي سگهن ٿا هڪ تہ ذکر شريف ڏاڍيان ڪجي يا نہ؟ ٻيو تہ فرض نماز کان پوءِ سنت پڙهڻ کان اڳ ڏاڍيان ذکر ڪجي يا نہ؟ ذکر شريف فرض نماز کان پوءِ بلند آواز سان ڪرڻ احاديث مقدسه صحيحة سان ثابت ۽ اصحابن سڳورن ۽ فقهائن ڪرامن وٽ معمول بہ آهي قرآن شريف ۾ آهي تہ ”فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُواْ اللَّهَ “ يعني تہ حج جي احڪامن پوري ڪرڻ کان پوءِ جيئن ابن ڏاڏن جو ذکر مجلسن ۾ بلند آواز ڪندا آهيو ان کان وڌيڪ زور شور سان الله سبحانه تعالیٰ جو ذکر ڪيو. ظاهر آهي تہ اهي ماڻهو پنهنجن ابن ڏاڏن جو ذکر مجلسن ۾ بلند آواز سان ڪندا هئا، اهڙي طرح الله پاڪ جو ذکر بہ مجلسن ۾ بلند آواز سان ڪرڻ جو حڪم ڏنو.

ابو هريرة رضي الله عنه تعالیٰ عنہ کان روايت آهي تہ ”ان ذکرني في نفسه ذکرته في نفسي و ان ذکرني في ملاء ذکرته في ملاء خير منهم“. يعني جيڪڏهن ٻانهو مون کي پنهنجي اندر ۾ ياد ڪندو تہ آءُ بہ ڪيس اندر ۾ ياد ڪندس، جيڪڏهن جماعت ۾ ياد ڪندو تہ آءُ بہ ان کي بهتر جماعت ۾ ياد ڪندوسانس.

فيه دليل علىٰ جواز الجهر بالذكر. يعني هن حديث شريف ۾ ڏاڍيان ذڪر ڪرڻ جي جواز تي دليل بيهي ٿو ڇو تہ ذڪر في الملاءِ ڏاڍيان ڪانسواءِ ٿيندوئي ڪونهي.

بي حديث شريف ۾ حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنہ کان روايت آهي تہ "اذكروا الله تعالىٰ ذكرا حتىٰ يقول المنافقون انكم ترائون". يعني الله پاڪ جو ايترو تہ ذڪر ڪيو جو منافق چون تہ هي ريا ڪار آهن، جو ماڻهن کي ڏيکارڻ ۽ ٻڌائڻ لاءِ ذڪر ڏاڍيان ٿا ڪن. تفسيرروح البيان ۾ آٽي ٿو تہ "الذكر برفع الصوت جائز بل مستحب اذا لم يكن عن رياء ليغنم الناس باظهار الدين و وصول بركة الذكر الىٰ سامعين في الدور والبيوت و يوافق الذكر من سمع صوته و يشهد له يوم القيامة كل رطب و يابس سمع صوته" اهـ. ج ا آخر آل عمران يعني ڏاڍيان ذڪر شريف ڪرڻ جائز بلڪ مستحب آهي بشرطيڪ رياء لاءِ نہ هجي ڇو تہ ڏاڍيان ذڪر ڪرڻ سان ماڻهو دين جي ظهور کي عنيمة ڄاڻندا ۽ ٻڌندڙن کي سندن گهرن ۾ ذڪر شريف جي برڪت پهچندي ۽ جيڪا آلي يا سڪي شيءِ ذڪر شريف جو آواز ٻڌندي تہ اهي بہ ذڪر شريف ۾ شامل ٿيندا ۽ قيامت جي ڏينهن ذڪر ڪندڙن لاءِ ايمان جي شاهدي ڏيندا اهـ.

فرضي نماز کان پوءِ بلند آواز سان ذکر ڪرڻ لاءِ بخاري شريف ۾ حضرت ابن عباس رضي الله عنه تعاليٰ عنهما کان مروي آهي تہ "ان رفع الصوت بالذكر حين ينصرف الناس عن المكتوبة كان عليٰ عهد النبي صلي الله عليه و آله و سلم". قال ابن عباس رضي الله عنه تعاليٰ عنهما "كنت اعلم اذا انصرفوا بذالک اذ سمعته اهـ". بخاري شريف ج ١ صفہ ١٥٢.

يعني فرض نماز کان پوءِ ذڪر سان آواز بلند ڪرڻ جو دستور حضرت سرور ڪائنات صلي الله عليه و آله و سلم جي زماني مبارڪ ۾ هليل هو راوي فرمايو تہ آءُ ذڪر شريف جو آواز ٻڌي حضور صلي الله عليه و آله و سلم ۽ جماعت جو نماز کان فارغ ٿيڻ معلوم ڪندو هوس.

و قال الحافظ العلامة ابن حجر رحمه الله تعاليٰ تحت هٰذا الحديث و فيه دليل عليٰ جواز بالذكر عقب الصلواة ".اهـ يعني هن حديث شريف مان معلوم ٿيو تہ فرض نماز کان پوءِ ڏاڍيان ذڪر ڪرڻ جائز آهي. و اخرج المسلم في صحيحه عن عبدالله بن زبير رضي الله عنه تعاليٰ عنهما قال كان رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم اذا سلم عن صلواته يقول بصوته اعليٰ لآ الٰه الا اللّٰه الخ . يعني جڏهين حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم فرض نماز کان سلام ورائيندا هئا تہ بلند آواز سان ڪلمہ تمجيد لآ اله الا اللّٰه پڙهندا هئا الخ. امام نووي رحمه

الله تعاليٰ هن حديث شريف جي هينان لکي ٿو تہ ”فيه دليل لما قال بعض سلف انه يستحب رفع الصوت بالتكبير و الذكر عقب المكتوبة“ الخ يعني هن حديث شريف ۾ دليل آهي تہ فرض نماز کان پوءِ تكبير ۽ ذكر سان آواز بلند ڪرڻ مستحب آهي .الخ

و عن الازرق بن قيس رضي الله عنه تعاليٰ عنه في حديث طويل فيه انه قام رجل ادرک مع النبي الكريم صلي الله عليه و آله و سلم التكبيرة الاوليٰ من الصلواة و اراد ان يشفع فوثب عمر رضي الله عنه تعاليٰ عنه فاخذ بمنكبيه فهزه ثم قال اجلس...... الخ.

يعني ازرق بن قيس رضي الله عنه تعاليٰ عنه کان ڏگهي روايت ۾ ذيكاريل آهي هڪڙو شخص جو حضور صلي الله عليه و آله و سلم سان نماز جي منڍ کان شامل هو سو سلام ورائڻ کان پوءِ سنت پڙهڻ لاءِ اٿيو، جنهن تي حضرت عمر رضي الله عنه تعاليٰ عنه ٽپو ڏئي اٿيو ۽ سندس ڪلهن کان وني لوڏو ڏئي چيائين تہ ويهي رھ چو تہ يهودي ۽ نصاريٰ فرض ۽ سنت ۾ سنڌو نہ ڪندا هئا تنهن ڪري تباھ ٿي ويا. انهي تي حضور صلي الله عليه و آله و سلم جن ڏانهنس نهاري فرمايائون تہ الله پاڪ توکي سڌي رستي تي هلائي شال اي ابن الحطاب. هن حديث شريف مان ثابت آهي تہ فرض ۽ سنت جي وچ ۾ فصل بالذكر و الاوراد ڪرڻ ضروري آهي. هي انهن کي جواب آهي جيڪي

چون ٿا تہ فرض پڙهي يڪدم سنت پڙهجي سنت کي دير نہ ڪرائجي حالانڪ گهڻيون حديثون شريف وارد ٿيل آهن تہ فرض کان پوءِ ذڪر ۽ ورد پڙهي پوءِ سنت پڙهجي. مٿين دليلن مان معلوم ٿيو تہ ڏاڍيان ذڪر شريف ڪرڻ يا فرض نماز کان پوءِ سنت پڙهڻ کان اڳ ڏاڍيان ذڪر شريف ڪرڻ جائز بلڪ مستحب آهي. وڌيڪ تفصيل لاءِ ڏسو اسان جو رساله المسىٰ بالبينات الواضحات في استحباب الجهر بعد المكتوبات.

والله أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

فهرست - كتاب الطهارة

- ڏندن تي سون يا چاندي جو پٽ چاڙهڻ بابت شرعي حڪم.
- کوھ مان ڪرڙي سڄيل ڦاٽل حالت ۾ ڪڍي وڃي تہ کوھ ڪيئن پاڪ ڪجي؟.
- ڪڏ مال جي چيٽن ۽ پيشاب سان پليت ٿئي، پوءِ جي پاڻي سان پرجي تہ ڪڏ پاڪ چئجي يا نہ؟
- مک يا مڇر انسان جو رت پيئي پوءِ اھو ڪپڙي کي لڳي تہ ڪپڙو پليت چئبو يا نہ؟
- مويشي در چاہ بعد از تنفخ و تفسخ فرو رفت برائي تطهير چاہ چہ کردہ شود؟
- بموت دوصبيہ در چاہ حکم تطهير آب بوجہ شرعي چہ باشد؟
- رڌل ديگ ۾ ھک ٻہ ڦولڙيون رجھڻ کان پوءِ ليي پون تہ اھو طعام حلال چئبو يا حرام؟
- نفاس جي اقل ۽ اڪثر مدت ڪيتري آھي؟

- مقاعد ۾ دوا وجهڻ سان وضو ڀڄندو يا نہ؟
- آئل مشين ۾ گرم تيل پاڻي سان غسل يا وضو ڪرڻ جائز آهي يا نہ وغيره؟

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

ڪتاب الطهارت

سوال: ڏندن تي سون يا چاندي جو پٽ چاڙهائڻ درست آهي يا نہ؟ اهڙي پٽ چڙهيل سان جنابت جو غسل لهي وجي ٿو يا نہ؟

جواب: بنا ضرورت جي محض زيب زينت يا فخر لاءِ سون چاندي جو استعمال ڪرڻ نا جائز آهي. استعمال ڪندڙ فاسق ٿيندو جنهن جي پويان اقتدا ڪرڻ ڪراهة تحريمي ٿيندي. ضرورت وقت بہ جي چاندي مان حاجت پوري ٿئي تہ سون جو استعمال ڪرڻ نا جائز آهي، جڏهن تہ ضرورت طبعي ۽ طبي آهي تنهن ڪري ان ۾ قول حڪيم حاذق جو معتبر رکبو. قال في الدرالمختار "و لا يتحلىٰ الرجل بذهب و فضة الا بخاتم و منطقة و حلية سيف منها الىٰ قوله و لا يتختم لحصول الا ستغناء بها فيحرم بغيرها".اھ وفيه ايضا "يشدسنه المتحرك بذهب بل بفضة و جوزهما محمد رحمه اللّٰه تعالىٰ و يتخذ انفا منه لان الفضة". اھ قال في الدرالمختار "لان المحرم لايباح الا لضرورة و قد اندفعت في السن بالفضة فلا حاجة الىٰ علىٰ و هو الذهب".اھ اتان پڌرو آهي تہ سون جو ڏنڌن تي استعمال

ڪرڻ بنا ضرورة جي حرام آهي ۽ ان جو مرتڪب فاسق مردود الشهادت جو آهي ۽ ان جي پويان نماز پڙهڻ مستلزم ڪراهة تحريمي جو آهي. ڪما لا يخفي باقي اهڙي پٽ چڙهيل ماڻهو جو تڙ لهي ٿويا نه؟ ان لاءِ معلوم ڪرڻ گهرجي ته ڏندن ۽ مهارن جو ڌئڻ جنبي کي فرض آهي. پوءِ جيڪڏهن بنا ضرورت جي انهي فرض ۾ نقصان ڪندو ته تڙ نه لهندو ۽ جيڪڏهن ڪنهن شرعي لاچار ڪري ان ۾ ڪوتاهي واقع ٿيندي ته حڪم الضرورات تبيح المحظورات. جي ڪري معاف رهندي. قال في الخلاصة وان كان في طواحينه ثقب و فيها شيء يجب ايصال الماء اليه. اهـ وقال في الدر "و لا يمنع الطعام بين اسنانه او سنه المجوف بہ و قيل ان كان صلبا منع و هو الاصح". اهـ و في الدرالمختار علي قول ماتن به يفتىٰ و يرد عليه ما قدمنا آنفا و مفاده عدم الجواز اذا علم انه لم يصل الماء تحته قال في الحلية و هو اثبت". اهـ و قال ايضا تحت قوله و هو الاصح صرح بہ في شرح المنية و قال لامتناع نفوذ الماء مع عدم الضرورت و الحرج" اهـ و لا يخفىٰ ان هٰذا التصحيح لاتنافي ما قبله فافهم. نتبين ان المدار علىٰ وصول الماء و عدمه و الضرورت و عدمها و حيث كان عدم الوصل متيقنا و الضرورت منتفية معدومة فلاريب في عدم جواز الغسل قطعا اذا كان وصول الماء متيقنا ويغلب الظن به او

مست الضرورة الیٰ شد السن او املا الجوف یجوز الغسل لمکان الضرورت و یؤیده ما في الهندیة معزیا الیٰ الفتح حیث قال "لو کان سنه مجوفا فبقي فیه او بین اسنانه طعام ثم غسله علیٰ الاصح و الاحتیاط ان یخرج الطعام من تجویفه و یجري الماء علیه قوله و قیل کل ذالک یجزیهم للحرج و الضرورة و مواضع الضرورة مستثناة عن قواعد شرع".اهـ

سوال: كوهه مان كرڙي سجيل ڦاٿل حالت ۾ كڍي وئي شرعا بيان فرمائيندا تہ كوهه جو پاڻي پاك آهي يا پليت؟

جواب: پاڻي پاك چئبو باقي ان جو پيئڻ جائز نہ آهي. پاك هن كري تہ كرڙي غير دموي جانور آهي جن جانورن كي رت نہ آهي تنجي مرڻ سان پاڻي پليت نہ ٿيندو.

قال في المنية "و موت ماليس له دم سائل لاينجس الماء و لا غيره". اهہ ۽ شك نہ آهي تہ كرڙي ۾ رت وهندڙ نہ آهي كما هو المشاهد و المعروف فلا وجه بقوله النجاسة اصلا. اما عدم جواز شرب هٰذا الماء فلما في الدر "و ان مات فيه غير دموي كزنبور و مائي مولد كسمك و سرطان و كذا لو مات خارجه و القي فيه فلو تفتت فيه نحو ضفدع جاز الوضوء به لا شربه لحرمة لحمه". اهہ باقي كن ماڻهن جو چوڻ تہ كرڙي دموي جانور آهي ان تي قدوري مان صام ابرص جو لفظ ڏسي استدلال ونڻ تہ كرڙي دموي آهيء بي جاءِ آهي. هن كري تہ سام ابرص وڏي ساندي كي چوندا آهن جنهن ۾ رت هوندو آهي نہ كرڙي كي. قال في الجوهرة "سام ابرص بتشديد الميم الوزغ الكبير". اهہ "قال في البحر" و كذا وزغة الكبيرة تفسد الماء "و في رواية عن ابي يوسف رحمه الله تعالىٰ".اهہ وفي رد المختارہ "و كالحية الكبيرة و الوزعة لو كبيرة لها دم سائل". منيةہ اهہ.

قانون كلي فقهائن جو اهو آهي تہ دارومدار نجاست جو دم سائل تي آهي. پوءِ جي دم هوندو ئي نہ، جيئن كرڙي ۽ حشرات الارض ۾، يا هوندو پر سائل نہ هوندو جيئن مڇر پوءِ مستعار هجي يا اصلي يا ننڍي جوءِ يا چڇڙ تہ ان سان پاڻي پليد نہ ٿيندو. پر جي سائل آهي تہ پوءِ اصلي يا مستعار تہ بہ پاڻي كي نجس كندو. جيئن وڏو ساندو يا وڏي جوءِ.

باب الانجاس

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن صورة مسئلة ۾ تہ هڪڙي ڪڏ اٽڪل ڏهن ٻارهن جريبن ۾ آهي. سياري جي پڇاڙي ۾ چاليهي جي ڏينهن ۾ سندس پاڻي گهٽجي اٽڪل ٻن اڍائن جريبن ۾ باقي وڃي بچندو آهي. انهي وقت ڍورن ڍڳن جي ويهڻ ۽ سندن پيشاب ۽ ڇيٽڻ پوڻ ڪري پاڻي جون ٽئي وصفون ڦري وڃن ٿيون. وري جڏهن ساوڻي جي موسم اچي ٿي تڏهن تازي پاڻي پوڻ سان اها ڪڏ موڪري ٿي ڏهن ٻارهن جريبن تائين پکڙجي وڃي ٿي. هڪڙي طرف واهي وهي اچي منجهس پوي ٿيءَ ٻئي طرف کان سارياليءَ آباد زمين اتس جنهن مان بہ پاڻي وهي اچي ٿو ۽ پرجي وڃڻ ڪانپوءِ سندس پاڻي اڇو اجرو بلڪل صاف ٿي وڃي ٿو. مگر ٻاهر ڪڏ کان نيڪال ڪو نہ ٿو ٿئي. بيان فرمائيندا تہ اها ڪڏ پرجي وڃڻ ڪانپوءِ شرعا پاڪ ٿي ويندي يا ڪڏ کان ٻاهر پاڻي نيڪال نہ ٿيڻ ڪري مٿس پليتي جو حڪم لاڳو ڪيو ويندو. بينوا توجروا.

جواب: ظاهر آهي تہ تازي پاڻي پوڻ وقت جيڪڏهن نزديڪي واري ٻني پرجي وڃي ٿي ۽ صاف پاڻي ڪڏ جي ويجهن ٻنن تان ليٽي ڪڏ ۾ پوي ٿو يا وري واهي وهي ڪڏ ۾ داخل ٿيڻ

واري هنڌ کان چؤباز چاليهن هٿن جو قدر پاڻي قرار وني تو پوءِ پليت ڪڏ ۾ پاڻي گڏجي ٿو تہ پوءِ اها ڪڏ پاڪ ليکبي بشرطيڪ پليتي جو رنگ يا بوءِ يا مزو ظاهر ڪونہ ٿو ٿئي. قال في السعايه شرح الوقاية وفي البزازية "غدير كبر يروث فيه الدواب شتاء ثم يجتمع فيه الماء صيفا فكله نجس الا اذا اجتمع الماء في موضع طاهر حتىٰ يبلغ عشر في عشر ثم يعدي الىٰ موضع الغدير". اهـ حـ ١ صـ ٣٢١. و في الكبيري معزيا الىٰ الخلاصة و الخانية "ان الماء ان دخل من مكان نجس او اتصل بالنجاسة شياء فشياء فهو نجس و ان دخل من مكان طاهر و اجتمع قبل اتصال بالنجاسة حتىٰ صار عشرا في عشر ثم اتصل بنجاسة لايتنجس". اهـ صـ ٩٩ و هٰكذا في بحر الرائق جـ١ صـ ٨١ مطبوع مصري. پر جيڪڏهن پاڻي ڪڏ پليت کان ٻاهر ڏهہ در ڏهہ جيترو قدر قرار وني پليت پاڻي سان نٿو اچي گڏجي بلڪ امالڪ اچي ٿو بيٺل پاڻي ۾ پوي تہ پوءِ ڏسبو تہ ڪڏ جي سڪل تري ۾ جريان ۽ وهڪرو ڪري هلي ٿو يا سرن سان ڀڏل حوض جي پاڻي وانگر رڳو مٿي چڙهندو اچي ٿو. جيڪڏهن جريان ٿي وڃي ٿو تہ بہ ڪڏ پاڪ ٿي ويندي (بشرط اسلامة عن تغير الاوصاف الثلٰثة) و في المنية "لو كان في النهر ماء راكد فتنجس و نزل من اعلاه ماء طاهر و اجراه وسيله فانه يطهر اذا لم يرلها اثر". اهـ ۽

جيڪڏهن ڦريل وصفن جو اثر باقي رهيو يا وري پاڻي وهڪرو نٿو ڪري رڳو ڪڏ اپامي تار ٿئي ٿي ته پوءِ پاڻي ڳڏ ٿيل جيترو به هجي پليت چئبو نه پاڪ جنهن ڪري عام خلق لاءِ وڏي حرج جو باعث ٿيندو پوءِ انهي صورت ۾ سهولت پيدا ڪرڻ ۽ ڪڏ کي پاڪ ڪرڻ جي هي واٽ آهي ته پاڻي داخل ٿيڻ واري هنڌ ڪان ڏهه در ڏهه حوض جيتري زمين ٻني مان والاري پويان پاڪ پاڻي ان ۾ بند ڪجي ته جيئن پاڪ پاڻي ان ۾ قرار وٺي پوءِ ڪڏ ۾ ٽپندو رهي يا وري ڪڏ جي نزديڪ ٻي مختصر ڪڏ ڪوٽائي ڇڏجي جنهن ۾ پليت ڪڏ جي پاڻي جو جريان ٿي وڃي ۽ ٻيڻل پاڻي ڇڄي پوي يا پاڻي پوڻ وقت ائٽ چاڙهي جريان ڪرائجي ته پوءِ انهن ترڪيبن سان ڪڏ بالاتفاق پاڪ ٿي پوندي.

صلواة مسعودي ۾ آئي ٿو ته اگر بارڪني اي مغاک است دروی پاره آب نجس يا دروی نجاست است آب اندرآمد وپرشد اگرچه صد درصد شود تا بيرون نرود پاک نشود که هرجزوی که ازآن آب پاک بدان آب پليد می رسد پليد می شود۔ تبع آن آب پليد تا بيرون نرود پاک نشود۔ اگرخواہند بيرون نا رفته پاک شود بايد که جائی اندرآمدن آب را دهه در دهه بتراشندو ديوارچه برآن آرند تا آن جائيکه ديوارچه زده باشد ازان آب پاک آيد و قرار گيرد و دهه در دهه شود۔ بعد ازآن اگر بآب نجس آميزد ہمه پاک شود۔ الخ

بئي هند لکي تو تہ شيخ الاسلام برهان الدين رحمةالله تعالى :گفته است کہ آن جائی کہ راہ نيابد تا بيرون رود بايد کہ کندی زنند تا مغاکی شود و آب انقطاع پذيرد پاک شود۔ الخ جه ١ صه ٢١٧- و في الدرالمختار "و الحقوا بالجباري حوض الحمام لو الماء نازلا والفرف متداركا".الخ

اقول متمسكا بذيل الرسول المقبول صلي الله عليه و آله وسلم، اذا يقوم الغرف المتدارک مقام الجريان فالدالية و الدولاب بالطريق الاولیٰ يسد مسد السيلان كما لايخفیٰ علیٰ ذوي الاذهان والعلم عندالله العليم المستعان فائض و الخير و الاحسان.

سوال: ماقولکم دام طولکم کہ مواشی درچاہ بعد ان تنفخ و تفسخ درچاہ فرو رفتہ وہرچند کہ تفحص و سعی دراخراجش نمودہ شد دستیاب نہ شد۔ فرمایند کہ در صورت عجز از اخراج شرعا برائی تطہیر آب چند مدت تاخیر می باید کرد؟

جواب: بعون اللہ الوهاب: شرع مقدس در این چنین احوال تطهیر آب موقوف بر استحالة حیوان بحماء داشتہ و آن موقوف بر رائی مبصرین و غلبة الظن اہل بصیرت است۔ اگرچہ موش و کنجشک را بشش ماہ تاخیر کردن مصرح در اقوال فقہاءاست باقی را بر این قیاس کردن فرمودہ اند۔ لیکن معتمد ہر حال تیقن بر استحالة است و قلب العین- قال في الدر المختار معزيا الیٰ قهستاني عن الجوهر "لو وقع عصفور فيها فعجزوا عن اخراجه فما دام فيها فنجسة فتترک مدة يعلم ان استحال و صار حمائة و قيل مدته ستة اشهر" اھ ج ١ ص ١٥٥ مطبوع مصر. وفي نور الهدىٰ "لو وقع عصفور في بير فعجزوا عن اخراجها فما دام فيها فالبير متنجسة فترکت مدة يعلم انه استحال و صار حمائة و قيل مدة هٰذه ستة اشهر" الخ ص ١٤ وفيه ايضا. و قيل ينزح حمائتها و قيل يطهر بدونه و به ناخذ جامع الرموز. اھ

سوال: مک يا مڇر انسان جو رت پيئندي مري وڃي ۽ اها رت بت تي يا ڪپڙي تي لڳي تہ پليتي جو حڪم لاڳو ٿيندو يا نہ؟

جواب: اها رت بت يا ڪپڙي کي پليت نہ ڪندي. در مختار ۾ لکي ٿو تہ و دم مسفوح من سائر الحيوانات الا دم شهيد الیٰ قوله و دم سمک و نمل و برغوث وبق. اهـ

سوال: بموت دوصبیۃ درچاہ حکم تطہیر آب بوجہ شرعی چہ باشد؟

جواب: تطہیر این چنین چاہ بنزح جملہ ماء است و آن جاء کہ بوجہ معین بودن چاہ اخراج ماء بجملگی متعذر خواہ متعسر ست اخراج مافی البیر علی القول والمحتاط بہ لازم گردد و متاخیرین ہمچون صاحب کنز وملتقی بر اخراج دو صد تا بہ سہ صد دلو جزم فرمودہ اند۔ و تصحیح افتاء بر ہر دوقول مروی زائد بحث از بحرو شامی باید جست۔ قال في الدرالمختار "وان تعذر نزح کلھا معینا فبقدر ما فیہ یؤخذ ذالک بقول رجلین لھما بصازۃ بالماء و بہ و قیل یفتیٰ بماءتین الیٰ ثلاث مائۃ و ھذا ایسرو ذالک احوط" اھ ھذا و ھو تعالیٰ اعلم.

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن صورت مسئله ۾ تہ رڌل ديگ طعام جي ۾ هڪ يا ٻہ ڦوليڙيون ٻڪري جون ديگ رجهڻ کان پوءِ ليي پون ٿيون. آيا شريعت موجب اهو طعام پاڪ حلال ۽ بنا شبه جي کائڻ روا آهي يا نجس؟ ۽ سندس کائڻ ناجائز ٿيندو؟ بيان ڪري اجر دارين حاصل ڪندا.

جواب: ظاهر آهي تہ هڪ ٻن ڦولهڙين ليڻ سان ديگ پليت نہ ٿئي سڳهبي جيڪڏهن ڦولهڙيون ڳريل نہ آهن تہ پوءِ مسئله ظاهر آهي. پر جيڪڏهن ڳريل آهن تہ بہ پليتي جو حڪم مفتىٰ بہ قول موجب نہ ڏئي سگهبو. قال في الدر المختار "خبز وجد في خلاله خرء فارة فان كان الخراء صلبا رمي به و اكل الخبز و لا يفسد الدهن و الماء و الحنة للضرورة الا اذا ظهر طعمه او لونه في الدهن و نحوه لفحشه" الخ اتان پڌرو آهي تہ هڪ يا ٻن ڦولهڙين سان سڄي ديگ ۾ لون يا طعم ظاهر ٿيڻ محال آهي. قال الشامي معزيا الىٰ مختارات النوازل "وان كان متفتتا ما لم يتغير طعمه يوكل ايضا" اهـ وفي تحريرات المختارات معزيا الىٰ ط "الظاهر ان الخبز ما لم يسر في كل اجزائه و ان سرىٰ فيها فمقتضىٰ ما بعده ان يحكم بالطهارة ان لم يفحش ويحرر" اهـ حـ ٢ صـ ٣٥٤. اهڙن عام تڪليف ۽ عموم بلوىٰ جهڙن مسئلن ۾ مفتي محطاط ۽ باهوش علماء الدين کي يسر جو پاسو وٺڻ گهرجي تہ امة

مسلمة مرحومة كي مضائقه مان پاهر كڍيو وڃي جڏهن تہ فقهائن جو ان بابت اهڙو عمل رهيو آهي. كيف و قد قال صلي اللّٰه عليه و آله و سلم ”سددوا و قاربوا ويسروا و لا تعسروا“ او كما قال صلي اللّٰه عليه و آله وسلم.

سوال: نفاس جي اقل مدة كيتري آهي؟ ۽ اكثر مدة كيتري آهي؟

جواب: نفاس جي لاءِ اقل مدت جي حد كا نہ آهي پوءِ جڏهين عورت پاڪ ٿئي تہ كيس نماز پڙهڻ، حرم شريف ۾ وڃڻ، قرآن شريف پڙهڻ جائز آهي ۽ مڙس كي ساڻس صحبت كرڻ مباح آهي ۽ زياده كان زياده مدة نفاس جي چاليهہ ڏينهن آهي.

قال في الكنز ”و لا حد لاقله و اكثره اربعون يوما“ اهـ

قال في فتح القدير”لو رائت الدم ساعة ثم طهرت يجب عليها ان تغتسل و تصلي“ اهـ

سوال: مقعد کي دوا لائڻ سان وضو ٽٽندو يا نہ؟

جواب: مقعد ۾ اندر دوا لائڻ سان جيڪڏهن اگر کي اندرين آلاڻ لڳي تہ پوءِ وضو ٽٽي پوندو ۽ جيڪڏهن اندرين آلاڻ اگر کي نہ لڳي تہ فتویٰ انهي تي آهي تہ وضو نہ ٽٽندو مگر احتياط اهو آهي تہ وضو ڪيو وڃي. قال في الدرالمختار وفي المنية "و ان ادخل المحقنة ثم اخرجها و ان لم يكن عليها بلة لم ينتقض والاحوط ان يتوضاء" اهـ

سوال: ١. آئل مشين ۾ گرم ٿيل پاڻي سان غسل ۽ وضو ڪرڻ جائز ٿيندو يا نہ؟

٢.لوهہ جي ٽين ۾ پاڻي گرم ڪيو ويو آهي پر ٽين ڪٽيل هو پاڻي جو رنگ ڪجھ ڳاڙهو ٿئي ٿو ۽ ذائقه ۾ بہ فرق ٿي پوي ٿو ان سان غسل ۽ وضو ڪرڻ جائز آهي يا نہ؟

٣. لوهہ جي ٽين کي اندران ڪٽ کان بچاء لاءِ رنگ پڪو ڏنل آهي ان ۾ پاڻي گرم ڪيو ويو پاڻي ۾ رنگ جي ٿوري ڏيپ آهي. پاڻي جو رنگ يا ذائقه ڪو نہ مٽيو آهي اهڙي پاڻي سان غسل يا وضو ڪجي يا نہ؟

٤. شربي يا زيري مان سميل پاڻي ڪنهن ٿانو ۾ گڏ ٿيل هجي تہ ان سان غسل ۽ وضو ڪرڻ درست آهي يا نہ؟ ڪن پڙهين انهي پاڻي کي مستعمل قرار ڏنو آهي ان کي پاڪ چون ٿا پاڪ ڪندڙ نٿا سمجهن بيان فرمائيندا تہ سندن چوڻ صحيح آهي يانہ؟

جواب: هت شرعي اصول يا قانون ذهن نشين ڪرڻ گهرجي.

١. پاڻي مستعمل جنهن کي فقهائن طاهر غير مطهر لکيو آهي سو اهو پاڻي آهي جيڪو حدث اصغر يا اڪبر جي وڃائڻ لاءِ استعمال ڪيو وڃي يا محض ثواب خاطر وضو عليٰ الوضو ڪيو وڃي.

٢. پاڻي سان کا بہ پاڪ شيءِ گڏجي ويندي جئين متي يا وڻ جا پن، زعفران، لوهہ جي کٽ وغيره تہ جيستائين پاڻي جي طبيعت يعني رقت سيلان (پنڙائي وهڪرو) نہ بند ٿيا آهن يعني زورگهاٽو نہ ٿي ويو آهي تہ ان پاڻي سان غسل ۽ وضو ڪرڻ جائز آهي.

قال في الهداية ”و الماء المستعمل هو ماء ازيل به حدث او استعمل في البدن علىٰ وجه القربة هٰذا عند ابي يوسف رحمه تعالىٰ وهو قول ابي حنيفة رحمه الله تعالىٰ وفيه ايضا ويجوز طهارة بماء خالطه شيء طاهر فغير احد اوصافه كماء المد والماء الذي الختلط به زعفران او الصابون او الاشنان.الخ

انهي قانون واضح ٿيڻ کان پوءِ اوهان معلوم ڪري سگهندا تہ مشين ۾ گرم ٿيل پاڻي ۽ زيري يا شربي جو سميل پاڻي مستعمل پاڻي نہ آهي تنهن ڪري انهي سان غسل ۽ وضو ڪرڻ جائز آهي ۽ انهي جواز ۾ ڪوبہ شڪ شبه نہ آهي بشرطيڪ شربي يا زيري جو ٻاهريون پاسو ۽ مشين جو نلڪو پاڪ هجي.

اهڙي طرح ٿين جو کٽيل پاڻي جنهن جو رنگ ۽ ذائقه ڦريل آهي يا وري رنگين ٿين جو پاڻي جنهن ۾ رنگ جي ڏپ رهي ٿي جڏهن تہ ان ۾ رقت ۽ سيلان باقي آهي تنهن ڪري ان سان

غسل ۽ وضو جائز آهي. بشرطيڪ ڏنل رنگ ۾ ڪا پليت شيءِ الڪوهل يا اسپريٽ وغيره پيل نہ هجي.

فهرست - كتاب الصلواة

- هندن جي زمين ۾ نماز پڙهڻ ڪراهت آهي يا نہ؟
- هل يكره قراءة القران بعد صلواة الفجر والعصر بلا كراهة.
- سنت ۽ فرض جي وچ ۾ فصل بالاوراد جائز آهي يا نہ؟
- قيام الامام في المحراب و الناس قيام في ناحية المسجد.
- اقتداء حنفي خلف شافعي در وتر جائز است يا نہ؟
- سنڌ ملڪ ۾ مسجدين شريفن جي سڌائي قبلہ جي طرف ڪيئن ڪجي؟
- الحمد شريف سهو ۾ پڙهي وري موٽائي تہ سجدو سهو جو لازم ٿيندو يا نہ؟
- امام ربنا لک الحمد چوي يا نہ؟
- مصيبتن ۾ بانگ چوڻ جو حڪم.
- الاذان في المسجد جائز ام لا؟

- امام سٽڻ يا گوڏ سان پيڏيون ڍڪي نماز پڙهائي تہ نماز ٿيندي يا نہ؟
- ڏاڙهي ڪوڙيندڙ يا مٺ کان گهٽ ڪندڙ جي پٺيان نماز جائز ٿيندي يا نہ؟
- ڳاڙهي ڪپڙي سان نماز جائز آهي يا نہ؟
- وهابي عقيدي رکندڙ ماڻهون جي پويان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟
- حقي چڪيندڙ، ڪاري رنگ سان خضاب ڪندڙ جي پٺيان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟
- جنهن ماڻهو کي نماز جا فرض واجب معلوم نہ هجن انهيءَ کي پيش امام ڪجي يا نہ؟
- پڳ هوندي ٽوپيءَ سان امامت ڪرائڻ سان نماز ڪراهت ٿيندي يا نہ؟
- ڪوڙهي ماڻهو جي امامت ڪرائڻ جائز آهي يا نہ؟
- اکتفاء بر قلنسوة با وجود عمامة امامت قوم ڪراهت است يا نہ؟
- ڪولر جي پٺيان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟

- حڪم تڪرار الجماعت في مسجد واحد.
- هل تڪره اطالة الرڪعة الثانية علي الاوليٰ ام لا؟
- نماز ۾ قرآن شريف جي هڪ رڪوع ڪي ٻہ حصا ڪري ٻن رڪعتن ۾ پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟
- قراءت ڪندي ڀُل ۾ ٻيا لفظ پڙهي ويو تہ نماز جائز ٿيندي يا نہ؟
- قراءت ڪندي هڪ سورت پڙهي اڌ ۾ ٻي سورت پڙهيائين وري پهرين سورت پڙهيائين تہ نماز جائز ٿيندي يا نہ؟
- ضاد ڪي مخرج ”مشبہ الصوت“ سان نماز ۾ قرائت ڪري پڙهي تہ نماز جائز ٿيندي يا نہ؟
- ويهي نماز پڙهندڙ جي پٺيان بيهي نماز پڙهندڙ جي نماز جائز ٿيندي يا نہ؟
- تحقيقات ”بسم اللّٰہ“ شريف الحمد شريف جي آيت آهي يا نہ؟
- چؤ رڪعتي سنت يا نفل ۾ پهرين قاعدي ۾ درود شريف پڙهجي يا نہ؟

- فرض نماز يا نفل ۾ سهو پوي ۽ آخري قاعدي ۾ ٻنهي پاسي سلام ورائي تو پوءِ سجدا سهو جا ڏئي ته نماز جائز ٿيندي يا نه؟
- سهو جا سجدا التحيات کانپوءِ ڏجن يا التحيات ۽ درود شريف پڙهي پوءِ ڏجن؟
- فرض نماز کان پوءِ بلند آواز سان ذڪر شريف ڪرڻ جائز آهي يا نه؟
- نماز پڙهندڙ جي اڳيان لنگهڻ سان نماز ٽٽندي يا نه؟
- جمعه جي نماز ۽ جنازي جي نماز گڏ ٿين ته ڪهڙي نماز اڳ ۾ پڙهجي؟
- جامع الدعاء.
- ٻهراڙي ۾ جمعه نماز پڙهڻ جائز آهي يا نه؟
- غير عربي خطبه پڙهڻ جائز آهي يا نه؟
- وجد جي تحقيقات.

بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

كتاب الصلوات

سوال : ڇا ٿا فرمائن علماء سڳورا هن صورت مسئله ۾ تہ هندن جي زمين ۾ نماز پڙهڻ بلاكراهة جائز آهي يا بالكراهة؟ پر سان جي زمين مسلمانن جي هجي تہ پوءِ بہ هندن جي زمين ۾ نماز پڙهجي يا ان مسلمانن جي زمين ۾ پڙهڻ افضل آهي ۽ زمين مغصوب وانگر هن ۾ بہ كراهة جو شائبہ آهي يا نہ؟ پر جيكڏهن ديهہ ساري هندن جي آهي تہ پوءِ اتي لاچاري حالت ٿئي ٿي جو ٻئي طرف وڃڻ مشكل ٿئي ٿو اتي ڇا حكم آهي؟ ان بابت صريح جزئن جي ضرورت آهي. عاجز كي قاضي خان ۾ هكڙي عبارت نظر آئي آهي مهرباني كري ان جو مطلب بہ سمجهائيندا تہ اها صورت هن موجوده زمينن ۾ جي هندن جون آهن ۽ ان ۾ نماز پڙهڻ كري هندو ناراض نٿا ٿين تہ پوءِ بہ كراهت رهي ٿي يا نہ؟ عبارت هيءَ آهي”اما الصلواة في ارض لغير ان كان لذمي تكره لانه يابي ذالك و يتضرر به و ان كانت لمسلم فان لم تكن مزروعة و لا مكروبة فلا باس به لان صاحبها لا يتضرر به و ان كان مزروعة او مكروبة فان كان بينهما صداقة و مودة او كان

صاحبها احسن الخلق يرضیٰ بذالک لا بائس بہ اھ کتاب الطهارت حـ ١ صـ ٣١ نولکشور.

جواب: ظاهر آهي تہ زمين مغصوب ۾ نماز ڪراهة تحريمي آهي ڪنهن جي بہ هجي باقي هندن جي زمين ۾ سندن رضامندي سان نماز بلا ڪراهة درست آهي، مزروعة هجي خواه غير مزروعة ۽ جي هندن جي زمين ڪي مسلمانن جي زمين نزديڪ آهي تہ مسلمانن جي زمين ۾ نماز پڙهڻ افضل آهي، جي غير مزروعة آهي باقي مزروعة ۾ بلا رضامندي جي درست نہ آهي يعني مڪروه آهي قال في الدرالمختار في باب الاول في صفة الصلواة صـ.٢٨٠ تحت قوله "و ارض مغصوبة او للغير الا ان يراد الصلواة بغير الاذن و ان ڪان غير غاصب افاده ابو مسعود فان اضطر بين ارض مسلم و ڪافر يصلي في ارض المسلم اذا لم تڪن مزروعة فلو مزروعة او ڪافر يصلي في الطريق اي لانه له في الطريق حقا ڪما في مختارات النوازل و فيها تڪره في ارض الغير لو مزروعة او مڪروبة الا اذا ڪانت بينها صداقة او رایٰ صاحبها لا يڪره فلا باس به و المعتبر فيه العرف". هٰكذا في الطحطاوي في هٰذا البحث. اهـ ۽ عبارت قاضي خان جي مان بہ هندن جي ناراضپي جي حالت ۾ ڪراهة معلوم ٿئي ٿي ۽ جي ساري ديهہ هندن جي آهي ۽ ناراض بہ نہ آهن ۽ ٻئي پاسي وڃڻ بہ مشڪل آهي تہ ان حالت

۾ بلا شڪ پڙهڻ ڪپي. ”مسجد او شد همہ روئي زمين“ انهن عبارتن مان معلوم ٿيو تہ هندن جي زمين ۾ سندن رضامندي سان بلاڪراهة نماز درست آهي ۽ جي مسلمانن جي زمين نزديڪ آهي تہ ان ۾ افضل آهي ۽ مزروعة جي حالت ۾ مسلمانن جي زمين ۾ بہ بلا رضا ڪراهة آهي پر هر حال ۾ عرف معتبر آهي.

و الله اعلم بالصواب واليہ مرجع و المآب.

سوال: هل يقرءُ قرائة القرآن بعد صلوة الفجر و العصر بلا كراهة؟

جواب: يجوز قرائة القرآن بعد صلوة الفجر والعصر بلاكراهة قال في خزينة الاسرار جليلة الاذكار و افضل الاوقات بعد الصلوة التلاوت الليل لقول تعالیٰ "و من اهل الكتاب امة قائمة يتلون آيات اللّٰه آناء الليل و هم يسبحون" لان الليل اجمع للقلب و ابعد من الشواغل و آمن من الرياء مع ما ورد و مما يدل علیٰ فضله الیٰ قوله و هي اي التلاوة بين المغرب و العشآء محبوبة و افضل النهار بعد الصبح و لا يكره شيءٌ من القرآن في الاوقات لمعني فيه و اماما رواه ابن ابي دائود عن معاذ بن رفاعة عن مشائخهم انهم كرهوا القرائة بعد العصر و الصبح فقالوا هي دراسة يهود فغير مقبول و لا اصل له اهـ صـ ٤٩ مطبوع مصر و قال في روح البيان تحت قوله تعالیٰ "و اذكر ربك.... الیٰ قوله بالغدو والآصال" و هٰذا الاذكار يعم الاذكار كلها من القرائة و الدعآء و غيرها اهـ و فيه ايضا الغدو جمع غدوة و هي ما بين صلوة الغداة و طلوع الشمس والآصال جمع اصيل و هي الوقت بعد العصر الیٰ المغرب اهـ حـ ١ صـ ٨١٦.

سوال : ڇا ٿا فرمائن علمآء سڳورا هن صورت مسئلہ ۾ تہ فرض نماز ادا ڪرڻ کان پوءِ سنت موکده پڙهڻ کان اڳ آية الكرسي يا ٻيا ڪي مقرر وظيفا پڙهڻ جائز آهن يا نہ؟ ڪي ماڻهون سنت ۽ فرض جي وچ ۾ اورادن سان مشغول ٿيڻ ڪراهة ۽ گناهہ ٿا چون بيان فرمائيندا تہ سندن قول صحيح آهي يا غلط؟ بيان شافي ڪافي فرمائي اجر الدارين لهندا.

جواب : ظاهر آهي تہ فرض کان پوءِ سنت جي ادا ڪرڻ کان اڳ آية الكرسي يا ٻيا ماثور ورد پڙهڻ مسنون ۽ مستحب بلا ڪراهة جي آهن بلڪ ان وقت دعا سان مشغول ٿيڻ واري لاءِ استجابت دعا جي قوي اميد آهي باقي ڪراهة جو جيڪو قول ڪن فقه جي ڪتابن امام جي حق ۾ آندو آهي سو بہ هن صورت ۾ تہ هو سنت ۽ وردن جي بجاءِ ٻين ڪمن ۾ مشغول ٿي وجي يا مفت ويهي وقت گذاري يا ايتري گهڻي دير ڪرڻ واري لاءِ جو وقت تنگ ٿي وجي نہ وردن پڙهڻ واري لاءِ جئن تہ شمس الائمة الحلوائي ان بابت تصريح ڪئي آهي تہ "هٰذا (يعني) ما ذكر من انه اذا كان بعد الصلواة تطوع يقوم اليه من غير تاخير" الخ اذا لم يكن من قصده الشتغال بالدعاء بان لم يكن له ورد معتاد يقرئه عقيب المكتوبة فان كان له ورد قد اعتاد فانه يقضيه اي ياتيه بعد المكتوبات الخ صغيري ص ١٨ يعني هي جيڪو ذڪر ڪيو ويو تہ جيڪڏهن نماز کان پوءِ

نفل هوندو تہ يكدم اٿي وڃي سو تڏهن جو نمازي كي دعا سان مشغول ٿيڻ جو ايرادو نہ هجي كيئن تہ كيس كو مقرر وظيفو فرضي نماز كان پوءِ پڙهڻو كو نہ آهي پر جي كو مقرر وظيفو هجيس تہ پوءِ پيل تہ فرضي نماز كان پوءِ ان كي پڙهي ڇڏ ي. بياض واحدي ۾ علامه مخدوم سيوستاني رحمه الله عليه شيخ امام قاسم مصدي كان نقل كري ٿو تہ ”لا كن لا يكثر التاخير في ادائها كيلا يتضيق الوقت و لا يشغله احد بالتكلم ونحوه قال رحمه الله تعالىٰ في ذيله و هٰذا ايضا مع دلالته علىٰ تسوية وعدم الاولويه دال علىٰ جواز الاشتغال بالقليل دون الطويل“. يعني تہ سنت ۾ ايتري دير كرڻ نہ گرجي جو وقت تنگ ٿي وڃي يا كو ماڻهو كيس ڳالهائڻ ٻولهائڻ يا كنهن ٻئي كم ۾ رجهائي وجهي مخدوم صاحب ان جي هيٺيان لكي ٿو تہ هي عبارت بہ هن ڳالھ ٿي صاف دلالت كري ٿي تہ سنت جو يكدم پڙهڻ يا سنڌو كرڻ ٻئي برابر آهن ۽ ان ۾ اوليٰ كا بہ صورت كا نہ آهي پر ان سان گڏ ايترو تہ ضرور معلوم ٿيو تہ اوراد قليل جي مشغولي بلاشك و شبه جي جائز آهي نہ طويل جي. باقي طويل ۽ قليل بابت اڳتي هلي تفصيل جزيل ڏنو اٿس تہ دعائن ماثورن جي پڙهڻ سان سموري مدت قليل جي حد ۾ ئي داخل ڇئبي ڇو تہ بيبي عائشة رضي الله عنها تعالىٰ عنها واري حديث جا هن باب ۾

”مانعين قرائة بين الصلاتين“ وٽ وڌو دليل آهي تنهن ۾ بہ مقدار ما يقول جو لفظ فرمايل آهي تہ قرات دعا مرويہ بعينہ جي تعيين پوءِ لکي ٿو تہ فهٰذا مع كونه صريحا في منع الانحصار في ذالک المقدار ناطق بسنية الفصل بمقدار ان يقول بالترتيل لآ الٰه الا الله وحده لاشريک له له المک وله الحمد و هو عليٰ كل شيءٍ قدير اللّهم لا مانع لما اعطيت الیٰ قوله و لو كره الكافرون بل مع انضمام الاستغار ثلاثا وزيادة قول اللهم انت السلام الخ كما سياتي منقولا من البرهان فلو دعا بمقدار ذالک من الدعاء بين الفرض و السنة يكون فصلا مسنونا لا امر مكروها فتامل اھ صہ ٨٢ يعني پوءِ هي بہ با وجوديک هن ڳالھ تي صريح نص آهي تہ انهي مقدار ۾ حصر کونهي پر ان کان علاوه هي بہ معلوم ٿيو تہ فرض ۽ سنت جي وچ ۾ هينئين دعائن جي ناهي پڙهڻ سان سنڌو کرڻ مسنون آهي اُهي دعائون هي آهن لآ الٰه الا الله وحده لاشريک له له الملک وله الحمد وهو عليٰ كل شيءِ قدير اللهم لامانع لما اعطيت اليٰ قوله ولو كره الكافرون بلک استغفار ٣ ڀيرا ۽ اللهم انت السلام الخ جي زيادتي بہ ان مسنون سنڌي ۾ داخل آهي جئين تہ سگهو ئي برهان کان نقل کيو وڃي ٿو پوءِ جيکڏهن فرض ۽ سنت جي وچ ۾ انهي دعا کي پڙهيائين تہ مسنون سنڌو چئبو نہ مکروه کم اھ بلک انهي تي

صوفية واري كان قرآن مجيد مان هڪ لطيف اشارو نقل ڪيل آهي تہ فرض ادا ڪرڻ کان پوءِ بلا تاخير دعا ۾ مشغول ٿيڻ قرآن شريف جي آية مقدسة فاذا فرغت فانصب مان معلوم ٿي سگهي ٿو تہ فانصب واري "ف" جو مقتضيٰ ترتيب کان سواءِ عدم تراخي بہ ثابت ٿيل آهي. كما هو المصرح في الاصول تنهن کان سواءِ ڪن فقه جي ڪتابن ۾ جو امام حلوائي جي مسلڪ جي بر خلاف فصل بالاوراد جي منع آيل آهي تنهن رواية ۾ امام حلوائي جي قول ۾ وجھ توافق جو جيڪو لکيو اٿن سو لکڻ کان اڳ ايترو ٻڌائڻ ضروري آهي تہ اها منع بہ امام جي حق ۾ آهي نہ مقتدي ۽ مفرد جي لاءِ بلڪ انهن لاءِ عدم ڪراهة تي اتفاق آهي. كما في المنية و شرح الصغيري "و اما المقتدي و المنفرد فانهما ان لبثا مكانهما الذي صليا فيه المكتوبة جاز بغير كراهة" اهـ صـ ١٨١. يعني تہ مقتدي ۽ منفرد جيڪڏهن نماز فرضي پڙهڻ واري هنڌ ترسيا يعني دير ڪيائون تہ بلا ڪراهة درست آهي باقي حلوائي رحمة الله عليه تعالىٰ جي روايت ۽ بين عبارتن جي توافق لاءِ تطبيق جا بہ وجھ ڏنا اٿس، هڪ تہ ڪراهة وارن جو قول ڪراهة تنزيهي تي محمول ڪجي ٻيو تہ حلوائي جو قول مقدار قليل تي حمل ڪجي ان جي هيئنان "رد" ۾ آٿي ٿو تہ "و ذالک بان المراد في قول الحلوائي لا باس بالفصل بالاوراد اي

القليل التي بمقدار اللهم انت السلام“ الخ لما علمت من انه ليس المراد خصوص ذالک بل هو او ما قاربه في المقدار بلا زيادة كثيرة ” فتامل اه . اهو هيئن تہ حلوائي جي قول مان مراد آهي تہ اورادن قليلن سان فصل كرڻ ۾ كو پؤ كونهي جي اللهم انت السلام الخ جي قدر هجن چو تہ مثان معلوم كري چكؤ تہ حديث شريف مان خاص طرح اها ئي دعا مراد نہ آهي. بلک اها يا ان جي لڳ ڀڳ قدر واري بہ درست آهي پر گهڻي زيادتي نہ هجي. پوءِ فكر كر اه. حالانک مثان سيوستاني رحمة الله عليه عليه جي توضيح ۾ معلوم ٿي چكو آهي تہ دعائون ماثوره سڀ مقدار قليل ۾ داخل آهن. پوءِ چئبو تہ انهن دعائن سان سنت ۽ فرض جي وچ ۾ فصل كرڻ باتفاق علماء جائز آهي. البت مقدار كثير جو ماثور دعائن كان زياده هجي تنهن لاءِ فقيهن سڀڱورن كراهة جو حكم كيو آهي،سا بہ تنزيهي وري سا بہ امام جي حق ۾ كما في الرد ”و عليه فالكراهة على الزيادة تنزيهية لما علمت من عدم دليل التحريمية“ فافهم جـ ١ ص ٤٩. يعني تہ ان تي چئبو تہ كراهة زياده مقدار ۾ تنزيهي آهي. چو تہ تحريمي كراهة بابت دليل كونهي. اهـ. انهيءَ تحقيق مان معلوم ٿي چكو تہ فرض كانپوءِ آية الكرسي يا ٻيون مخصوص دعائون پڙهڻ مڙئي امر مسنون ۾ داخل آهن نہ كراهة ۾.

حديث شريف ۾ آية الكرسي بابت ارشاد آيل آهي”من قراء آية الكرسي في دبر كل صلوة لم يمنع من دخول الجنة الا الموت“ الخ يعني جيكو شخص سڀ كنهن نماز پويان آية الكرسي پڙهندو تہ ان كي بهشت جي داخل ٿيڻ كان بي كابہ شيءِ كا نہ روكيندي مگر موت يعني مرندي ئي بهشت ۾ داخل ٿيندو كو ضرور نہ آهي ”دبركل صلوة“ مان مراد سنت كان پوءِ دبر الصلوة ونجي چو تہ مقدار قليل ۾ سندس دخول بلا ارتياب متان علمائن جي اتفاق سان ثابت ٿي چكو آهي پوءِ اهڙي فضيلت واري كم لاءِ كراهة ۽ گناه جو حكم كرڻ وڏي جرئت چئبي ۽ انهي حكم لاءِ انهي حكم كندڙ كي هٿ ۾ كو دليل نہ آهي تنهن كري انهي قول جي چوندڙ متان گناه ثابت رهندو والله الهادي الیٰ سواءِ السبيل جيئن تہ حديث شريف ۾ سردار جهان جي صلي الله عليه و آله و سلم كان مروي اهي تہ ”قيل يارسول الله صلي الله عليه و آله و سلم اي الدعا اسمع قال جوف اليل و دبر الصلوة المكتوبات“. ترمذي احاديث مقدس ۾ چٽائي سان وارد ٿيل آهي تہ فرض ۽ سنت مؤكد جي وچ ۾ فصل بالاوراد كجي چو تہ انهي فصل كري اهل كتاب جي فعل كان مخالفت حاصل ٿئي ٿي كما روي ابودائود عن الارزق بن قيس في حديث طويل “انه قام رجل ادرک مع النبي صلي الله عليه و آله و سلم التكبيرة

الاولي من الصلوة يشفع فوثب عمر رضي الله عنه تعالیٰ عنہ فاخذ بمنكبيه فهزه ثم قال اجلس فانه لن يهلک اهل الكتاب الا انه لم يكن بين صلواتهم فصل فرفع النبي صلي اللّٰه عليه و آلہ و سلم بصره فقال اصاب اللّٰه بک يا ابن الخطاب. و روي ايضا انه صلي اللّٰه عليه و آلہ و سلم قال من قال قبل ان ينصرف ويثني رجليہ من الصلوٰة المغرب و الصبح لآ الٰہ الا اللّٰہ وحده لا شريک لہ لہ الملک و لہ الحمد بيده الخير يحيي و يميت و هو عليٰ كل شي قدير. عشر مرات كتب لہ بكل واحدة عشر حسنات و محيت عنہ عشر سيئات، و رفع لہ عشر درجات وكانت له حرزا من كل مكروه و حرزا من الشيطان الرجيم. و لم يحل لذنب ان يدركه الا الشرک و كان من افضل الناس عملا الا رجلا يفضله يقول افضل مما قال". رواه احمد.

يعني تہ هكڙو شخص حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم سان پهرين ركعت كان وني نماز ۾ شامل هو. سلام ورائڻ كان بعد يكدم اٿي بہ ركعتون پڙهڻ لڳو. جنهن تي حضرت امير المؤمنين عمر رضي الله عنه تعالیٰ عنہ ٽپو ڏئي اٿيو ۽ سندس كلهن مان وني كيس لوڏيائون ۽ فرمايائونس تہ ويهي رهہ چو تہ اڳيان كتاب وارا يعني يهودي ۽ نصارا رڳو هن كري هلاک ٿيا جو سندن نماز ۾ سنڌو كو نہ هوندو هو. ان چوڻ تي پاڻ كريمن صلي اللّٰه عليه و آله و سلم نظر مبارک كڻي

حضرت امير عمر رضي الله عنه عنه ڏانهن نهاري خوش ٿي فرمايائون تہ اصاب الله بڪ يا ابن الخطاب! يعني اي خطاب جا پٽ! الله تعاليٰ تو کي شال سڌي رستي تي پهچائي.

سوال: هل يكره عدم تسوية الصفوف او قيام الامام في المحراب و الناس قيام في ناحية المسجد في الحجرة المتصلة ام لا؟

جواب: اقول مستعينا بالله تعالیٰ و متمسكا بذيل الرسول المقبول ان الفقهاء و ان حكموا بجواز الاقتداء فيما اذا يقتضي الناس خلف الامام في الحجرة المتصلة بالمسجد او في فناء و الامام قائم في محرابه لكنه لاريب في كراهة الصلواة. اذا لم تساوي الصفوف او لم تسد الخلل لا سيما اذا لم يكن خلف الامام بمجازاته احد من الناس بل كلهم قاموا في فناء المسجد لغرض نفساني كالاستظلال مثلا كيف و قد امرنا بتوسيط الامام بالنص الصحيح الصريح كما رواه ابودائود عن ابي هريرة رضی اللہ عنہ تعالیٰ عنه ولذا قال في الرد "السنة ان يقوم في المحراب ليعتدل الطرفان و لو قام في احد جانبي الصف يكره".١هـ حـ ١ صـ٤٩٩ وفي در المختار "و لو صلي علیٰ رفوف المسجد ان وجد في صحنه مكانا كره قيام في صف خلف صف فيه فرجة اهـ حـ ١ صـ ٤٢٠.

اقول اهمال الصف الاول مطلقا و اقتداء الناس في فناء المسجد اشد كراهة و اظهر شناعة كما لا يخفا علیٰ اولیٰ النهیٰ فلا يغرنک اقوال الفقهاء لصحة الاقتداء بالامام القائم في المحراب من فناء المسجد و غيره فان الصحة لا تنافي

الکراهة کما حققه في الدر و تعلیقاته للعلامة الشامي رحمه الله تعالیٰ حـ۱ صـ ۲۳٦.

تحقيقات دربيان جواز اقتدیٰ حنفي المذهب خلف شافعي المذهب در نماز وتر

بسم الله الرحمن الرحيم.

الحمدلله الذي هو هادينا و كافينا والصلواة والسلام علیٰ سيدنا محمدن الذي هو شفيعنا و علیٰ آلہ و اصحابه و اتباعه اجمعين.

اما بعد بر اہل علم زی فہم مخفی نہ ماند کہ نزد این فقیر تحریر محررہ یکے از فضلاء کہ دراء و بر عدم جواز اقتداء حنفی المذہب در نماز وتر فتوی صار نمودہ شدہ بود برائی تصحیح وتائید موصول گردیدہ۔ بآنکہ محرر خود ہم مقر است کہ مسئلہ مختلف فیہا ست۔ واہل متون با سرہم بجواز اقتدی قائل بلکہ "و ہو الاصح" برجحان جوازو ضعف عدم جواز "منادي" تاہم نتیجہ آخرین در فتوی بعدم جواز ظاہر گردانیدہ۔ واز رائے جمہور فقہاء و اہل متون اعراض واغماض نمودہ، بمقابلہ صحیح و اصح پرداختہ چونکہ حسب تحقیق این فقیر ہم اصح الاقوال و احق با فتوی ہما نستکہ اقتداء در صورت مسئولہ روا خواہند بود۔ لہذا از تصحیح تحریر مذکورہ مجبور و معذور ماندہ این چند سطور برائی اظہار حق و انتباہ مکرم محرر زیر قلم آوردہ شدہ ۔ ان ارید الا الاصلاح و ما توفیقی الا باللہ العلی العظیم۔

پس باید دانست کہ اقتداء پس مخالف مذہب در فروع مثلا شافعی وغیرہ فرض باشد۔ خواہ وتر در مذہب مایان جائز است بلاکراھة۔ نزد

بعض فقہاء بشرط تیقن مراعاۃ و نزد بعض متاخرین و ثقاۃ متفقہین بلاشرط مذکورروا می باشد۔
قال فی الدر "في وتر البحران تیقن المراعاۃ لم یکرہ او عدمها لم یصح وان شک کرہ". اھ ہمی است مختار مسلک نزد فقہاء چنانچہ طحطاوی گفتہ کہ "هو المعتمد لان المحققین جنحوا الیہ و قواعد المذهب شاهدۃ لہ". اھ حلبي ص ۲۴۴. و قال في حاشیۃ الزیلعي "و یجوز بالشافعي بشروط نذکرها في باب الوتر انشاءاللہ تعالیٰ".اھ ص ۱۳۵. واین کلام درحق فرض است اما الوتر فکما قال في التنویر "و صح الاقتداء فیہ بشافعي لم یفصلہ بسلام علیٰ الاصح" اھ ص۴۹۴. و قال في الزیلعي في زیل قول الماتن ویتبع المؤتم. اھ "و دلت المسئلۃ علیٰ جواز الاقتداء بالشافعیۃ اذا کان یحطاط في موضع الخلاف الیٰ قولہ و قال صاحب الارشاد لا یجوز الاقتداء بالشافعیۃ في الوتر با جماع اصحابنا لانہ اقتداء المفترض بالمتنفل و الاول اصح لان اعتقاد الوجوب لیس بواجب علیٰ الحنفي"اھ. کما لا یخفیٰ من لہ تدرب في اشارات العبارات فان عدم وجوب الاعتقاد الوجود یقتضي یقرب اعتماد العام والماءموم الذي هو مناط الصحۃ ازاین عبارت نہ صرف جواز اقتداء حنفی عقیب شافعی در فرض خواہ وتر پیدا و ہویدا است بلکہ اعتراض محرر را ہم از لفظ "الاصح" ناشی گریدیدہ ہباء منثورا گردانیدہ کما لا یخفی علی المتفطن الخبیر اشارۃ العبارۃ بعدم وجوب الاعتقاد بوجوب الوتر و هذا هو الجواب الذی اوردہ صاحب الهدایہ

مفصلا فی شرحہ وسیاءتی اختصارہ۔ و فیہ ایضا وجہ الاول و ھو الاصح لان المقتدي یریٰ جواز صلواۃ امامہ و المعتبر في حقہ رائ نفسہ فوجب القول بجواز ھا". اھ ص ۱۷۱ وفي الدر "و صح الاقتداء فیہ ففي غیرہ اولیٰ ان لم یتحقق ما یفسد ھا في اعتقادہ في الاصح کما بسط في البحر بشافعي لم یفصلہ بسلام علیٰ الاصح فیھا للاتحاد وان اختلف الاعتقاد". اھ ص ۴۹۴. و في الطحطاوي "و قد اشار الشرح الیٰ رد قولہ الرازي بقولہ سابقا في اعتقادہ في الاصح و الیٰ رد قول الارشاد بقولہ للاتحاد و ان اختلف الاعتقاد".اھ ملخصا ص ۲۸۱. از این عبارت واضح و لائح است کہ قول ارشاد و رازی را اہل متون وغیرہم مردود وغیر مقبول شمردہ اند۔ پس عجب از فاضل محرر کہ از قول صحیح و راجح کہ بتصریح علماء اصح الاقوال است درگردانیدہ بمردود و مرجوح نمودہ۔

وقال ابن الھمام في شرح للھدایۃ "و لو اقتداء من یریٰ الوتر سنۃ یجوز لضعف وجوبہ ذکرہ في المختصر المحیط".اھ ص ۸۳۶.

از این تصریحات فقہاء برضمیر فطن خبیر مخفی نخواہد ماند کہ درین باب صحیح ترین مسلک و اتفاق جمہور علماء برآن است کہ دراقتداء وتر مر حنفی را خلف شافعی باکہ نہ باشد۔ اما آنچہ بعض کتب فقہیۃ در شرط جواز اقتدا چند شرائط ذکر کردہ اند محققین آن را ہم منع نمودہ چہ درین صورت لازم آید کہ حسب وجود شرائط شافعی از مذہب خود خارج گردیدہ در مذہب حنفی گردد۔ پس مسئلہ از محل

کلام بیرون خواہد شد۔ زیرانچ دراقتدا شافعی خلف حنفی است نہ اقتدا حنفی خلف شافعی کما قال الفقیہ الوجیہ مولانا المولوی عبدالحئی اللکھنوی نوراللہ مرقدہ فی حاشیۃ الھدایۃ بعد نقل الشرائط "قلت ھذا یرجع الیٰ ان یصیر حنفیا الیٰ قولہ فلا وجہ للحکم بعدم جواز الاقتداء بھم فان مذھبھم کمذھبنا في کونہ محتملا للخطاء و الصواب و ما یدرینا ان مذھبنا افي کل امر صواب لا یحتمل الخطاء و مذھب غیرھم خطاء لا یحتمل الصواب. واما شرائط مراعاۃ مواضع الخلاف کما اختار اکثر اصحابنا فغیر موجہ از مراعاۃ ذالک مستحب لیس بواجب عند احد ولو لم یراع و فعل ما فعل علیٰ طبق مذھبہ لم یقدحہ في ذالک قدح. فاي مانع في جواز الاقتداء بھم؟ فافھم ھذا بنظر الانصاف". انتھیٰ کلامہ ص ۱۲٦.

اما اشکالی کہ صاحب ارشاد و فتح آن را وارد نمودہ اند کہ در صورت مسئولہ اقتداء مفترض بہ متنفل ثابت می گردد پس جوابش ہم دریافتن کہ ابن ہمام از مختصر محیط تصریح آوردہ کہ وجوب وتررا این چنین قوی پایہ نیست کہ اقتدایش ـــ قائل بالسنۃ روا نگردد۔ و صاحب عین الھدایۃ گفتہ کہ چون بر جواز اقتداء اتفاق علماء است، لهذا ضرورا از دو امریکی را خلاف صواب گفتن لازم گردد۔

۱۔یا فرض کردہ آید کہ تعیین الفرض ضروری نیست۔

۲۔ورنہ رائہ مقتدی را اعتبار ندادہ شود۔

امر اول را در رایش ثابت گردانیده ضروری است چرا کہ تعیین الفرض از امام صاحب صراحة مروی شده۔ فقیر را کہ ازعبارت عنینی ضعفش معلوم مفهوم کرده آمدی۔ باقی صاحب عین الهدایة امر دوم را اعتباری نداده و مسلم نداشة و فرموده کہ کسی از ائمـہ کرام و علماء متقدمین بتصریح قائل بدو نگردیده۔ پس وجـہ جواز ہمین است کہ چونکہ مسئلـہ مجتهد فیها است۔ پس اگر حنفی وتر گزارد تا شافعی را کہ قائل بسنیت بجزم غلط خواندن نتواند۔ و اگر شافعی گذارد تا حنفی را ہم کہ قائل بوجوب است مخطی بجزم نمی داند۔ پس درین باب فیمابین امام و ماموم بغیر از فرق راجح مرجوح نزاعی و شقاقی نیست و بدین فرق افتراق در جماعت کردن و فتوی بعدم جواز اقتداء دادن کجا روا گردد؟ فتنبـہ۔ و ان شئت التفصیل فارجع الی عین الهدایة صہ ٥٤٠۔

و آن چہ محرر آخر تحریر از لفظ :اصح: منتفع گردیده بعدم جواز قائل شده آن ہم خلاف صواب ست چہ این مقال درآن حال خواہد بود کہ در امام در مسئلتی مختلف باشند دراین جا فقہاء اہل متون کلهم متفق اند بر جواز اقتداء و معدود چند از اہل شروح و فتاوی براہ شذوذ پوئیده اند۔ بر عالمان حقیقت محتجب نیست کہ بوقت اختلاف قول متون معتبر است نہ اہل شروح کما قال فی الدر ناقلا عن البحر "التقدیم المتون و الشروح علیٰ فتاویٰ". اهه و في الرد و العمل علیٰ ما في المتون لانـہ اذا تعاض ما في المتون و الفتاویٰ فالمعتمد ما في المتون كما في انفع الوسائل صہ ٣٥٢.

اگر کسی خواہ مخواہ از لفظ ہو الاصح مفرتی و کدورت پیدا می گردد تا او را ہم گذاشتہ بدین عبارت متوجہ باید بود کہ مطلوب محرر یعنی لفظ صحیح موجود می باشد۔ قال في الدر "صح اقتداء متنفل بمتنفل و من یریٰ الوتر واجب بمن یراہ سنۃ".اھ و قال في الرد "بشرط ان یصلیہ بسلام واحد لان الصحیح اعتبار راءِ المقتدي". اھ ص ۴۳۷. بہر حال قائل بصحۃ اقتدا بودن درین باب ضروری ست و قول عدم جواز مرجوح و شاذ است، فلا یعتبر و لا یسمع۔ ھذا ما حررہ فی وقت عاجل والتفصیل محفوظ لان آجل۔ و اللہ الھادی الی سواء الصراط.

سوال: اسان جي ملڪ سنڌ ۾ مسجدين شريفن جي سڌائي قبله جي طرف ڪيئن ڪجي؟

جواب: اسان جي سنڌ ملڪ ۾ مسجدين سڳورين جي پٺ قطب ستاري تي سڌي رکڻ گهرجي ڦيرو نه ڪرڻ گهرجي توڙيڪ سمرقند ۽ اسان جي ملڪ لاءِ قبله بين المغربين لکن ٿا پر ان جي معني اها نه آهي ته مسجد شريف ۾ جو به بين المغربين آهي جتي وٺي اتي قبله بڻائجي بلڪ ان جو مقصود آهي ته نماز بين المغربين جائز ٿي ويندي. فتاوىٰ واحدي ۾ متانة كان آڻي ٿو ته "و بلاد الهند والسند يجعلونه (اي القطب) علىٰ صفحة الحد الايمن و يستقبلون وسط المغرب".اهـ تنهنڪري سيئي مسجديون ٻن مغربن جي وچ تي قطب ستاره سان پوريون رکڻ گهرجن ته آئينده اختلاف مساجد نه پيدا ٿي پوي يعني ڪي اتر پاسي مائل ته ڪي ڏکڻ پاسي مڙيل.

سوال: الحمد شريف سجو يا اڪثر پڙهي پوءِ وري ٻيهر موٽائي پڙهي تو تہ سجدو سهو جو لازم ٿيندو يا نہ؟

جواب: الحمد شريف سجو يا اڪثر پڙهي پوءِ وري سڄو موٽائي پڙهي پوءِ سورة ضم ڪرڻ سان سجدو سهو جو لازم ٿيندو. ان جو معتمد عليه وجه اهو ڏنو ويو آهي تہ الحمد شريف سان سورة ضم ڪرڻ واجب آهي ان ڪي سهوا تاخير ڪرڻ پاران سجدو سهو جو لازم ٿيندو ۽ عمدا تاخير ڪرڻ سان نمازمِ ڪراهة لازم ٿيندي، جنهن مِ فقهائن اعادة جو حڪم فرمايو آهي. قال في الدرالمختار "فلو قراها في رکعة من الاولیين مرتين وجب سجود السهو لتاخير الواجب و هو السورة کما في الذخيرة وغيرها. و كذا لو قرا اڪثرها ثم اعادها".اهـ هكذا في المنية صـ ٢٨٩.

سوال: امام فرض نماز ۾ ربنا لک الحمد چئي يا فقط سمع اللّٰه لمن حمده چئي؟

جواب: امام رڳو سمع اللّٰه لمن حمده چئي ربنا لک حمد نہ چئي. قال في التنوير ”ثم يرفع راسه من ركوعه سميعاً و يكفي به الامام و يكفي بالتحميد المؤتم“.

بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحیمِ

باب الاذان

سوال: ماقولكم دام طولكم فيما شاع بين الناس انهم يؤذنون بعد الصلوة المكتوبات لدفع البليات و كفاية المهمات هل له اصل في الشرع ام هو من مخترعات العوام متبعي الاوهام بينوا بالبرهان اجركم الرحمٰن.

جواب: لاريب في كون هٰذا الاذان مسوغاً بل مستحسنا عند عروض البليات و شيوع المنكرات لان المشائخ قدس الله تعالىٰ اسرارهم قد استحسنوه و صار من معمولاتهم و له اصل في الشرع كما قال المخدوم السيوستاني قدس سره في تحريرات المسائل و هٰذا نصه الظاهر ان الاذان بعد الصلوة لاجل كفاية المهمات من محسنات المشائخ و معمولاتهم لعل المشائخ اخذوا مما ورد في الحديث "اذا تعولت الغيلان نادىٰ بالاذان كما في الحصن الحصين و قال الشيخ علي القاري في شرح الحصن الحاصل انه اذا رىٰ اشياء منكرة و تخليت له حالات مستنكرة او تلونت اجسام مكروهة و اراد دفعها نادىٰ بالاذان". اه و قال في محل آخر: آنچه متعارف است كه جهت دفع بلیات وحفظ از آفات بعد نماز اذان می گویند از

مشائخ معتبر منقول است و در حقیقت این اذان حکم ذکر و دعا دارد : الخ

اقول ویؤیدہ ما روي عن ابي هريرة ﷺ تعالیٰ عنه لما نزل آدم عليه السلام بالهند استوحش فنزل جبرائيل عليه السلام فنادیٰ بالاذان الله اكبر الله اكبر مرتين اشهد ان لآ الٰه الا الله مرتين اشهد ان محمد رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم مرتين الخ رواه ابو نعيم و في الحلية و ايضا رویٰ الحاكم ابن عساكر و الديلمي عن علي ﷺ تعالیٰ عنہ رآني رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم حزينا فقال يا ابن ابي طالب مالي اراك حزيناً فمر بعض اهلک يؤذن في اذنک فانه دواء الهم". جربته فوجدته كذالک و قال كل من رواته جربته وجدته كذالک.

سوال: الاذان في المسجد جائز ام لا؟

جواب: لایؤذن في المسجد فانه مکروه کما في النظر اه جامع رموز اعني قهستاني طحطاوي حاشية مراقي الفلاح و ابن همام في فتح القدير و يمين المسجد يمين امام است کما قال الله تبارک وتعالیٰ "وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا".

صریح است کہ خانہ را بسوی دروازہ باشد لہذا یمین المسجد یسار امام است و مراد از یمین قبلہ ہمین واضح است کہ در آیة کریمہ "و اجعلوا بیوتکم قبلة". مذکورہ است مراد از قبلہ مسجد ست و یمین آن یسار امام است ومعروف آنست کہ بجانب یمین مسجد اذان دادہ شود نہ بطرف یمین المصلی صہ ۳۸۰۔

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

باب الامامة

سوال: امام سٽڻ يا گوڏ سان پيڏيون ڍڪي نماز تو پڙهائي تہ نماز ٿيندي يا نہ؟

جواب: پيڏيون سٽڻ يا گوڏ سان ڍڪڻ تڪبر جي نيت سان حرام آهن پر جي تڪبر وڏائي لاءِ نہ بلڪ عادتاً سٽڻ وڏائي اٿس تہ مڪروه تنزيهي آهي قال في نفع المفتي ”اسبال الازار مكروه بالكراهة التنزيهية“. كما في الهندية و في المرقات ”قال ايمتنا يكره اطالة الثوب عن الكعبيبن وان لم يصب الارض ما لا يقصد به الحيلاء و الا فحرم“.اه ملخصا

پهرين صورت ۾ يعني تڪبر جي نيت سا پيڏيون ڍڪي نماز پڙهڻ ڪراهة تحريمي ٿيندي ان جو موٽائڻ لازم ۽ واجب آهي ۽ ٻي صورت ۾ موٽائڻ مستحب آهي قال في الدر ”كل صلوة اديت مع كراهة التحريم تجب اعاد تها“. اه ملخصا و في الدر معزيا الى الفتح “و الحق التفصيل من كون تلك الكراهة كراهة تحريم فتجب الاعادة او تنزية تستحب” اه ح ١ صہ ٣٣٢.

سوال: ڏاڙهي ڪوڙائيندڙ يا مٺ کان گهٽ ڪرائيندڙ جي پٺيان نماز جائز ٿيندي يا نہ؟

جواب: ڏاڙهي ڪوڙائيندڙ مٺ جي قدر کان گهٽ ڪرائيندڙ فاسق آهي ڪيس پيش امام بنائڻ جائز نہ آهي پر جيڪڏهن پڙهائي ٻينو تہ پويان پڙهبي ۽ وري ٻيهر موٽائجي قال في الدر المختار "اما الاخذ منها (اي من اللحية) وهي دون ذالک (اي دون القبضة) كما يفعله بعض المغاربة مخالفة الرجال فلم يبحه احد". اه وفي ردالمحتار "و لا تحلق راسها لانه مثلة كحلق الرجل لحيته" اه و في الدر يكره امامة عبد و اعرابي و فاسق.

سوال: ڳاڙهي ڪپڙي سان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟
جواب: ڪراهة آهي قال في التنوير "و كره لبس المعصفر و المزعفر و الاحمر و الاصفر للرجال". اه و في الخبر "مر رجل و عليه ثوبان احمران فسلم علىٰ النبي صلي الله عليه و آله و سلم فلم يرد عليه". و في المرقات "هٰذا دليل صريح علىٰ تحريم لبس الاحمر للرجل و علىٰ ان مرتكب المنهي حال التسليم لا يستحق الجواب و التكريم". اه يعني حضور صلي الله عليه و آله و سلم جن کان هڪ شخص اچي لنگهيو ۽ متن سلام ڏنائين پر ڪيس ڳاڙها ڪپڙا پاتل هئا پاڻ سلام جو جواب نہ فرمايائونس ان مان بہ مسئلا پڌرا ٿيا هڪ تہ مڙسن کي ڳاڙهو ڪپڙو پائڻ جائز نہ آهي ٻيو تہ جهليل ڪم جي مرتڪب کي سلام جو جواب نہ ڏبو ۽ سندس تعظيم تڪريم نہ ڪبي. اه معلوم آهي تہ پيش امامي جي منسد ڏيڻ ڪمال تعظيم تڪريم آهي جنهن ڪري ڳاڙهي ڪپڙي پائيندڙ کي انهي تعظيم کان محروم رکبو ٻي هنڌ ڳاڙهي لباس کي زي الشيطان فرمايل آهي تنهنڪري ڳاڙهو لباس پائڻ ناجائز ۽ ان سان نماز پڙهڻ پڙهائڻ ڪراهة آهي ڳاڙهي لباس جي منع هر قسم جي ڪپڙي کي شامل آهي اهڙي طرح ٽوپين کي بہ قال في الدرالمختار "رد علىٰ مسڪين حيث قال لفظ الجمع يشمل قلنسوة الحرير والذهب الفضة والڪرباس والسوداء

والحمرا".اھ پر رد جو صاحب حاوی قدسی کان آٹی تو تہ "و لا یکرہ في الراءس اجماعا". اھ و اللّٰہ اعلم بحقیقت الحال.

سوال: وهابي عقيدن رکندڙ ماڻهون جي پويان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: وهابين جا اڪثر اعتقاد خارجين جي گروهه وارا اعتقاد آهن پوءِ جيڪڏهن سندن ڪوئي نظريه ڪفر جي حد کي نه پهچندو ته پوءِ انهن جي پويان نماز ڪراهة ٿيندي ۽ جيڪڏهن حضور ڪريم صلي الله عليه و آله و سلم جي اهانت ڪندا يا ٻيو ڪو اهڙو اعتقاد رکندا جو نص صريح جي مخالف هجي ته پوءِ انهن جي پويان نماز پڙهڻ جائز نه ٿيندي قال في ردالمحتار "و يکره الامامة عبد و اعرابي و فاسق الیٰ قوله و مبتدع لا يکفر بها حتیٰ الخوارج و ان انکر بعد ما علم من الدين ضرورة ڪفر بها فلا يصح الاقتداء به اصلا". فليحفظ.

سوال: حقي چڪيندڙ، خضاب ڪاري رنگ سان ڪندڙ ۽ ڏاڙهي ڪترائيندڙ جي پويان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: مٿين سيني ڪمن ڪرڻ ۽ مٿن هميشگي ڪرڻ سان ماڻهو فاسق بڻجي پوندو ۽ فاسق جي پويان نماز پڙهڻ ڪراهت تحريمي آهي قال في ڪنز الدقائق "و کره امامة العبد و الاعرابي و الفاسق و المبتدع و الاعمیٰ و ولد الزنا". الخ

سوال: جنهن ماڻهو کي فرض، واجب معلوم نہ هجن انهيءَ کي پيش امام ڪجي يا نہ ڪجي؟

جواب: جنهن ماڻهون کي فرض واجب معلوم نہ هجن تہ ان کي امام بڻائڻ نہ گهرجي ڇو تہ فرض جو علم فرض ۽ واجب جو علم واجب آهي پوءِ جيڪڏهن فرض ۽ واجب ڄاڻندوئي نہ هجي تہ ان کي ادا ڪيئن ڪندو؟ قال في فرائض الا سلام "و اما الفرائض العملية فتفترض فيها امور ثلاثة علمها بمعني فرضية كلواحد منها و اعتقادها بمعني الاذعان بها و قبولها و علما بالجوارح اهـ ملخصا وفيه ايضا "مما ينبعي ان يعلم ان كل ما هو فرض من فرائض الاسلام فالعلم به فرض كما ذكرنا".

سوال: پڳ هوندي ٽوپي سان امامت ڪرائڻ يا پنهنجي ليکي نماز پڙهڻ مکروه آهي يا نہ؟

جواب: ڪتاب لکن ٿا تہ ٽن ڪپڙن يعني سٿڻ قميص ۽ پڳ ۾ نماز پڙهڻ مستحب آهي، ان مان ڪن علمائن حکم سمجهيو آهي تہ پڳ هوندي ٽوپي سان نماز پڙهڻ پڙهائڻ ڪراهت آهي جيئن مفتاح الصلواة ۾ تصريح ڪئي اتس پر مولانا عبدالحي صاحب لکنوي رحمه الله تعالیٰ لکي ٿو تہ ”و هو لا يدل علي ڪراهة الصحة بدونها ڪما حرره بعض علماء عصرنا“. الخ يعني پڳ سان نماز مستجب هجڻ مان اهو لازم نہ آهي تہ ٽوپي سان نماز ڪراهة ٿيندي جيئن ڪن هاڻوڪن علمائن جو چوڻ آهي. اڳتي هلي ساڳو مولانا مرحوم پنهنجي والد علامه ادخله الله تعالیٰ دارالسلام کان نقل ڪري ٿو تہ “تکره الصلوة بدونها في بلاد التي عادة سڪانها انهم لايذهبون الیٰ الکبراء بدون العمامة و اما في بلاد التي لا يعتادون فيها ذالک فلا”. اه ملخصا يعني جن ڳوٺن ۾ اهو رواج آهي تہ ا تان جا ماڻهون وڏن ماڻهن ۽ عزت ۽ شرف وارن آدمين سان ملڻ وقت ٽوپي کي لائق نہ ڄاڻي پڳ ٻڌي ويندا آهن تہ انهن کي نماز لاءِ بہ پڳ ٻڌي اچڻ کپي (چو تہ بادشاهن جي بادشاهہ جي دربار جي عزت سڀ کان اتم آهي) اهڙن هنڌن تي ٽوپي سان نماز پرهڻ مکروه آهي پر جي ڪنهن ملک جا ماڻهون شرف

وارين مجلسن ۾ اميرن ۽ حاڪمن جي ملاقات وقت به ٽوپي استعمال ڪن ٿا ۽ ان کي عزت جو لباس سمجهن ٿا تہ انهن لاءِ ڪراهت نہ آهي. فقير جي خيال ۾ مولانا عبد الحليم قدس سره جو قول اقرب الیٰ الفقه آهي ۽ انهي قول سان فقهائن جي ڪراهت ۽ عدم ڪراهت وارن متضاد قولن ۾ تطبيق ڏئي سگهجي ٿي فقد نقل المخدوم محمد عارف شڪار فوري في بياضه معزيا الیٰ الواقعات "ان الامامة مع القلنسوة ليست بمكروه سواء كانت العمامة موجودة او لا كما في المحيط". اهـ بهر حال پڳ سان نماز افضل هجڻ ۾ ڪو شڪ وشبهو نہ آهي ڇو تہ حديث شريف ۾ آهي تہ "ان العمائم تيجان العرب". يعني پڳ سان اهڙي زينت حاصل ٿئي ٿي جهڙي باشاهن جي مٿن تي تاج شاهي سان ۽ اهو معلوم آهي تہ اسان مسلمانن کي امر ٿيل آهي تہ شهنشاه مطلق جي دربار ۾ حاضري يعني نماز پڙهڻ وقت زينت شرف شان سان حاضر ٿيون قال تبارڪ و تعالیٰ اعوذبالله من الشيطان الرجيم... بسم الله الرحمٰن الرحيم... "خذوا زينتكم عند كل مسجد". يعني هر ڪنهن نماز وقت زيب زينت ۽ شرف شان سان حاضر ٿيو لباس لاهي يا ميرن سيرن عام طرح گهر ۾ استعمال ٿيندڙن ڪپڙن ۾ نمازون نہ پڙهو اهوئي سبب آهي جو فقهاء لڪن ٿا تہ "يكره الصلوة في ثياب بذلة". يعني ڪم ڪار وارن ميرن سيرن

ڪپڙن ۾ نماز پڙهڻ ڪراهة آهي. بهرحال جنهن دربار عالي ۾ حاضر ٿجي ٿو تنهن جي وقعت ۽ علو شان جو لحاظ رکڻ ۽ پنهنجي اندر ۾ ادب ۽ احترام جو جذبو پيدا ڪرڻ امر مطلوب آهي اهڙي عاليشان حاضري جي وقت ڪان قطع نظر ڪري تعظيم ۽ تڪريم ۾ تعاون نہ ڪرڻ ممنوع محظور آهي باقي ڪراهة ۽ عدم ڪراهة جو دار و مدار قومن جي طريقي بود باش ۽ روش ۽ حال تي رکيو وڃي تہ بهتر يعني جن ماڻهن کي شان ۽ رفعت وارين مجلس ۾ ماڻهن ۾ پڳ سان وڃڻ جو دستور آهي نہ ٽوپي سان تہ انهن لاءِ ٽوپي سان نماز ڪراهة چئبي ۽ جي ٽوپين سان پنهنجي عزت ۾ خلل نہ ڄاڻي اعليٰ ماڻهن وٽ بہ پائي وڃن ٿا تہ انهن لاءِ ڪراهة جو حڪم نہ ڏئي سگهبو گوڪ افضل انهن لاءِ بہ پڳ آهي باقي هي چوڻ تہ امام ٽوپي سان ۽ جماعت پڳ سان هجي تہ نماز ڪراهة ٿيندي ان جو ڪو بہ اصل ڪو نہ آهي قال في نفع المفتي و السائل "قد اشتهر بين العوام ان الامام اذا كان غير متعمم و المقتدون متعممين فصلواتهم مكروهة و هٰذا ايضا زخرف من القول لا دليل عليه". فاحفظ.

سوال: ڪوڙهي ماڻهون جي امامت ڪرائڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: ڪوڙهي ماڻهو جي امامت جيڪڏهن ڪوڙهہ ظاهر نہ اٿس بلڪ ڪپڙن ۾ لڪل آهي تہ ڪراهة نہ آهي مگر جيڪڏهن ڪوڙهہ ظاهر عضون تي هوندو تہ پوءِ البت ڪراهة جو حڪم لاڳوتي سگهندو اهڙي طرح هٿن جي بعض آڱريون ضائع ٿيڻ بہ پيش امامي کي مڪروه نٿو ڪري قال في ردالمحتار ”و لذا قيد الابرص بالشيوع ليكون ظاهرا“. اهـ

سوال: ما قولکم رحمکم اللہ تعالیٰ اندرین باب کہ اکتفا بر لبس قلنسوۃ باوجود عمامۃ امامت قوم یا اداء نماز انفرادا موجب کراھۃ است یا نہ؟

جواب: بعون اللہ تعالیٰ الملک الوھاب: در استحباب لبس عمامۃ بحال ادای صلوۃ مطلقا شبھی نمی باشد کما في جامع الرموزینبغي ان یصلي مع العمامۃ لحدیث "الصلوۃ مع المعمامۃ خیر من سبعین صلواۃ بغیر عمامۃ کما في المنیۃ". اھ جامع الرموز ج ۱ ص ۸۲ و روي الدیلمي في مسند الفردوس عن جابر رضي اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلي اللہ علیہ وآلہ وسلم "رکعتان بعمامۃ خیر من سبعین رکعۃ بلا عمامۃ". اھ و في فتاویٰ واحدي لیکن اگر کسئے اکتفاء بر قلنسوۃ ورزیدہ تاہم نمازش بغیر کراہت روا می باشد. و این است مذہب مختار کما قال الفقیہ الوجیہ مولانا المولوي عبدالحي الکھنوي في تعلیقاتہ المساۃ بعمدۃ الرعایۃ علي شرح الوقایۃ. "و قد ذکروا ان المستحب ان یصلي في قمیص و ازارو عمامۃ و لا یکرہ الاکتفاء بالقلنسوۃ و لا عبرۃ لما اشتھر بین العوام من کراھۃ ذالک وکذا ما اشتھر ان المؤتم کان معتما بعمامۃ والامام مکتفیا علي قلنسوۃ یکرہ" اھ ص ۲۹۸ وفي حاشیۃ فتاویٰ برھنہ "الامامۃ مع القلنسوۃ لیس بمکروہ". کذا في الواقعات سوا□ کانت العمامۃ موجودۃ اولا کذافي المحیط و خزانۃ المسلمین ص ۲۴۷.

سوال: ڪولر جي پٺيان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟
جواب: بنا خوف ضرر نفس يا مرض جي طوهر نہ ڪرائڻ گناهہ آهي ان جي پويان نماز نہ پڙهبي ڇو تہ اهو شخص شعار اسلام جو تارڪ آهي بحر ۾ آهي تہ ”اما اذا ترڪه بغير عذر لم يقبل“. (الشهادة) الخ بحر نوازل ڪان آنڌائين “ان ابن عباس رضي الله عنه تعالىٰ عنهما كان لا يجيز شهادة الاقلف و لا ذبيحته و علماؤنا قالوا توكل ذبيحته و تقبل شهادته ان كان لعذر و الا لا تقبل و به ناخذ”. اهـ مگر جڏهن تہ بنا عذر جي مسلمانن جو طهر نہ ڪرائڻ سندس شاهدي ڪي بالاتفاق رد ڪري ٿو تہ پوءِ امامة جو مسئله انهي ئي اصل تي متفرع ڪيو اٿن ان جو بہ ساڳيو حڪم رهندو.

سوال: ما حكم تكرار الجماعت في مسجد واحد؟

جواب: تكرار الجماعت في المسجد اذا لم يكن مسجد طريق وان كان مختلف فيه لكن المعتد فيه عندنا انه يكره ان لم تبدل الجماعت الثانية عن هيئة الاولي و تختلف الهيئة بالعدول عن المحراب قال في الدر المختار "و كره تكرار جماعت با ذان واقامة في مسجد لافي مسجد طريق اومسجد لا امام له ولامؤذن". اھ حـ ١ صـ ٤٠٧ وفي ردلمحتار "و قدمناه في باب الاذان عن آخر شرح المنية عن ابي يوسف رحمه اللّٰه تعالیٰ انه اذا لم تكن الجماعت علي هيئة الاولیٰ لا تكره وهو الصحيح و بالعدول عن المحراب تختلف الهيئة كذا في البزازية وفي التيار خانية عن الولواجية وبه ناخذ". اھ حـ ١ صـ ٤٠٨ وفي الهندية ناقلاعن شرح المجمع المسجد اذا كان له امام معلوم وجماعت معلومة في محلة فصلیٰ اهله بالجماعت لا يباح تكرارها فيه باذان ثان اما اذا صلوا بغير اذان يباح اجماعا و كذا في مسجد قارعة الطريق". اھ و قد صرح الفقهاء باستحباب الجماعت وافضليتها مطلقا في مسجد طريق كما قال في الدرالمختار "فلا يكره التكرار فيه باذان واقامة بل هو الافضل ". خانية اھ حـ ١ صـ ٢٩

سوال: هل تكره اطالة الركعة الثانية علىٰ الاولىٰ ام لا؟ و ما مقدار الطوالة المكروهة؟ بينوا بيانا شافيا اجركم اللّٰه اجرا متكافيا.

جواب: اطالة ركعة الثانية علىٰ الاولىٰ مكروهة كراهة تنزيهيية اذا كانت بقدر ثلاث آية فما فوقها وفي مادو نها لاتكره ونصه في شرح المنية "و اما اطالة الركعة الثانية علىٰ ركعة الاولىٰ فمكروه بالاجماع لاكن لا بمطلق الاطالة بل ان كانت تلك الاطالة بثلاث آيات اوبما فوقها تكره وان كانت تلك الاطالة آية او آيتين لاتكره".اهـ صـ ٣٠٥ وفي الدر الختار "اطالة الثانية علي الا ولي يكره تنزيها اجماعا ان بثلث آيات ان تقاربت طولا و قصرا و الا اعتبر الحروف والكلمات اهـ حـ ١ صـ ٤٠٠ و لا تصغ الىٰ ما اعتبر بعض الشراح من فحش الطول وغيرها اذا تعارضت الروايات فيما بينها كما لا يخفىٰ علي اولي النهي.

سوال: نماز فرض ۾ سورة بقرة جي آخري رکوع کي ٻہ حصا کري ٻن رکعتن ۾ پڙهي تہ جائز آهي يا نہ ؟ اهڙي طرح ٻين سورتن جو پويون رکوع.

جواب: هک رکوع کي ٻہ حصا کري ٻن رکعتن ۾ پڙهڻ جائز آهي اهو حکم سيني سورتن لاءِ آهي نہ رڳو بقرة شريف لاءِ قال في الهندية "قرائة آخر السورة في الرکعتين افضل من قرائة السورة بتمامهما ان كان آخرها اكثر آية من السورة وان كان السورة اكثر آية فقرائتها افضل". هٰكذا في الذخيرة و قال في المنينة "فان قرائ آية نحو آية الكرسي او آية المداينة قراء بعض منها في ركعة والبعض في اخرىٰ فالاصح انه يجوز". عندا ابي حنيفة رحمه اللّٰه تعالىٰ.

سوال: هڪ شخص پيش امام ٿيو ۽ نوح سورة جي پڇاڙي وارو رکوع شروع ڪيائين جنهن ۾ آية شريف ”و قال نوح رب لاتذر علىٰ الارض من الكافرين ديارا“. ۽ ان کان بعد ”انک ان تذرهم يضلوا عبادک و لا يلدوا الا فاجرا كفارا“. جي بجاءِ ”فلم يجدوا لهم من دون الله انصارا“. پڙهيائين بيان فرمائيندا تہ نماز درست ٿي يا نہ؟

جواب: ظاهر آهي تہ جيڪڏهن آية شريف پڙهي پوءِ بينو بي آية پڙهيائين يا بعض آية کي تہ نماز نہ فاسد ٿيندي جيئن فتاوا عالم گيري ۾ آهي ”لو ذكر آية مكان آية ان وقف وقفاً تاما ثم ابتداء بآية اخرىٰ او ببعض آيته لا تفسد كما لو قراء و العصر ان الانسان ثم قال ان الابرار لفي نعيم او قراء و التين الىٰ قوله و هٰذا البلد الامين وقف ثم قراء لقد خلقنا الانسان في كبد وقراء ان الذين آمنوا و عملوا الصالحات وقف ثم قال اولٰئک هم شرالبرية لاتفسد“. انهن عبارت مان معلوم ٿيو تہ هڪڙي آية پڙهي پوءِ بيهي پوءِ وري بي پڙهيائين تہ نماز فاسد نہ ٿيندي پر جيڪڏهن نہ بينو ۽ هڪڙي آية کي بي آية سان گڏيائين تہ پوءِ اتي جيڪڏهن منعىٰ متغير نہ ٿئي تہ پوءِ نماز صحيح آهي. هٰكذا قال في آخر قوله اما اذا لم يقف و وصل ان لم يتغير المعنىٰ نحو ان يقراء ”ان الذين آمنوا وعملوا الصالحات فلهم جزاء ن الحسنىٰ مكان قوله كانت لهم

جنات الفردوس نزلا". لاتفسد. پوءِ جيڪڏهن معني ۾ تغير ٿئي ٿو تہ پوءِ نماز فاسد ٿيندي كما قال في آخره. اما ان غير المعنىٰ بان قراء ان الذين آمنوا عملوا الصالحات اولائک هم شر البرية ان الذين كفروا من اهل الكتاب الىٰ قوله فالذين فيها اولائک هم خير البرية". تفسد عنه عامة علمائنا و هو الصحيح هٰكذا قال في الخلاصة. اهـ هاڻي اسان کي معلوم ٿيو تہ مٿين صورتن ۾ معنىٰ جو تغير نہ آهي تنهن ڪري مٿين مذڪور عبارتن مان ثابت ٿيو تہ نماز درست ٿي وئي.

سوال: امام کي نماز ۾ هک سورة پڙهڻي هئي مثلا الم تر کيف پر پل ۾ قل هو الله شريف شروع کيائين پر قل هو الله چئي سنڀالي ويو ۽ متين سورة پڙهيائين ان حالت ۾ سجدو سهو جو لازم ايندو يا نہ؟

جواب: سجدو سهو جو ترک واجب يا تاخير فرض سان واجب ٿيندو آهي. هت انهن ٻنهي مان کجهہ بہ نہ ٿيو آهي ڇو تہ سورتن جي تقديم تاخير سان کن حالتن ۾ کراهة کٽي لازم هئي پر سهو نہ لازم ٿيندي ڇو تہ ترک واجب جو نہ ٿيو آهي بخلاف جهر ۽ مخافت جي.

سوال: ضاد کي مخرج ”مشبه الصوت“. سان ادا ڪرڻ جائز آهي يا نہ؟ جيڪڏهن نہ تہ اهڙي طرح پڙهندڙ جي پويان نماز پڙهڻ صحيح آهي يا نہ؟

الجواب: بعون الله الملک الوهاب: ضاد جي مخرج ظا کان علاحدي ۽ ممتاز آهي جنهن جي ادا ڪرڻ مهل بہ بئي لفظ جو آواز يا اشتباهہ ڪو نہ تو پيدا ٿئي جيڪڏهن ٿيندو تہ اهو ضاد صحيح نہ سجهبو قال في الكشاف ”الفصل بين ضاد و ظاء واجب“ الخ و فيه”ان الفرق بينهما كالفرق بين ذال و جيم و التاء والشين“. اهـ ملخصا ح ٢ ص ٥٢٨ وفي شرح المقدمة للجزري. ”ان الضاد اعسر الحروف علىٰ اللسان فليحسن برعايتها اي لاتكون مشابهتا بالظاء و الذال و الزاء“. اهـ هٰكذا في المنع ص ٣٨ وفي زينة القاري: ضاد کہ سب حروفوں سے زبان پر مشکل ہے چاہیے کہ خوب ادا کرے تاکہ مشبہ "ظ" یا "ز" کے نہ ہو جائے : اهہ وفي الشافية "و الضاد الضعيفة والكاف كالجير فمستهجنت“. اهـ

انهن عبارتن مان پڌرو آهي تہ ضاد ۽ ظاء مستاله ۾ اهڙو فرق آهي جهڙو ذال ۽ جيم ۾ يا ث ۽ ش ۾ ۽ سندس مشابهت ”ظ“ يا ذال يا ز سان ڪا نہ آهي ۽ ضاد ۽ ظ جي وچ تي ڪري پڙهڻ سان ضاد ضعيف ادا ٿيندو جو فصاحت ۾ مخل ۽ قرآن شريف ۾ پڙهڻ حرام آهي انهن بنهي لفظن جي مخرج جدا

جدا آهي البت بعض صفات ۾ مشترڪ آهن پر اشراڪ صفات مستلزم اتحاد صوت جو هر گز نہ ٿي سگهندو نٿو ڏسين تہ ج ۽ ق ۾ دال ۾ بہ اشتراڪ صفات آهي ۽ ج ۽ دال تہ بلڪل متحد الصفات آهن تہ بہ تشابہ صوتي جي بوءِ بہ ڪا نہ اٿن اهو ئي سبب آهي جو فتاويٰ سعيده ۾ لکي ٿو تہ ”و بالجمله اختلاف مخرج برائي اختلاف صوت ڪافي است“. اهـ هي جو ڪي ديو بندي مشابهت بالظا جا مدعي ٿيا آهن سي انهن صريح عبارتن جي بلڪل مخالف ويا آهن جنهن ڪري سندن قول ناقابل التفات رهندو الاڪ مولوي اشرف علي ٿانوي وانگر اشتباه اوصاف جا قائل ٿين جيئن پنهنجي فتاويٰ ۾ اضطراب اقوال ڪان پوءِ لکي ٿو لکي ٿو. : ليکن سوم حق معلوم ہوتا ہے کہ صوت مین تمیز تو ہے مگر بنسبت دال وغیرہ کے اشبہ بالظاء ہے : اهـ

انهي تحقيق مان ظاهر آهي تہ ضاد ڪي ظ ڏي لاڏو ڏيارڻ بلڪل خلاف قانون ۽ ناجائز آهي اهوئي سبب آهي جو فقهائن تاڪيد سان لکيو آهي تہ ضاد ڪي هوشياري سان ادا ڪرڻ گهرجي تہ هو ظ يا دال وغيره ڪان متميز ٿي رهي نہ تہ معنيٰ جي فساد ڪري نماز فاسد ٿي پوندي جنهن جو جزئيات فقه جي ڪتابن ۾ زلة القاري هيٺ ڏنيون ويون آهن جيڪي ماڻهون ضاد ڪي ظ ڏانهن مائل ڪندا هجن تنجي پويان نماز

پڙهڻ درست نہ ٿيندي كما نقل في امدادته عن اما ابوعمرو الدواني رحمه اللّٰه تعالىٰ ”انه قد كان بعض الفقهاء من اصحابنا لايقراء الصلوة خلف من لم يميز الضاد من الظاء ذالک لا نقلاب المعنىٰ وفساد المراد. “. اهـ هي حكم بہ فقهائن انهن ماڻهن لاءِ لكيو آهي جي زبان جي نقل ۾ عجز پاران ضاد ۽ ظاء جي وچ ۾ تميز نہ ٿا كري سگهن پر جيكي ماڻهون ڄاڻي واڻي زباني قرائي ضاد كي ظ جي وچ ۾ ادا كرڻ گهرڻ ٿا سي قرآن شريف كي تحريف كري رهيا آهن جن جي نماز جي جواز عدم جواز جو سوال نہ آهي بلک هو پنهن جي ايمان جو خير گهرڻ جو خطري هيٺ اچي وڃي ٿو قال في المحيط للامام برهان الدين رحمه اللّٰه تعالىٰ ”كون تعمده كفرا لاكلام فيه“. اهـ هٰذا وهو تعالىٰ اعلم وعلمه احكم واتم.

سوال: بيهي نماز پڙهندڙ جي نماز ويهي نماز پڙهائيندڙ جي پنيان جائز ٿيندي يا نہ؟

جواب: بيهي نماز پڙهندڙ جي نماز ويهي نماز پڙهائيندڙ جي پنيان جائز آهي قال في الدرالمختار "و صح اقتداء متوضي بمتيمم و غاسل بما سح و قائم بقاعد". اهـ وفي شرح الوقاية ويقتدي القائم بالقاعد. اهـ و في الصغيري و كذا اقتداء المتوضي بالمتيمم والقائم بالقاعد . خلافا لمحمد رحمه الله تعالىٰ فيهما. اهـ

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

تحقیقات

بسم اللہ شریف الحمد شریف جي آیت آهي یا نہ؟

الحمد للّٰہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ لاسیما علیٰ سیدنا محمدن المجتبیٰ و اصحابہ مصابیح الدجیٰ الذین فازوا بالدرت العلیٰ و سائر اتباعہ واشیاعہ قدوۃ اولي النهیٰ.

واما بعد فان الفقیر فلما نظر الیٰ تحریر الفاضل المحرر حبیب اللّٰہ سلمہ اللّٰہ تعالیٰ من الاستکراہ في قراءۃ البسملۃ یجب في کل رکعۃ من مسلم و مسلمۃ فحررت في نقضہ سطرا قلیلا و ارسل الیٰ الفاضل المذکور لیطالع تحریر الفقیر و ینظر الیٰ الحق بنظر الانصاف لم یذهب الیٰ طریق الاعتساف فلما نظر المعترض الیٰ تحریر الفقیر و رفع القلم في نقضہ لم یسکت سکتا بل حرر المبالغۃ الشدیدۃ فالاٰن یرید الفقیر ان یوضح الحق و الباطل و یثبت الحق ویمحو الباطل ان الباطل کان زهوقا فیقول العبد المتوسل بذیل الرسول المقبول علیہ الصلوٰۃ و السلام في کل لمحۃ من النساء و الفحول ان

المعترض قال في تحريره و الاول ان وجوب البسمله فيه ايضا ثابت من قوله فاذا كانت الخ.
و الثاني و انكار تسليم لفظ الآخر عند الفقير باطل و الثالث لا نسلم هٰذا ان بناء هٰذا الاختلاف بدخول تسمية الخ . الرابع رجوع الحسن رحمه الله تعالىٰ الىٰ قول صاحبين و كذالک الامام ابوحنيف راجع الىٰ قوليهما.
(١) اقول ان وجوب البسملة ثابت في عبارت فاذا كانت الخ. لٰكن علىٰ الاختلاف ما حررته في تحرير السابق اعني اذا كانت البسملة من الفاتحة آية فتجب قراءتها علىٰ مذهب من يفعلها من الفاتحه آية. لان الفاتحة واجب واذا ليست البسلملة آية من الفاتحة فليست بواجب علىٰ المذهب من لايفعلها من الفاتحة والصحيح في المذهب الحنفي انها ليست بفاتحة.
(٢) اعلم ان قولک ليس حجة علىٰ قول العلمآء العظمآء فلا وزن لقولک عند الفقير. اھ
(٣) ان المحرر يقول في تحريره لانسلم هٰذا ان البناء هٰذا الاختلاف بدخول التسمية الخ
و العبارة فاذا كانت منها تجب مثلها تقرر هٰذا الاختلاف فيا للعجب علىٰ عقله و علمه قال في النهر فيه رد القول الحواني ”اكثر علىٰ انها من الفاتحة و من ثم قيل بوجوبها“ الخ والصحيح انها ليست بفاتحة انت خبير ان في هٰذا المسئلة

اختلاف كثير و اكثر المتون علیٰ انها سنة ليست بواجبة كما في كنز الدقائق و الهداية و درود وغيره و ما هو من الكتب الفقه يذهبون الیٰ وجوب البسمله بحسب الاحتياط لخروج الحلاف و الصحيح في مذهب الحنفي انها ليست بواجبة قال الحسن "والصحيح انه تجب التسمية في كل ركعة". انتهیٰ و استدلوا علیٰ الاحتياط باختلاف العلماء "انها آية من الفاتحة اولا فكان الاحتياط الاتيان بها للخروج من الخلاف و اعترض الشيخ كمال الدين ابن الهمام. الخ

(١) اقول قول الحسن رحمه اللّٰه تعالیٰ عنه يسمي في الركعة الاول ثم لا يعيد و قال الحسن رحمه اللّٰه تعالیٰ و لا حسن ان يسمي في اول كل ركعة عند اصحابنا الیٰ قوله و الروايات عنهم لٰكن الخلاف في وجوب فعندهما رواية المعلیٰ عن ابي حنفية و في روايتهما رواية الحسن عن ابي حنيفة رحمهم اللّٰه تعالیٰ لا يجب الخ. يدل علیٰ انها ليست بواجبة عراض الرواية عن ابي حنيفة رحمه اللّٰه تعالیٰ و الباقي قول الحسن و الصحيح انه تجب هو رائي الحسن رحمه اللّٰه تعالیٰ للاحتياط كما ذكرناه و في الكفاية و ذكر الفقيه ابو جعفر في النوادر و ان كبر و تعوذ و نسي الثناء لا يعيد و كذا ان كبر و بدء بالقرائة و نسي الثناء و التعوذ و التسمة لفوات محلها و لا سهو عليه قيل يجب و هٰذا هو الضعيف.

و في البدائع لٰكن ياءتي بها الامام لافتتاح القرائة بها تبركا كما ياءتي بالتعوذ في الركعة الاولي باتفاق الرواية وهل ياءتي بها في اول الفاتحة في الركعات الآخر عن ابي حنفية رحمه اللّٰه تعالىٰ روايتان روي الحسن رحمه الله تعالىٰ عنه انه لا ياتي بها الا في الركعة الالىٰ لانها ليست من الفاتحة عندنا و انما يفتتح القراة بها تبركا و ذالک مختص بالركعة الاولىٰ كالتعوذ. اهـ ورواية المعلي عن ابي حنيفة رحمه الله تعالىٰ حمل علىٰ الاحتياط كماذ كرناه وايضا رده صاحب البحر و في مراقي الفلاح (د) تسن (التسمية اول كل ركعة) قبل الفاتحة لانه صلي اللّٰه عليه و آله و سلم كان يفتح صلوته ببسم اللّٰه الرحمان الرحيم و القول بوجوبها ضعيف وان صحح لعدم ثبوت المواظبة عليها. اهـ

و قال في بحر الرائق وقد عدها المصنف رحمه اللّٰه تعالىٰ فيما سبق من السنن وهو المشهور عن اهل المذهب و قد صحح الزاهدي في شرحه و في القنية وجوبها في كل ركعة وصرح في باب سجود السهو بانه يلزمه السهو بتركها وتبعه علىٰ ذالک ابن رهبان في منظومته قال و ان الوجب قول الاكثر والشارح الزيلعي باب سجود السهو وعلل في البدائع بما يفيده فانه قال روي المعلي عن ابي يوسف عن ابي حنيفة رحمه اللّٰه تعالىٰ انه ياتي بها في كل ركعة الىٰ قوله يلزمه قرائة

التسميه احتياطا و هٰذا كله ضعيف والموظبة لم تثبت لما في صحيح مسلم عن انس رضي الله عنه تعالیٰ عنه صليت خلف النبي صلي الله عليه و آله و سلم و ابي بكر و عمر و عثمان رضي الله عنه تعالیٰ عنهم فلم اسمع احد منهم يقراء بسم الله الرحمان الرحيم و ان كان قد اجاب عنه ائمتنا بانه لم يرد نفي القراة بل الاسماع فلا مستقبل بدليل مارواه احمد عنه فكانوا لايجهرون ببسم الله الرحمان الرحيم وهو دليلنا علیٰ الاخفاء بها و لو لا التصريح بلزوم السهو بتركها لقلت ان الوجوب في كلامهم عن الثبوت اطلق فيشمل الصلوة الجهرية وسرية و فيه ايضا و ما في القنية بانه يلزمه سجود السهو بتركها بين الفاتحة والسورة فبعيد جدا الیٰ قوله ولو نسيها حتیٰ فرغ من الفاتحة لا يسمي لاجل فوات محلها و العبارات الباقيات يدلن علیٰ ان قرائة البسمله ثابت كما في جوهرة النيرة والسراجيه ولا كلا منها في الثبوت فان الكلام في الوجوب و عبارة النهر "ايجاب السهو بتركها". اھ يرد العبارة النهر و الحق انهما قولان مرجحا. الخ

هٰذا هو الحق الصريح ففيه كفاية لمن له دراية من اهل النهیٰ فان الاذكياء يقنعون باليسير والاغبياء لا يشبعون من الكثير والفطن الخبير يستدل بالحفنة علیٰ البيدر الكبير و بالجرعة علیٰ ماء الغدير هٰذا ما ظهر لي في الباب عند الفقير.

سوال: سنت يا نفل جي چئن ركعتن جي پهرئين قعدي ۾ درود شريف پڙهجي يا نہ؟

جواب: فرض يا واجب يا سنت مؤكده جي چئن ركعتن جي پهرئين قعدي ۾ درود شريف نہ پڙهبو باقي نفل يا سنت غير مؤكده جي چئن ركعتن ۾ پڙهجي يا نہ پڙهجي ان ۾ اختلاف آهي.

قال في الدر المختار "لايزيد في الفرض علىٰ التشهد في القعدة الاولىٰ". و في الدرالمختار علىٰ قوله لايزيد في الفرض اي ما الحق به كالوتر و السنن الروابت اه حـ١ صـ ٤٧٠ و في الدرالمختار "و لا يصلي علىٰ النبي صلي اللّٰه عليه و آله و سلم في القعدة الاولىٰ في الاربع قبل الظهر و الجمعة و بعدها و لو صلىٰ ناسيا فعليه السهو و قيل لا يثني و لا يستفتح اذا قام الىٰ الثالثة منها لانها لتاكدها اشبهت الفريضة". و في البواقي من ذوات الاربع يصلي علىٰ النبي صلي اللّٰه عليه و اٰله و سلم و يستفتح و يتعوذ و لو نذر الان كل شفع صلوة اه الدر علىٰ هامش الدرالمختار حـ ١ صـ ٤٧٤ – ٤٧٥ .

سوال: فرض نماز يا نفل ۾ سهو پوي ۽ آخري قاعدي ۾ ويسر ۾ ٻنهي پاسي سلام ورائي پوءِ اڳين سهو ۽ پوئين لاءِ بنا دير، بنا ڳالهائڻ جي سهو جا ٻہ سجدا ڏئي تہ جائز آهي يا نہ؟

جواب: انهيءَ ۾ ڪو مفسد نماز جو فعل نہ ٿيو تنهنڪري رڳي سلام ورائڻ سان وري سجدا سهو جا ڏئي سگهجن ٿا. قال في الهنديہ "لو سلم المسبوق مع الامام ينظر ان كان ذاكرا لما عليه من القضاء فسدت صلوته و ان كان ساهيا عليه من القضاء لا تفسد صلوته لانه سلام الساهي فلا يخرج عن حرمت الصلوة كذا في الشرح الطحاوي في باب سجود السهو".اهـ

سوال: سهو جا سجدا رڳو التحيات پڙهڻ کان پوءِ ڏجن يا التحيات ۽ درود شريف پڙهي پوءِ ڏجن؟ ٻيو تہ التحيات کان پوءِ سلام سڄي پاسي ورائي پوءِ سجدا ڏجن يا ٻنهي پاسي سلام ورائي پوءِ ڏجن؟ ٽيون سجدن سهو جي ڏيڻ کان پوءِ وري التحيات ۽ درود شريف پڙهجي يا نہ؟

جواب : سهو جا سجدا فقط التحيات پڙهڻ کان پوءِ ڏجن درود شريف ۽ دعا بہ نہ پڙهجي، سجدن سهو جي کان پوءِ وري التحيات بہ پڙهجي ۽ ان سان گڏ درود شريف ۽ دعا بہ پڙهجي. قال في الدرالمختار "يجب له بعد سلام واحد عن يمينه فقط سجدتان و يجب ايضا تشهد و السلام". اهـ سلام فقط سڄي پاسي ڏئي پوءِ سجدا سهوجا ڏجن پر جيڪڏهن پهرين التحيات کان پوءِ بہ درود شريف پڙهندو تہ جائز آهي مگر درود شريف ۽ دعا جو هنڌ پوئين التحيات جي پويان آهي قال في الدر "و ياتي بالصلوة علیٰ النبي صلي الله عليه و سلم والدعاء في القعود الاخير". وفي درالمختار وقيل فيهما احتياطا. اهـ

سوال: فرض نماز کان پوءِ ذڪر شريف بلند آواز سان ڪرڻ جائز آهي يا نہ؟ ڪي چون ٿا تہ اهو ذڪر شريف بدعت آهي، ڪي چون ٿا تہ سنت مؤڪده ڪي دير ٿي ٿئي، ڪي چون ٿا تہ ڏاڍيان ذڪر شريف ڪرڻ سان ماڻهن جي نماز ۽ قراة ۾ خلل ٿو پوي بيان فرمائيندا تہ شريعت موجب انهن جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: هي سوال حقيقت ۾ ٽن سوالن جو مجموعہ آهي ١. فرض نماز کان پوءِ ذڪر شريف ڏاڍيان جائز آهي يا بدعت؟ انهي جو جواب هي آهي تہ فرض نماز کانپوءِ بلند آواز سان ذڪر شريف ڪرڻ قرآن شريف ۽ حديث شريف جي دليلن سان جائز آهي بلڪ مستحب جو درجو رکي ٿو قرآن شريف ۾ فرمايل آهي تہ ”فَإِذَا فَرَغۡتَ فَٱنصَبۡ“. يعني جنهن وقت فرض نماز کان فارغ ٿئين تہ پوءِ دعا گهرڻ ۾ مشغول ٿي وڃ انهي ۾ ذڪر شريف ۽ اوراد ۽ وظائف بہ شامل آهن جيئن هيٺ حديث شريفن ۾ انهي جي تصريح اچي ٿي. حديث بخاري شريف ۾ حضرت ابن عباس رضي الله عنه تعالىٰ عنه کان مروي آهي تہ” أَنَّ ابۡنَ عَبَّاسٍ أَخۡبَرَهُ أَنَّ رَفۡعَ الصَّوۡتِ لِلذِّكۡرِ حِينَ يَنۡصَرِفُ النَّاسُ مِنَ الۡمَكۡتُوبَةِ كَانَ ذَلِكَ عَلَى عَهۡدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ وَأَنَّ ابۡنَ عَبَّاسٍ قَالَ كُنۡتُ أَعۡلَمُ إِذَا

اِنْصَرَفُوا بِذَلِکَ وَأَسْمَعُهُ“ اهـ بخاري شريف ج ١ ص ١٥٢ يعني فرض نماز کان پوءِ ذکر شريف سان آواز بلند ڪرڻ جو دستور حضرت سرور ڪائنات صلي اللّٰه عليه و آله و سلم جي زماني مبارڪ ۾ هليل هو رواي فرمايو تہ آئون ذکر شريف جو آواز ٻڌي حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم ۽ جماعت جو نماز کان فارغ ٿيڻ معلوم ڪندوهوس. واخرج المسلم في صحيحه عن عبداللّٰه بن الزبير رضي الله عنه تعالیٰ عنهما قال ”کان رسول اللّٰه صلي عليه و آله و سلم اذا سلم عن صلوٰته يقول بصوته الاعلي لا اله اللّٰه الخ يعني جڏهين حضور ڪريم صلي اللّٰه عليه و آله و سلم فرض نماز کان سلام ورائيندا هئا تہ بلند سان ڪلمو تمجيد لآ اله الا اللّٰه الخ پڙهندا هئا هن حديث شريف ۾ فرض نماز کان پوءِ بلند آواز سان ڪلمه ۽ آواز سان ذکر ڪرڻ ثابت آهي. و في تحريرات المسائل للعلامة عبد الوحد السيوستاني رحمه اللّٰه تعالیٰ ”و اما الکلمة بعد صلوٰة فهو ايضا عن النبي صلي اللّٰه عليه و اٰله و سلم قولا و فعلا حيث قال في خزانة الروايت عن المضمرات کان النبي صلي اللّٰه عليهو اٰله يقول بعد اداء امکتوبة بصوت رفيع لااٰله اللّٰه محمد رسول صلي اللّٰه عليه و اٰله و سلم“ و في الحديث ايضا من قال لآ اله الا اللّٰه محمد رسول اللّٰه صلي اللّٰه عليه و سلم بعد کل فريضة ثلاث مرات حرم اللّٰه

تعالیٰ عليه النّار بالمرة الاولیٰ و اعطاه الجنة بمرة الثانية و نعمه بنعمة الجمال بالمرة الثالثة ”رواه ابو يعلیٰ كما يفهم من فتوح الاوراد اھ يعني تہ نماز فرض كان پوءِ كلمه طيب پڙهڻ حضور صلي اللّٰه عليه و اٰله و سلم كان قولا ۽ فعلا ثابت ٿيل آهي جيئن تہ خزانة الروايات ۾ مضمرات كان نقل كري ٿو تہ حضور صلي اللّٰه عليه و اٰله و سلم جن فرض نماز كان پوءِ بلند آواز سان چوندا هئا لآ الٰه الا اللّٰہ محمد رسول اللّٰہ صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم ٻي حديث شريف ۾ آهي تہ جيڪو شخص سڀ ڪنهن فرض نماز كان پوءِ ٽي ڀيرا لآ الٰه الا اللّٰہ محمد رسول اللّٰہ صلي اللّٰہ عليه و آله و سلم پڙهندو تہ پهرئين ڀيري سان اللّٰہ پاڪ متس دوزخ جي باه حرام كري ڇڏيندو ۽ ٻئي ڀيري سان بهشت عطا فرمائيندس ٽيئن ڀيري سان پنهنجي جمال وجه كريم جي ديدار جي نعمت نصيب فرمائيندس (الحمد للّٰہ ثم الحمد للّٰہ) هي روايت مسند ابو يعلیٰ ۾ آندل آهي، جيئن فتوح الاوراد جي صاحب نقل فرمايو آهي. اھ انهن حديث شريفن مان معلوم ٿيو تہ فرض نماز كان پوءِ ذكر شريف كرڻ سنت طريقہ آهي ٢ ٻيو سوال تہ ذكر شريف كرڻ سان سنت موكده كي دير ٿيندي انهي جو جواب هي آهي تہ فرض ۽ سنت موكده جي وچ ۾ سنڌو كرڻ ضروري آهي جيئن هيٺ ذكر كيل حديث شريف

مان معلوم ٿئي ٿو و عن ارزق بن قيس ﵁ تعالىٰ عنه في حديث طويل فيه "قام رجل ادرک مع النبي الكريم صلي الله عليه و آله و سلم التكبير الاولىٰ من الصلواة و اراد ان يشفع فوثب عمر ﵁ تعالىٰ عنه فاخذ منكبيه فهزه ثم قال اجلس فانه لن يهلک اهل الكتاب الا انه لم يكن بين صلوٰتهم فصل فرفع النبي صلي الله عليه و آله و سلم بصره فقال صاب الله بک يا ابن الخطاب". اهـ رواهٔ ابو دائود (مشكوٰه صـ ٨٩) يعني ارزق بن قيس ﵁ تعالىٰ عنہ كان هک ڊگهي روايت ۾ ڏيكاريل آهي تہ هڪڙو شخص جو حضور صلي الله عليه و آله و سلم سان نماز جي منڍ كان شامل هو سو سلام ورائڻ كان پوءِ سنت پڙهڻ لاءِ اٿيو جنهن تي حضرت عمر ﵁ تعالىٰ عنہ ٽپو ڏئي اٿيو ۽ سندس كلهن كان وٺي لوڏو ڏئي چيائينس تہ ويهي رهہ چو تہ يهودي ۽ نصارا فرض ۽ سنت ۾ سنڌو نہ كندا هئا تنهنكري تباهہ كيا وياءِ انهي تي حضور صلي الله عليه و آله و سلم جن ڏانهس نهاري فرمايائونس تہ الله پاک توكي سڌي رستي هلائي شال اي ابن الخطاب.

هن حديث مان ثابت آهي تہ فرض ۽ سنت جي وچ ۾ فصل بالذكر و الاوراد كرڻ ضروري آهي و مما يدل علىٰ الاولوية ما ذكر في الصوفية من جامع المضمرات ناقلا عن الباقاني "انه سئل عن الفرض الاولىٰ ان يشتغل بالدعاء ثم بالسنة ام

بالدعاء فقال الاولىٰ ان يشتغل بالدعاء ثم بالسنة فان قيل ا ليس فيه تاخير السنة و ذالک مکروه فالجواب ما ذكر في المحيط و الذخيرة عن الشمس الائمة الحلوائي ﷺ تعالىٰ عنه قال انما يكره التاخير اذا لم يكن من قصده الاشتغال بالدعاء". اھ ملخصا و الحاصل ان قصد الاشتغال يخرجه عن كراهة التاخير و لا تغفل عما تقرر سابقا من ان الاشتغال بمقدار ما ورد عن الشارع عليه الصلوٰة و السلام ليس تاخيرا مكرها بل فعلا مسنونا كما يفهم من عبارة ابن الهمام رحمه الله تعالىٰ في فتح القدير.اھ

يعني فرض نماز کانپوءِ متصل دعا پڙهڻ جي اولىٰ هجڻ لاءِ هي ہہ دليل آهي تہ صوفيه جي صاحب مضمرات کان نقل فرمايو تہ علامہ باقاني ﷺ تعالىٰ کان پڇيو ويو تہ فرض نماز کان پوءِ دعائن پڙهڻ سان مشغول ٿيڻ بهتر آهي يا سنت پڙهڻ افضل آهي؟ جواب ڏنائين تہ بهتر آهي تہ دعائن سان مشغول ٿجي پوءِ سنت پڙهجي وري پڇيائونس تہ پوءِ سنت ۾ دير نہ ٿي ويندي؟ جواب ڏنائين تہ محيط ۽ ذخيره ۾ شمس الائمة الحلوائي رحمه الله تعالىٰ کان نقل کيل آهي تہ امام کي سنت ۾ دير کرڻ تڏهن مکروه آهي جڏهين دعائن پڙهڻ جو ارادو نہ هجيس (جي هوندس تہ کا کراهة ناهي) مطلب تہ دعائن پڙهڻ جو ارادو سنت جي دير کي کراهة کان خارج

كري چڏي تہ هن كان اڳ ڏنل تحقيق بہ وساري نہ ڇڏ تہ حضور صلي اللّٰه عليه و آله و سلم كان روايت كيل ورد وظيفن ۽ دعائن پڙهڻ سان تاخير مكروه نہ سڏبي بلك فعل مسنون چئبو جيئن علامه ابن الهمام رحمه اللّٰه تعالىٰ جي عبارت مان پڌرو آهي

٣ ٽيون سوال تہ ڏاڍيان ذكر شريف كرڻ سان ماڻهن جي نماز ۽ قرائة ۾ خلل ٿو پوي ۽ ننڊ وارن جو آرام ٿو ڦٽي انهي جو جواب هي آهي تہ امام شعراني قدس سره كان روايت آهي تہ ”انه اجمع العلمآء سلفا و خلفا علىٰ استحباب ذكر الجماعت في المسجد و غيرها الا ان يشوش جهرهم علىٰ نائم او مصل او قاري“. اه الخ يعني اڳين پوين علمائن جو اتفاق آهي تہ جماعت سان گڏجي ذكر كرڻ مسجدين شريفن ۾ خواه انهن كان ٻاهر مستحب آهي هائو جيكڏهن سندن ڏاڍيان ذكر مان كنهن ننڊ واري ماڻهو يا نمازي يا قراة واري كي تكليف ٿئي تہ پوءِ هوريان كري اهو ڏاڍيان ذكر جنهن جي منع آهي اهو جهر مفرط سان مقيد ۽ خاص نمازين ۽ ضرورت وقت آرام كندڙن لاءِ وارد ٿيل آهي تنهن كي عام ركي فرض نماز جي پويان ذكر كندڙن سان لاڳو كري رهيا آهن حالانك ان وقت سڄي جماعت حاضر ۽ بيدار هوندا آهن ان وقت سمهيلن كي تہ هٿ سان بہ اٿارجي ۽ جماعت كان پوءِ آيل كي ترك

جماعت ڪري تنبيه ڪجي تہ بنا عذر چو تارڪ بڻيو نہ هي تہ اٿلندو انهن غافلن ۾ جماعت جي تارڪ کي ملامت ڪرڻ بدران تلاوت ۾ ذڪر شريف ڪندڙن کي روڪڻ ۾ لڳي وڃي تہ تلاوت پاڪ ۾ ذڪر ڪرڻ بند ڪري ڇڏيو تہ هنن غافلن جي آرام ۾ تارڪين جماعت جي نماز ۾ خلل نہ پوي حالانڪ نماز جماعت کان پوءِ حضور صلي اللہ عليه و آله و سلم ۾ صحابہ ڪرام جو ذڪر ڪرڻ ثابت آهي جيئن صحيحين وغيرهما کان نقل ڪيو ويو آهي مڪه معظمه ۾ جماعت کان پوءِ طواف ۾ دعائن جو سلسلو شروع ٿي وڃي ٿو ۾ مدينة منورة ۾ نماز جماعت کان پوءِ جهر ذڪر شريف ۾ سلام جو غلغله بنلد ٿي وڃي ٿو پوءِ ڪو تارڪ جماعت ماڻهو نماز اچي پڙهي ٿو تہ ان کي اهو حق نہ آهي تہ تلاوت يا طواف ۾ ذڪر شريف يا درود شريف ۾ سلام بند ڪرائي ڇڏي ۾ چوي تہ منهنجي نماز ۾ خلل پوي ٿو تنهنڪري سيئي خاموش رهو. عام مدرسن ۾ پهرين جماعت کان پوءِ طلباء ڏاڍيان قرآن شريف پڙهن ٿا يا جلسا تقرون شروع ٿي وڃن ٿيون جنهن ۾ جهرئي جهر آهي مگر ڪنهن بہ عالم انهن کي منع ڪانہ فرمائي آهي ۾ نہ ٿيڻ گهرجي پوءِ اهڙي عذر لنگ سان ذڪر شريف کي روڪڻ ڏيکاري ٿو تہ مانعين کي خواهہ مخواہ ذ ڪرشريف سان اڻ پوت آهي نہ شرعي عذر و هو تعالیٰ اعلم.

سوال: اڪيلي يا جماعت جي اڳيان مرد يا عورت جو لنگھن نماز کي پيچندو يا نہ؟

جواب :اڪيلي يا جماعت جي اڳيان ڪنهن مرد يا عورت جو لنگھڻ نماز کي فاسد نہ ڪندو اگرچہ ويجهي لنگھڻ سان لنگھندڙ گنهگار ٿيندو جنهن جي حد اها ڏيڪاريل آهي تہ سجدي جي هنڌ نظر هوندي ماحول ۾ جيتري قدر آدمي لنگھندڙ ڏيڪاري سگهي ايتري قدر ۾ لنگھڻ گناهہ آهي ۽ ان کان ٻاهر ڪو لنگھندو تہ گنهگار نہ ٿيندو قال في الدرالمختار و رجع في النهاية والفتح "انه قدر ما يقع بصره علىٰ المار لو صلىٰ بخشوع اي راميا ببصره الىٰ موضع سجوده". الخ ۽ حرم شريف ۾ انبوه جي وقت عدم ڪراهة جي تصريح فقهائن کان ملي ٿي.

سوال: جيڪڏهين نماز فرضي جمعي جي يا ڪا ٻي ۽ نماز جنازي جي گڏ ٿين تہ اڳ ۾ ڪهڙي نماز ادا ڪجي؟

جواب: تہ جيڪڏهن نماز فرضي يا جمعه جي وقت ۾ ايتري ڪشادگي آهي جو نماز جنازي جي ادا ڪري ۽ ميت جي تدفين کان واندو ٿي پوءِ بہ پڙهي سگهجي ٿي تہ پوءِ جنازي کي ترسائڻ مڪروه آهي و في القنية ”و لو جهز الميت صبية يوم الجمعة يکره تاخير الصلوة و دفنه ليصلي عليه الجمع العظيم بعد صلوٰة الجمعة“ جي ميت جي دفن ڪرڻ ۾ دير ٿي ٿئي جنهن ڪري فرضي جمعہ جي نماز جي فوت ٿيڻ جو خوف آهي تہ پوءِ نماز جنازي جي پڙهي ڇڏجي باقي ميت کي دفن بعد نماز جمعہ جي ڪجي قال في البحر و لو خافوا فوت الجمعة بسبب دفنه يؤخر الدفن“. اهـ بهرحال نماز فرض ۾ تنگ وقت نہ هجي تہ پوءِ جنازي کي اول ڪجي ڇو تہ حديث شريف ۾ وارد ٿيل آهي تہ ”اسرعوا بالجنازة فان كانت صالحة قربتموه الیٰ الخير و ان كانت غير ذالک فشر تضعونه عن رقابکم“. و في الدرالمختار ”ينبغي تقدير الجنازة و الکسوف علیٰ الفرض ما لم يضق وقته فتامل“. اهـ و في الدرالمختار ”و لواجتمع عيد و کسوف و جنازة ينبغي تقديم الجنازة وكذا لو اجتمعت مع فرض و جمعة و لم يخف خروج وقته“.

سوال: جامع الدعا پڙهڻ جي پڙهڻ سان مشڪل آسان ٿئي؟

جواب: دعا شريف جا ڪلمات مختلف روايتن ۾ مختلف آيا آهن هت اها دعا لکجي ٿي جا معنىٰ ۽ لفظن پاران اميد ته جامع ۽ صحيح ٿيندي. "اللهم اني اسئلک واتوجه اليک بنبيک و حبيبک سيدنا محمد صلي الله تعالىٰ عليه و آله و سلم يا سيدنا يا رسول الله يا نبي الرحمة اني توجهت بک الىٰ ربي في حاجتي هٰذا لتقضىٰ رب تقبل شفاعته فِيّ". حضور پاڪ جي اسم شريف جي اڳيان سيدنا جو لفظ وڌائڻ بهتر آهي قرآن شريف ۾ فرمايل آهي ته "لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُم بَعْضًا". في حاجتي چوڻ سان پنهنجي حاجة دل ۾ آڻي اشارو ڪبو.

بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحیمِ

باب الجمعة

تحقيقات ٻهراڙي ۾ جمعو پڙهڻ جي

مبسملا و حامدا و مصليا علیٰ رسوله الكريم اما بعد اين چند سطور در تنقيد تسويد بعض اهل علم باستدائي سائل بقيد آورده شدند و الله ولي التوفيق و لنسئله الهداية والدراية بحسن التحقيق و التدقيق. قال المحرر الفاضل نماز جمعہ بدليل قطعي ثابت شرط ادائي جمعہ كه مصر است قول صاحب مذهب است و ظنیٰ-

اقول لاریب ثبوت جمعہ بدلیل قطعی است لکن شرط ادائی وجوب ہم ثابت بدلائل قطعیہ اند آیا نمی بینی کہ ازعموم " فاسعوا الیٰ ذکر اللہ " مسافر، مریض، اعمیٰ و دیگر معذورین خارج اند و ہمچنین بغیروقت و خطبہ و اذن عام ادائی جمعہ بالاجماع صحیح نیست فتدبر

قولہ امام ہمام است کہ " اترکوا قولي ". الخ

اقول این ارشاد بعلمآء اہل اجتہاد متوجہ است نہ بمقلدین بلکہ اہل تقلید نص صاحب مذہب ہمچو دلیل قطعی است مگر پنداشتہ کہ

این احادیث کہ بتورسیدہ بصاحب مذہب نرسیدہ یا برفہم معانی نصوص خودرا برصاحب مذہب مقتدرمی نماید کلا۔
قولہ وقتیکہ قول مجتہد بمقابل نص متروک شود پس بتناقض قطعی الخ۔
اقول اثر علی رضی اللہ عنہ لا جمعہ ولا تشریک الخ۔ نزد احناف نص قطعی وصحیح موقوف درحکم مرفوع است پس مندفع شد واہمہ تناقض۔
قولہ اول جمعة جمعها الخ
اقول این ادائی درفناء مصر است وکلام در قریٰ است نہ در مصریا فنائی مصر وہم چنین استدلال بجوا ثا ضعیف است کہ جواثا مصر بود کہ حصنی قوی داشت کما صرح بہ فی الصحاح والبلدان و اطلاق قریہ بر مدینہ در قرآن شریف واقع است قال عزمن قائل ولولا انزل هذا القرآن علي رجل من قريتين عظيم.
قولہ علمآء متاخرین بر اعیاد و جمعہ بتراضی جمہور قاضی و والی نمودن روا می دارند۔
اقول این کلام برائی بلاد است کہ تحت استیلائی حکومت کفار واقع شدہ اندنہ برائی بلاد اہل اسلام کما نقلہ المحررایضا عن الهندية
قولہ وحدیث مرفوع مطلق است ازقیود۔ الخ
اقول مرجوابہ آنفا و بالجملہ نزد احناف کرام اشتراط مصر متیقن است و عدول از منطوق آثار غیر ممکن اما چونکہ در تعریف مصر روایات مختلفہ اند وظاہر روایت اقامة حدود ازقاضی یا نائب او ضروی میدارند

وروایات غیر ظاہر روایة ہمچون "ما لا یسع اکبر مساجده اهلـه المکلفین". از اشتراط اقامـة حدود ساکت اند لہذا جمع کہ شعار اسلام است در قریہائیکہ بعض روایات بر مصر بودند برآنہا صادق اند ادابايد کرد و ترک نباید داد و حسب الروایات احتیاط دراقامة اسلام است نہ در ترک آن واین ادائی بنہجی باید کہ علمائی فحول بدان تصریح داده اند۔

وہو تعالیٰ اعلم

تحقيق غير عربي خطبہ پڙهڻ جي

جڏهين تہ اڪثر ماڻهو غير عربي خطبہ پڙهڻ ۾ متردد بلڪ عدم جواز جا قائل هوندا آهن تنهنڪري ضرورت آهي تہ مختصر سندن خيال جي ترديد ۽ عجمي زبان ۾ خطبي پڙهڻ جو تاڪيد ڪيو وڃي پوءِ معلوم ڪرڻ گهرجي تہ شريعت مقدس موجب جمعہ ڏينهن لازم ڪيو ويو آهي تہ سموريون مختلف جماعتون يڪجاء تي خطبہ اچي ٻڌن ۽ نماز ادا ڪن سندن انهي عظيم شان اجتماع جو مقصد اهم رڳو خطبہ ٻڌڻ آهي جنهن ۾ ڪين ديني دنياوي بهبودين کان آگاهہ ڪيو وڃي ٿو جيئن تہ اسلامي بادشاهن يا سندن نائب جي موجودگي جو اشتراط ۽ مصر جامع جي وجود في تصريح ان تي دلالت ڪري رهيو آهي ۽ خطبہ لغت ۾ چئبو آهي وعظ کي جيئن تہ منتهي الادب ۾ لکي ٿو ”خطبہ بالغ کلام کہ درستايش خداوند و نعت النبی صلی اللہ عيلہ و آلہ و سلم و موعظت خلق باشد“ اهہ ۽ وعظ جو حق آهي تہ انهي ئي زبان ۾ هئڻ کپي جنهن ۾ مخاطبين سمجهي سگهن ۽ ان مان مقصودي فائدو حاصل ڪري وڃن تہ قرآن مجيد جي هي آيت شريف ان تي دلالت ڪري رهي آهي ”وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ“ يعني تہ سيئي پغمبر سڳورا پنهنجي امت جي ئي ٻولي ڳالهائيندڙ

موڪليائون تہ انهن کي پنهنجي واعظ ۾ احڪام الاهي چٽا ڪري ٻڌائيندا رهن. پوءِ خيال ڪيو تہ جيڪڏهن خطبہ واقعي واعظ آهي ۽ وعظ خاص قوم کي سمجهائڻ جي خاطر مقرر ٿيل آهي تہ پوءِ قوم جي ٻولي کان سواءِ وعظ جو ڇا فائدو نڪري سگهندو حضور جن عليه الصلوة والسلام کان مروي آهي تہ پاڻ خطبہ ۾ فرمائيندا هئا تہ ”انذرڪم النار! انذرڪم النار“. جنهن مان مقصود مخاطبين جي تخويف هئي اچ سنڌ وارن اڻ پڙهيل ماڻهن اڳيان توهان اهي الفاظ سڳورا ڪٽي ڪيترا ڀيرا پڙهو تہ ڇا هو دوزخ کان ڊڄي ويندا؟ هرگز نہ مسلم شريف ۾ جابر سڳوري کان روايت آٽي ٿو تہ ”ڪان يقراء القرآن و يذڪر الناس“. الخ يعني تہ پاڻ خطبہ ۾ قرآن شريف پڙهندا هئا ۽ وعظ فرمائيندا هئا وري بہ مسلم شريف جابر ﷺ تعالىٰ عنه کان روايت ڪري ٿو تہ پاڻ خطبہ پڙهندي مسئلو ٻڌايائون تہ خطبي پڙهندي ڪو شخص اوهان مان اچي تہ ٻہ رڪعتون خفيف ادا ڪري وٺي ٻڌايو تہ اچ خطبي پڙهندي اهڙو مسئلو ٻڌائڻ ضروري ٿئي تہ اهو کهڙي طرح ٻڌائي سمجهائي سگهبو. اصحابن سڳورن کان پڻ تذڪير سان گڏ تبيه جا اثر پڻ وارد ٿيل آهن جن مان صاف ثابت آهي تہ خطبہ جو مقصد حاضرين جي تفهيم ۽ تذڪير آهي جا زبان سمجهڻ کان سواءِ مشڪل آهي هدايه فقه جي معتبر ڪتاب ۾ آٽي ٿو

تہ ”و ان افتتح بالصلوة بالفارسية“. الیٰ قوله ”اجزاه عند ابي حنيفة وقال لايجزيه“. اھ و في موضع آخر ”و الخطبة والتشهد علیٰ هٰذا الاختلاف“. اھ باقي رهيو مانعين جو چوڻ تہ غير عربي خطبہ سنت جي بر خلاف بدعة ۾ داخل آهي ڇو تہ حضرت سرور كائنات صلي اللّٰه عليه و آله و سلم ۽ سلف صالحين كان منقول نہ آهي سو سندن واهمو مدفوع غير مسموع آهي ڇو تہ انهن وقتن ۾ لسان القوم غير عربي نہ هئي جنهنكري عجمي زبان جي ضرورت ٿئي ۽ جن وقتن ۾ هئي تہ ان وقتن لاءِ اهڙو نقل ثابت كو نہ آهي جو با وجود قدرت غير عربي جي بہ غير تي اكتفاء انحصار كيو ويو هجي. اهل اسلام جو مسلم اصول آهي تہ عدم علم عدم شيءِ كي مستلزم نہ آهي تنهن كري عدم علم حجت نہ بڻندو آهي پر جيكڏهن فرضا انهي دليل موجب عمل كجي تہ غير عربي ۾ خطبہ كان علاوه بيو وعظ بہ بدعة ۾ داخل ٿي ويندو ڇو تہ غير عربي وعظ جو ثبوت بہ سلف صالحين كان منقول كونہ ٿو ڏسجي تڏهين اصل وعظ بند كيو وڃي ڇا؟ تڏهين مانعين لاءِ ضروري آهي تہ جيستائينك اهڙو نص صريح دستياب نہ كن جنهن ۾ خطيب ۽ حاضرين جي غير عربي اللسان هوندي بہ سلف صالحين غير عربي خطبہ جي اجازت نہ ڏني هجي تيستائين غير عربي خطبہ كي بدعة ۽ سلف

صالحين جي خلاف مسلڪ سڏڻ ڪان باز اچن. حضور جن عليه الصلوة والسلام ۽ سلف صالحين جو عمل ان بابت آهي تذڪير جا قرآن شريف جي نص موجب قوم جي زبان ۾ ئي ضروري آهي پوءِ سنت جو اتباع انهي ۾ آهي جو مخاطبين جي سمجهڻ پند پزير جو خيال رکيو وڃي.

وجد جي تحقيقات

نحمده تعالىٰ ونقدس ونصلي علىٰ رسوله الكريم اما بعد وجد صحيح جو مالڪ سائين عز اسمه جي گهٽي محبت ۽ سندس لقاء جي شوق کان پيدا ٿيندو آهي تنهن جو ثبوت قرآن شريف ۽ صحيح حديثن شريفن ۽ علمآء ڪاملن ۽ مشائخن سڳورن جي پيشوا کان ملي ٿو هتي تنهي قسمن جي دليلن کي اختصار سان بيان ڪجي ٿو.

قرآن شريف مان وجد صحيح جو ثبوت.

١. قال الله تعالىٰ "اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ". يعني الله پاڪ زور سهڻو ڪلام پاڪ هڪ ٻئي سان ملندڙ ٻيٽين ڳالهين لاءِ امر نهي وغيره تي شامل ٿيندڙين وارو نازل فرمايو آهي جنهن سان خداوند ڪريم جي خائفن جي لونءُ ڪانڊارجي وڃي ٿي پوءِ سندن ڪلون ۽ دليون الله پاڪ جي ذڪر لاءِ نرم ٿي پون ٿيون.

٢. ”إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ “. يعني بلاشڪ سچا مؤمن اهي آهن جو الله پاڪ جي ذڪر وقت دليون سندن ڪنبي وڃن ٿيون.

٣. لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ“. يعني جيڪڏهن هي قرآن پاڪ ڪنهن جبل تي نازل فرمايون هان تہ الله پاڪ جي خوف کان ڏسين ها تہ چيرجي ڦاٽي پوي ها. انهن آيتن مان پڌرو آهي تہ الله پاڪ جو ذڪر ۽ سندس ڪلام پاڪ جي پڙهڻ وقت مؤمنن جون سخت دليون نرم ٿي پون ٿيون ۽ رقت قلبي سان گڏ سندن قلبن ۾ خوف ۽ خشيت الله جاء گزين ٿئي ٿو ۽ بدن جي لون ڪاندارجي وڃين ٿي ۽ اکين مان پاڻي جاري ٿو ٿئي بلڪ جبل ڦاٽڻ لاءِ تيار ٿي وڃن ٿا اهي حالتون وجد صحيح جون آهن جنهن جي بئي هنڌ مالڪ سائين عزاسمہ سارا هہ فرمائي آهي. بسم الله الرحمان الرحيم ”وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ“. الآية يعني نجاشي رحمہ الله تعالىٰ جڏهين قرآن پاڪ ٻڌو تڏهين سندس اکيون ڳوڙهن سان ڀمڻ شروع ٿي ويون اهو بہ وجد آهي.

احاديث مقدس ۾ وجد صحيح جو ذڪر

١. حديث شريف ۾ آهي تہ پاڻ ڪريمن صلي اللہ عليه و آله و سلم جن عبداللہ بن مسعود ﷺ تعالىٰ عنه کي امر فرمايائون تہ سورة النساء تلاوت ڪري حضرت عبداللہ جڏهين تلاوت ڪندي انهي آية شريف تي آيو "فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ". تڏهين محبوب ڪريم صلي اللہ عليه و آله و سلم فرمايو تہ اي عبد اللہ اتي جهل عبد اللہ نهاري ڏٺو تہ حضور جن صلي اللہ عليه و آله و سلم جن جي اکين مبارڪن مان پاڻي وهي رهيو آهي اهو ئي وجد صحيح آهي.

٢. حديث شريف ۾ آهي تہ پاڻ نماز پڙهندا هئا تہ سندن سيني مبارڪ مان ديگ جي ٽچڪڻ جهڙو آواز ٻڌبو هو ۽ بي روايت ۾ آهي تہ پاڻ هي آيت شريف پڙهندي يا ٻڌندي بيقرار ٿي ويندا هئا. "إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا ".الآية.

بزرگن ۽ مشائخن طريقت جي اثر مان وجد جو ثبوت حضرت ابا بڪر صديق ﷺ تعالىٰ عنه بابت مروي آهي تہ پاڻ قرآن شريف پرهڻ وقت بي اختيار اوچنگارون ڏئي رئندا هئا. زراره بن ابي اوفىٰ ﷺ تعالىٰ عنه جو تابعين

مان وڏو بزرگ هو هڪ پيري مسجد شريف ۾ امامت ڪرائي رهيو هو ۽ قرائة آية شريف"فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ". الآية پڙهندي دانهن ڪري بيهوش ٿي ڪري پيو ۽ اتيئي محراب ۾ وصال ڪري رب جي رحمت کي پهتو. حضرت امير عمر رضي الله تعالىٰ عنه هڪڙي شخص کي پڙهندي ٻڌو. "إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ۝ مَّا لَهُ مِن دَافِعٍ". الآية ٻڌندي ئي بي هوش ٿي اچي مٿان ڪريو پيا ماڻهو کيس گهر کڻي آيا ڪيترا ڏينهن بيمار ٿيا گهر ۾ رهيا پيا هئا ۽ ماڻهون کين پڇڻ ايندا هئا. هي سڀ روايتون وجد صحيح جو نشان ڏين ٿيون اهڙي واقعات سان صحيح روايتن جا دفتر پريل آهن جن جو بيان هت تفصيل سان نہ ٿو ڪري سگهجي رڳو احياء العلوم امام غزالي رحمه الله تعالىٰ جو مطالع ڪبو تہ بہ اهڙين روايتن جو ذخيرو ملي ويندو بهر حال وجد صحيح ۽ سچو شريعت موجب پختن دليل سان ثابت ٿيل ۽ پيشوايان دين کان ماثور مذڪور آهي نہ انڪار ڪندو ان جو مگر معاندو مجهول يا شقي مخذول. باقي جيڪي ماڻهن جي ڏيکارڻ لاءِ تڪلف ۽ تصنع سان هرو پرو وجد ڪن ٿا تہ اهو بلاشڪ ممنوع محذور آهي بلڪ اهڙن رياڪارن جي عافيت خراب ٿي پوي تہ شڪ ڪو نہ آهي تنهن ۾ هيترو سمجهڻ گهرجي تہ صحت سچائيءَ جو دارو

مدار اخلاص ۽ ارادت ۽ انهيءَ جي ليڻ تي آهي ۽شڪ نہ آهي تہ اخلاص ۽ ارادت قلبي اعمالن مان مخفي امور آهن جنهن تي ڪو بہ ماڻهون يقينا واقف نتو ٿي سگهي تنهن ڪري صالحن ماڻهن جا ڪم صلاح ۽ سهڻائي ۽ نيت جي صفائي تي حمل ڪرڻ گهرجن جن جو ظاهر شرع مقدس سان آهي تن ۾ بدگمان نہ ٿيڻ گهرجي ڇو تہ قرآن شريف ۾ آهي تہ "اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ". الآية هي بہ خيال رکڻ گهرجي تہ بعض ماڻهون وجد صحيح ۽ غير صحيح جو فرق اهو ٿا ڪن تہ صحيح ماڻهو بي خبر ٿي پوندو آهي ۽ حواس معطل ٿي ويندا آهن باقي غير صحيح ۾ وجد وارو هوشيار نظر ايندو آهي ۽ حواس سالم رهندس پر اهو مغالطو آهي وجد صحيح ۾ ڪڏهين واردات جي غلبي ۽ مريد مغلوبية ڪري حواس معطل ٿي پوندا آهن ۽ ڪڏهين حواس سالم رهندا پر اختيار سلب ٿي ويندو آهي جنهن ڪري بي وس ڪي الفاظ يا افعال سرزد ٿيندا آهن قال في الاحياء "و لا يبعد ان يغلب الوجد بحيث يمزق ثوبه و هو لا يدري او يدري و لاكن يكون المضطر". الخ بيا وري ڪي ماڻهون چوندا آهن تہ لونءَ ڪاندارجڻ ۽ پاڻي وهڻ ڪان وڏيڪ جي غشي ٿئي يا ڪپڙا ڦاڙي تہ اهو وجد شيطاني آهي نہ رحماني ان تي تفسير

روح البيان جي عبارت دليل ونن ٿا پر انهن جو اهو عام حڪم ڏنل غلط ۽ تفسير جو حوالو ڏيڻ خيانت ۽ صريح مغالطه آهي ڇو ته اهي عبارتون رياڪارن جون متضمن جي حق ۾ وارد ٿيل آهن نہ محبن مخلصن مضطرن بابت تفسير روح البيان ۾ انهن عبارتن سان گڏ اهڙي ڇنائي متصل لکي پئي آهي پر تڏهن بہ خيانت ڪري عبارتن جو منڍ لکيو ويو آهي ۽ پڇاڙي ڇاٽي واٽي ڇڏي ڏني اٿن قال في روح البيان ”يقول الفقير لاشک ان القدح والجرح انما هو في حق اهل الرياء او الدعوىٰ و اما من غلب عليه الحال و کان في مره محقا مبطلا فيکون کالمجنون حيث يسقط عنه القلم فبايّ حرکت تحرک کان معذورا“. اه

ملخصا هٰذا و هو تعالیٰ اعلم.

فهرست - باب الجنائز

- دعا بعد صلواة الجنازة.
- جنازي بعد دعا گهرڻ جو حکم.
- اذا کبر الامام في صلواة الجنازة ثلاث تکبيرات و ترک الرابعة فهل تصح صلواته.
- قبر ۾ ڪاتي دفن ٿي وئي آهي، وري قبر کي کولي ڪاتي ڪڍجي يا نہ؟
- مزارن جي مٿان قبا بڌائڻ ۽ بنائڻ جائز آهي يا نہ؟
- اولياءَ سگورن جي مزارن تي پڙ وجهڻ يا تاج رکڻ جائز آهي يا نہ؟
- ڪنهن شخص جي زال مسافري ۾ مري وئي آهي، زال جو پيو کو محرم ڪونہ آهي تہ مڙس پنهنجي زال کي غسل ڏئي يا نہ؟
- ميت لاءِ اسقاط ڪرڻ جائز آهي يا نہ؟

بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیمِ

باب الجنائز

الاستفتاء : ماقولکم دام طولکم هل يجوز الدعاء بعد صلوة الجنازة ام لا؟ فقد انكر بعض من يدعي العلم ظانا بعدم ثبوت في القرآن العظيم و الاحاديث النبي الرؤف الرحيم و قائلا بكون بدعة سيئة مستدلاً بان الصلوٰة الجنازة دعاءٌ و الدعآء بعد الدعاء لا ضرورة اليه و لم يصح عن النبي صلي اللّٰه عليه و آله و سلم فبينوا لنا بيانا شافعا اجركم اللّٰه اجرا متكافيا.

الجواب: و باللّٰه التوفيق وبيده ازمة التحقيق ان صلوٰة الجنازة تسمیٰ صلوٰة كما قال البخاري ”و سماها صلوٰة ليس فيها ركوع ولا سجود“. اھ و في الحديث الصحيح ”بعد كل صلوة دعا“. وفي تحفة المرغوبة مغزيا الیٰ المبسوط وعن ابي امامة رضي الله عنه تعالیٰ عنه “انه قال ما دنوت من رسول اللّٰه صلي اللّٰه عليه و آله و سلم في دبر كل صلوٰة مكتوبة و التطوع الا سمعته يقول ”اللهم اغفرلي ذنوبي و خطايا كلها“. الخ وروىٰ البيهقي عن ابي هريرة رضي الله عنه تعالیٰ عنه ”اذا فرغ احدكم من صلوٰته فليدع“. و في الطبراني ”من صلیٰ صلوٰة الفريضة فله دعوة مستجابه“. و غير ذالک من الاحاديث فثبت ان بعد صلوٰة

الجنازة يستجاب دعآء الداعي و يستجب فما وجه المنع بل خاف علیٰ المانع وعيدا "ارئيت الذي ينهیٰ عبدا اذا صلیٰ". لان الدعآء مخ العبادة لا يقال ان المنع لكونه غير منصوص عليه من الشارع البارع صلي الله عليه و آله و سلم لا لكونه عبادة و دعآء لانا نقول قد ثبت عنه صلي الله عليه و آله و سلم كما روي عن عبدالله بن ابي بكر رضي الله عنه تعالیٰ عنهما قال "لما التقي الناس بموتة جلس رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم علیٰ المنبر كشف له ما بينه و بين الشام فهو ينظر الیٰ معركتهم فقال عيه السلام اخذ الراية زيد بن حارثة رضي الله تعالیٰ عنه فمضیٰ حتیٰ استشهد وصلیٰ عليه و دعا له و قال استغفروا له دخل الجنة و هو يسعي ثم اخذ الراية جعفر بن ابي طالب رضي الله عنه تعالیٰ عنه فمضیٰ حتیٰ استشهد فصلیٰ عليه و دعا له و قال استغفروا له دخل الجنة و هو يطير فيها بجناحيه حيث شاء". الخ وفي المبسوط عن عبدالله بن سلام رضي الله عنه تعالیٰ عنه لما فات الصلوة علیٰ عمر رضي الله عنه تعالیٰ عنہ قال ان سبقوني بالصلوة عليه فلا تسبقوني بدعاء عليه (اي بل شملوني) وفيه صراحة بدعاء الصحابه رضي الله عنه تعالیٰ عنهم بعد صلوٰة الجنازة و عن نافع رضي الله عنه تعالیٰ عنه "قال ابن عمر رضي الله عنه تعالیٰ عنهما اذا انتهیٰ الیٰ الجنازة قد صلیٰ عليه دعا و انصرف و لم يعد الصلوٰة" اه و في سنن البيهقي "ان عليا

ﷺ تعالیٰ عنه صلیٰ علیٰ جنازة بعد ما صلیٰ علیه (اي دعا لان الصلوة بعد الصلوة لم يكن مروجا فيهم". في هٰذا كفاية لمن له دراية و ما اشكل علیٰ بعض الناس انه يشتبه علیٰ الناس بشغل الدعاء في صلوٰة الجنازة فمدفوع بان الاشتباه يزول بتبديل المقام و التكسير الصفوف كما هو مروج و هٰذا ما رويناه من الاحاديث اما الفقهآء فقد صرحوا بذالک و في الفتاویٰ مجموعة خاني: بعد از تکبیر چهارم سلام گوید و دعا بخواند فتوی برین قول است. اه يعني يدعو بعد السلام و عليه الفتویٰ و هٰذا ما تيسر لي في الوقت العاجل و التفصيل محفوظ للوقت الاجل و اللّٰه ولي الرشد و الرشاد و منه المبدء و المعاد.

سوال: نماز جنازي کان پوءِ دعا گهرڻ جائز آهي يا نہ؟ بعض ماڻهون انهي کي بدعت سڏن ٿا ۽ چون ٿا تہ نماز جنازه پاڻ دعا آهي ۽ دعا کان پوءِ بي دعا جي ضرورت ڪا نہ آهي ۽ ازآنسواءِ انهي دعا سان نماز جنازه ۾ زيادتي لازم ايندي جا مردود ۽ شرعا نا قابل قبول آهي بيان فرمائيندا تہ سندن قول معتبر آهي يا نہ؟ بينوا توجروا

الجواب: بعون الله الملک الوهاب: جڏهن نماز جنازي جي نماز سڏي وئي آهي ۽ نماز کان پوءِ مطلقا دعا گهرڻ مامور به آهي تنهڪري دعا بعد نماز جنازه جي امر مسنون ۽ مامور به چئبو نہ منهي عنه و في صحيح البخاري "سماها صلوٰة ليس فيها رکوع و سجود". اه و في الحديث "بعد کل صلوٰة دعاء" و في البيهقي "اذا فرغ احدکم من صلوٰته فليدع". اهڙي ثابتي آن حضرت صلي الله عليه و آله و سلم وٽان بہ ملي ٿي جيئن عبد الله بن ابي بکر ﷺ تعالىٰ عنهما کان مروي آهي تہ قال لما التقىٰ الناس بموتة جلس رسول الله صلي الله عليه و آله و سلم المنبر و کشف له ما بينه و بين الشام فهو ينظر الىٰ معرکتهم فقال عليه الصلوة والسلام اخذ راية زيد بن حارثة فمضىٰ حتىٰ استشهد و صلىٰ عليه و دعا له وقال استغفروا له دخل الجنة و هو يسعىٰ ثم اخذ راية جعفر بن ابي

طالب ”فمضیٰ حتیٰ استشهد فصلیٰ عليه و دعا له و قال استغفروا له دخل الجنة و هو يطير بجناحيه حيث شاء“. الخ اتان پڌرو آهي تہ دعا بعد نماز جنازہ جي مسنون آهي نہ بدعة زيادتي نماز جو وهم بہ مرفوع مدفوع آهي هن لا ۽ تہ صفن جي پيش پس ٿيڻ سان نماز جو ختم ٿيڻ يقينا معلوم ٿي سگهندو ۽ دعا بعد دعا جو ممنوع هجڻ عقلا نقلا غير معقول نا قابل قبول آهي معقولا ظاهر آهي ۽ منقولا هن لاءِ تہ مٿين حديث شريف کان علاوه ابن عمر رضي الله عنه تعالیٰ عنهما ۽ حضرت علي كرم الله وجهه ۽ حضرت عمر فاروق رضي الله عنه تعالیٰ عنه جي جنازہ تي عبد الله بن سلام رضي الله عنه تعالیٰ عنه کان دعا گهرڻ صحيح ثابت آهي جيئن مبسوط ۽ سنن بيهقي وغيره ۾ روايتون موجود آهن مجموعه خاني ۾ لکي ٿو: بعد از تکبير چهارم سلام گويد ودعا بخواند فتوى بر اين قول است: اهه هذا و التفصيل عند الحاجة والله ولي التوفيق و بيده ازمة التحقيق.

الاستفسار

ما قولکم دام طولکم فیما اذا کبر الامام في صلوٰۃ الجنازۃ ثلاث تکبیرات و ترک الرابعۃ عمدا او خطا او نسیانا فھل تصح صلوٰتہ و صلوٰۃ القوم ام تفسد صلوٰتھم ویلزمھم الاعادۃ؟

الاستفتار

تفسد صلوۃ الامام والقوم حیث ترک الامام التکبیرۃ الرابعۃ لان الفقھاء صرحوا في زبرھم بان تکبیرات الاربع قائمۃ مقام اربع رکعات فاذا ترکت واحد ۃ منھا بقیت ثلاث رکعات و بذالک تفسد الصلوٰۃ و یجب الاعادۃ و لو بعد الدفن مالم یغلب علیٰ الظن تفسخ المیت و قیل ما لم یمض علیہ ثلاثۃ ایام و الاول اصح اما بعد مضیٰ تلک المدۃ یسقط حق الصلوٰۃ فلا یصلي علیہ بعدھا ابدا. قال في التنویر رکنھا التکبیرات الاربع و القیام". وفي الدر، فالاولیٰ رکن ایضا کما ھو الشرط ایضا من وجہ فلذا لم یجز بناء اخریٰ علیھا. وفي الرد "لانہ لو نواھا للاخري ایضا یصیر مکبرا ثلاثا و انہ لایجوز" اھ ھٰذا و العلم عند اللّٰہ العظیم و فوق کل ذي علم علیم .

سوال: ميت سان گڏ قبر ۾ ڪاتي دفن ٿي وئي آهي. قبر کوٽي ڪاتي ڪڍڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: ميت سان گڏ ڪاتي دفن ٿي وئي آهي تہ شرع مقدس ان جي ڪڍڻ لاءِ قبر کوٽڻ جائز فرمائي ٿي مگر واجب نہ آهي ڇڏي ڏجي تہ بہ ڪو ڏوهہ نہ آهي قال في الدر ”و لا يخرج بعد اهالة التراب الالحق آدمي“. اهـ في الرد ”كما ان سقط في القبر متاع او دفن معه مال قالوا لو كان المال درهم“. اهـ و في البحر ”او دفن معه مال احياء لحق المحتاج“. اهـ

سوال: مزارن مٿان قبا ٺاهڻ ۽ بنائڻ جائز آهن يا نه؟

جواب: مزارن جي مٿان قبن بنائڻ جي جائز ۽ ناجائز هجڻ جو مسئلو فقهائن وٽ مختلف فيه آهي مگر فتوىٰ جواز تي آهي درمختار ۾ آهي ”و لا يرفع عليه بناء و قيل لا باس به و هو المختار“. اه يعني مقبرن جي مٿان اڏاوت نه ڪرڻ گهرجي ڪن فقهائن فرمايو آهي ته اڏاوت ۾ ڪوبه خوف نه آهي اهو ئي مختار قول آهي اه جن علمائن ناجائز فرمايو آهي تن عدم جواز مان مراد ڪراهة ورتي آهي نه حرمت ۽ اها ڪراهة به تڏهن آهي جڏهن ان بناء مان ڪو به نفع مقصود نه هجي بلڪ محض غرض فاسد رياء نمايش فخر وغيره هجي ڪما هو المقرر في محله جيڪڏهن نهي ۽ عدم جواز جي اها محل نه سڏجي ته پوءِ سلف صالحين جو رويه ۽ خود روضي انور سرور ڪائنات صلي الله عليه و آله و سلم جنهن ڏانهن رڳو نهارڻ به ڪعبة الله شريف وانگر عبادت آهي منع هيٺ اچي ويندو حاشا ان يتفوه احد من المؤمنين بذالک قال في لباب المناسک للعلامة القاري رحمه‌الله تعالىٰ ”و ليغتنم ايام مقامه بالمدينة المنورة ويحرص علىٰ ملازمة المسجد و ادامة النظر الحجرة الشريفة ان تيسر او القبة المنيفة ان تيسر مع المهابة و الخضوع و الخشية و الخضوع ظاهر و باطن و انه عبادة ڪالنظر الىٰ الڪعبة الشريفة“. اه يعني مدينه عاليه جي

ٽڪڻ وارن ڏينهن کي غنيمت سمجهڻ کپي ۽ انهن ڏينهن ۾ مسجد شريف ۾ گهٽو رهڻ گهرجي ۽ حجري مقدس ڏانهن نهارڻ ميسر ٿئي تہ بهتر نہ تہ روضي اقدس کي وڏي هيبت ۽ نياز ۽ خشوع خضوع ظاهري ۽ باطني سان نهارڻ گهرجي ڇو تہ اهو ڏسڻ بہ عبادت آهي جيئن ڪعبة الله شريف جو ڏسڻ. اهـ حضور صلي عليه و آله و سلم جي مزار سڳوري حاويلي مسقف ۾ باجماع صحابه ڪرام متعين ٿيڻ وري حضرت عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه تعالىٰ عنه جو ان کي منقش پٿر سان تعمير ڪرائڻ ۽ ان تعمير تي خصوصية نبويه اللهم صل و سلم عليه لاءِ دليل نہ هجڻ جواز لاءِ ڪافي دليل آهي ڪما في جذب القلوب للشيخ عبد الحق دهلوي رحمه الله از آنسواءِ عمر رضي الله عنه تعالىٰ عنه ام المؤمنن بي بي زينب رضي الله عنه تعالىٰ عنها جي مزار مقدس تي ۽ بي بي عائشہ رضي الله عنه تعالىٰ عنها جو پنهنجي ڀاءُ جي مزار سڳوري تي ۽ محمد بن حنيفہ رضي الله عنه تعالىٰ عنه جو حضرت ابن عباس رضي الله عنه تعالىٰ عنهما جي مزار تي شاميانہ هڻڻ مان عدم حرمت تي وڏو دليل آهي. (عمدة القاري شرح صحيح البخاري المعروف بالعيني) انهي ڪري ملا علي قاري رحمه الله تعالىٰ مرقات ۾ فرمائي ٿو ”اذا كانت الخيمة لفائدة مثل ان يقعد القراء تحتها فلا تكون منهيا عنها“. اهـ ۽ جيڪڏهن مقبره تي ڪنهن نفع لاءِ شاميانہ هنيو ويو جيئن تہ

قرآن شريف جي پڙهندڙن جي ويهڻ لاءِ تہ ان جي منع ڪانہ آهي. اهـ
جن سلف الصالحين ۽ بزرگان دين ڪان سندن احتياط ۽ ورع پاران رخصت کي ڇڏي عزيمت تي عمل فرمائڻ ۽ ”نهي عن البناء“. جي روايت ملي تہ سندن قول جو محمل هي آهي تہ هن صاحبن ڪراهة تنزيهي يا مباح يا متردد فيه يا مختلف فيه تي عدم جواز جي فتويٰ ڏني آهي اهي حضرات نهي عن تشيد البناء و المساجد ۽ نهي جمع اسباب مان بہ اهڙو عدم جواز سمجهندا ۽ فرمائيندا هئا جهڙو نهي عن البناء علىٰ المقابر مان جيئن ڪن بزرگن آية ڪريمه ”فتوڪلوا ان ڪنتم مؤمنين“. مان دليل وٺندي ترڪ دنيا کي ايمان جو شرط فرمايو اٿن اذا فات المشروط جي قانون موجب ترڪ کي لازم طريقة رکيو اٿن مگر هي امر سندن مقام ۽ مذهب عالي موجب فرمايل آهي ورنہ صحابہ ڪرام ﷺ تعالىٰ عنهم ۽ سندن جماعت ۾ اسباب دنيا جا رکندڙ بي شمار آهن ان مان ثابت آهي تہ هي منع اهڙي آهي جهڙي حضرت ابو هريرة رضي الله تعالىٰ عنه ڪان جو پڻ تارڪ دنيا هو روايت ڪيل آهي تہ منهنجي مقبره تي تنبو نہ هڻجو يا جيئن عثمان بن ابان ﷺ تعالىٰ عنه وليد جي نهرايل مسجد شريف کي ”ما امرت لتشد المساجد“. (ابودائود) جي نهي موجب نا پسند فرمايو هو خواجہ

فريد الدين عطار قدس سره لکيو آهي تہ حاتم اصم قدس سره جي نياڻي جو حاکم شهر جي شمع جي روشنائي ۾ سٽ کتيو هو تنهن کي علمائن وقت جي نا جائز فرمايو هو ۽ حضرت امام اعظم رضي الله تعالىٰ عنه جو مسجد شريف ۾ دينار صرف ڪرڻ بہ ملولائي پيدا کندڙ ۽ خرچ نہ ٿيڻ تي خوشي جو باعث ڏيکاريو ويو هو اهڙا ٻيا بہ هزارين مسئلہ آهن. اهل علم تي مخفي نہ آهي تہ جتي نصوص شارع عليه السلام يا نصوص فقهاء ۾ احکام علىٰ الاطلاق مذکور آهن سي اکثر کري مقيد هوندا آهن نهي بناء علىٰ المقابر ۾ بہ فقهائن انهن قيدن جي تصريح فرمائي آهي تہ عمارت بغير کنهن فائدي جي آهي تہ مکروه تنزيهي ۽ جي ملک موقوفه يا ملک غير ۾ تعمير کيل يا رياء فخر نمايش لاءِ اڏايل آهي تہ حرام آهي پر جي ان عمارت جو مقصد جائز ۽ مستحسن آهي جيئن تہ زيارت کندڙن يا ختم پڙهندڙن جو آرام يا اهل مقبره جي بزرگي ۽ ولايت جي عظمت ڏانهن ذهن منتقل ٿيڻ تہ اتي مکروه نہ آهي بلک کن علمائن ان کي مستحسن سمجهيو آهي مطلق حرمة جو بهرحال کو بہ وجه کو نہ آهي و هو تعالىٰ اعلم.

سوال: اولياء سڳورن جي مزارين سڳورين تي پڙ وجهڻ يا تاج رکڻ يا اڏاوت ڪرڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: اولياء سڳورن جي مزارن سڳورين تي پڙ وجهڻ يا تاج رکڻ يا اڏاوت ڪرڻ علمائن اهلسنت و الجماعت جي جائز فرمايو آهي قال في تعليقات الدرالمختار المساة بتحرير المختار معزيا الیٰ الشيخ نابلسي رحمه الله تعالیٰ ”ان البدعة الحسنة الموفقة لمقصود الشرع تسمیٰ سنت فبناء القباب علیٰ القبور العلمآء و الاوليآء و وضع الستور و العمائم والثياب علیٰ قبورهم امر جائز اذا کان المقصد بذالک التعظيم في عين العامة حتیٰ لا يحتقروا صاحب هٰذالقبر. الخ

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء ڪرام هن مسئلہ ۾ تہ ڪنهن شخص جي زال جيڪڏهن مسافري ۾ مري وئي ۽ ٻيو محرم سندس زال جو ساڻس گڏ ڪونہ آهي ڇا مڙس پنهنجي زال کي غسل ڏئي يا نہ؟

جواب: جيڪڏهن ڪا عورت سفر ۾ مري وئي ۽ مڙس کانسواءِ ٻيو ڪوبہ محرم ساڻس ڪو نہ هجي تہ مڙس کي هٿ تي اڳڙي ويڙهي تيمم ڏيارڻو آهي مگر ڪيس هٿ لائڻ درست نہ آهي ڇو تہ نڪاح موت ڪان پوءِ منقطع ٿي ويو. قبر ۾ هيٺ لاهڻ لاءِ بہ محرم نہ هوندو تہ مڙس کي اجازو آهي قال جي الهداية ”اذا كان لامرأة محرم تيممها باليد و اما الاجنبي فبالخرقة علىٰ يده و غض بصره عن ذراعيها و كذا الرجل في امرأة الا في غض البصر و لا فرق بين الشابة والعجوزة“. كذا في فتاوىٰ قاضيخان وفي تحريرات المسائل وكذا الزوج اولىٰ من الاجانب الصالحين بادخال المرأة في قبرها. اه

سوال: حضرتا! ميت جي اسقاط لاءِ ڪتابن جي عبارتن مان ظاهر آهي تہ ان ڪٽڪ جو ڏيڻ گهرجي ليڪن سنڌ ملڪ ۾ رواج آهي تہ ان لاءِ قرآن شريف جو حيلو ڪندا آهن ان لاءِ عرض آهي تہ اهڙي طرح قرآن شريف جو حيلو ڪتابن جي عبارت مان ثابت آهي يا نہ؟

جواب: اسقاط دراصل هڪ حيلو شرعي آهي جو ميت ڪان فرائض الله تعالىٰ ۽ واجبات جي فوت ٿيڻ جي پاران جو متس فديو لازم ٿئي ٿو ان ڪان سندس ذمو آزاد ڪرڻ لاءِ مقرر ڪيو ويو آهي فقهائن لکيو آهي تہ جيڪڏهن ڪو شخص فوت ٿي وڃي ۽ متس فرضي نماز ۽ وتر يا روزا رهيل هجن يعني قضا ٿيل هجن تہ سندس وارث ڪي جي وصيت ڪيل هوندي يا بغير وصيت جي هر هڪ نماز يا روزي لاءِ اڌ ٽويو فديو ڏئي تہ جائز آهي ۽ ميت تان حق ادا ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي. قال في الدر ”ولو مات و عليه صلوٰة فائتة و اوصىٰ بالكفارة يعطي لكل صلوٰة نصف صاع من بر كالفطرة و كذا حكم الوتر و الصوم“. اهـ و فيه ايضا ”لو لم يترک و الا يستقرض وارثه نصف صاع مثلا و يدفعه لفقير ثم يدفعه الفقير للوارث ثم و ثم حتىٰ يتم. الخ ڪنهن مسلمان عاجز لاءِ سندس ذمي شرعي ڪان آزادگي واسطي اهڙو حيلو ڪرڻ نہ فقط جائز بلڪ مستحسن لکيو اٿن قرآن شريف مان ”خذ

بيدک ضغثا فاضربه و لا تحنث“ مان بہ ان لاءِ استدلال پيش
کيو ويو آهي و في المرقات ان من قواعد المقررة ”ان
للوسائل حکم المقاصد“ فوسيلة الطاعة طاعة و وسيلة
المعصية معصية فابو حنيفہ و الشافعي رحمهما الله تعالیٰ
ممن يرون الحيلة من الجماهير و اباحوا الحيلة عند حسن النية
و تخليص المسلم المبتلي الذي ضاق عليه الامر شاف في
الربوا او غيره ”لان النبي صلي الله عليه و آله و سلم عامل
علي رضي الله عنه تعالیٰ عنہ لخيبر و قد قال له ان يشتري صاع تمر
جيد بصاعي ردي بحلية يخرجه عن الربوا وهي ان يبيع
بدراهم و يشتري بها الجيد“. اه ملخصا هت اسقاط ۾ بہ
ساڳو حيلو آهي يعني قرآن شريف جو هديو فدين جي مجموع
مطابق مقرر ڪري فقيرن کي ڏيڻ ۽ وري ان قرض کي فدين
۾ پاڙڻ کي اسقاط جي صورت ۾ پيش ڪيو ويو آهي.

فهرست - كتاب الزكواة

- نوٽن تي زڪوات لازم ٿيندي يا نہ؟
- بيان الصدقة و احكامها.
- ڪچ بالغ ڇوڪري جي مٿان زڪوات لازم ٿيندي يا نہ؟
- شاهوڪار جي پٽ يا پوٽي کي زڪوات ڏيڻ جائز آهي يا نہ؟
- جنهن ماڻهون کي زمينون ۽ جايون آهن پر عيال جي خرچ لاءِ پورت نہ ٿي ٿئي تہ زڪوات وٺڻ جائز اٿس يا نہ؟
- سنڌ جون زمينون عشري يا خراجي؟
- ارضيات ڪہ بر باران آباد ميشوند بر آن عشره واجب است يا نہ؟
- مصرف زڪواة در مدارس برائي طلباء متعلمين ومشغولين از مصارف ديگر اولیٰ وافضل مي باشد يا نہ؟

- جيڪڏهن ڪا خيرات وجوبي صدقن مان نہ آهي تہ ان خيرات مان خيرات ڪندڙ، سيدن ۽ شاهوڪارن کي ان مان ڪائڻ جائز آهي يا نہ؟
- وجوبي صدقات اهلبيتن کي ڏيڻ جائز آهن يا نہ؟
- حرم شريف لاءِ موڪليل پئسا ٻين اوقافن تي خرچ ڪجن يا نہ؟
- مخالف عقيدن رکندڙن کي زڪوات ڏيڻ جائز آهي يا نہ؟
- لنگر مين دی هوئی رقم پر زکواة لازم هوگی یا نهين؟
- احڪام زڪوات، عشر و خراج.
- مسائل الزكواة مين ڈاكٹر تنزيل الرحمان صاحب كی تحرير اور اس كی تحقيقات پر ايک نظر.

بِسمِ اللّٰہِ الرَّحمٰنِ الرَّحیمِ

كتاب الزكوة

سوال: نوٽن تي زڪواة لازم ٿيندي يا نہ؟

جواب : تہ ٿيندي ڇا ڪاڻ تہ نوٽ جو ڪاغذ سرڪار طرفان پيسن جي عيوض ۾ جاري ڪيل آهي جنهن جي پيسن مٿائي ڏيڻ لاءِ سرڪار هر وقت بڌل آهي گوياڪ اهي نوٽ قرض وٺندڙ جي چٺي آهي جو نوٽ رکندڙ ڪي هر وقت اهو قرض سرڪار کان وصول ٿي سگهي ٿو بلڪ سرڪار جي سموري رعيت ۾ اها چٺي پيسن جي بجاءِ هلي سگهي ٿي پوءِ انهي چٺي ڪي عين نقد جو حڪم ڏبو نہ ڪاغذ جو قال في فتاوىٰ قاضي خان ”و لو باع عرضا للتجارة“. الیٰ قولہ ”لان حکم البدل حکم الاصل“. اهہ باقي موتي ۽ ٻيا جواهرات نہ جنس نقدين جي آهي نہ وري ان جي مقرر قيمت آهي ۽ نہ سندس قيمت ادا ڪرڻ جو ڪو جوابدار تنهڪري سندس حڪم زمين جو آهي جنهن مان هو پيدا ٿيل آهن ”و لا يجوز التفاضل في بيع هٰذه الكواغذ بالذهب و الفضة لكونها ثمنا عرفا“. و صرح به في مجمع الفتاوىٰ لمولانا عبدالحي رحمه الله تعالىٰ.

بیان الصدقة واحکامها

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

حمدا لک یا من انزلت احسن الکلام علیٰ سید الانام هدي للمتقين و تفصيلا للحلال و الحرام اشهد ان لا الٰه الا اللّٰه وحده لاشريک له و اشهد ان سيدنا محمدا عبده و رسوله طهير الامم صلي اللّٰه تعالیٰ عليه و السلام و علیٰ آله العظام واصحابه الظلام و تابعيه الیٰ يوم القيام اما بعد فهٰذا عدة اسطر کتبتها في جواب اسئلة التي سئلني عنها بعض افاضل الانام و اماثل الکرام مقتصرا علي ملخص الکلام و متجنبا من الاطناب و الاطالة في اداء المرام و اللّٰه الموفق لحسن الاختتام و الاتمام فلنشرع في المقصود بعون اللّٰه الملک المعبود. قال المستفسر سلمه اللّٰه المقتدر بينوا لنا اقسام الصدقات و احکامها من المصارف و غير ذالک و هل يفرق بين حب الخير و صدقة النفل ام لا؟

الجواب: و هو المفهم للسداد و الصواب: الصدقة اما واجبة وهي ما لزمت في ذمة العبد اما بايجاب اللّٰه تعالیٰ عليه ابتداء کالزکوة والکفارات و غير ذالک او بايجاب العبد علیٰ نفسه کانذر المعين و غير المعين و اما نفلية و هي ما لا تلزم في ذمته لٰکنه يصرفها تطوعاً بطيب نفسه في حبه و سبيله تعالیٰ

و تقدس و ھي المنصوص في قوله تعالیٰ "يطعمون الطعام علیٰ حبه مسكينا و يطيما واسيرا" و ھٰذا كما ترىٰ صريح في صدقة النفلية و تسميتها بحب الخير بمعناه العرفي.

اما المصرف فلا بد في الواجبة صرفها علیٰ الفقراء دون الاغنياء و اصول التصدق و فروعه كما صرح به في متن القدوري "و لا تدفع الیٰ غني و لا يدفع المزكي زكوته الیٰ ابيه و جده و ان علا و الیٰ ولده ولد ولده و ان سفل". اھ و قال في الدرالمختار "و ھو مصرف ايضا لصدقة الفطر و الكفارة والنذر و غير ذالک من الصدقاة الواجبة" كما في القھستاني حـ ٢ صـ ٦٣ و ھٰكذا في عمدة الرعاية صـ ٢٧ اما ما يصرفه تطوعا فيجوز صرفه علیٰ الغني ايضا كما في الجوھرة النيرة "و لو دفع الیٰ الغني صدقة التطوع جاز له اخذھا". حـ ١ صـ ١٣٢. اقول ھٰكذا يجوز صرفها علیٰ الاولاد و غير ذالک لما في الحديث "اذا انفق المسلم نفقة علیٰ اھله و ھو يحتسبها كانت له صدقة" متفق عليه و ايضا قال عليه الصلوٰة والسلام "خير الصدقة جھد المقل و ابده بمن تعول" الخ

سوال: ڪچ بالغ ڇوڪري جي مثان زڪوة لازم ٿيندي يا نہ؟

(جواب خط جي صورت ۾)

بطرف محبيم الحاج المكرم دام مجده.

اما بعد اوهان جو خط پهتو احوال معلوم ٿيو ڇوڪرو حاجي ظاهري حالت ۾ اسان کي بالغ نظر اچي ٿو باقي بلوغت جي تحقيقات ڄمار جي تحقيقات تي موقوف آهي جيڪڏهن ٻارهن ورهن کان گهٽ آهي تہ صغير سمجهبو ۽ جيڪڏهن پندرهن ورهيہ يا مٿي ثابت ٿئي تہ بالغ سمجهبو ۽ جيڪڏهن ١٢۽ ١٥ ورهن جي وچ ۾ ڄمار آهي تہ سندس قول معتبر رکبو جيئن تہ پاڻ دعوىٰ ڪري ٿو تہ آءُ بالغ آهيان تہ پوءِ ڪيس بالغ سمجهبو باقي سندس عقل جو جوهر غير مائوف آهي مگر اهڙو چالاڪ ۽ پختو نہ جو پنهنجو ڏنڊو پاڻ هلائي سگهي پر جيڪڏهن ڪيس تعليم ۽ صحبت هجي ها تہ اهڙو منجهيل نہ ڏيکارجي ها انهي صورت ۾ شرعي فتوىٰ زكواة جي وجوب جي آهي قال في در المختار "و لا يحجر علىٰ حر مكلف بسفه". الخ و قال في اشباه و النظائر في الفن الثاني حـ ٤٢٦ "و المحجور عليه بالسفه علىٰ قولهما المفتىٰ به كالصغير في جميع احكامه الا في النكاح و الطلاق و العتاق والا ستيلاء و التدبير و وجوب الزكواة و الحج والعادات" اهـ قال الحميدي معزيا الىٰ الخلاصة هو اي المحجور اي عندهما

بالسفه علىٰ نوعين محجور لخفة في عقله بان كان سليم القلب لايهتدي الىٰ التصرفات و الثاني ان يكون مسرفا مضيعا لماله“. اھ انهن عبارتن مان پڌور آهي تہ سليم قلب يعني عقل جي جوهر جو ماريل مگر دنياوي ڏيتي ليتي ڏنڌي ڌاڙي هلائي چلائي نہ سگهڻ واري ماڻهوءَ تي بہ زکوٰة ۽ حج ۽ نماز روزو وغيره فرض آهن. اها بہ ڳالهہ پڌري ٿي تہ کي ماڻهو عقل جا سليم تہ هوندا آهن، مگر تعليم ۽ تجربي نہ هجڻ کري ڏيتي ليتي ۽ تصرفات دنياوي نہ کري سگهندا آهن. مٿين تحقيقات موجب سنپاليندڙ جي مٿان انهي حاجي کان اجازت مليس تہ پوءِ سندس مال مان زکواة ادا کرڻ لازم رهندي، هائو جيڪڏهن پاڻ انهي حق ادا کرڻ کان انکاري ٿئي تہ پوءِ سنپاليندڙ کي زکواة کڍڻ جو حق نہ رهندو پوءِ اهڙي فاسق جي مال جي سنپال کان دستبراري کرڻ لازم ٿيندس هٰذا و اللّٰه تعالىٰ اعلم.

سوال: شاهوڪار جي بالغ پٽ يا پوٽي کي زڪواة ڏيڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: شرعاً عاقل بالغ صحيح الجسم اولاد پٽ يا پوٽا پنهنجي پيءُ يا ڏاڏي جي غنا سان غني نہ سڏبا چو تہ سندن نفقه پيءُ يا ڏاڏي تي واجب نہ آهي تنهڪري کين زڪواة ڏيڻ جائز ٿيندي اگرچہ کين پنهنجي ڪفاف لاءِ پنهنجي ڪمائي مان گذر ڪرڻ بهتر آهي بلڪ ڏينهن جي قوت موجود هجڻ واري کي قوت لاءِ سوال ڪرڻ جائز ئي نہ آهي قال عليه الصلوة والسلام "ان مسئلة لاتحل لغني ولا لذي مرة سوي" و قال ايضا "الغناء الذي لا ينبغي معه المسئلة قدر ما يغديه". و في الدر "يحل ان يسئل شيئا من قوت من له قوت يومه بالفعل او بالقوة کالصحيح المکتسب و ياثم معطيه ان علم بحاله لاعانة عليٰ المحرم و لو سلمه للکسوة جاز لو محتاجا". اهـ

سوال: جنهن ماڻهو کي زمينون ۽ جايون آهن پر سندس پيدائش عيال جي خرچ جي لاءِ پورت نہ ٿي ڪري انهي کي زڪواة وٺڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: ڪنهن ماڻهون کي زمين ۽ جايون آهن پر انهي جي پيدائش سندس خرچ اهل عيال لاءِ پورت نہ ٿي ڪري يا اهڙن زمينن سان گڏ زر زيور بہ اتس پر مقروض آهي تہ ٻنهي صورتن ۾ زڪواة ڏيڻ جائز ٿيندي قال في الدرالمختار سئل محمد رحمه الله تعالیٰ عمن له ارض يزرعها او حانوت يشتغلها او دار غلتها ثلاة آلاف و لا تکفي لنفقته و نفقة عياله سنة تحل اخذ الزکواة و ان کانت قيمتها تبلغ الوفاء و عليه الفتوىٰ و عندهما لايحل “.

سوال: سنڌ جون زمينون عشري آهن يا خراجي؟

جواب : سنڌ جون زمينون جي بئراج وغيره سرڪاري واهن تي آباد ٿين ٿيون سي ڪل خراجي آهن ۽ خراج جڏهن حڪومت وصول ڪندي تہ مالڪ کي ڀيهر خراج ادا ڪرڻ لازم نہ ٿيندو پوءِ اها حڪومت عادلن جي هجي يا ظالم جي قال في الدر المختار ”اخذ البغاة و السلاطين الجائرة زكواة الاموال الظاهرة كالسوائم والعشر والخراج لا اعادة علىٰ اربابها ان صرف الماخوذ في محله الآتي ذكره و الا يصرف فيه فعليهم فيما بينهم و بين اللّٰه تعالىٰ اعادة غير الخراج لانهم مصارفه“ و قال في البحر”الماء الخراجي هو الماء الذي كان في ايد الكفرة و اقر اهلها عليها“ اه و في الدرالمختار ”ماء الخراج هو ماء انهار حفرتها العجم وكذا سيحون وجيحون دجلة و الفرات“. الخ

سوال: ماقولکم دام طولکم اندرین باب کہ درعلاقہ ود ملک بلوچستان اراضیات مزررعہ کہ برباران آباد میشوند عشرہ واجب است یا نہ؟ بشق اول برمالکان گفتہ آید یا برمزارعان؟

الجواب : بعون اللہ الملک الوھاب: زمینہائی کہ برباران آباد میشنوند درخارج آنہا بعد مراعاۃ شروط معتبر عشرواجب است کما ھو المقرر المصرح فی الزبر و مزارعان کہ این چنین زمینات دیگر کسان آباد میکند بردو قسم می باشند یکی اجارہ داردوم مزارع اجارہ دارآنست کہ بعوض معین استیجارزمین نمودہ بمرضی خود زمین آباد می نمایند و مزارع بحصہ شایع بہ رب الارض عقد مزارعۃ می بندد اذا تمہد لک ھذا فاعلم انہ ان کان العامل مستا جر فالعشر علیٰ الموجر اي رب الارض عند الامام الھمام الاعظم رحمہ اللہ تعالیٰ و عندھما علیٰ المستاجرو رجع الحاوي القدسي قولھما وقال بقول لھما "فاخذ" وزیفہ العلامۃ الشامي قدس سرہ السامي في تعلیقاتہ علیٰ الدر المختار و صرح بان القول مفتیٰ بہ ھو قول الامام و قال ان العبارۃ الحاوي القدسي ھذا لا تعارض بعبارات غیرہ من الفقھاء المعتمدین و الفحول المستندین کالعلامۃ الخیر الرملي والعمادي و قاضیخان وغیرھم رحمھم اللہ تعالیٰ فوجب القول بوجوبہ علیٰ الموجر الا ان یوجد صراحۃ منھا باشتراطہ علیٰ المستاجر او یقوم قرینۃ علیٰ ذالک و ھذا کما کان الاجرۃ لا تفي بالعشر فحینئذ یجب العشر علیٰ المستاجر و ھذا نصہ قلت لکن في زماننا عامۃ الاوقاف من القریٰ والمزارع ارضا

المستاجر بتحمل غراماتها و مونها ليستاجرها بدون اجر المثل بحيث لا تفي الاجرة و لا اضعافها بالعشر فلاينبغي العدول عن الافتاء بقولهما لانهم يقدرون اجرة المثل بناء علىٰ ان الاجرة سالمة لجهة الوقف و لا شيءَ عليه من عشر وغيره اهه ملخصا وان كان العامل مزارعا فالعشر عند الامام الاعظم رحمه الله تعالىٰ علىٰ رب الارض مطلقا لان عقد المزارعة فاسدة فالخارج كله لرب الارض اثر مراعاة الشروط المعتبرة لانه نماء ملكه و للعامل اجر مثله فقط و عندهما كذلك لو البذر منه و الا فعليهما و في رواية منهما يجب عليهما بلا فصل بقدر حصصهما و استظهره و في الدرالمختار حيث قال "و هو الظاهر لما في البدائع من ان المزارعة جائزة عندهما و العشر في الخارج و الخارج بينهما فيجب العشر عليهما" اهه و علىٰ هٰذا الاطلاق مشىٰ صاحب البحر والمجتبىٰ و المعراج و السراج و الحائق و الظهيرية قال العلامة الشامي رحمه الله تعالىٰ ايضا معزيا الىٰ شرح دررالبحار "و اوجبا و معهما احمد العشر عليها بالحصص لسلامة الخارج لهما حقيقة". اهه و لكن العلامة الرافعي رحمه الله تعالىٰ في التحرير تحت قول الفاضل الشامي قدس سره "فكان ينبغي للشارح". الخ سياتي للمحشي في المزارعة عن السائحاني "ان التفصيل المذكور حسن". اهه بل اظهر ان يقال يقيد الاطلاق الواقع في اكثر الكتب مما وقع من التفصيل المذكور في بعضها حملا للمطلق علىٰ المقيد كما هو القاعدة فحينئذ لا اختلاف في المسئله اهه و بالجملة لما كان الفتوىٰ

علیٰ قول الصاحبین في المزارعۃ وجب القول بلزوم العشر في الخارج فاما علیٰ تفصیل الذي مال الیہ الشارح البارع اعني الصاحب الدر المختار رحمہ اللہ الملک الغفار و مر ذکرہ او بقدر الحصص علیہما کما ہو راي الفاضل المحشي اعني العلامۃ الشامي قدس سرہ السامي.

سوال: چہ می فرمایند علمآء عظام و فقہاء کرام اندرین صورت مسئلہ کہ مصرف زکواۃ و فطر و مثلہا کہ درمدارس برائی نفقہ طلبائی متعلمین و مشغولین بہ علم شرعی و ہمچنین مدرسان کہ از اہل فقر اند و محتاج بنان و نفقہ اگر درین مصرف خرج نمودہ شود تا از مصارف دیگر اولیٰ و افضل می باشد یا نئی؟ و آنچہ وجہ فضیلت متعین باشد بوضوح آوردہ ماجور گردند۔

جواب: کہ در مصرف معلمین کہ از اہل فقر باشند زکواۃ و مثلہا خرج نمودن بلا ارتیاب از ہمگی مصارف اولیٰ و افضل خواہد بود درین صورت چنانکہ ادائگی فرض معین از ذمہ ساقط می شود و ہمچنین اعانۃ علمیۃ کہ بحکم "تعاونوا علیٰ البر و التقویٰ". نص قرآن بذمہ ہمگی مسلمانان می باشد میسر می شود و ازاین باعث ترقی علم و شرع بتیقن است لہذا عقلا ہم بخیریتہ مصرف مذکور استشہاد می تواند کرد قال فی الدر المختار شرح تنویر الابصار "و کرہ نقلها الیٰ قرابۃ". الیٰ قولہ الیٰ طالب علم و في المعراج "التصدق علیٰ العالم الفقیر افضل". اھ ج ۲ ص ٦٥ و فیہ و بہذا التعلیل ایضاً یقوي ما نسب للواقعات "من ان طالب العلم یجوز لہ اخذ الزکواۃ ولو غنیا اذا فرغ نفسہ لافادۃ العلم و استفادتہ لعجزہ عن الکسب و الحاجۃ داعیۃ الیٰ مالابد منہ" اھ ج ۲ ص ٦٥.

سوال: هڪڙي سيد سڳوري خاص لله في الله خيرات ڪئي جنهن لاءِ نہ سندس نذر ڪيل هو نہ وري ڪفارت وغيرها نہ ڪو پيو واجب ڪندڙ سبب ئي ان لاءِ ڪيس بحث ٿيو ڪن ماڻهن جو چوڻ آهي تہ ان خيرات مان ان خيرات ڪندڙ شاه صاحب کي خواه ٻين سيدن ۽ غنين ماڻهن کي کائڻ نا جائز آهي بيان فرمائيندا تہ شرعاً انهي خيرات مان خيرات ڪندڙ وغيره بني هاشمين ۽ غنين کي کائڻ کارائڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: ظاهر آهي تہ واجبي صدقن جيئن زڪواة فطره ڪفارت منذور وغيره کان علاوه ٻين نفلي صدقن مان صدقي ڪندڙ خواه ٻين بني هاشمين ۽ غنين کي کائڻ بالاتفاق جائز آهي. صدقات واجبات لاءِ الدرالمختار ۾ لکي ٿو ”و هو (اي مصرف الزكواة) مصرفا ايضا لصدقة الفطر والكفارت و النذور وغير ذالک من الصدقات الواجبات لما في القهستاني“ حـ٢ صـ ٧٩ و قال في فتاوىٰ نورالهدىٰ ”ان كانت واجب بالنذر فليس لصاحبها ان ياكل منها شيئاً و لا ان يطعم غيره من الاغنيا او فقيرا“. اهـ صـ ٢٩١ فصل النذور و مثله في كتاب الا ضحيه صـ ٣٢٣ باقي نفلي صدقن لاءِ تبرع ۽ خير جي نالي سان فقهاء ذڪر ڪن ٿا بياض واحدي ۾ بحر کان نقل ڪري لکي ٿو ”لان النفل يجوز للغني كما للهاشمي“. اهـ صـ٣١٠ حـ ١ قال في الهندية ”هٰذا في الواجبات كالزكواة و النذر و العشر و

الكفارات فاما التطوع فيجوز الصرف اليهم (اي لبني هاشم) كذا في الكافي“. اهـ حـ٢ صـ ١٥١ مطبوع نولكشور وفي الدر المختار ”و جازت التطوعات من الصدقات و غلة الاوقاف لهم (اي لبني هاشم) الخ وفي الدرالمختار ناقلاعن البحر”صدقة النفل جائز لهم اجماعا و ذكر انه المذهب“. اهـ حـ ٢ صـ ٧٣. و في مجمع البحار “يحرم الصدقة مطلقا علىٰ النبي صلي الله عليه و آله و سلم و اما بنو هاشم فحرم عليهم الصدقة الواجبة دون التطوع”. اهـ حـ ٢ صـ ١٠٣ و هٰكذا في المعتبرات من كتب الفقه و لو لا خوف الطوالة الملة لاتينا بعباراتها مفصل. انهن عبارتن مان صاف ثابت آهي تہ نفلي صدقن مان بني هاشمين کي ۽ غنين کي کائڻ کارائڻ بنا شبهي جي جائز آهي اهڙي طرح پاڻ صدقي کندڙ نفلي جي صاحب کي ان مان کائڻ جي جواز ۾ بہ کنهن شڪ وشبهي جي گنجايش کانهي جئن تہ هن کان اڳ عربي تحرير ۾ حديثن شريفن کان ثابت ڪري آيا آهيون تہ آنحضرت صلي الله عليه و آله و سلم جن پنهنجي نفس ۽ عيال تي خرچيل مال کي بہ صدقو فرمايو اٿن و قال عليه الصلوٰة و السلام “خير الصدقة جهد المقل و ابدء بمن تعول”. (ابودائود) هي تہ ظاهر آهي تہ اهو صدقو واجبي نہ آهي ضرورتا نفلي سڏبو پوءِ نفلي جو مصرف پنهنجو نفس ۽ اهل عيال نص صريح سان ثابت ٿي رهيو ڪنز

جي حاشيه ۾ "و ندب ان لا ينقص الصدقة من الثلث". تي گفتگو ڪندي لکي ٿو "و لو حبس الکل لنفسه جاز لان القربة هي الاراقة والتصدق باللحم تطوع". اھ صہ ٤٢١ ان مان اهل علم تي واضع آهي تہ تطوع يعني نفلي صدقي ۾ تصدق علیٰ الفقراء جو ڪو شرط ڪونهي بلڪ پاڻ کائڻ ۽ پنهنجي اهل عيال ۽ بني هاشمن ۽ غنين ۽ ڪي کارائڻ بالاتفاق جائز آهي و في هٰذا ڪفاية لمن له برعة و دراية اما الحجاج اللجاج فلن يشتهي ان يخرج من الداج و ان تضيءُ له الف سراج وهاج و الله الموفق وهو يهدي السبيل.

سوال: زكواةِ فطره يا نذر جي شيءِ يعني وجوبي صدقات اهل بيتن کي ڏنا وڃن تہ جائز آهي يا نہ؟

جواب: وجوبي صدقات جيئن زکواة ۽ فطر يا باس کيل شيءِ اهل بيتن کي ڏيڻ جائز نہ آهي باقي ٻيون نفلي خيراتون اهل بيتن کي ڏيڻ جائز بلک افضل آهن قال في الهندية "و لا تدفع الیٰ بني هاشم". لقوله عليه الصلوة والسلام "يا بني هاشم ان اللّٰہ تعالیٰ حرم عليکم غسالة الناس" الیٰ قوله "بخلاف التطوع". اهـ جيکڏهن کا بہ خيرات نذر کيل هجي تہ ان مان اهل بيت ۽ شاهوکار آدمي نہ کائن نہ پاڻ ئي کائي بلک مسکين کارايا وڃن.

سوال: حرم شريف ۾ ڏنل پئسا حرم شريف کان سواءِ ٻين اوقافن تي خرچ ڪجن يا نہ؟

جواب: حرم شريف لاءِ موڪليل پئسا حرم شريف تي ڪپائڻا آهن پر جيڪڏهن حرم شريف کي استغناء هجي تہ بہ رقم متولين حرم شريف جي قبضي ۾ ڏني وڃي ”فان نص الواقف کنص شارع“. ممکن آهي تہ اها رقم حرم شريف لاءِ نذر ٿيل هجي باقي متولي زائد آمدني ٻي ڪنهن همجنس وقف تي قاضي جي اذن سان ڪجهہ ڏيندو تہ جائز آهي جنهن ۾ پڻ ڪي شرائط آهن ان جي تفصيل لاءِ اسان جي رسالي ”اتحاف الاشراف“ کي ڏسڻ گهرجي.

الاستفتاء.

اهل سنت والجماعت کان مخالف عقيده رکندڙ فرقن جيئن رافضين، خارجين، نيچرين، قاديانين، وهابين، يا انهن جي همنوائن ديوبندين وغيرهم جي مدرسن ۾ تعليمي يا تبليغي ادارن کي زکواة يا چندا ڏيڻ درست آهن يا نہ؟ زکواة ڏيندڙن تان اهڙن فرقن کي زکواة ڏيڻ سان حق زکواة جو ادا ٿيندو يا نہ؟ عالم يا طالب علم غني کي زکواة وٺڻ جائز آهي يا نہ؟

الجواب: بد عقيده فرقن جي تعليمي تبليغي ادارن ۾ زکواة ڏيڻ يا چندا ڏيڻ سندن فاسد عقيدن جي اشاعة ۾ مددگار ۽ حصيدار ٿيڻ جي هم معنيٰ سخت گناه ۽ ”من يتولهم منکم فانه منهم“ جي وعيد هيٺ داخل ٿيڻ آهي ۽ شرعا الله پاڪ جي حق يعني زکواة جو فرض بہ نہ لهندو تنهنکري زکواة ڏيندڙ کي ٻيهر زکواة ادا ڪرڻ لازم ٿيندي.

الاستفتاء:

ماقولکم دام طولکم اس مسئلہ مین کہ اکثر لوگ خیرات نقدی دینے کے وقت یون کہتے ہین کہ یہ لنگر مین ہے یا لنگر مین قبول کرین باین طور خیرات جو مصارف لنگرکے ہین انہین مین خرچ کی جاتی ہے اور جو بچت ہے اس پر زکواۃ لازم ہے یا نہ ؟ اور صاحب لنگرپر حج فرض ہوگا یا نہ ؟

الجواب : ظاہر ہے کہ یہ لوگ جو کچھ بزرگان دین و مشائخ کرام کی خدمت مین خیرات یا عطیات لنگر کے نام پر پیش کرتے ہین مقصود ان کان تملیک ہے نہ وقف اور دلیل اس پر عرف عام ہے مقصود ان کا تملیک ہے نہ وقف بذالک جر العروف في زماننا الا ان توجد الصراحۃ علیٰ دلالت العرف اور دلیل اس پر عرف عام ہے و لھذا صرح في تحریرات المسائل للعلامۃ السیوستاني رحمہ اللہ تعالیٰ "ان نذور المریدین و الخدام نوع عطیۃ لایصیر ارثا اي في حیاۃ المعطیٰ لہ لما في خزانۃ العلماء لا یثبت الارث في السلطنۃ و العطیۃ".اھ "بل ھو ملک لمن یھدون الیھم بطیب الانفس". الخ فاذا ثبت الملک في العطیات لزمت الحقوق الشرعیۃ من الزکواۃ و الحج وغیر ذالک فیھا کما لا یخفیٰ علیٰ اولیٰ النھي وھو تعالیٰ اعلم و علمہ احکم و اتم. مقصود ان کا تملیک ہے نہ وقف بذالک جر العروف في زماننا الا ان توجد الصراحۃ علیٰ دلالت العرف اور دلیل اس پر عرف عام ہے۔ و لھذا صرح في تحریرات المسائل للعلامۃ السیوستاني رحمہ اللہ تعالیٰ "ان نذور المریدین و الخدام نوع عطیۃ لا یصیر ارثا اي في حیاۃ

العطیٰ لہ لما في خزانۃ العلماء لا یثبت الارث في السلطنۃ و العطیۃ". اھ "بل ھو ملک لمن یھدون الیھم بطیب الانفس". الخ فاذا ثبت الملک في العطیات لزمت الحقوق الشرعیۃ من الزکواۃ و الحج و غیر ذالک فیھا کما لایخفي علي اولي النھي وھو تعالیٰ اعلم و علمہ احکم واتم.

احکام زکواة عشره وخراج

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

الحمدللّٰه الذي يقبل التوبة من عباده و يا خذ الصدقات ووعد المتصدقين حرزا من البليات و حفظامن الآفات وافضل الصلواة واکمل التسليمات علي من ارشدنا بذالک لقوله عليه الصلواة والسلام "حصنوا اموالکم بالزکواة و داووا مرضاکم بالصدقات". و علیٰ آله و اصحابه الذين قسموا اسهام الخيرات علیٰ جيمع المسلين والمسلمات اما بعد هي چند اوراق زکواة ۽ عشره خراج وغيره جي شرعي احکامن بابت اختصار سان پيش ڪجن ٿا جن جي معلوم ڪرڻ جي عام مسلمانن خواه حکومت پاڪستان جي سربراهن کي سخت ضرورت آهي خصوصاً هن وقت جو صدر صاحب زکواة عشره وخراج وغيره بابت اعلان ڪيو آهي تہ شرعي قانون موجب جمع ۽ شرع مقدس جي مقرر ڪيل مصرف ۽ حقدارن ۾ خرچ ڪيا ويندا تنهن ڪري هن حال ۾ مٿين مسئلن لاءِ شرعي احکام معلوم ڪرڻ ۽ ان تي عمل ڪرڻ ۽ ڪرائڻ وقت جي اهم تقاضا آهي و ما توفيقي الا باللّٰه العلي العظيم معلوم هجي تہ هر ڪنهن اسلامي مملکة ۾ لازم آهي تہ چئن قسمن جا بيت المال قائم ڪيا وڃن ۽ انهن چئني

قسمن جي آمدني ۽ مصرف يعني روانگي جدا جدا ۽ ان بابت شرعي احڪام علٰحيده علٰحيده آهن تنهن ڪري انهن جي آمدني روانگي لاءِ جدا طرح انتظام رکڻو آهي انهن قسمن جو تفصيل هن طرح آهي تہ: ١. پهريون قسم بيت المال جو اهو آهي جنهن ۾ زڪواة جو مال عشري زمين جي پيدائش ۽ فطرن جو حاصل ڪيل مال جمع ڪيو وڃي انهي بيت المال جا حقدار اُهي آهن جي قرآن شريف جي ڏهين سيپاري ۾ ذڪر فرمايل آهن.

١. فقرآءِ انهن مان بہ علمآء ۽ طالب علمن ڪي ترجيح ڏجي.

٢. مساڪين ٣. زڪواة جمع ڪندڙن جو عملو ٤. قرضائي ٥. مجاهدن ۽ انهن جي اهل عيال جي سنيال ٦. مسافر اگر چہ سندن وطن ۾ ڪيس ملڪيت هجي باقي مؤلفة القلوب ۽ ٻانهن جي آزاد ڪرائڻ جو جهتون پاڪستان ۾ بلڪ اڪثر ممالڪ اسلاميہ ۾ غير معمول بها آهن مؤلفة القلوب جي جهة اجماع امت پاران منسوخ هجڻ ۽ ٻانهن جي آزادگي جي جهت ٻانهن جي غير جوجودگي ڪري عمل هيٺ نہ آهن، هن بيت المال مان شاهوڪارن ۽ انهن جي صغير ٻارن ڪي ۽ اهل بيتن ڪي ۽ مسجد شريف جي اڏاوت ۽ لاوارث ميتن جي ڪفن دفن ۽ سندن قرض ادا ڪرڻ ۽ ڪافر ذمي ڪي توڙيڪ محتاج ۽ سچو هجي ڪجهہ بہ نہ ڏبو اهڙي طرح زڪواة ڏيندڙ

جي هينئين مٿين پيڙهي کي بہ ڪجهہ بہ نہ ڏبو ۽ مجاهدن ۽ انهن جي اولاد کي بہ ان بيت المال مان ڪجهہ بہ نہ ڏبو (متانةصہ ٣٤٤).

٢. ٻيو قسم بيت المال اهو آهي جنهن ۾ خراجي زمينن جي ڍل يعني خراج ۽ ڪفارن جي سرتي رکيل ٽيڪس ۽ سرحدن يا دريا ۽ سمنڊن جي بندرن تي ڪفارن کان تجارت جي مال تان ورتل ٽيڪس ذمي کان نصف العشر ۽ حربي کان ورتل عشر (جنهن جو تفصيل باب العاشر ۾ ڏنو ويندو) ۽ فيءِ جو مال يعني بنا جنگ ۽ غلبي جي ڪفارن کان مليل مال جمع ڪيو وڃي. هن بيت المال مان جمع ڪندڙ عملي جون پگهارون ڏنيون وينديون ۽ سرحدن جي حفاظت واري چونڪي جو خرچ ۽ رستن جي مرمت پاڻي جي مورين ۽ پلين جو خرچ، علمائن ۽ طالب علمن جي ڪفايت مسجدن شريفن جي اڏاوت ۽ مرمت مجاهدن ۽ سندن اهل عيال جي سنڀال ڪورٽن جي قاضين ۽ ججن جو پگهارون بيمارن ۽ اپاهجن جي پرورش تي خرچ ڪبو چو تہ اهي سڀ ان جا حقدار ۽ مصرف آهن.

٣. ٽيون قسم بيت المال جو اهو آهي جنهن ۾ غنيمت جي مال مان خمس يعني پنجين پتي جمع ڪجي ۽ سون چاندي جي کاڻ يا لڌل مال مان حاصل ڪيل خمس گڏ ڪجي. هن

بيت المال جو مصرف آية شريف ۾ ”و اعلموا انما غنمتم من شيءٍ فان للّٰہ خمسه و للرسول“. الآيه ۾ بيان ڪيل آهي ١. يتيم ٢. مساڪين ٣. مسافر آهن پر انهن ٽنهي قسمن ۾ بہ اهل بيتن مسڪينن ۽ يتيمن ۽ مسافرن کي ترجيح ڏني ويندي باقي شاهوڪار اهلبيتن جو انهي بيت المال ۾ حق نہ آهي.

٤. چوٿون قسم بيت المال اهو آهي جنهن ۾ لاوارث مال جمع ڪيو وڃي جئن تہ رستن وغيره تي لڌل مال جنهن جو مالڪ پيدا نہ ٿيو آهي يا ڪو مسافر مال ڇڏي مري ويو آهي جنهن جو ڪو بہ وارث ڪو نہ آهي يا ڪو مسافر قتل ٿي ويو آهي جنهن جو وارث ولي ڪونہ آهي ۽ حڪومت ان جي ديت قاتل کان پرائي آهي. انهي مال جو مصرف اهي ماڻهون آهن جي لاوارث ماڻهو ۽ مفلس آهن يا ڪو لڌل ٻار هٿ آيو آهي جو پڻ لاوارث ۽ مفلس آهي تہ انهن جي پرورش ۽ خرچ پکو دوا دارون ۽ انهن جي ڪفن دفن ۾ انهي بيت المال مان خرچ ڪيو ويندو.

پهرئين بيت المال جا شرعي احڪام

باب الاول

هن بيت المال ۾ زڪواة جي مال ۽ رمضان شريف جي فطرن جو گڏ ڪيل مال ۽ زمينن جي عشرن جو مال جمع ڪيو ويندو جڏهين تہ زڪواة جا احڪام ۽ زمينن جي عشر ۽ فطرن جي احڪامن ۾ فرق آهي ۽ ازانسواء زمين جي عشري يا خراجي هجڻ ۽ ان جي مصرفن ۾ بہ اختلاف ۽ تفصيل آهي تنهن ڪري هن باب ۾ فقط زڪواة جي احڪامن جو بيان ڪجي ٿو ۽ عشر ۽ خراج ۽ فطره جا احڪام جدا جدا بابن ۾ بيان ڪيا ويندا.

زڪواة ڇاڪي چئجي ۽ ان جي وجوب ۽ ادا جا ڪهڙا شرط آهن؟

زڪواة جي لغوي معنىٰ آهي وڌڻ ۽ پاڪائي حاصل ٿيڻ جڏهن تہ زڪواة ادا ڪرڻ سان مال ۾ برڪت پوي ٿي ۽ مال وڌي ٿو ۽ زڪواة ڏيندڙ جو روح بخل ۽ گناهن جي پليتين کان پاڪ ٿئي ٿو زڪواة ڏيڻ کان پوءِ بچيل مال اهڙو پاڪ ٿئي ٿو جيئن حلال جانور کي بسم الله شريف سان تڪبير ڏيڻ ۽ پليت رت خارج ٿيڻ ڪانپوءِ جانور جو گوشت پوست وغيره پاڪ ٿي پون ٿا. تنهن ڪري هن شرعي اصطلاح واري زڪواة کي زڪواة سڏجي ٿو. شرعي اصطلاح ۾ زڪواة چئبو آهي،

تمليک المال بغير عوض من فقير مسلم غير هاشمي و لا مولاه بشرط قطع المنفعة من کل وجه لله تعالیٰ“. (کنز) يعني زکواة ۾ نکتل مال کي بنا عيوض جي کنهن فقير يا مسکين مسلمان کي جو اهل بيت يا سندن آجو کيل ٻانهون نہ هجي محض الله پاک جي رضا لاءِ ملک کري ڏيڻ کي زکواة چئبو آهي. انهي تمليک ۾ شرط آهي تہ ڏنل مال مان پنهنجو نفعو بلکل قطع کري ڇڏي پوءِ جيکڏهن کنهن ماڻهون فقير کي اباحة طور زکواة جي نيت سان کارايائين پيارايائين يا وري پنهنجي اصول يا فروع کي زکواة ڏنائين يا زال مڙس کي يا مڙس زال کي زکواة ڏني تہ زکواة ادا نہ ٿيندي کيس ٻيهر صحيح حقدار کي زکواة ڏيڻ لازم ٿيندس.

زڪواة جي واجب ٿيڻ جا شرط

زڪواة واجب ٿيڻ جا شرط (نون) ٩ آهن.

١. **عقل** ـ تنهن ڪري مجنون يا چرئي جي مال ۾ زڪواة واجب نہ آهي.

٢. **بلوغ** ـ تنهن ڪري صغير جي مال ۾ زڪواة واجب نہ ٿيندي.

٣. **آجائپ** ـ ٻانهي جي مال ۾ زڪواة نہ لڳندي.

٤. **اسلام** ـ تنهنڪري ڪافر تي زڪواة ڪانهي.

٥. **مال جو نصاب کي پهچڻ** ـ نصاب (جنهن جو بيان اڳتي اچي ٿو) کان گهٽ مال تي زڪواة نہ لڳندي.

٦.**سال جو ڪامل گذرڻ** ـ پر جيڪڏهن نصاب ڪامل ٿيڻ کان پوءِ سال جي وچ ۾ مال وڌيو آهي پر ان کي سال ڪامل نہ گذريو آهي تہ سڄي مال جي زڪواة ڏيڻ لازم آهي.

٧. **مال جو حاجت اصلي کان زياده هجڻ** ـ حاجت اصلي ۾ رهڻ جي جاء پائڻ جا ڪپڙا سواري جا وهٽ گهرو سامان هنڌ ٿانو وغيره ڊڪڻ لوهرن وغيره جا اوزار سڀ حاجت اصلي ۾ داخل آهن.

٨. **قرض کان نصاب جوزياده هجڻ** ـ پوءِ جيڪڏهن قرض ادا ڪرڻ کان پوءِ باقي نصاب ڪونہ ٿو رهي تہ زڪواة واجب نہ

آهي جي رهي ٿو تہ باقي نصاب جي زکواة ادا ڪرڻ لازم ٿيندي.

٩. مال جو وڏندڙ هجڻ ـ پوءِ اهو وڌڻ حقيقي هجڻ يا تقديري حقيقي جيئن جانورن جو وڌڻ ويامڻ يا تجارت ڪرڻ تقديري جيئن سون چاندي جو مالڪ يا ان جي نائب جي هٿ ۾ هجڻ.

مبسملا و حامدا و مصلیا و مسلما
علیٰ رسولہ الکریم

مسائل زکواۃ مین محترم ڈاکٹر جسٹس تنزیل الرحمن صاحب کی تحریر اور تحقیقات پر ایک نظر ڈاکٹر صاحب موصوف کی ایک تحریر جو اخبار : جنگ : 2--3 اگست 1980 عیسوی مین شایع ہوئی ہے فقیر کی پیش نظر ہے اس تحریر مین بعض مقامات پر اصلاح اور نظر ثانی کی ضرورت ہے چونکہ پاکستان مین اس سے پہلے زکواۃ کی ادائیگی انفرادی طورپر ادا کی جاتی تھی اس لیئے اس فریضہ کی ساری جوابدہی اور ذمہ داری مالکان اموال پر عائد ہوتی تھی۔ ادا کرنا نہ کرنا وجوب اور ادا کے شرائط کا دھیان کرنا مصرف کی صحت اور عدم صحت کا لحاظ رکھنا سب ان کے ذمہ تھا اب جب ہماری حکومت اسلام کے اس اہم رکن کو قائم کرنے اور اہل اسلام کو اس عظیم جوابداری سے آزاد کرنے اورآخرت کے ذمہ داری سے بری الذمہ بنائے کی مخلصانہ کوشش پر عمل پیرا ہوئی ہے تو اس پر لازم ہے کہ اس نظام کو شرع مقدس کے صحیح قانون کے مطابق اس طرح چلائے کہ اس فریضہ کے سب احکام ادا ہوجائین اور مالکان اموال اور فقراء دونوں کی حق تلفی بھی نہ ہو اور تعمیل احکام ایزدی سے رضائے او تعالیٰ شانہ بھی حاصل ہوایسا بھی نہ ہو کہ غیرواجب کوواجب بنا کرفقراء کو فائدہ اور صاحبان اموال کو ضرر دیا جائے یا واجب کو غیر واجب فرض کرکے مالداروں کو نفع اور فقراء کو نقصان پہنچایا جائے۔ اس نظام کے اجراء کیلئے حکومت کی طرف سے جو آرڈیننس جاری کیا

گیا ہے اس کی بعض دفعات پر اہل علم نے کچھ اعتراضات اٹھائے تھے اور ڈاکٹر صاحب نے اسکے جواب مین یہ تحریر شایع کرائی ہے لیکن فقیر کی نظر کے مطابق اس تحریر کی بعض مقامات محل کلام ہین اسلیئے ضرورت ہوئی کہ جن مسائل مین عدم صحت کا شائبہ یا احتمال ہو اسکی نشان دہی کی جائے تاکہ ڈاکٹر صاحب اور دوسرے اہل علم ان پر اخلاص اور سنجیدگی سے غور فرما کر اہل اسلام کو صحیح راستہ کی رہبری کرین جس سے حکومت اور مالداروں اور فقراء سب کے حقوق ادائی اور ذمہ داری پوری ہو سکے واللہ ولی التوفیق۔ ڈاکٹر صاحب کے تحقیق تدقیق کو قولہ کے تحت اور اس پر اپنی رائے کو اقول کے لفظ سے پیش کیا جائیگا۔

قولہ : لوگ سمجھتے ہین کہ نماز اور زکواۃ عبادت ہے اور یہ ہمارا انفرادی معاملہ ہے حکومت کو اسکی وصولی اور تقسیم کا کوئی اختیار نہین لیکن یہ نظریہ درست نہیں۔

اقول: اس طرح جن لوگوں نے مالداروں کے اختیار کی مطلقا نفی کی ہے ان کا نظریہ بھی غلط ہے صحیح مسلک یہ ہے کہ زکواۃ گو کہ عبادت ہے لیکن اہل اسلام کیلئے یہ معاملہ انفرادی بھی ہے اور اجتماعی بھی اور اس کی بنیاد جس پر فقہاء متفق ہین یہ ہے کہ اموال زکواۃ دوقسمون پر منقسم ہین ایک اموال ظاہرہ اور دوسرے اموال باطنہ اموال ظاہرہ چار ھین سوائم و مافیہ العشر و ما فیہ الخراج اور وہ سامان تجارت جسے مالک لیکر سفر مین ہو یا اس مال کے ساتھ مالک یا اس کا نائب عاشر پر گذرے قال في الدرالمختار "و الا موال

الظاهرة التي ياخذ زكواتها الامام وهي السوائم و ما فيها العشر والخراج و ما يمر بـه علىٰ العاشر". اهـ ح٥ ٢ ص٥. اوراموال باطنہ دو ھین نقود اور تجارت کا مال جو مالدار کے گھر یا شھر مین ہو جسے تاجریا مالدار لے کر عاشر پر نہ گذرے اور نہ سفر مین لے جائے وفي الدرالمختار ایضا "و الا موال باطنة هي النقود و عروض تجارة اذا لم يمر بها علىٰ العاشر لانها بالاخراج تلحق بالاموال الظاهرة". اهـ

ان دونوں قسموں کے اموال کی وصولی کے احکام جدا جدا ہین الالموال ظاھرہ کی وصولی حکومت اسلامیہ کرے گی جیسا کہ " هي التي ياخذ زكواتها الامام". کے حصر سر ظاہر ہے مالکان اموال کو یہ اجازت نہین کہ وہ اپنی مرضی سے بغیر وساطت امام کے ادا کرین اور اگر کرینگے تو امام ان سے دوبارہ زکواۃ وصول کریگا اور ادا کردہ زکواۃ نفلی صدقہ ہو جائیگی اور امام کے وصول شدہ فرض مین شمار ہوگی قال في الدرالمختار باب العاشر "لو قال (صاحب المال) اديت الزكواة بنفسي في المصر يصدق في الاموال الباطنة لا في اموال الظاهرة ولا في الاموال الباطنة بعد اخراجها من البلد لان الاخذ فيها يكون للامام فيكون هو الزكواة والاول نفلا". اهـ وفي المستخلص "اخذ الحق في الاموال الظاهرة للسلاطين فلا يمكن ابطالـه الىٰ قولـه للوفي ان يا خذه ثانيا". اور اموال باطنہ کی زکواۃ مالدار ادا کرینگے امام یعنی حکومت کو اس مین دخل دینا صحیح نہین اگر دخل دیگا اور انکی اجازت اور اطلاع کے بغیر اپنے اختیار سے زکواۃ وصول کریگا تو اس وصولی سے مالداروں سے فریضہ زکواۃ ساقط نہوگا کیونکہ اس صورت مین مالدار

کی نیت اور اختیار دونوں باقی نہین رہتے حالانکہ سقوط فرض کیلئے دونوں کا پایا جانا ضروی ہے اسی لیئے فقہاء نے تصریح فرمائی ہے کہ امام کو زکواۃ کی وصولی کے لیئے مالداروں سے مطالبہ کا حق ہے نہ اخذ بالجبر و اکراہ کا اور اگر مطالبہ کےبعد بھی ادائے فرض مین کوتاہی کرے تو امام جبر بالحبس کرے نہ اخذ بالجبرتا کہ نیت اور ادا بالاختیار جو سقوط فریضہ کیلئے شرط ہین مفقود نہ ہوجائین اگرچہ اخذ بالجبر سے اموال ظاہرہ مین سقوط فریضہ مین اختلاف ہے لیکن اموال باطنہ مین بالاتفاق عدم سقوط پر فتوی ہے تو اب ڈاکٹر صاحب کا کہنا کہ "امام کو ظاہر و باطن مال پر زکواۃ وصول کرنے کا اختیار ہے"۔ صحیح نہ رہا۔ اس تحقیق کے پیش نظر غور فرمائیے کہ حکومت کو ایسے اختیار دینا جس سے مالداروں کا اختیار سلب اوران کے ذمہ سے فرض زکواۃ ساقط نہ ہو کتنی زیادتی اور حکومت کے لیے عظیم جوابداری کا باعث ہے۔ "قال في البدائع قال اصحابنا ان الامام اذا علم من اهل بلده انهم يتركون اداء الزكواة فانه يطالبهم بها لكن اذا اراد الامام ان ياخذ بنفسه من غير تهمت الترک من اربابها ليس له ذالک لما فيه مخالفة اجماع الصحابة رضي الله تعالیٰ عنهم" "و قال في الدر المختار ولو اخذها الساعي جبرا لم تقع زكواة لكونها بلا اختيار ولكن يجبر بالحبس ليؤدي بنفسه وفي التجنيس المفتیٰ به سقوطها في الاموال الظاهرة لا الباطنة"۔ اھ. وفي "والمفتیٰ به" التفصيل ان كان في اموال الظاهرة يسقط وان كانت في الباطنة فلا". اھ. (ج ٢، صفه ٢٦).

قولہ:- حضور صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم اور شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنھما کے زمانہ میں اموال میں اموال ظاھرہ و باطنہ کی کوئی تفریق نہیں تھی، بلکہ دونوں قسم کے اموال سے زکواۃ سرکاری سطح پر وصول کی جاتی تھی۔

اقول:- یہاں غور طلب یہ بات ہے کہ اموال ظاھرہ کی وصولی کے لئے صدھا نصوص ھیں جس سے ثابت ہوتا ہے کہ حضور صلی اللہ علیہ وآلہ و سلم نے ساعی، عاشر، مصدق اطراف و اکناف بلاد قریبہ و بعیدہ میں روانہ فرمائے۔لیکن اموال باطنہ کی وصولی کے لیے مصدق روانہ کرنے کے لیے ائمہ حدیث و فقہ کو ایک نص بھی نہیں مل سکتا۔ متقدمین کو یہ ثبوت نہیں مل سکتا تو متاء خیرین یہ ثبوت کہاں سے لائینگے۔ " قال في البدائع وذکر امام الھدیٰ الشیخ ابو منصور الماتردي السمرقندي رحمہ اللہ تعالیٰ لم یبلغنا ان النبي صلي اللہ علیہ و آلہ و سلم بعث في مطالبۃ المسلمین بزکواۃ الورق و اموال التجارۃ و لکن الناس کانوا یعطون ذالک الخ

اور یہ بھی یاد رہے کہ نصوص صریحہ سے ثابت ہے کہ اموال باطنہ کی زکواۃ ارباب اموال کے حوالے کرنے پر صحابہ کرام نے اجماع فرمایا ہے اور صحابہ کرام سنت کی مخالفت ہرگز نہین کرسکتے تو اگر حضور صلی اللہ علیہ وآلہ و سلم اموال باطنہ کی زکواۃ لینا امام کیلئے ایسا ہی لازم فرماتے جیسا کہ اموال ظاہرہ میں لازم فرمایا تھا تو صحابہ کرام اس کی مخالفت کرکے کسی عذریا مصلحت کی وجہ سے اموال کے

مالکون کو اختیار نہ دیتے کیونکہ " لا تجتمع امتي علیٰ الضلالۃ ". کے نص سے ثابت ہے کہ ایسا اجماع ممکن ہی نہین کہ ہوسکے۔

قولہ : نقد مال گھر میں محفوظ ہے یا بینک لاکر ہے تو اموال باطنہ میں شمار ہوگا اور اگر سیونگ یا فکسڈ میں جمع کیا گیا ہے تو اموال ظاہر میں تبدیل ہوجائیگا کیونکہ اب یہ نقد نہ صرف حکومت کے علم میں ہے بلکہ اسکی حفاظت میں بھی ہے۔

اقول : ڈاکٹر صاحب نے شاید اموال ظاہرہ اور باطنہ کی لغوی معنی کو ملحوظ فرما کر اموال باطنہ کی معنی یہ لی ہے کہ وہ لوگوں کی نظر سے پوشیدہ ہو اور اموال ظاہرہ کا مقصد یہ سمجھا ہے کہ وہ حکومت اور عوام کی نظرون سے پوشیدہ نہ ہو حالانکہ فقہاء نے یہ الفاظ اصطلاحی معنی میں استعمال کیئے ہیں نہ لغوی میں شرعی اصطلاح میں اموال ظاہرہ وہ اموال ہیں جن کے لئے بلدی حفاظت کے علاوہ خارجی حفاظت کی بھی ضرورت ہوتی ہے اور وہ سوائم ہیں جو اکثر جنگلون اور پہاڑوں میں رہتے ہیں اور وہ اموال تجارت یا نقدیات ہیں جو بلدیاتی حفاظت سے نکال کر خارجی حفاظت میں لائے جائیں کیونکہ نقدیات اور اموال تجارت جب تکہ مصرمین ہیں تب تک وہ بالکل محفوظ ہیں اگرچہ دوکانوں اور بازاروں میں سب لوگوں کی نظر میں کھلے رکھے ہوں اس میں حکومت کو بلدی حفاظت کے علاوہ خارجی حفاظت کی ضرورت نہیں رہتی بخلاف مصر سے خارج لے جانے میں کیونکہ اس صورت میں چوروں اور ڈاکوؤں سے حفاظت کیلئے علحدہ بندوبست رکھنا پڑتا ہے اور اس حمایت کے عوض

حکومت تاجرون سے زکواۃ وصول کرتی ہے۔ قال في الدر۔۔ "العاشر هو حر مسلم نصبه الامام علىٰ الطريق للمسافرين". اهه ملخصا وفي الدرالمختار علىٰ قوله للمسافرين اي "طريق السفر لاجل الحماية ليامنوا من اللصوص". و في المبسوط "و هو ان يامن التجار من اللصوص و يحميهم منهم". اس تحقیق سے ظاہر ہے کہ بینکوں میں جو نقود محفوظ رکھے ہوئے ہیں یا اموال تجارت جو کھلے میدانوں اور بازارون میں عوام و خواص کی نظروں سے پوشیدہ نہیں بلکہ سامنے ظاہر رکھے ہیں وہ اگرچہ حکومت کے علم میں بلکہ حفاظت میں بھی ہیں پھر بھی اموال باطنہ ہیں نہ ظاہرہ کیونکہ مصر میں ہیں خارج از مصر نہیں ہیں۔

قولہ : سودی حرام نقد سرمایہ کی حلال نقد میں جمع ہو تو زکواۃ دونوں کی وصول کی جائے گی اصل مال کی کٹوتی زکواۃ میں شمار ہوگی اور سود کی کٹوتی بلانیت صدقہ ہوگا جو حرام آمدنی کے گناہ کا کفارہ سمجھا جائے گا۔

اقول : حرام مال غصب چوری رشوۃ سود وغیرہ کا شرعا اس کے مالک پر رد کرنا واجب ہے اور اگر مالک معلوم نہ ہوسکے تو یہ نجس مال کسی ایسے فقیر کو اس طرح دینا ہے کہ اسکے دینے سے نیت ثواب نہ ہو سکے۔ کیونکہ ہمارے ملک میں حکومت بینکوں کی وساطت سے سود لیتی بھی ہے اور دیتی بھی ہے اور یہ لین دین جن مالداروں اور حکومت کے درمیان ہوتے ہیں ان کے نام اور مکمل پتہ دفتروں میں ہوتے ہیں لہذا حکومت پر لازم ہے کہ جن سے سود لیا ہے ان کو واپس

کردے اور جن کو دیا ہے ان سے واپس لے۔ اس طرح یہ سودی معاملات ختم اور اس ناپاک سرشتہ کی تطہیر ہوجائے گی اور آئیندہ بینکوں کا معاملہ شرعی اصول مضاربۃ وغیرہ پر چلایا جائے تو اہل اسلام کو اس نجس دلدل سے نکالا جا سکتا ہے۔ تعجب کا مقام ہے کہ عین اس وقت جبکہ حکومت کی طرف سے زکواۃ کی ترغیب اور اس کے منافع بیان کر کے عبادت کا بلاوا دیا جاتا ہے سود کو منافع کا لقب دیکر سرمایہ کے دو چند ہونے کی بھی ترغیب اور خوشخبری دی جاتی ہے۔ یاد رکھنا چاہیے کہ سود کو زکواۃ کے ساتھ ملانے اور دونوں کو ایک درجہ میں رکھنے سے نہ صرف یہ کہ ایک قطعی حرام چیز کو عبادت میں ملایا جاتا ہے بلکہ سودی معاملہ کو ثابت اور برقرار رکھنے کا بھی جرم ہے کیونکہ رضا بالمعصیۃ خود معصیتہ ہے۔ اس کے علاوہ زکواۃ کی طرح حرام مال کے نصاب سے زکواۃ ادا کرنا اور حلال مال میں مخلوط کرکے حکومت کی طرف سے تقسیم کرانا اور مصرف زکواۃ میں صرف کرنا ایسے قرینہ ہیں جن سے استحلال الربوا کا شائبہ پایا جاتا ہے اور فقہاء نے ایسے مقامات میں کفر کے خوف سے ڈرایہ ہے۔ " قال في الدرالمختار "رجل دفع الی فقیر من المال الحرام شیئًا یرجو بہ الثواب یکفر و لو علم الفقیر بذالک فدعا لہ و امن المعطي کفرا جمیعا کذالک لو کان المؤمن اجنبیا غیر المعطي او القابض". الی قولہ "قلت الدفع الی الفقیر غیر قید بل مثلہ فیما یظهر لو بني من الحرام مسجدا او نحوہ مما یرجو بہ التقرب لان العلۃ رجاء الثواب فیما فیہ العقاب لایکون ذالک الا باعتقاد حلہ". اھ ح

۲ ص ٥. اوریہ جو کہا جاتا ہے کہ حرام مال کا شرعا یہ حکم ہے کہ اس کا مالک موجود ہو تو اس کو لوٹا دیا جائے اور بینکوں کا مال حکومت کی ملکیت ہے حکومت اس ڈھائی فیصد صد بغیر نیت ثواب کے کٹوتی کرتی ہے کتنی لغو بات اور حیلہ علیلہ ہے کیونکہ حکومت نے اپنے مال کو خلط بمال الغیر سے نہ آزاد کیا ہے اور سودی عقد کو ختم کرکے بینک اکائونٹ ہولڈر کو اس کا سرمایہ علحدہ کر کے قبضہ دیا ہے اور نہ سودی رقم سے کٹوتی کے بعد جو بقیہ ہے اس کو حکومت نے اپنے قبضے میں لیا ہے جس سے سودی عقد ختم ہوجاتی بلکہ مخلوط مال میں سے کٹوتی وہ کی گئی ہے جو زکواۃ کی ہوتی ہے پھر بھی کہا جاتا ہے کہ یہ کٹوتی بغیر نیت ثواب ہے فقیر کو حرام دینا اس پر فقیر کا دعا دینا اور دینے والے کا آمین کہنا بھی بلکہ با خبر جب : استحلال المعصیتہ : کے قرینے بنتے ہیں تو سود اور سرمایہ کے مخلوط کو سرمایہ بنانا اور زکواۃ کی طرح ڈھائی فیصد وصول کرنا اور باقی مال سرمایہ اور سود جمع کرکے بینک اکائونٹ ہولڈر کو وصول کرانا: استحلال الربوا: کے کیونکر واضح دلیل نہ بنینگے؟ خصوصا جبکہ ڈاکٹر صاحب خود ھی تصریح فرماتے ہین کہ سودی مال کی کٹوتی صدقہ ہوگا جو حرام آمدنی کے گناہ کا کفارہ ہوگا۔ اس سے ظاہر ہے کہ یہ کٹوتی بہ نیت ثواب ہے کیونکہ گناہ کا کفارہ ثواب سے یہی ہوا کرتا ہے جیسے نجس پانی سے نجاست حقیقی یا حکمی کا ازالہ نہین ہو سکتا ایسے ہی گناہوں کا کفارہ حرام

مال کے صدقہ سے ممکن نہیں تو پھر اس کٹوتی سے : استحلال الربوا:
میں کوئی شبہ نہ رہا۔

قولہ : زکواۃ فنڈ میں نفلی صدقات اورعطیات بھی شامل ہیں۔

اقول: یہ تو دوسری مشکل بات پیدا ہوگئی کیونکہ زکواۃ کے مال میں نفلی صدقات اور عطیات کو خلط کرنا جائز ہی نہیں فقہاء نے تصریح فرمائی ہے کہ حکومت اسلامیہ کو زکواۃ اور نفلی صدقات کیلئے علیحدہ علیحدہ بیت المال بنانے ہیں اس لیئے کہ ان دونوں کے مصرف بھی جدا جدا ہیں زکواۃ اہل بیت اغنیائ اور صاحب مال کے اصول و فروع کو نہیں دی جا سکتی اور نفلی صدقات و عطیات سب کو دینا جائز ہے حکومت پر لازم ہے کہ اس مخلوط مال سے وجوبی اور نفلی صدقات علیحدہ کرکے جدا جدا بیت المال میں محفوظ کرے۔

قولہ : نابالغ کی زکواۃ میں شافعی مذہب اختیار کیا گیا ہے۔

اقول: اس تبدیل اور تلفیق کی کوئی ضرورت نہیں جبکہ ہمارے پاکستان میں حنفی مذہب پر فتوی جاری ساری ہے اور اس مذہب کے کتاب اور علماء اور مفتیانِ دین موجود ہیں دوسرے مذاہب کے علماء اور لٹریچر عمومی طرح نہیں مل سکتے ہیں تو احناف اشراف کے مسلک سے انحراف نہ ہونا چاہیے ازآنسواء فقہاء نے تلفیق کو ناجائز اور حکم ملفق کو باطل قرار دیا ہے واللہ اعلم بالحق والصواب والیہ مرجع و الماب۔

فهرست - ڪتاب الصوم

- انجيڪشن ڪرڻ سان روزو ڀڄندو يا نہ؟
- ١. روزي سان نڪ ۾ دوا يا ناس ڏيڻ سان روزو ڀڄندو يا نہ؟ ٢. روزي سان ڪن ۾ پاڻي يا تيل وجهڻ جائز آهي يا نہ؟ ٣. روزي سان اک ۾ دوا وجهڻ يا سرمي پائڻ سان روزو ڀڄندو يا نہ؟
- روزي سان يا نماز پڙهندي بلغم ڳهڻ سان روزو يا نماز ڀڄندي يا نہ؟
- روزي سان مقعد ۾ دوا داخل ڪرڻ سان روزو ڀڄندو يا نہ؟
- روزي سان عطر لائڻ يا گل سنگهڻ جائز آهن يا نہ؟
- رمضان شريف ۾ ڏينهن ڏني جو نڪاح جي مجلس قائم ڪري مناڀون ڪارايون وڃن تہ گناهہ ٿيندو يا نہ؟
- عيد فطر جي چنڊ جو ثبوت غبار ۽ رائي جي حالت ۾ گهٽ شاهدن سان ٿي سگهندو؟

- رمضان شريف جي اوٹتيهين تاريخ صبح جو اوپر کان چنڊ اپريل ڏنو ويو وري ٽيهين جي رات چنڊ ڏسڻ جو اعلان ٿيو تہ عيد ڪجي يا نہ؟
- ١۔ ڪو ماٹهون پاڪستان ۾ رمضان شريف جو چنڊ ڪونہ ڏسي ويو هيو۔ نفلي روزو رکي هوائي جهاز رستي عربستان ويو اتي رمضان شريف جو چنڊ ڏنو ويو هيو تہ اهو نفلي روزو رمضان شريف جو ٿيندو يا نہ؟ ٢۔ اهڙي طرح عربستان شريف مان عيد ڪري پاڪستان پهتو تہ اتي اجان رمضان شريف هيو تہ وري روزو رکي يا نہ؟

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحيمِ

كتاب الصوم

سوال: ڇا ٿا فرمائن علماء ڪرام ۽ فقهآء عظام تہ سئي (انجيڪشن) هڻائڻ سان روزو ڀڄي پوي ٿويا نہ؟

جواب: ظاهر آهي تہ روزي ڀڄڻ لاء غذا يا دوا جو ٻن جوفن يعني پورن ۾ پهچڻ شرط آهي هڪ دماغ ٻيو پيٽ ۽ انجيڪشن ۾ دوا سئي جي وسيلي سان رڳن ۾ پهچائجي ٿي نہ پيٽ اندر نہ دماغ جي پور ۾ قال في الكنز ”لوداوا جائفة او آمة بدواء وصل جوفه او دماغه افطر“. اهـ قال العيني. والاكثرون علىٰ ان العبرة للوصول فان وصل الىٰ الجوف افطر والا لا“. و قال في جامع الرموز للعلامة القهستاني رحمه الله تعالىٰ ”ان وصل دواء الىٰ جوفه او دماغه من غير المسام فلو وصل شيءٌ منها الىٰ الجوف لم يفسد بلا خلاف“. اهـ ص ١٥٨.

سوال : روزي سان دوا جو هڪ ڦ ٽيپو نڪ ۾ وجهائڻ يا ڪير وغيره جي ناس وجهائڻ سان روزو ٽڄندو يا نہ؟

٢. روزي سان ڪن ۾ پاڻي پوي يا ڪن ۾ تيل وجهجي تہ جائز آهي يا نہ؟

٣. روزي سان اک ۾ دوا وجهجي يا سرمون پائجي تہ روزو ٽڄندو يا نہ؟

جواب : ١. روزي سان نڪ ۾ دوا يا ناس وجهڻ سان روزو ٽڄي پوندو ٢. ڪن ۾ پاڻي پوي تہ روزو نہ ٽڄندو پر جي ڪن ۾ تيل وجهبو تہ روزو ٽڄي پوندو ٣. روزي سان اک ۾ دوا وجهڻ يا سرمي پائڻ سان روزو نہ ٽڄندو وفي الكنز ”وان احتقن او استعط او اقطر في اذنه او داوىٰ جائفة او آمة بدواء الىٰ قوله افطر“. و قال العيني اقطر في اذنه اي دهنا لان الماء اذا اقطر لا يفطر“. اهـ قال الشامي قدس سره السامي .”قيد بالدهن لانه لاخلاف في فساد الصوم به“. ولو اقطر شيئا من الدواء في عينه لايفسد صومه عندنا وان وجد طعمه في حلقه“. (خزانة نورالهدىٰ.

سوال: روزي جي حالت ۾ يا نماز پڑھندي بلغم اچي تہ انجي ڳهڙ سان روزو يا نماز ڀڄندا يا نہ؟

جواب: روزي جي حالت ۾ نماز پڑھندي بلغم اچي تہ ان جي ڳهڙ سان نڪي روز ڀڄندو نڪي نماز ڀڄندي قال في الهندية "ولو دخل المخاط انفه من رائسه ثم استشم فادخل حلقه عمدا لم يفطر لانه بمنزلة ريقه". كذا في محيط السرخسي اهـ

سوال: روزي سان مقعد ۾ دوا داخل ڪرڻ سان روزو ڀڄندو يا نه؟

جواب: روزي سان مقعد ۾ ڪنهن دوا داخل ڪرڻ سان روزو ڀڄي پوندو مگر ڪفارت ڪا نه پوندي قال في الهندية ”من احتقن او اقطر في اذنه دهن افطر ولا ڪفارة عليه“.

سوال: روزي سان عطر لائٽ گل سنگھڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: روزي سان عطر لائٽ گل سنگھڻ جائز آهي قال في الدرالمختار ”ذكر في الامداد اول الباب انه يؤخذ من هٰذا انه لايكره للصائم شم رائحة المسک والورد و نحوه ما لا يكون جوهرا متصلا كالدخان“. اھ

سوال: ڪن ماڻهن رمضان شريف ۾ ڏينهن ڏني جو نڪاح جي مجلس قائم ڪري ان ۾ مناڀون ڇوهارا وغيره ورهايا ۽ کاڌا پيتا اتن. ڪن علم جي مدعين جو چوڻ آهي تہ رمضان شريف منجهہ اهڙين مجلسن قائم ڪرڻ ۾ ڪو بہ ڏوهہ ڪونہ آهي بيان فرمائيندا تہ شريعت موجب مجلس قائم ڪندڙن ڪرائيندڙن ۽ شامل ٿيندڙن لاءِ ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: رمضان شريف جي مهيني ۾ ڏينهن ڏني جو عمداً کائڻ ڪارائڻ بنا عذر شرعي جي پوءِ نڪاح يا شادين جي موقعي ۾ هجي يا ٻين ڪن وجهن سان شريعت موجب حرام نا جائز آهي جنهن جي سزا ۾ شرع مقدس اهڙن ظالمن بي ادبن لاءِ قتل جي سزا مقرر فرمائي آهي ڇو تہ ڄاڻي واڻي بنا عذر جي رمضان شريف ۾ ڏينهن جو ظاهر ظهور کائڻ پيئڻ نشان آهي روزي جي فرضيت کان انڪاري ٿيڻ جو اهو بي ادب ڪليو ڪلايو اسلام جي مثان چٿر ۽ تلاعب ڪندڙ ليکيو ويندو جنهن جي ايمان ۾ شڪ آهي ۽ سندس قتل ڪرڻ جي سزا ۾ ڪو بہ خلاف ڪو نہ آهي. قال في الدر المنتقیٰ "و يقتل لو اكل عمدا شهرة بلاعذر". اهـ صـ ١٤٠ حـ ١ وفي الدر "و لو اكل عمدا شهرة بلا عذر يقتل". اهـ و في الدرالمختار "صورتها تعمد من لا عذر له الاكل جهارا يقتل لانه مستهزء بالدين او منكر لماثبت منه بالضرورة ولا خلاف في حل قتله

و الامر به فتعبير المؤلف بقيل ليس بلازم الضعيف“. و في البحر معزيا الیٰ البزازية ”من اكل نهارا في رمضان عيانا عمداً شهرة يقتل لانه دليل الاستحلال“. اھ و قال بعد ذالک و اعلم ان هٰذا الذنب اعني ذنب الافطار لا يرتفع بالتوبة بل لا بد من التكفير“. الخ ح ٢ ص ٢٧٧/ ٢٧٨ مطبوع مصر. انهن عبارتن مان واضح آهي تہ:

١. رمضان شريف ۾ ڏينهن جو بنا عذر جي جاٽي واٽي پڌر پٽ کائڻ پيئڻ نشان آهي تہ اهو بي ادب روزي سڳوري جي فرضيت جو منڪر آهي ۽ روزي جو منڪر مرتد آهي جنهن جي سزا قتل آهي ۽ انهي سزا جي حڪم تي سڀني علمائن جو اتفاق آهي.

٢. اهڙو بي ادب نہ رڳو کائڻ پيئڻ کي حلال سمجهي روزي جي فرضيت جي انڪار سان پاڻ کي ڪفر جي کڏ ۾ ٿو اڇلائي بلڪ رمضان شريف جي بي حرمتي سان گوياڪ دين اسلام تي خنده بازي ۽ چٿر سان استخفاف ڪري رهيو آهي جو پڻ ڪفر جو ڪم آهي.

٣. هن بي ادب جي بخشش بہ ڪفارة کان سواء رڳو زباني توبہ تائب ٿيڻ سان نہ ٿي سگهندي بلڪ انهي گناه جي عوض سڄي ڄمار روزي ۾ گذاري تہ اهو گناه نہ ميٽجي سگهندو وعن ابن عباس ﷺ تعالیٰ عنه قال عليه الصلوٰة

والسلام ”من افطر يوما عن رمضان من غير رخصة و لا مرض لم يقض عنه الدهر كله“. رواه احمد عن ابي هريرة ﷺ تعالىٰ عنه. پوءِ انصاف ڪن مسلمان بلڪ علم جي دعوىٰ رکندڙن جو آهي جو ڏينهن ڏني جو رمضان شريف ۾ نڪاح جون مجلسون برپا ڪري منايون چوهارا ورهائي ڪارايا اٿن شڪ نہ آهي تہ اهڙي مجلس نڪاح وغيره جي قائم ڪرڻ جنهن ۾ روبرو ماڻهن جي ڪاڏو پيتو وجي سخت گناهہ ۽ ايمان جو ضايع ڪندڙ فعل آهي جنهن ۾ اهڙيون مجلسون قائم ڪندڙ ڪرائيندا شامل ٿيندڙ سڀ هڪ جهڙا معصيت ۾ شريڪ ۽ حرام جا مرڪتب آهن جن سان سلام ڪلام ۽ تعلقات رکڻ نا جائز ۽ انهن جي پنيان نماز پڙهڻ ناروا آهي ڪين توبه تائب ڪرائڻ سان گڏ حڪومت اسلامي قتل ڪرائي تہ روا آهي جي اهڙي سزا في الحال ميسر نہ ٿي سگهي تہ بہ توبه تائب ڪرائڻ سان گڏ ڪين تجديد ايمان ۽ نڪاح جي ڪرائجي ۽ تعزير شديد مٿن لازم رکجي ۽ اهڙين مجلسن برپا ڪرڻ کان صريحاً ممانعت ڪري اهڙن فتنن جو دروازو بند ڪيو ويندو پر جي ڪٿهين اهڙي مجلس هجي ۽ ان جو سڏ ملي شامل ٿيڻ کان انڪار ڪرڻ واجب آهي قال الله تبارڪ و تعالىٰ ”وتعاونوا على البر والتقوىٰ ولا تعاونوا على الاثم والعدوان“. و قال عزمن قائل ”و لا ترکنوا الى الذين ظلموا

فتمسکم النار و في الدر“ و الاعانة علیٰ المعصیة معصیة“. اھ وفیہ ایضا ”لان الاستماع اللھو حرام والاجابة سنة و الامتناع عن الحرام اولیٰ“. اھ وکذا اذا کان قوم یغتابون لا یقعد“. الخ و انت خبیر بان الوسائل لھا حکم المقاصد فکما لا یجوز بیع السلاح من اھل الفتنة او بیع امرد من اللوطي فکذا لا یجوز اتخاذ المجالس المفضیة الیٰ الحرام لما في الدر ”و لا یجوز الاعانة علیٰ ما لا یجوز وکل ما ادلیٰ ما لا یجوز لا یجوز اھ وفیہ ایضا“ و عزر کل مرتکب معصیة او موذي مسلم“. وفیہ ایضا ” ویکرہ امامة عبد و اعرابي و فاسق و اعمیٰ“. اھ اقول قد صرحوا کراھة تحریما في امامة الفاسق فما ظنک بما یؤمر بتجدید نکاحہ و ایمانہ بل ورد الحکم شرعي بقتلہ فتنبہ و تبصر.

سوال: عيد فطر جي چنڊ جو ثبوت غبار ۽ رائي جي حال ۾ گھٽ ۾ گھٽ شاهدن سان ٿي سگھندو هڪ شهر جي ماڻهن ڏٺو ته ٻين ڳوٺن ۾ ان جي خبر ڪهڙي طرح تصديق هيٺ آڻي سگھبي؟

جواب: الدرالمختار ۾ لکيو اٿس ته ”وشرط للفطر مع العلة والعدالة نصاب الشهادة و لفظ اشهد“. الخ و قال العلامة الشامي قدس سره السامي عليٰ قوله ”مع العلة“ اي من غيم و غبار و دخان اهـ و عليٰ قوله “نصاب الشهادة اي عليٰ الاموال و هو رجلان او رجل و امراتان. اهـ

٢. هڪ ڳوٺ جي ماڻهن چنڊ ڏٺو ۽ ٻه ماڻهون ڏسندڙ پاران تحمل شهادة جي قاعدي سان ٻئي ڳوٺ وارن کي خبر پهچائيندا يا ڪتاب القاضي الى القاضي جي واٽ سان اطلاع پهچندن يا قاضي جي فتويٰ جي شاهدي ادا ڪندا ته انهن لاءِ ٻه حجت ٿي رهندي قال في الدر ”فيلزم اهل المشرق بروية اهل المغرب اذا ثبت عندهم روية اولائک بطريق موجب كما مر“. وفي الدرالمختار عليٰ قوله بطريق موجب كان يحتمل اثنان الشهادة عليٰ حكم القاضي”. الخ اهڙي طرح جيڪڏهين چنڊ ڏسڻ جي خبر مستفيض ٿي يعني عام طرح پکڙجي وئي ته به ٻئي ڳوٺ وارن کي روزو کولڻ ۽ عيد پڙهڻ لازم آهي قال في الدرالمختار ”نعم لو استفاض الخبر في بلد اخرىٰ لزمهم عليٰ الصحيح من المذهب“. اهـ

سوال: رمضان شريف جي ٢٩ هين تاريخ صبح جو اوپر كان چنڊ اپريل ڏٺو ويو وري حكومت طرفان ٣٠ جي رات چنڊ ڏسڻ جو اعلان كري ڏينهن تي عيد كرائي وئي ان اعلان موجب عيد كرڻ ۽ روزي نہ ركڻ بابت شرعي حكم ڇا آهي؟

جواب: جيكڏهن حكومت جو انتظام صحيح ۽ معتمد عليه قاضي هٿان اعلان ٿئي ٿو تہ پوءِ ان اعلان موجب روزو نہ ركبو ۽ عيد كبي ڇو تہ قاضي معتمد عليه صحيح العقيدة درست خيال وارو آهي تہ ٻن شاهدن كان سواءِ غبار جهڙ وغيره ۾ جم غفير جي شهادت كان سواءِ حالت صحو ۾ چنڊ ڏسڻ جي فتوىٰ نہ ڏيندو پر جي قاضي بابت پڪ هجي تہ هو هن كم ۾ تساهل كري ٿو تہ پوءِ يقين حاصل ٿيڻ كانسواءِ عيد نہ كبي باقي رياض ۽ مدينہ شريف يا مكة المكرمة تائين مسافت اختلاف مطالع پيدا نہ ٿي كري سگهي اهڙي طرح صبح جو چنڊ مشرق كان ڏسجڻ ۽ ٻي رات چنڊ ڏيكارجڻ ۾ مانع نہ آهي قال في الدرالمختار "شمل قولهم لا عبرة برؤية نهارا ما اذا رئي يوم التاسع و عشرين قبل شمس ثم رئي ليلة للثلاثين بعد الغروب شهدت بينة شرعية بذالک الحاكم يحاكم برويته ليلا كما هو نص الحديث و لا يلتفت الاقوال المنجمين انه لا يمكن رويته صباحا و مساء في يوم واحد". الخ پر جيكڏهن حكومت جو انتظام ناقص ۽ قاضي معتمد

عليه نہ آهي تہ روزو نہ ڇڏبو توڙيڪ حڪومت جي لحاظ سان عيد نماز ۾ شامل ٿيڻو پوي.

سوال: ڪو ماڻهون پاڪستان مان هوائي جهاز رستي عربستان شريف پهتو آهي پاڪستان ۾ چنڊ رمضان شريف جو ڪو نہ ڏسي ويو مگر سعودي عرب ۾ آيو اتي چنڊ ڏٺو ويو هو پاڪستان ۾ بنا چنڊ ڏسڻ جي روزو رکيو هئائين هاڻي اهو روز رمضان شريف ۾ شمار ٿيندو يا نہ؟ اهڙي طرح عربستان شريف مان عيد ڪري هوائي جهاز تي پاڪستان پهتو تہ اتي اجا رمضان شريف هو هاڻي هو پاڪستان ۾ روزو رکي يا عيد جي ڪري هت ڪيس روزو رکڻ جائز نہ ٿيندو؟

جواب: هن مسئلہ ۾ فقهائن جي تصريح آهي تہ روزو رکڻ يا عيد ڪرڻ ۾ اعتبار انهي ڳوٺ جو آهي جتي ماڻهون موجود رهي تہ جنهن ڳوٺ ڪي چڏي آيو آهي ان جي اوقاتن ڪي اعتبار نہ آهي پوءِ جيڪڏهن پاڪستان مان روزو رکي عربستان شريف ۾ ڪو شخص وجي تہ ۽ اتي چنڊ ڏٺو ويو آهي ۽ عيد ڪئي اتن تہ هن ڪي بہ اتهان جي ماڻهن وانگر عيد ڪرڻي آهي ۽ روزي ڪي ڇڏڻو آهي. اهڙي طرح جيڪڏهن عربستان شريف ۾ شوال جو چنڊ ڏسي پڙهي پاڪستان ۾ آيو آهي ۽ هت چنڊ نہ ڏسڻ ڪري اجا رمضان شريف جو روزو هلي تہ تہ هن ڪي هت عام ماڻهن سان گڏ روزو رکڻو آهي "الظابطة فيہ ان من وصل مكان صار حكمہ حكم اهلہ" ارشاد ساري صہ 58 قال في نزهة المجالس جہ 1 صہ 138 قد يصوم

الشخص احد و ثلاثين يوما كما لوریٰ اهل دمشق هلال رمضان يوم الخميس مثلا يكون عيدهم يوم السبت فسار رجل منهم الیٰ المدينة ضيفة مثلا فوجدهم نظروا الهلال يوم الجمعة فيكون عيدهم يوم الاحد فيصوم معهم يوم السبت لان العبرة حينئذ بالبلد المنتقل اليه منه“. اه قلت و يؤيده ماروواه الجماعت البخاري و ابن ماجة عن كريب ان ام الفضل بعثته الیٰ معاوية بالشام فقال قدمت الشام و قضيت حاجتها واستهل علیٰ شهر رمضان وانا بالشام فرايت الهلال ليلة الجمعة ثم قدمت المدينة في آخر الشهر فسئلني عبداللّٰه بن عباس رضی اللہ عنہ تعالیٰ عنه ثم ذكر الهلال فقال متیٰ رايتم الهلال فقلت رائيناه ليلة المعة فقال انت راءيته فقلت نعم راء الناس وصاموا وصام معاوية ولٰكنا راءيناه ليلة السبت فلا نزال نصوم حتیٰ نكمل ثلاثين او نراه فقلت او لا تكتفي برويه معاوية وصيامه؟ فقال لا هٰكذا امرنا رسول اللّٰه صلي اللّٰه عليه و آله و سلم زيلعي جـ١ صـ ٣٢١.

فهرست - باب التروايح

- جنهن شخص سومهياڻي جو فرض امام سان ادا نہ ڪيو آهي تہ اهو امام سان گڏ تراويحون پڙهي يا نہ؟
- ١٩ رڪعت ۾ ختمون شريف پورو ڪري ويهين رڪعت ۾ "الم" کان "مفلحون" تائين پڙهي تہ جائز آهي يا نہ؟
- سومهياڻي جو فرض هڪ امام ۽ تراويحون ٻيو امام پڙهائي تہ جائز آهي يا نہ؟
- مقتدي کان ڪي رڪعتون تراويحن جون رهجي ويون آهن اهو امام سان گڏ وتر پڙهي يا نہ؟
- حافظ هڪ هنڌ ختمون پورو ڪري ٻي جماعت کي ٻئي پيري ختمون ٻڌائي تہ انهن تان سنت جو حق ادا ٿيو يا نہ؟
- امام کان دعا قنوط وسري وئي، رڪوع ڪيو اٿس هاڻي ڇا ڪري؟
- حافظ تراويحن ۾ ختمون پڙهي تہ ان کي بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ گهرجي يا نہ؟
- حافظ کي ختمون پڙهندي سجدو تلاوت جو اچي تہ ڪيئن ادا ڪري؟

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

باب التراويح

سوال: جيڪڏهن ڪنهن شخص رمضان شريف ۾ امام سان سومهياڻي جو فرض گڏجي نہ ادا ڪيو آهي تہ ان کي امام سان تراويحون ۽ وتر پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: جيڪڏهن ڪو شخص رمضان شريف ۾ سومهاڻي جو فرض امام سان نہ پڙهي تہ بہ تراويحون ۽ وتر امام سان گڏ پڙهي سگهي ٿو قال في الشرح الصغيري للمنية "واذا لم يصل الفرض مع الامام قيل لا يتبعه في التراويح و لا في الوتر. و كذا اذا لم يصل التراويح لا يتبعه في الوتر و الصحيح انه يجوز ان يتبعه في ذالک کله". اهـ

سوال: حافظ تراويحن ۾ ١٩ رڪعتن ۾ ختم شريف قل اعوذ برب الناس تائين پڙهي پورو ڪيو اتس وري ويهين رڪعت ۾ آلم کان مفلحون تائين پڙهڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: جائز آهي قال في الهندية "من يختم القرآن في الصلواة اذا فرغ من المعوذتين في الركعة يركع ثم اذا قام الیٰ الثانية يقرء الفاتحة الكتاب وشيء من البقرة". كذا في الخلاصة.

سوال: فرض پڙهائيندڙ امام کان سواءِ ٻئي شخص کي امام بڻجي تراويحون پڙهائڻ جائز آهن يا نہ؟

جواب: جائز آهن لما في الهندية ”و الافضل ان يصلي التراويح بامام واحد فان صلوها بامامين فالمستحب ان يکون انصراف کلواحد علىٰ کمال الترويحة الیٰ قوله اذا جازت التراويح بامامين“. علىٰ هٰذا الوجه جاز ان يصلي الفريضة احدهما ويصلي التراويح الآخر وقد کان عمر رضي الله عنه تعالیٰ عنه يؤمهم في الفريضة و الوتر و کان ابي يؤمهم في التراويح. اهـ هن عبارت مان معلوم ٿو ٿئي تہ فرض پڙهائيندڙ کي وتر بہ پڙهائڻ گهرجي باقي تراويحون ٻيو امام پڙهائي تہ جائز آهي توڙيڪ افضل ساڳي امام کي امامت ڪرڻي آهي.

سوال: تراويحن جون ڪي رڪعتون مقتدي کي رهيل آهن هاڻي هو امام سان گڏجي وتر پڙهي ۽ رهيل تراويحون پوءِ پڙهي يا اڳ ۾ رهيل تراويحون پڙهي وتر جدا وجي پڙهي؟

جواب: وتر امام سان گڏ پڙهي پوءِ رهيل تراويحون پڙهي ڇڏي صغيري ۾ آهي تہ ”فا تتہ ترويحة او تروحتان و قام الامام الیٰ الوتر صلي الوتر مع الامام ثم يقضي ما فاتہ“. اهـ

سوال: حافظ هڪ هنڌ ختمون پورو ڪري ٻي جماعت کي ختمون ٻڌائي ٿو تہ انهن شخصن تان ختم جي سنت جو حق ادا ٿيو يا نہ؟

جواب : بياض واحدي ۾ جواهر اخلاطي کان نقل ڪيو اٿس تہ ان ۾ اختلاف آهي پر ترجيح ان کي آهي تہ ختم جو ثواب ٿيندن باقي سنت جو حق ادا نہ ٿيندو. کما في آخره "لٰكن ما يحصل السكوت بها هو ان لهم ثواب الختم ولا يسقط عنهم سنة الختم". اهـ ان لاءِ بهتر آهي تہ ٻي جماعت لاءِ امام ختم ٻڌائڻ جو نذر ڪري.

سوال: دعا قنوت امام کان وسري ويو ۽ رکوع کيو اتس پوءِ مقتدين ياد ڏياريس تہ ان صورت ۾ امام ڇا کري موٽي اچي قنوت پڙهي يا سجدو وجي کري؟

جواب: موٽڻ نہ کپيس بلک نماز پوري کري پڇاڙي ۾ سجدا سهو جا ڏئي. وفي الهندية ”لو نسیٰ القنوت فتذکر في الرکوع فالصحيح انه لا يقنت في الرکوع و لا يعود الیٰ القيام“. الخ و في البحر ”و لو عاد و قنت لا تفسد علیٰ الاصح.“ اھ ان مان ظاهر آهي تہ جي قنوت لاءِ موٽيو تہ بہ نماز باطل نہ ٿيندي.

سوال: تراويحن ۾ حافظ ختم ڪلام الله شريف پڙهي ٿو تہ ان ڪي بسم الله شريف جهراً پڙهڻ بابت ڪهڙو حڪم آهي.

جواب: حافظ کي کپي تہ ڪنهن بہ صورت ۾ هڪ ڀيرو بسم الله شريف ڏاڍيان پڙهي تہ ٻڌندڙن کي سڄي قرآن شريف جي سنت ادا ٿي وڃي. پر جي نہ پڙهيائين تہ بہ نمل صورت جي پڙهڻ ڪري ادا ٿي وڃي ٿي. قال المخدوم السيوستاني في بياضه. "و السماع متحقق بالجملة بجهر التسمية التي في سورة النمل، نعم لو جهر بها مرة في افتتاح سورة لخرج عن العهدة بيقين."

سوال: ختم پڙهندي سجدو تلاوت جو اچي ته ڪهڙي طرح ادا ڪجي؟

جواب: جيڪڏهن وچ سورة ۾ آهي ته رڳو سجدو ادا ڪري وري قرات شروع ڪري. يا رڪعت ختم ڪري تلاوت واري سجدي جي نيت سان رڪوع ڪري. قال في الدر المختار. ”وتؤدي برکوع و سجود في الصلواة لها و برکوع صلواة اذا كان الركوع علىٰ الفور من قراءة آية.“ اه ملخصا وفي الدرالمختار في الحلية. ”ثم اذا سجد اوركع لها علٰحدة فورا يعود الىٰ القيام ويستحب ان لا يعقبه بالركوع بل يقرء آيتين او ثلاث فصاعدا ثم يركع.“ اه

باقي نماز کان ٻاهر نماز وارو سجدو ادا ڪري نه سگهبو. و في نورالايضاح. ”و لم تقض الصلواتية خارجها.“ پر جي سورت جي پڇاڙي ۾ آيت سجدي جي آهي ته ان تي رڪوع ڪٽي ڪري ته سجدي جو به حق ادا ٿي ويندو. و في بياض عن المجبا. وانما ينوب الركوع عنها بشرطين. احدهما النية. والثاني ان لا يخلل بين التلاوة والركوع ثلاث آيات الا اذا كانت الآيات من آخر السورة بني اسرائيل و انشقت.

فهرست - كتاب الحج

- حج جي احرام وارو نحر جي ڏينهن جمره جي چُنڊ ۽ قرباني ڪرڻ کان پوءِ پنهنجو مٿو ڪوڙي يا ٻئي احرام واري کان ڪوڙائي يا نہ؟
- مڪه معظم جو رهاڪو ٻہ ٽي ڏينهن کان پوءِ يا روزانو ميقاتن کان ٻاهر وڃي وري اچي تہ عمره جو احرام ٻڌڻ لازم اٿس يا نہ؟
- ڪو حاجي مسڪين قران يا تمتع ڪري ٿو ڪيس ٽي روزا حج کان اڳ ۽ ست پوءِ رکڻ لازم هئا پر روزا ڪونہ رکيائين هاڻي ڇا ڪري؟
- وارن جي قصر ڪرڻ جي حد ڪيتري آهي؟
- ڪا عورت حيض جي پاران ايام النحر ۾ طواف زيارت جو نہ ڪري سگهي آهي ۽ پوءِ هلي وئي آهي تہ هاڻي ان کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟
- حرم شريف جي بند هجڻ ڪري طواف وداع جو ڪونہ ڪيو ويو تہ دم پوندو يا نہ؟

- ڪو ماڻهون عمره جو احرام ٻڌي مڪه شريف آيو مگر عمره نه ڪيائين احرام سان ٻئي پاسي ويو پوءِ وري انهي ئي احرام سان عمره ڪيائين ته دم پوندو يا نه؟
- تيرهين تاريخ منىٰ شريف مان سومهياڻي نماز پڙهڻ بعد مڪه شريف ويو، تيرهين جي رمي نه ڪرڻ سان دم پوندو چا؟
- زالون يا ضعيف بيمار ماڻهون يارهين جو رمي يارهين ۾، ٻارهين جو رمي تيرهين ۾ ڪن ته جائز آهي يا نه؟
- بنا احرام جي مڪه معظم ۾ داخل ٿيو دم ساقط ڪرڻ لاءِ ڪٿان احرام ٻڌي؟
- ڪو ماڻهون رمضان شريف ۾ يا اڳ عمره ڪري مدينه شريف وڃي ٿو وري رمضان شريف ۾ موٽيو ته ان جو تمتع ٿيندو يا نه؟
- جمرن چُٽڻ لاءِ عذر پاران ٻئي ماڻهون کي نائب ڪري موڪلجي ته جائز آهي يا نه؟
- قران واري جو حج ۽ عمره احصار پاران قضا ٿيو آهي ته ڪيئن ادا ڪري؟

- عذر پاران ٻارهين جو رمي تيرهين جي رات تي ڪري مڪہ شريف وڃي تہ جائز آهي يا نہ؟
- ڪو شخص مدينہ شريف کان مڪہ شريف اچي ٿو پر حج يا عمره جو ارادو نہ اٿس تہ بنان احرام جي مڪہ شريف وڃڻ جائز اٿس يا نہ؟
- طواف زيارت جو ايام النحر کان پوءِ ڪري تہ ان جو ڇا حڪم آهي؟
- جيڪڏهن ميقاتن کان ٻاهر رهڻ وارو ماڻهون، جده شريف ڪنهن ڪم ڪار لاءِ آيو پوءِ جي اتان مڪي شريف وڃي تہ احرام ٻڌي يا نہ؟
- مٿي تي وار ڪونہ اٿس، عمره کان پوءِ وار ڪوڙائڻا يا ڪترائڻا آهن، اهو ڇا ڪري؟
- حج تي حڪومت ٽيڪس وجهي ٿي اهو جائز آهي يا نہ؟

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

كتاب الحج

الاستفتآء: حج جي احرام وارو يوم النحر ۾ جمره عقبه جي رمي ۽ قرباني کان پوءِ پنهنجو مٿو پاڻ کوڙي يا ٻئي احرام واري کان کوڙائي جنهن جو بہ وقت پورو ٿيل هجي تہ کوڙيندڙ ۽ کوڙايل جي مٿان دم پوندو يا نہ؟

الجواب: حلق جو وقت يوم النحر جي پره ڦٽڻ کان وٺي شروع ٿئي ٿو ۽ ٻارهين تاريخ سج لهڻ تي ختم ٿئي ٿو پر جمره عقبه چٽڻ يا ذبح کان اڳ حلق ڪندو تہ امام ابو حنيفہ رحمه اللّٰه عليه وٽ دم لازم ٿيندس اگرچہ احرام کان تحليل حاصل ٿي ويندي قال في ارشاد الساري الیٰ مناسک الملا علي قاري صہ ١٥٤ (و اول وقت صحة الحلق في الحج طلوع فجر يوم النحر و وقت جوازه بلا جابر) اي بلا كفارة (بعد رمي جمرة العقبة لانه قبله موجب للدم عند ابي حنيفة رحمه اللّٰه تعالیٰ و آخر وقت الواجب غروب الشمس من آخر ايام النحر ولا آخر له في حق التحلل) اي خروجه من احرامه". اھ وكذا في اللباب للعلامة السندي صہ ٢٣ انهي عبارت مان واضح ٿيو تہ يوم النحر جي صبح کان وٺي حلق جو وقت شروع ٿي ويو

پوءِ جيڪڏهن ڪو شخص يوم النحر جا سمورا ڪم رمي ذبح پورا ڪري پوءِ حلق پاڻ ڪري يا ٻئي ڪنهن احرام واري يا غير احرام واري کان حلق ڪرائيندو ته مٿس دم لازم نه ٿيندو نه وري ڪوڙيندڙ تي دم پوندو احرام وارو هجي يا نه هجي.
قال في اللباب ”و اذا حلق راسه او راس غيره عند جواز التحلل لم يلزمه شيءٌ“. اهـ لباب صـ ٢٣ وقد صرح به الملا علي قاري رحمه الله تعالىٰ في شرحه حيث قال (واذا حلق) اي المحرم (رائسه) اي رائس نفسه (او رائس غيره) اي لو كان محرما (عند جوازالتحلل) اي الخروج من الاحرام باداء افعال النسك (لم يلزمه شيءٌ) الاولىٰ لم يلزمهما شيء و هٰذا حكم يعم كل محرم في كل وقت فلا مفهوم لتقييد المصنف في الكبيري بقوله عند جواز الحلق يوم النحر. اهـ هي حڪم ته حالق محلوق تي ڪجهه به جزا نه آهي انهي وقت لاءِ آهي جڏهن حلق جي وقت يعني ايام النحر ۾ حلق ٿئي ۽ حج جا افعال رمي ۽ ذبح ادا ٿيل هجن پر جيڪڏهن حج جا فعل پورا ٿيل نه آهن اڳ ۾ حلق هوندو ته اتي ترتيب بين افعال الحج جي مخالفت پاران امام اعظم رحمه الله تعالىٰ وٽ مٿس دم لازم ٿيندو بخلاف صاحبين جي چو ته هنن وٽ ترتيب لازم نه آهي.

سوال: مكه معظم جو رهاكو ٢-٣ ڏينهن يا روزاو ميقات كان ٻاهر مثلا مدينہ منور وڃي ٿو تہ واپس موٽندي عمره جو احرام ٻڌڻ لازم اٿس يا نہ؟

جواب: تہ عمره جو احرام ٻڌڻ لازم اٿس قال في الدرالمختار "المكي اذا خرج منها و جاوز الميقات لا يحل له العود بلا احرام لٰكن احرامه من الميقات بخلاف مريد نسك فانه من الحل". حہ ٢ صہ ١٥٥ وفي الفتح "وكذا المكي اذا خرج من مكة لحاجة فبلغ الوقت و لم يجاوزه يعني له ان يدخل مكة راجعا احرام فان جاوز الوقت لم يكن له ان يدخل مكة راجعا بغير احرام فان جاوز الوقت لم يكن له ان يدخل مكة الا باحرام". اهـ اتان معلوم ٿيو تہ ماڻهون جو چوندا آهن تہ ميقات كان ٻاهر وڃڻ كان پوءِ چاليهہ ڏينهن ٻاهر رهي تہ پوءِ احرام لازم ٿيندو نہ تہ نہ اهو سندن چوڻ غلط آهي.

سوال: ڪو حاجي مسڪين قران يا تمتع ڪري ٿو ڪيس ٣ روزا حج کان اڳ ۽ ست گهوٽ رکڻ لازم هئا پر انهي مسئلہ جي خبر ڪيس حج جي ڏينهن پئي تنهنڪري ٣ روزا ڪو نہ رکيا اتس ان بابت شرعاً ڪيس ڇاڪرڻ گهرجي؟

جواب: ڪيس دم ڀرڻ لازم آهي هڪ ٻهرو قرباني جو مڪه شريف ۾ ذبح ڪرڻو آهي. جو پاڻ وڃي تہ پاڻ ڪري نہ تہ ٻئي ڪنهن بہ معتمد عليه ماڻهون جي وساطت قرباني ڪرائي. قال في ارشاد الساري "فان لم يصم اصلا او صام يوما او يومين حتىٰ دخل يوم النحر فقد فات البدل. و هو الصوم و وجب الاصل و هو الهدي و لا يسقط عنه مدة عمره فمتىٰ قدر عليه اراقه بمكة". اه

سوال: احرام كولڻ لاءِ حلق كرائي تہ بهتر اٿس ۽ جي قصر كرائي تہ بہ جائز اٿس انهي قصر جي حد كيتري آهي؟

جواب: قصر جي حد محل جي اعتبار سان يعني سڄي مٿي مان چوٿين پتيءَ جو قصر واجب آهي ۽ سڄي مٿي جو قصر كرڻ مستحب آهي پوءِ جي مٿي جي چوٿين پتيءَ جو قصر كيو ويو تہ بہ دم نہ پوندو جيكڏهن چوٿين پتيءَ كان گهٽ هوندو تہ پوندو ۽ قصر جي حد مقدار جي اعتبار سان آڱر جي چوٽي جوقدر آهي جي آڱر جي چوٽي كان گهٽ قصر هوندو تہ دم پوندو. قال في ارشاد الساري صہ ٧٣ ۽ صہ ١٥٣ "اما التقصير فاقله قدر انملة من شعر ربع الرائس. اهـ وفي الحواشي عليٰ قوله (قصر) بان ياخذ من كل شعرة قدر الانملة وجوبا و تقصير الكل مندوب و الربع واجب". اهـ صہ ٧٩.

سوال: ڪا عورت حيض جي عذر پاران ايام النحر ۾ طواف زيارت جو نڪري سگھي آھي ۽ ڳوٺ ھلي وئي آھي تہ ھاڻي ان ڪي ڇا ڪرڻ گھرجي؟

جواب: جيڪڏھن اھا عورت پاڪ ٿيڻ ڪان پوءِ مڪة شريف ۾ رھي آھي ۽ طواف جو اڪثر حصو پاڪائي سان ڪرڻ ممڪن ھوس پر نہ ڪيو اتس تہ تاخير پاران متس دم لازم ٿيندو ۽ جيڪڏھن ايام النحر ۾ پاڪائي ڪا نہ ٿي اتس تہ پوءِ جڏھن پاڪ ٿئي تڏھن طواف ڪري تہ دم ڪو نہ پوندس. پر جيڪڏھن باوجود مڪة شريف ۾ رھڻ جي طواف رڪن جو نہ ڪيو اتس پر طواف وداع جو يا نفلي طواف ڪيو اتس تہ بہ متس طواف رڪن حق ادا ٿي ويندو باقي طواف وداع جي ڇڏڻ ڪري دم ڏيڻو پوندس. پر جيڪڏھن انھي عورت نہ طواف صدر جو ڪيو آھي نہ نفلي بلڪ ڳوٺ ھلي وئي آھي تہ ان جو احرام باقي رھندو ۽ موٽي اچي طواف ڪرڻ لازم ٿيندس جڏھن تہ منىٰ ۾ قصر بعد احرام جون ٻيون سڀ شيون حلال اتس ۽ رڳو جماع جي منع باقي رھي ٿي تنھنڪري ٻئي ڪنھن بہ احرام جي محذور يعني ممنوع فعل سان متس دم نہ پوندو باقي احرام سان جماع ڪرڻ ڪرائڻ سان تعدد مجلس وقت ھر ھڪ ڦيري سان دم پوندو پر جي ڪو اڻ ڄاڻ احرام جي پڇڻ جي نيت سان اھو فعل ڪندو تہ پوءِ سيني جنايتن لاءِ

ھک دم پرٹو پوندو. قال في الدرالمختار "وحيضها لا يمنع نسكا الا الطواف و لا شيءَ عليها بتاخيره اذ لم تطهر الا بعد ايام النحر فلو طهرت فيها بقدر اكثر الطواف لزمها الدم بتا خيره". حـ٢ صـ ١٩٠. "لو طاف بعد ارادة السفر و نوىٰ التطوع اجزائہ عن الصدر. كما لوطاف بنية التطوع في ايام النحر وقع عن الفرض". حـ٢ صـ ١٨٧ وفي الدر ايضا "و بترک اكثر (الفرض) بقي محرما ابدا في حق النسآءِ حتىٰ يطوف فكلما جامع لزمه دم اذا تعدد المجلس الا ان يقصد الرفض". فتح اهـ و قال في الدرالمختار معزيا الىٰ اللباب. "و اعلم ان المحرم اذا نوا رفض الاحرام و جعل يصنع ما يصنع الحلال من لبس الثياب والطيب والحلق والجماع و قتل الصيد فانه لا يخرج بذالک من الاحرام و عليه ان يعود كما كان محرما و يجب الدم واحد لجميع ما ارتكب ولو كل محذورات وانما يتعدد الجزاء بتعدد الجنايات اذا لم ينو الرفض". الخ ردالمحتار حـ ٢ صـ ٢٠٧.

سوال: حرم شريف جي بند ٿيڻ سبب حاجي طواف وداع جو نہ ڪري سگھيا آھن ۽ بنا طواف وداع جي ھليا ويا ان حالت ۾ انھن تي دم پوندو يا نہ؟

جواب: لاچاري حالت ۾ طواف وداع جو نہ ڪيائين تہ مٿس دم لازم نہ ٿيندو. وفي الدر (او) ترک (طواف الصدر او اربعة منه او السعي) او اکثره او رکب فيه بلا عذر". الخ وفي المحتار تحت قوله (بلا عذر) اي ان ترک بلا عذر لزمه دم وان بعذر فلا شيءَ عليه مطلقا". رد حـ٢ صـ ٢٠٧.

سوال: ڪو شخص عمره جو احرام ٻڌي مڪة معظم ۾ آيو مگر عمره نہ ڪيائين بنا عمره ڪرڻ جي انهي احرام سان ڪنهن ڪم لاءِ جده شريف آيو جو ميقات کان اندر آهي يا طائف شريف هليو ويو جو ميقات کان ٻاهر آهي پوءِ وري انهي احرام سان عمره ادا ڪري ٿو تہ مٿس ڪا جزا پوندي يا؟

جواب: عمره جو احرام ٻڌي مڪة معظم مان بنا عمره ڪرڻ جي انهي احرام سان جده شريف يا طائف شريف ويو وري اچي عمره ڪيو اتس تہ ان تي دم ڪونہ پوندو ڇا ڪاڻ تہ دير پوڻ ڪري احرام کي ڪو نقصان ڪو نہ پهچندو جيسائينڪ ممنوعات احرام جو مرتڪب نہ ٿئي.

سوال: ذوالحج جي ١٣ تاريخ منا شريف مان سومهٽي نماز پڙهڻ يا سومهاٽي جي وقت مكة معظم ڏي هليو اچي ته ان حالت ۾ متس ١٣ تاريخ جي رمي نہ كرڻ كري دم پوندو يا نہ؟

جواب : ١٣ تاريخ حاجي كي سج منا ۾ لٿو تہ كيس رات رهڻ ضروري آهي ۽ ١٣ تاريخ رمي بہ كري ۽ اهو رمي قبل الزوال بہ جائز آهي پر جي ١٣ جي پرهہ ڦٽڻ كان اڳ مكہ شريف هليو ويندو تہ گنهگار ٿيندو باقي دم لازم نہ ٿيندو ۽ پرهہ ڦٽڻ كان پوءِ بنا رمي جي ويندو تہ بالاتفاق دم لازم ٿيندس. قال في الدرالمختار "و له النفر من منىٰ قبل الفجر الرابع لا بعده لدخول وقت الرمي". و في الالدرالمختار تحت قوله قبل طلوع الفجر الرابع. الخ "ولاكن ينفر قبل غروب الشمس الثالث فان لم ينفر حتىٰ غربت الشمس يكره له ان ينفر حتىٰ يرمي في الرابع ولو نفر في الليل قبل الفجر الرابع لاشيءَ عليه وقد عصىٰ وقيل لزمه دم. و لو نفر بعد طلوع الفجر قبل الرمي لزمه الدم اتفاقا".اهـ لباب و فيه ايضا "ان قدم الرمي فيه اي في اليوم الرابع علىٰ زوال جاز فان وقت الرمي فيه من الفجر الىٰ الغروب واما في الثاني و الثالث فمن الزوال لطلوع الذكا". اهـ

سوال: ايام النحر ۾ راتيون تابع ڏينهن جون هونديون آهن. ان موجب زالون يا ضعيف بيمار مرد ڏهين جو رمي ١١ جي رات ۾ ١١ جو رمي ١٢ جي رات ۾ ڪن تہ جائز آهي يا نہ؟ اهڙي طرح ١٢ جو رمي ١٣ جي رات ۾ ڪري تہ جائز ٿيندو يا نہ؟

جواب : ١١-١٢ تاريخ رمي جو وقت زوال يعني لڙڻ سان شروع ٿيو. سج لهڻ تائين پر جي ايندڙ رات تي ڪندو تہ بنا عذر جي ڪراهة آهي پر جي عذر هوندو تہ بنا ڪراهة جي جائز آهي. وفي الدر "و لو لم يرم يوم النحر او الثاني او الثالث رماه في الليلة المقبلة اي الآتية لكل من الايام الماضية ولا شيءٍ عليه سوىٰ الاسائة مالم يكن لعذر ولو رمي من ليلة الحادي عشر او غيره من غدها لم يصح لان الليالي في الحج في حكم الايام الماضية لا المستقبل".اھ

سوال: ڪو شخص بنا احرام جي مڪه معظم ۾ داخل ٿيو. ڪتابن جي لکڻ موجب مٿس دم لازم ٿيو. هاڻي انهي دم جي ساقط ڪرڻ لاءِ وري ساڳئي ميقات کان احرام ٻڌي ته دم ساقط ٿيندو يا نہ؟ ۽ اهو احرام فرضي واجبي حج يا عمره جو هجي يا نفلي حج يا عمره جو احرام بہ ڪافي ٿيندو؟ ڪن جو چوڻ آهي ته وڌي عمره وٺان احرام ٻڌي اچي عمره ڪري ته ٿيندو حالانڪ وڌي عمره جي جاء ميقات جي اندر آهي.

جواب : انهي صورت ۾ ميقات کان بنا احرام جي لنگهن سان دم لازم ٿي پوندو ۽ ساقط تڏهن ٿيندو جڏهن وري ميقات کان پيو احرام فرضي يا واجبي حج ياعمره جو ڪري اچي باقي وڏي يا ننڍي عمره کان احرام ٻڌڻ سان دم ساقط نہ ٿيندو. اهڙي طرح جيڪڏهن حج يا عمره نفلي لاءِ ميقات کان احرام ٻڌي ايندو ته دم ساقط نہ ٿيندو. قال في ملا مسكين "ومن دخل مكة بلا احرام وجب عليه احد نسكين ثم حج عما عليه في عامه ذالک صح عن دخول مكة بلا احرام". قال في فتح الله المعين علىٰ قوله (عما عليه) من حجة الاسلام او المنذور و كذا لو احرم بعمرة منذورة". نهر وهو ظاهر في ان المتنفل بالحج اوالعمرة لا يجزئه عما وجب عليه بالدخول".
اهـ

سوال: ڪي حاجي سڳورا پاڪستاني رمضان شريف يا رمضان شريف کان اڳ ۾ عمره ادا ڪري وري مدينہ شريف رمضان شريف ۾ وڃن ٿا ۽ وري رمضان شريف ۾ ئي موٽي آيا ۽ عيد مڪه شريف ۾ ڪيائون تہ انهن جو تمتع صحيح ۽ دم شڪر جو واجب ٿيندو يا نہ؟

جواب: تمتع جي صحيح ٿيڻ ۽ دم شڪر واجب ٿيڻ لاءِ شرط آهي تہ عمره يا اڪثر اشواط عمره جا اشهر الحج ۾ هجن پوءِ جيڪو شخص رمضان شريف يا ان کان اڳ عمره ڪري ويا آهن ۽ وري رمضان شريف ۾ موٽي مڪه شريف ۾ عيد ڪئي اٿن تہ انهن جو تمتع صحيح نہ آهي ۽ نہ مٿن دم شڪر جو واجب آهي پر جيڪڏهن مدينہ شريف کان موٽيا ئي رمضان شريف کان بعد آهن ۽ اتان عمره جو احرام ٻڌي شوال ۾ ادا ڪيو اٿن تہ انهن جو تمتع صحيح ۽ دم شڪر جو مٿن واجب ٿيندو. قال في الدر المختار "التمتع هو شرعا ان يفعل العمرة او اكثر اشواط في اشهر الحج فلو طاف الاقل في رمضان مثلا ثم طاف الباقي في شوال ثم حج من عامه كان متمتعا. اهـ وفي ردالمحتار معزيا الیٰ اللباب "ان شرائط التمتع احد عشر الاول ان يطوف للعمرة او اكثر في اشهر الحج الثاني ان يقدم احرام العمرة علیٰ الحج الثالث ان يطوف للعمرة كله او اكثر قبل احرام الحج الیٰ قوله العاشر ان لا تدخل عليه اشهر

الحج وهو حلال بمكة او محرما و لكن قد طاف للعرة اكثره قبلها الا ان يعود الیٰ اهله و يحرم العمرة”. الخ

سوال: رمي جمرن ۾ جيڪڏهن انبوه پاران عورتون يا ضعيف ماڻهون پنهنجي طرفان ٻئي مانهون کي نائب کن تہ جائز آهي يا نہ؟

جواب: طاقت هوندي نائب ڪرڻ جائز نہ آهي ۽ جي ضعيفائي يا مرض يا ٻئي عذر پاران پاڻ کي قدرت نہ هجي تہ انهن عذرن پاران نائب ڪرڻ جائز آهي قال في مناسک الحج. "الخامس ان يرمي بنفسه فلا يجوز النيابة عند القدرة وتجوز عند العذر". اهـ ص۲۲. اتان معلوم ٿيو تہ نيابت وارو رمي عذر پاران صحيح ٿي ويو وري ۱۲ يا ۱۳ تي انهن ضعيفن کي رمي ڪرڻ جو کو ضرور نہ آهي نہ وري کو مٿن دم پوندو.

سوال: قران واري جو حج ۽ عمره احصار جي پاران قضا ٿيو آهي هاڻي ڪيس اهو حج قران سان ادا ڪرڻ ڪپي يا افراد سان؟

جواب: انهي احصار واري کي حج ۽ ٻہ عمره قضا ڪرڻا آهن پوءِ قران جي نيت سان ڪري يا افراد جي نيت سان ڪري.
قال في مناسک الحج "وان كانت قارنا فعليه اداء حجة وعمرتين ويخير ان شاء يقضي بقران او افراد". اهـ صـ ٥٣.

سوال : عذر پاران ١٢ جو رمي ١٣ جي رات كري مكي شريف وڃي تہ جائز آهي يا نہ؟

جواب: ١٢ جو رمي ١٣ جي رات ۾ كرڻ جائز آهي جيكڏهن كنهن بہ عذر جي كري ١٢ جي ڏينهن كو حاجي رمي نہ كري سگهيو آهي تہ ان كي كيپي تہ ١٣ جي رات اتي ٽكي پوي ۽ ١٢ جي ٽيپهري مكي شريف ۾ نہ وڃي پوءِ رات جو ١٢ جورمي ادا كري وري پره ڦٽي كان پوءِ ١٣ جورمي بہ كري پوءِ مكه شريف وڃي تہ ان كري مٿس دم بہ نہ پوندو ۽ كراهة بہ لازم نہ ايندي پر جيكڏهن ١٣ جي رات ۾ ١٢ وارو رمي كري وري ١٣ وارو رمي كري رات جو مكه شريف هليو وڃي تہ ١٢ جو رمي صحيح ٿيندو چو تہ عذر اٿس باقي ١٣ وارو رمي رات پوڻ كري لازم ٿيو اٿس ان كي نہ كرڻ پاران دم لازم كونہ ٿيندس باقي گناهہ اٿس. قال في الدرالمختار "و الحاصل انه لو اخر الرمي في غير اليوم الرابع يرمي في ليلة التي تلي ذالک اليوم الذي اخر رميه وكان اداء لانها تابعة له وكره لتركه السنة وان اخره الیٰ يوم الثاني كان قضاء لزمه الجراء وكذالو اخر الكل الیٰ رابع مالم تغرب شمسه فلو غربت سقط الرمي و لزمه دم الیٰ قوله لان مابعد فجر الرابع وقت لرمي الرابع اداء ولرمي غيره من الايام والثلاثة قضاء". فافهم اھ

سوال: جيكڏهن كو شخص مدينہ شريف كان يا پنهنجي ڳوٺ كان جو ميقاتن كان ٻاهر آهي مكه شريف اچي ٿو پر حج يا عمره جو ايرادو نہ اٿس ۽ مكه شريف ۾ بنا احرام جي داخل ٿيو آهي تہ ڇا لازم اٿس؟

جواب: جيكڏهن كو شخص مدينہ شريف كان يا ميقاتن كان ٻاهران اچي تہ احرام سان اچڻ لازم آهي توڙي حج ياعمره كرڻ جو ايرادو نہ هجيس پر جيكڏهن بنا احرام جي مكي شريف ۾ داخل ٿيندو تہ ان تي حج كرڻ يا عمره كرڻ لازم ٿيندو.قال في الهندية "و لا يجوز للآفاقي ان يدخل مكة بغير احرام نوىٰ النسک او لا ولو دخلها فعليه حجة او عمره. كذا في محيط السرخسي في باب دخول مكة بغير احرام". اھ قال في درالمختار "يجب علىٰ من دخل مكة بلا احرام لكل مرة حجة او عمرة". اھ وفي الدرالمختار "سواءٌ قصد التجارت او النسک او غير هما". اھ

سوال: طواف زيارت جو ايام النحر كان پوءِ كيو وڃي ته انهي جو ڇا حكم آهي؟

جواب: طواف زيارت جو ايام النحر كان پوءِ كرڻ سان دم واجب ٿيندو جيئن امام سائين اعظم رحمه الله تعالىٰ جو قول ۽ ظاهر روايت آهي قال في الكنز "تجب شاة ان اخر طواف زيارت عن ايام النحر". اهـ و فيه ايضا "ولو ترک اكثره (اي طواف الركن) بقي محرما". الخ اي فصار كان لم يطف اصلا و "و قوله بقي محرما اي عن النسآء دائما مستمرا حتىٰ يطوف للزيارت". اهـ

سوال: جيڪڏهن ڪو شخص جده شريف ۾ ڪنهن ڪم ڪار سان داخل ٿئي يا ڪنهن ڳوٺ ۾ جو ميقات کان اندر آهي ۽ حرم شريف کان ٻاهر آهي تہ ان کي مکه شريف ۾ بنا احرام جي وڃڻ جائز آهي يا نہ؟

جواب: تہ جيڪڏهن ڪو شخص جده شريف ۾ ڪنهن ڪم ڪار سان داخل ٿيو يا ڪنهن ڳوٺ ۾ جو ميقات کان اندر آهي ۽ حرم شريف کان ٻاهر آهي تہ ان کي مکه شريف ۾ بنا احرام جي وڃڻ جائز آهي پر جيڪڏهن خاص مکه شريف اچڻو هوندس تہ بنا احرام جي نہ ايندو پوءِ صورت مسئوله ۾ جو جده شريف وارو جده کان طائف ويو آهي ۽ اتان وري موٽي جده آيو آهي تہ ان تي بہ احرام لازم نہ ٿيندو. جيستائينڪ خاص قصد مکه شريف جو نہ ڪري.قال في الكنز "لو دخل الكوفي البستان لحاجة له دخول مكة بلا احرام". اھ

سوال: ڀہ ٿي عمره لاڳيتا ادا كري ٿو انهي كي مٿي تي وار كو نہ آهن اهو كيئن مٿو كوڙائي؟

جواب: ڀہ ٿي عمره لاڳيتا ادا كري تہ ڀہ ڀنهي ركنن ادا كرڻ بعد مٿي تي پاكي ڦيرائڻ كپي توڙي وار نہ هجن قال في العالمگيري حہ ٢ "و ان جاء وقت الحلق ولم يكن علىٰ رائسه شعر بان حلق قبل ذالک او بسبب آخر ذكر في الاصل انه يجري موسىٰ علي رائسه". اهـ

سوال: هڪڙي عورت حيض جي ڪري طواف زيارت جو نہ ڪري سگهي آهي نڪي نفلي يا وداع جو ڪيو اٿس ڳوٺ وڃڻ واري آهي جو قافلو تيار آهي حيض کان پاڪائي بہ ڪا نہ ٿي اٿس اڪيلي نہ رهي سگهندي نڪي ڳوٺان موٽي اچي طواف زيارت جي ڪرڻ جي طاقت اٿس انهي صورت ۾ ڇا ڪري؟

جواب: انهي عورت ڪي چئبو تہ توکي حيض سان مسجد الحرام ۾ داخل ٿيڻ حلال نہ آهي پر جيڪڏهن تون مسجد الحرام ۾ ويندين ۽ طواف زيارت جو ڪندين تہ گنهگار ٿيندين باقي تنهن جي زيارت وارو فرضي طواف ادا ٿي ويندو ۽ حيض سان طواف ڪرڻ جي ڪري بدنة قربان ڪرڻ لازم ٿيندو. قال في الرد. "يقال لها لايحل لک دخول المسجد و ان دخلت و طفت اثمت و صح طوافک و عليک ذبح بدنة و هٰذه المسئلة کثيرة الوقوع يتحير فيها النساء ح ٢ ص ١٨٤.

الاستفتاء: فريضه حج تي جو اسلام جي پنجن رڪنن مان هڪ رڪن آهي جيڪڏهن ڪا بہ حڪومت پوءِ اها اسلامي هجي يا غير اسلامي ڪابہ ٽيڪس يا اجازت جو معاوضو مقرر ڪري ڪجهہ رقم ٿوري يا گهڻي وصول ڪري تہ اها مداخلة في الدين ۽ فرض اسلام تي بندش چئبي يا نہ؟

٢. پياده حج تي ويندڙنکي ڪنهن بہ مسلم خواه غير مسلم حڪومت جو منع يا روڪ ڪرڻ ۽ مقرر ڪوشان يعني ٽيڪس ادا ڪرڻ ڪان سواء واپس موٽائي ڇڏڻ شريعت ۽ مذهب اسلام جي برخلاف ۽ قرآن شريف جي فرمايل حڪم تي بندش آهي يا نہ؟

الجواب: - ١ حج اسلام جي پنجن رڪنن مان هڪ وڏو رڪن آهي قرآن شريف ۾ فرمايل آهي تہ ”وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً“. ۽ حديث شريف ۾ آهي تہ ”و عن ابن عمر رضي الله عنه تعالىٰ عنهما قال قال رسول الله صلي الله تعالىٰ عليه و اٰله و سلم بني الاسلام علىٰ خمس شهادة ان لآ الٰہ الا الله و ان محمدا عبده ورسوله اقام الصلواة وايتاء الزكواة و الحج و صوم رمضان متفق عليه وعن علي رضي الله عنه تعالىٰ عنه قال قال رسول الله صلي الله عليه و اٰله و سلم من ملک زادا وراحلة تبلغه الىٰ بيت الله و لم يحج فلا عليه ان يموت يهوديا او نصرانيا وذالک ان الله تبارک و تعالىٰ يقول و لله علي الناس

حج البيت من استطاع اليه سبيلا“. رواه الترمذي. پوءِ جيئن نماز يا روزي تي ڪنهن بہ حڪومت اسلامي ياغير اسلامي طرفان ڪا بہ بندش يا ڪن شرطن جو عائد ڪرڻ يا ٽورڙي ڪان ٽورڙي رقم معاوضي طرح مقرر ڪرڻ ۽ وصولي ڪانسواءِ اجازہ نہ ڏيڻ صريح مداخلة في الدين ۽اسلام جي رڪنن ڪي ڍاهڻ جي ڪوشش سمجهي ويندي تيئن حج جي فريضه ادا ڪرڻ وارن ڪان ڪرايي جهاز ۽ ريل ۽ خرچ خوراڪ ڪان علاوہ ٻي ڪنهن بہ رقم جو وصول ڪرڻ بلڪل ناجائز ۽ مداخلة في الدين ڇئبي. قال الله تبارڪ وتعالىٰ “و من اظلم ممن منع مساجد الله ان يذكر فيه اسمه و سعىٰ في خرابها”. الآية وفي روح البيان “فالمراد بالخراب في قوله وسعىٰ في خرابها”. تعطيلهم المسجد الحرام عن الذكر والعبادة دون تخريبه و هدمه حقيقة. و جعل تعطيل المسجد عنهما تخريبا له لان المقصود من بنائه انما هو الذكرو العبادة فيه”. الخ و قال تعالىٰ و ما لهم ان لا يعذبهم الله و هم يصدون عن المسجد الحرام. الآية وقال عزمن قائل. “ان الذين كفروا و يصدون عن سبيل الله والمسجد الحرام الذي جعلناه للناس سواء ن العاكف فيه والباد. الآية وقوله تعالىٰ. هم الذين كفروا وصدوكم عن المسجد الحرام والهدي معكوفا ان يبلغ محله. الآية. پوءِ جيڪا رقم گذريل سال ۾ ڪرايہ ۽

معاوضه کان وڏيک حکومت برطانيه ٩٣ روپيہ ڏھ آنا وصول ڪئي آهي يا وري نجدي حڪومت جده بندر تي حاجين کان اهڙيون رقمون ورتيون آهن سي سڀ فريضه حج تي پائبنديون ۽ خالص مذهبي امر تي ٽيڪسون وڌل آهن جنهن لاءِ سيني مسلمانن کي متفق آواز سان قانوني احتجاج ڪرڻ لازم آهي بي ڪنهن بہ قوم تي اهڙي طرح سندن مذهبي فرضن يا رسمن ادا ڪرڻ لاءِ اهڙيون پابنديون ۽ ٽيڪسون وڌل ڪونہ آهن. جهڙو اهل اسلام تي ڪين غافل ۽ احساس کان خالي سمجهي وڌيون ويون آهن.

٢. قرآن شريف ۾ آهي تہ "و اذن في الناس بالحج ياءتوک رجالا و علیٰ کل ضامر ياءتين من کل فج عميق". (١١-١٧) قال في المدارک "قدم الرجال علیٰ الرکبان اظهار لفضيلة المشاة". کما ورد في الحديث اه و في الخازن "بداء بذکر المشاة تشريفالهم". اه وفي الدرالمختار "من نذر حجا ماشيا وجب عليه المشي". في الاصح و عليه المتون وعلله في الهداية وغيرها بانه التزم القربة بصفة الکمال لقوله صلي الله عليه و آله و سلم "من حج ماشيا کتب الله له بکل خطوة حنسة من حسنات الحرم قيل ما حسنات الحرم؟ قال کل حسنه بسبع مائة و لانه اشق علیٰ البدن فکان افضل". اه وفي الجوهرة "فان قيل ما الافضل ان يحج ماشيا او راکبا".

قيل روي الحسن عن ابي حنفة رحمه‌الله تعالىٰ "ان الحج راكبا افضل لان المشي يسيء خلقه". وروي ان الحج ماشيا افضل لان الله تعالىٰ قدم المشاة. فقال تعالىٰ ياءتوک رجالا و علىٰ كل ضامر وروي ان الحسن بن علي ﷺ تعالىٰ عنهما. "كان يمشي في حجه والجنائب تقاد الىٰ جنبه. اهـ اتان پڑرو آهي پياده تي حج فرض هجڻ نہ هجڻ ۾ گوڪ ائمة كرام جو اختلاف آهي مگر شريعت جي حڪم موجب پياده حج ڪرڻ كي طاقت واري لاءِ سواري كان وڏيڪ فضليت ڏني وئي آهي پوءِ هي جو نجدي حڪومت پياده كي ڪوشان ونڻ كان سواءِ داخله حجاز مقدس جي اجازت نتي ڏئي ۽ جهاز تي ويندڙن كان جده بندر تي سواري لاءِ پنهنجي مقرر ڪيل رقم جبرا وني چڏي ٿي سا قرآن شريف جي حڪم "ياءتوک رجالا". جي بر خلاف ۽ حديث شريف "من حج الخ". جي صريح مخالفت آهي ۽ ان كان علاوه وري سواري جو معاوضو ۽ ڪرائي جو نرخ بہ موتمار ۽ نهايت گران مقرر ڪري گوياڪ حج جي فرض مٿان ڪنٽرول وڌو ويو آهي ايئن سمجهڻ ڪپي تہ حڪومت برطانيہ پنهنجي حد اندر حج جهڙي فرض ۽ رڪن تي ڪنٽرول جاري ڪيو آهي ۽ حڪومت نجدي پنهنجي حد اندر ڪنٽرولي قاعدن سان هن اسلامي رڪن تي بندشون وڌيون آهن. جنهن جي خلاف پنهنجي وسعت آهر صدائي

احتجاج بلند كرڻ هر هڪ مسلمان تي فرض آهي. وما علينا الا البلاغ.

هو

لاريب في صحة الجواب فان المقرر فيه هو نهج الصواب اذ لا يرتاب مرتاب في محظورية اخذ المال علىٰ اداء الفرائض الشرعية فانه في معنىٰ اخذ الرشوة علىٰ اداء العبادات المكتوبة و هٰذا دخل في الدين و تعطيل لاحكام الشرع المبين. يلزم علىٰ سائر المسلمين ان يحتجوا بخلافه بقدر وسعهم حتىٰ يفيي الامر الىٰ ما امراللّٰه المتين. هٰذا واللّٰه الموفق والمعين. و قال عزمن قائل. ”و لينصرن اللّٰه من ينصره ان اللّٰه لقوي عزيز“.

قاله بفمه و كتبه بقلمه العبد المفتقر الىٰ رحمة ربه ذي المراحم القاسم عفي عنه الماءثم والمغرم.

تمت الجزء الاول تليه الجزء الثاني ان شاء اللّٰه تعالىٰ.

جلد شايع ٿيندڙ ڪتاب

ڪرامات قاسمية

هن ڪتاب ۾ حضرت محبوب مرشد ڪريم جن جي
ڪرامتن جو بيان ڪيو ويو آهي
سهڙيندڙ: ميان منير احمد مشوري عفي عنہ

نفحات الانس
في حظيرة القدس

ملفوظات شريف حضرت محبوب مرشد ڪريم مشورن وارا
سائين جن جي جلد شايع ٿي شائقين فيض رسول ﷺ
فيض اولياء ڪرام جي هٿن ۾ ايندي.
ترتيب ڏيندڙ: منير احمد مشوري سگدر
درگاه عاليہ مشوري شريف

فقير ڊاڪٽر محمد حنيف مشوري
درگاهہ عاليہ حضرت مشوري شريف
ضلع لاڙڪاڻو، سنڌ، پاڪستان

http://www.qasimia.org